

АЛЕКСАНДЕР ДІМА

Граф Монте Крісто

ТОМ ТРЕТИЙ

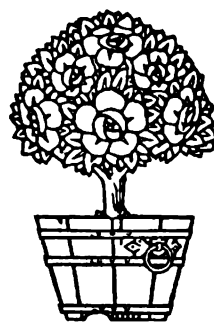
НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕГ, КАНАДА.
1925

PRINTED IN CANADA

АЛЕКСАНДЕР ДІМА

Граф Монте Крісто

ТОМ ТРЕТИЙ

НАКЛАДОМ І ДРУКОМ УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
ВІННІПЕГ, КАНАДА.

1925

1

ΓΡΑΦ ΜΟΝΤΕ ΚΡΙΣΤΟ.

РОЗДІЛ LV.

Майор Кавальканті.

Граф і Батестен говорили правду, коли казали Морсерфови про сподівану гостину майора Кавальканті, яка послужила Монте Крістови за претекст, аби відмовити ся від запрошення на обід у Морсерфів.

Вдарила сема година, коли перед домом графа спинив ся фіякер і, скинувши при брамі чоловіка, якого привіз, чимскоріше віддалив ся, немов встидав ся того, на що його ужито. Чоловік, що зліз з фіякра, мав може 52 роки і був убраний в зелений плащ, що через довші літа вдержував свою популярність в Європі. Його штани були з синього сукна, черевики доволі чисті і трохи за грубі в золях. На руках мав рукавички з козячої шкірки а на грудях крават чорний з білими стрічками, на голові носив капелюх, що нагадував жандармський. Отся мальовнича особа задзвонила в брамі і спитала ся, чи се є ч. 30 на вулиці Елізейських Піль та чи тут мешкає граф Монте Крісто. Сторож відповів потакуючо і тоді приїзший увійшов та пішов сходами на гору.

Мала і кутовата голова гостя, його біле волосе і грубі сиві вуси дали спрмогу Батестенови сейчас пізнати його, бо він дістав докладний опис сподіваного гостя і чекав на него на коритари. Тому не встиг ще незнакомий сказати своє ім'я, як граф вже знав про його приїзд. Незнакомого запроваджено у простий, але зі смаком уряджений сальон і граф встав з усміхом на його привитанє.

— О, мій дорогий пане, вітаю вас з цілої душі; я вас очідав.

— Ви, ексцеленціє, очідали мене?

— Так, мене повідомлено, що ви маєте відвідати мене нині о семій годині.

— Так ви мали повну інформацію про моє прибутє?

— Очевидно.

— Тим ліпше. Я побоював ся, що сю малу подробицю могли забути.

— Яку подробицю?

— Поінформувати вас наперед про своє прибутє.

— О, ні, сего не забуто.

— Але чи ви певні, що не помиляєте ся?

— Я певний сего.

— Чи се був дійсно я, жого ваша ексцеленція ожидали о семій годині вечер?

— Я докажу вам се понад всякий сумнів.

— О, ні, не треба, шкода заходу.

— Так, так — сказав Монте Крісто. Гість був очевидно не свій. — Чи ви не є пан маркіз Вартоломей Кавальканті?

— Вартоломей Кавальканті — повторив врадувано незнакомий — так, се я.

— Бувший майор в австрійській службі?

— Чи я був майор? — несміло спитав гість.

— Так — potwierдив Монте Крісто — ви були майором. Се є титул, який дають Французи людям на становищу, котре ви мали.

— Дуже добре — сказав майор — я, розумієте, нічого більше не жадаю...

— Те, що ви нині сюди зайшли, не було вашим власним помислом? — спитав Монте Крісто.

— Ні, певно що ні.

— Вас вислала якась инша особа?

— Так.

— Благородний священник Бусоні?

— Точно так — сказав врадуваний майор.

— І ви маєте лист?

— Так, ось він.

— Дайте мені його. — І Монте Крісто взяв лист, отворив і зачав читати.

Майор оглядав графа, витріщивши очі, а відтак зачав оглядати кімнату, та очі його майже сейчас вернули до властителя мешканя.

— Так, так, бачу — сказав Монте Крісто і читав голосно: — Майор Кавальканті, благородний патрицій*) із Люк-

*) Патриціями називали в старім Римі висшу класу населеня, щось в роді шляхти. Патриції мали права і привілеї, яких не мала низша класа, котру називали плебеями.

ки, нащадок Кавалькантих з Фльоренції, має пів мільона доходу річно". — Монте Крісто підняв свої очі понад папір і поклонився. — Пів мільона! — повторив — се знаменито!

— Пів мільона? — промовив майор.

— Так, і видно, що так воно є, бо о. Бусоні знає точно вартість всіх найбільших маєтків в Європі.

— То нехай буде пів мільона, але я даю слово чести, що я не сподівався, що маю так багато.

— Бо вас рабує ваш шафар. Ви мусите звернути свою увагу на него.

— Ви мені отворили очі — сказав на те Італіянин з повагою. — Я покажу сему панови двері.

Монте Крісто зачав знов читати лист: — „і який потребує тільки одного до свого повного щастя”.

— Так, так, тільки одного! — potwierдив майор, глибоко зітхаючи.

— „а се відзискати пропавшого улюбленого сина...”

— Пропавшого улюбленого сина!

— „вкраденого в диточім віку, чи то ворогами його благородної родини, чи Циганами”.

— Коли він мав п'ять літ! — додав майор, глибоко зітхаючи і підносячи очі до неба.

— Бідний батько! — сказав Монте Крісто і зачав знов читати: „Я додав йому життя і надії запевненем, що ви маєте силу привернути йому сина, якого він даремно шукав через п'ятнадцять літ”.

Майор глядів на графа поглядом найвищого занепокоєння.

— Я маю силу се зробити — сказав Монте Крісто.

Майор відзискав певність себе. — А, а — сказав він — отже лист був правдивий до кінця?

— А ви сумнівалися, пане Вартоломею?

— Н-ні, певно що ні. Добрий чоловік, чоловік з церковним достоїнством, як о. Бусоні, не понизив би себе до того, щоби обманювати, або строїти собі жарти. Але ваша ексцеленція ще не прочитала всього.

— Так, так — повторив майор — там... ще... є... дописка.

— А справді! — сказав Монте Крісто — там ще є дописка.

— „Щоби зашадити майорови Кавалькантому клопоту з перепроваджуванем грошей з його банку, я посилаю йому дрефт на дві тисячі лірів на покритє його коштів подорожі і кредитую на вас дальшу суму 48,000, які ви ще мені винні.”

Як видно було, майор чекав на наслідки тої дописки з великим заклопотанєм.

— Дуже добре — сказав граф.

— Він сказав „дуже добре” — шепнув до себе майор і зачав голосно: — Отже... пане....

— Отже що? — спитав Монте Крісто.

— Отже дописку....

— Ну, що з допискою?

— Чи приймаєте дописку так само прихильно, як решту листа?

— Певно! Священик Бусоні і я маємо між собою маленький рахунок. Я не памятаю точно, чи я винен йому ще 48,000 лірів, однакож скажу, що не будемо сперечати ся, якби була яка ріжниця. Отже ви приписували велике значінє тій дописці, мій дорогий пане Кавальканті?

— Мушу пояснити вам — сказав майор — що звіривши ся вповні на підпис священика Бусоні, я не заосмотрив ся в ніякі инші фонди, так що якби я тут дізнав розчарованя, то опинив би ся в Парижі в дуже неприємнім положеню.

— Невжеж се можливо, щоби чоловік на вашім становищи міг десь чути ся заклопотаним? — спитав Монте Крісто.

— Я по правді, нікого тут не знаю — сказав майор Кавальканті.

— Але чейже вас хтось знає?

— Так, мене знають, так що...

— Говоріть дальше, мій дорогий пане Кавальканті.

— Так що ви перешлете мені тих 48,000 лірів?

— Певно, на перше ваше жаданє.

Зірницї майора розширили ся з милого здивованя.

— Однакож сідайте — сказав Монте Крісто — я справді не знаю, про що я думав — я заставив вас стояти через послїдну чверть години.

— Не згадуйте.

Майор посягнув по крісло і сїв на него.

— Тепер — сказав граф — чи не взялиб ви чого, склянку порт, шері, або вина з Алїканте.

— Вина з Алїканте, коли ласка, се моє улюблене вино.

— Я маю його трохи, знамените вино. Візьмете з ним сухарець, чи ні?

— Так, візьму сухарець, коли ви такі ласкаві.

Монте Крісто задзвонив. Увійшов Батестен. Граф встав йому на стрічу.

— Ну? — спитав його півголосом.

— Молодий чоловік є тут — сказав льокай таким самим голосом.

— До котрої кімнати ти його запровадив?

— До синього сальону, як ваша ексцеленція приказали.

— Добре, тепер принеси вина з Алїканте і трохи сухарів.

Батестен вийшов.

— По правді — сказав майор — я зовсім засоромлений клопотом, який вам спричиняю.

— Прошу, не згадуйте такої дрібниці.

Батестен увійшов зі склянками, вином і сухарями. Граф наповнив одну склянку, але в другу вляв тільки кілька крапель. Фляшка була вкрита павутинем та іншими признаками, що більше свідчили про вік вина, чим зморщки на лиці чоловіка. Майор розумно вибрав. Він взяв повну склянку і сухар. Граф сказав Батестенови лишити таріль так, щоби його гість міг з неї легко досягати, і той зачав потягати Алїканте з міною великого вдоволення, а відтак делікатно вмачав сухарець в вині.

— Отже ви, пане, жили в місті Люкка, чи не так? Ви були багаті, з благородного роду, мали велику повагу — все що може чоловіка робити щасливим.

— Все — сказав майор, поликаючи скоро сухарець — рішучо все.

— А все таки було одно що бракувало вам до повного щастя.

— Тільки одно — сказав Італієць.

— І сим одним була ваша пропавша дитина!

— А — сказав майор, беручи другий сухар — отсе дійсно бракувало до мого повного щастя.

Благородний майор підніс на сім місци очі до гори

і зітхнув.

— Отже позов'яте — сказав граф — як се властиво було з тим вашим сином, бо я завсїгди розумїв, що ви були старим парубком.

— Така була загальна думка, пане — сказав майор — і я...

— Так — вгадував граф — а ви потверджували сю поголоску. Припускаю, що там була молодеча легкодушність, яку ви хотїли укрити перед широким світлом.

Майор старав ся вдержати свою звичайну холодну міну, а тимчасом спустив очі в долину, але скрито дивив ся на графа. Та усмішка на лиці графа показувала дальше не що більше, як приличну цїкавість.

— Так — сказав майор. — Я хотїв, щоби моя похибка була схоронена перед всїми очима.

— Певно, не задля вас самих — відповїв Монте Крісто — бо чоловік є понад такі річи.

— О, нї, певно, що не задля мене — сказав майор усміхаючись і потрясаючи головою.

— Тільки задля матері? — продовжав граф.

— Так, задля матері — бідна мати! — промовив Кавальканті, беручи третій сухар.

— Візьміть трохи вина, мій дорогий Кавальканті — сказав граф, наливаючи йому другу склянку Алїканте. — Ваше зворушене дуже вас перемогло.

— Бідна мати! — муркотїв Кавальканті, пробуючи, чи його воля є на стїльки сильна, щоби могла витиснути сльозу з ока.

— Вона належала до одної з найперших родин в Італїї, чи не так? — допитував ся дальше Монте Крісто.

— Вона була з благородної родини з Фієсоле, пане графе.

— А її імя було...

— Бажаєте знати її імя?

— О, се злишне, щоби ви менї його казали, бо я вже його знаю.

— Пан граф знають все — Сказав Італїєць, кланяючись.

— Олїва Корсінарі, чи не так?

— Олїва Корсінарі!

— Маркіза?

— Маркіза!

— І ви остаточно подружили ся з нею, проти волі її родини.

— Так.

— Ви без сумніву принесли з собою й всі свої папери?
— спитав Монте Крісто.

— Які папери?

— Свідоцтво свого шлюбу з Олівою Корсінарі і метрику уродження вашої дитини.

— Метрику дитини?

— Метрику уродження Андрія Кавальканті, вашого сина, бо чиж не Андрій йому на імя?

— Мабуть так — сказав майор.

— Якто? Мабуть?

— Думаю так — сказав майор.

— Що? Ви тільки думаєте так?

— Я не можу зовсім певно твердити. Він пропав вже так давно.

— Се правда — сказав Монте Крісто. — Отже ви маєте з собою всі документи?

— Пане графе, мені прикро сказати, що я не знав, що треба буде приїхати з тими паперами і тому я не привіз їх.

— Шкода — сказав Монте Крісто.

— Та невжеж вони такі потрібні?

— Вони конечно потрібні.

Майор вхопив ся за голову.

— А! Конечно потрібні?

— Певно що так. А як би хто висловив сумнів про ваше подруже або законність вашої дитини!

— Дійсно — признав майор — може хтось сумнівати ся.

— Тоді ваш син був би в дуже неприємнім положенню.

— Се могло би йому перешкодити в пляні якогось дуже пожаданого подружа.

— Се було би для него фатальне.

— О, чорт!

— Мусите знати, що у Франції дуже уважають на такі річи. Тут не досить, як в Італії, пійти до священика і сказати: „Ми любимо ся і хочемо взяти шлюб”. Подруже є у Франції цивільною справою і на те, щоби дістати правиль-

ний шлюб, мусите мати папери, які понад всякий сумнів можуть ствердити, хто ви є.

— Се зле! Я не маю тих конечних паперів.

— На щастє я маю їх — сказав Монте Крісто.

— Ви?

— Так.

— Ви маєте їх?

— Я маю їх?

— А, як то добре! — зрадів майор, який побачивши, що ціль його подорожі стала даремною через брак паперів, зачав вже бояти ся, що його забудьковатість може дати причину до деяких клопотів в справі тих сорок вісім тисяч лірів. — Се дійсно справа гарно зложила ся. Я маю дійсне щастє, бо мені зовсім не приходило на думку привезти з собою папери.

— Я зовсім не дивую ся тому. Чоловік не може про все подумати. На щастє о. Бусоні подумав за вас.

— Він пречудний чоловік!

— Незвичайно розумний і розважний.

— Він післав папери до вас?

— Ось вони є.

Майор сплескав в долоні з радости.

— Ви одружили ся з Олівою Корсінарі в церкві св. Павла дель Монте Каттінї; ось є священникове свідоцтво.

— Так, дійсно; ось воно є — сказав Італіянин, приглядаючи ся здивовано.

— А тут є метрика уродження Андрія Кавальканті, виставлена парохом Саравецци.

— Все з належитім порядку.

— Отже візьміть сі документи; вони до мене не відносять ся. Ви дайте їх своєму синові, а він певно як слід заопікує ся ними.

— Я так думаю, бо як би їх затратив...

— Що було би, як би їх затратив? — спитав Монте Крісто.

— В такім випадку — відповів майор — треба би писати за дуплікатом, а се забрало би трохи часу, поки їх дісталоб ся.

— Зробити се була б досить трудна річ — сказав Монте Крісто.

— Майже неможлива — додав майор.

— Я дуже рад бачити, що ви розумієте вартість тих паперів.

— Я вважаю їх за неоцінені.

— А тепер — сказав Монте Крісто — щодо матери молодого чоловіка...

— Щодо матери молодого чоловіка? — повторив Італієць з неспокоєм.

— Щодо маркізи Корсінарі...

— Справді — сказав майор, предвиджуючи нові труднощі — чи їй треба буде в який небудь спосіб?

— Ні, пане — відповів Монте Крісто. — Зрештою чи вона не...

— Так, так — промовив Кальканті — вона...

— ...заплатила послідного довгу природи?

— На жаль, так! — сказав Італієць.

— Я знаю се — сказав Монте Крісто — вона не живе вже десять літ.

— І я доси плачу за нею! — заголосив майор і витягнувши з кишені хустину, зачав втирати собі нею вперед праве а відтак ліве око.

— Щож зробити? — говорив далше Монте Крісто. — Ми всі смертельні. Тепер порозумійте, мій дорсгий пане Кавальканті, що се даремно говорити людям у Франції, що ви не бачили свого сина через п'ятнайцять літ. Оповідання про Циганів, що крадуть дітей, не є прийняті в сій частині світа і в них тут не вірять. Ви були вислали його на виховане до колегії до одної з провінцій, а тепер хочете, щоби він докінчив своє образование у париськім світі. Отсе є причина, що заставила вас виїхати з Вія Реджіо, де ви мешкали, від коли вмерла ваша подруга. Се вистарчить.

— Думаєте так?

— Зовсім певно.

— То нехай буде так.

— А якби почули про вашу розлуку...

— Ага, що мав би я сказати?

— Що невірний учитель, підкуплений ворогами вашої родини...

— Корсінаріями?

— Так... украв сю дитину, щоби ваше ім'я вигасло.

— Се буде зовсім добре, бо він мій одинокий син.

— В таких разі, коли вже все поладжене, щоби всі

ті ново-пробуджені спомини так легко не призабули ся — ви мабуть здогадали ся, що я приготував для вас несподіванку?

— Приємну? — спитав Італієць.

— О, я бачу, що око батька так само тяжко обманути, як його серце.

— Гм! — сказав майор.

— Вам мабуть хтось сказав тайну, а може ви вгадали, хто тут є.

— А хтож тут є?

— Ваша дитина — ваш син — ваш Андрій.

— Я сего здогадував ся — відповів майор стараючи ся задержати як найлучшу міну. — Так він є тут?

— Є! — сказав Монте Крісто. — Коли льокай перед хвилию приходив сюди, він повідомляв мене про його прибуте.

— Ну, дуже добре, дуже добре! — говорив майор, перебираючи нервово гузики свого сурдута.

— Мій дорогий пане — сказав Монте Крісто — я розумію ваше зворушене. Мушу дати вам час, щоби ви прийшли до себе. Я вийду і приготую вашого сина до отсего побаченя, бо припускаю, що він не менше нетерпеливить ся, чим ви.

— Так я собі представляю — сказав Кавальканті.

— За чверть години він буде з вами.

— Отже ви його припровадите? Ви так далеко посуваєте свою добрість, що навіть хочете мені його особисто представити?

— Ні, я не бажаю входити між батька і сина. Ваше побаченє буде приватне. Однакож не безпокійте ся. Якби навіть сильний голос природи мовчав, ви не можете помилитися. Він увійде сими дверми. Він є гарний молодець, білявий — може навіть трохи за білявий — і дуже милої поведінки. Однакож ви його самі побачите і осудите.

— Мимоходом кажучи — сказав майор — ви знаєте, що я мав тільки дві тисячі лїрів, які священник Бусонї післав мені. Сю суму я пропустив на подорожні видатки і...

— І потребуєте гроший. Се природна річ, мій дорогий пане Кавальканті. Ось вам вісім тисяч лїрів на рахунок.

Очи майора заблистїли ясным вогнем.

— Буду вам винен ще сорок тисяч лїрів — сказав граф.

— Чи ваша ексцеленція жадає поквітованя? — спитав майор, вкладаючи гроші до спідної кишені сурдута.

— На що? — спитав граф.

— Я думаю, що схочете його, аби показати отцю Бусоні.

— Та, як дістанете остаючих сорок тисяч лірів, то вже дасьте мені поквітоване на цілу суму. Між чесними людьми такі способи осторожности не є конечні.

— А, так. Дійсно так — potwierдив майор. — Між чесними людьми.

— Ще одно слово — сказав Монте Крісто.

— Прошу говорити.

— Позвольте мені піддати вам думку.

— Певно, прошу вас о се.

— Я порадив би вам закинути ношене сего стилю одіня.

— Не може бути! — сказав майор, оглядаючи себе з міною вдоволення.

— Так! Може його ще носять у Вія Реджіо, та хоч він і є сам про себе елегантський, то в Парижі він вже зовсім вийшов з моди.

— Яка шкода!

— Коли ви дійсно привязані до старої моди одіня, то можете легко вернути до неї, як виїдете з Парижа.

— А щож маю вбирати?

— Те, що маєте в своїх куфрах.

— В своїх куфрах? — питав здивовано Кавальканті.

— Я маю тільки одну валізку.

— Не маю сумніву, що з собою не маєте нічого більше. Пощо клопотати ся так многими річами? Зрештою старий жовнір машерує завсїгди з як найменшим числом багажів.

— Отсе була причина, чому...

— Ви, як чоловік розважний, що дивить ся наперед, вислали свої багажі наперед себе. Вони вже прибули до готелю Князів, вулиця Рішелю. Там ви замешкаєте.

— Отже в тих куфрах...

— Я припускаю, що ви наказали свому льокаєви, аби зложив в них все, чого можете потребувати — своє цивільне одіне і свій уніформ. При більших okazіях ви муsite вбирати свій уніформ. В нїм будете дуже добре ви-

глядати. І не забувайте своїх хрестів. У Франції з них ще сміють ся, але по мимо сего завсїгди їх носять.

— Дуже добре! Дуже добре! — говорив майор, переходячи з одної несподїванки у другу.

— А тепер — сказав Монте Крісто — коли ви вже на-сталили себе проти всякого болючого зворушення, приго-товіть ся, мій дорогий пане Кавальканті, на прийняте свого пропавшого сина Андрія.

Сказавши, се Монте Крісто вклонив ся і зник за двер-ми, лишаючи майора в екстазі радості.

РОЗДІЛ LVI.

Андрій Кавальканті.

Граф Монте Крісто увійшов до сусїдної кімнати, яку Батестен назвав синім сальоном, і найшов там молодого чоловіка елегантського вигляду, який прибув фіякром пів години перед тим. Батестен без трудности пізнав його, коли він появив ся в дверях. Молодий чоловік був висо-кий, мав ясне волосє, червонаву борідку, чорні очі — зов-сїм як його пан описував його. Коли граф увійшов, моло-дий чоловік був недбало простягнений на софі і тараба-нив по своїм черевнику палицею з золотою головкою, яку держав в своїй руці. Побачивши графа, скоренько встав.

— Мабуть граф Монте Крісто? — спитав.

— Так, пане. А я думаю, що маю честь говорити до пана вісконта Андрія Кавальканті?

— Вісконт Андрій Кавальканті — потвердив молодий чоловік, кланяючись при тім.

— Ви маєте поручаючий лист, заадресований до мене, чи не так? — спитав граф.

— Я не згадував про се, бо підпис на листі виглядав мені такий дивний.

— Моряк Синбад, чи не так?

— Точно так. А що я ніколи не знав Синбада, крім того, що є описаний в „Тисяч і одній ночі“...

— Се один з його потомків і мій великий друг. Він є

богатий Англієць, дивак майже до границь божевілля. Його дійсне ім'я є лорд Вилмор.

— О, так? Ну, то се пояснює все — сказав Андрій. -- Се, значить, той самий Англієць, котрого я стрічав... але менше з тим. Пане графе, я до ваших услуг.

— Коли се, що говорите, є правда — відповів граф усміхаючись — то може ви булиб ласкаві оповісти мені де-що про себе та про свою родину?

— А вжеж, я се зроблю — сказав молодий чоловік з поспіхом. — Я є, як ви сказали, вісконт Андрій Кавальканті, син майора Вартоломея Кавальканті — потомок Кавалькантих, яких імена є вписані в Золоту Книгу Фльоренції. Наша родина, хоча ще досить богата (дохід мого батька виносить близько пів мільйона), пережила різні нещастя і мене самого викрав з дому мій учитель, коли мені було п'ять літ, так що через п'ятнацять літ я не бачив свого батька. Від коли я дійшов до повнолітності і став своїм власним паном, я постійно за ним шукав, але все надармо. Нарешті я дістав сей лист від вашого друга, котрий мені доносить, що мій батько є в Парижі, і припоручає мені віднести ся до вас за інформаціями про-него.

— По правді, все те, що ви мені оповіли, є незвичайно інтересне — сказав Монте Крісто, оглядаючи молодого чоловіка з вдоволенем. — Ви добре зробили, що послухали у всіх подробицях мого друга Синбада. Ваш батько є дійсно тут і шукає за вами.

Від коли увійшов до сальону, граф аж на хвилику не спускав з очий лиця молодого чоловіка. Він подивлявся певність його погляду і силу його голосу, однакж при сих словах, так про себе природних „Ваш батько є дійсно тут і шукає за вами” молодий Андрій здригнувся і крикнув:

— Мій батько? Мій батько є тут?

— Без сумніву — відповів Монте Крісто. Ваш батько, майор Вартоломей Кавальканті.

Вираз переляку, який на хвилику появив ся на лиці молодого чоловіка, майже зараз зник.

— А так! Се справді його ім'я — сказав він. — Майор Вартоломей Кавальканті. І ви дійсно хочете сказати, пане графе, що мій дорогий батько є тут?

— Так, пане. І можу навіть додати, що я якраз був в

його товаристві. Його оповідане про втраченого сина діткнуло мене до глибини душі. По правді його жаль, надії і побоювання в сій справі можуть послужити за матеріял для найбільше вражаючої поезії. Наконєць одного дня він дістав лист з донесенєм, що люди, які позбавили його єдиного сина, вже пропонують вернути його, а що найменше дають знати, де можнаб його найти, але під умовом, що дістануть велику суму гроший в виді викупу. Ваш батько не вагався ані хвилики і вислав сі гроші до границі Піємонту з паспортом підписаним до Італії. Ви були на полудні Франції, я думаю?

— Так — відповів Андрій заклопотано. — Я був на полудні Франції.

— Карита мала чекати на вас в Нісі?

— Точно так; вона повезла мене з Ніси до Генуї, з Генуї до Турина, з Турина до Шамбері, з Шамбері до Пон де Бовуасен, а з Пон де Бовуасен до Парижа.

— Так. Ваш батько повинен був стрітити ся з вами в дорозі, бо він приїхав якраз тою самою дорогою. Се є причини, чому ми могли слідити вашу подорож до Парижа.

— Ба — сказав Андрій — якби мій батько стрітив мене, то я сумніваю ся, чи він мене пізнав би. Я мусів трохи змінити ся, від коли він мене послідний раз бачив.

— О, голос природи — сказав Монте Крісто.

— Ага — промовив молодий чоловік. — Я й не подумав про голос природи.

— Тепер — сказав Монте Крісто — є тільки одно, жерело занепокоєня, яке остало в думці вашого батька. Він бажав би знати, як ви були заняті в пору своєї відсутности від него. Як поводити ся з вами ваші переслідувачі? Чи вони поводити ся супроти вас з повагою, яка належить ся вашому становищу. Наконєць він неспокоїть ся, чи ви були досить щасливі, щоби не піддати ся лихим моральним впливам, на які ви були виставлені, а яких треба більше бояти ся, чим фізичних терпінь. Він бажає знати, чи гарні здібности, якими природа наділила вас, не ослабли через брак культури. Одним словом, чи вважаєте себе здібним заняті і вдержати у світі високе становище, на яке дає вам право ваше походжене і майно.

— Пане — простогнав молодий чоловік, цілком прибитий — сподію ся, що ніякі ложні вісти...

— Щодо мене, то я перший раз почув про вас від свого друга, лорда Вилмора, філянтропа. Я вірю, що він найшов вас в якимсь неприємнім положенні, але не знаю, що то було, бо я не питаю, я не люблю допитувати ся. Ваша пригода викликала в него симпатію, з того видно, що ви мусіли бути інтересні. Він сказав мені, що бажав би вернути вас на становище, яке ви втратили, і що буде шукати вашого батька, поки не знайде його. Він шукав і здається найшов його, бо він є тепер тут. Остаточно мій друг дав мені знати, що ви приїжджаєте, і дав мені кілька інструкцій щодо вашої будучності. Я знаю добре, що мій друг Вилмор є дивак, однак він щирий і багатий, як копальня золота; тому він може робити свої дивацтва без страху, що то його зруйнує, і я обіцяв придержувати ся його інструкцій. Тепер, пане, не будьте ображені питанням, яке вам поставлю, бо воно походить з мого обов'язку, як вашого патрона. Я бажаю знати, чи нещастя, які вам приключили ся — нещастя зовсім поза вашою контролею і які ні в якій мірі не зменшують того поважання для вас — я бажав би знати, чи ті нещастя не причинили ся трохи до того, щоби зробити вас чужинцем в світі, в якому після свого майна і імені ви мали б бути визначною особою?

— Пане — відповів віднайдений син, прибравши певність себе враз з тим, як граф говорив — щодо сего може те бути зовсім спокійні. Ті, що взяли мене від батька і завжди мали намір скорше, чи пізніше продати мене назад, як остаточно й зробили, рахували, що, аби як найбільше заробити, найвідповіднійше буде оставити мене в посідання цілої моєї особистої і дідичної вартості, а навіть збільшити ту вартість, о скільки можливо. Тому я дістав дуже добре вихованє. Зі мною поводили ся так, як поводили ся з невільниками в Малій Азії. Їх пани робили їх вченими, докторами, філософами, щоби дістати за них вищу ціну на римському ринку.

Монте Крісто усміхнувся з вдовolenня. Навіть він не сподівався так багато від Андрія Кавальканті.

— Зрештою — говорив далше молодий чоловік — якби показали ся які недостатки виховання, якісь прогріхи проти прийнятих форм етикету, то сподію ся за них вибачення, взявши на увагу нещастя, які товаришили мені від уродження через цілий мій хлоп'ячий вік.

— Добре — промовив Монте Крісто рівнодушним тоном — можете робити, як хочете, вісконте, бо ви є паном своїх власних вчинків і ви є особою найбільше інтересованою в тій справі. Однакож якби я був вами, я не сказав би нікому ані слова про свої пригоди. Ваша історія є занадто романтична і світ, який одушевляє ся романами, замкненими між двома окладинками книжки, в дивний спосіб не довіряє тим, що є оправлені в живий пергамін, хочби й навіть такий позолочений, як ви. Отсе є трудність, яку я вам хотів представити, пане вісконте. Ви заледви оповілиб кому небудь свою зворушаючу історію, як вона розійшлаб ся по світі і її зачали би судити, як неправдоподібну та неприродну. На вас вже не дивилиб ся, як на віднайдену втрачену дитину, тільки як на влізливця, що виріс через ніч, як гриб. Ви можете викликувати трохи здивовання, однакож не кождий любить бути осередком обсервації та предметом немилих заміток.

— Годжу ся з вами, пане графе — сказав молодець, блідніючи мимоволі під заглядаючим в душу поглядом Монте Кріста. — Такі наслідки були би в найвисшій мірі немілі.

— Все таки не треба перебільшувати зла — продовжав Монте Крісто — і стараючи ся втечи від одної похибки, попасти в другу. Мусите визначити собі одну просту і звичайну лінію поведінки, а для людини вашої інтелігенції сей плян є так само легкий, як є потрібний. — Мусите навязувати приличні знакомства і в сей спосіб протиділати упередженням, які моглиб звязувати вас з темнотою давнішого життя.

Андрій при тих словах знов змінив ся.

— Я згодив би ся бути вашим дорадником і ручителем — продовжав дальше граф Монте Крісто — якби я не мав якогось морального недовіря до своїх приятелів та схлонности наводити інших до того, щоби їм недовіряли; тому відступаючи від сего правила, я, як то кажуть актори, грав би не свою роль і наражав би ся на те, що мене висвищать, а се було би глупо.

— Однакож, пане графе — сказав Андрій — з уваги на лорда Вилмора, котрий мене припоручив вам...

— Так, певно — перервав Монте Крісто — однакож лорд Вилмор не занехав повідомити мене, мій дорогий па-

не, що сезон вашої молодости був досить бурливий. А! — говорив граф, уважаючи на лице Андрія — я не вимагаю від вас сповіди. Крім сего, щоби недопустити до того, аби ви її потребували, післано по вашого батька до Люкки. Вскорі побачите його. Він є трохи тяжкий і надутий своїми манерами а уніформ трохи зіпсував його поставу, коли одначе стане звісно, що він є в австрійській службі, все те буде прощене. Ми звичайно не є дуже строгі з Австрійцями. Коротко кажучи, побачите, що ваш батько дуже добре представляє ся. За се впевняю вас.

— О, пане, ви додали мені віри в себе. Ми вже так давно розлучили ся, що я ані трошки його не пам'ятаю.

— А крім сего ви знаєте, що в очах світа велике майно покриває всі недостатки.

— Отже мій батько є дійсно багатий, пане?

— Він міліонер! Він має п'ятсот тисяч лірів доходу.

— В такім разі — сказав молодий чоловік з слідом занепокоєня — я буду у зовсім вдовольняючім положеню.

— В однім з найбільше вдовольняючих, які є можливі. мій дорогий пане; він дасть вам доходу п'ятдесят тисяч лірів на рік через цілий той час, як будете оставати в Парижі.

— В такім разі я остану тут на завсїгди.

— Ви не можете руководити обставинами, мій дорогий пане; чоловік стріляє, а Бог кулі носить.

Андрій зітхнув.

— Однакож — сказав він — як довго я буду оставати в Парижі і обставини не приневолять мене відіхати, то ви думаєте, що я можу полягати на те, що буду діставати суму, яку ви тільки що згадали?

— Можете на те полягати.

— Чи буду діставати її від свого батька? — запитав Андрій з тінею заклопотання.

— Так, будете діставати її особисто від свого батька, однакож лорд Вилмор буде ручителем за ті гроші. Він на просьбу вашого батька отворив рахунок на п'ять тисяч лірів місячно у п. Дангляра, а се є найбезпечніший банк в Парижі.

— А чи мій батько думає оставати довго в Парижі? — спитав Андрій.

— Лише кілька днів — відповів Монте Крісто. — Його

служба не дозволяє йому віддаляти ся на більше, як два або три тижні за раз.

— О, мій дорогий батько! — сказав Андрій, очевидно врадуваний надією на скорий відїзд свого батька.

— Через те — сказав Монте Крісто, удаючи, що не розуміє його радості — не буду ані хвилю спинювати приємности вашої стрічі. Чи ви приготовані обняти свого благородного батька?

— Сподію ся, що не сумніваєте ся про се.

— То йдіть до сальону, мій молодий друже, де найдете батька, що ожидає вас.

Андрій вклонив ся низько графови і перейшов до сусідної кімнати. Монте Крісто дивив ся за ним, поки він не зник, а відтак діткнув ся спружини, укритої в образі; образ частинно відсунув ся і за ним показав ся малий отвір, так зручно зроблений, що через него можна було бачити все, що діяло ся в сальоні, в яким тепер були Кавальканті і Андрій.

Молодий чоловік замкнув двері за собою і пішов в напрямі майора, який встав, почувши наближаючі ся до него кроки.

— Ах, мій дорогий батьку! — сказав голосно Андрій, бажаючи, щоби граф міг почути його в сусідній кімнаті. — Чи се дійсно ви?

— Як маєш ся, мій сину? — сказав майор поважно.

— По стільки літах болючої розлуки — сказав Андрій знов таким самим голосом, споглядаючи позад себе на двері — що за радість стрітити вас знов!

— Дійсно радість — по стільки літах розлуки.

— Не обіймете мене? — спитав Андрій.

— Як хочеш, мій сину.

І оба обняли себе в той спосіб, як се роблять актори на сцені, тоб то так, що голова кожного з них спочила на рамени другого.

— Отже ми знов злучили ся? — сказав Андрій.

— Так, знов! — відповів майор.

— І вже ніколи не розлучимо ся?

— Щодо сего, то я думаю, дорогий сину, що ти вже повинен так бути призвичаєний до Франції, щоби глядіти на ню майже, як на свій рідний край.

— По правді — сказав Андрій — мені було би дуже прикро опускати Париж.

— А щодо мене, то мусиш знати, що я ніяк не можу жити поза Люккою і тому я верну до Італії як найскорше зможу.

— Однакож поки виїдете з Франції, дорогий тату, то сподіюся, що передаєте в мої руки документи потрібні мені для доказання мого походження.

— Певно що так. На те я тут і приїхав. Скільки мене клопоту коштувало, поки я тебе найшов, щоби тобі їх віддати, щоби не потрібно було знов за ними шукати, бо се занялоб решту небагатьох літ могого життя.

— Деж є ці папери?

— Ось вони є.

Андрій вхопив метрику шлюбу свого батька а відтак свого хрещення і отворивши їх з цікавістю, якої належало б ся очекати в таких відносинах, зачав читати їх з легкістю, яка доказувала, що він був при звичаєний до подібних документів, і з виразом лица, який вказував на незвичайне заінтересоване змістом документів. Коли прочитав документи, на лиці його появило ся найвище вдоволене. Сподивляючись тоді на майора з загадковою усмішкою, він промовив досконалим тосканським діалектом:

— То в Італії нема вже більше галер?*)

Майор витягнув ся на цілу свою височину.

— Як? Що ти хочеш сказати тим питанням?

— Те, що такі документи можна виробляти без страху перед карою. У Франції, мій дорогий тату, за половину такого післалиб вас дихати воздухом в Тульоні через п'ять літ.

— Чи не був би ти на стільки добрий, аби сказати ясно свою думку? — сказав майор, стараючись прибрати маєстатичну міну.

— Мій дорогий пане Кавальканті — сказав Андрій, беручи майора фаміліярно за руку — кільки вам платять за те, щоби ви були моїм татом?

Майор хотів говорити, коли Андрій сказав дальше низьким голосом:

— Дрібниця! Я вам дам примір щирости. Мені дають

*) Галерами називали невеликі низькі кораблі, котрими плавало ся при помочи вітрил, а вчасти веслованем. Робота при веслах була незвичайно тяжка і до неї уживано в давніших часах невольників, пізніше засуджених злочинців.

пятьдесят тисяч лірів на рік, щоби я грав ролю вашого сина. Послідовно, ви можете зрозуміти, що я ніколи не буду розположений заперечувати, що ви мій тато.

Майор зачав заклопотано поглядати ся довкола.

— Будьте спокійні; ми зовсім самі — сказав Андрій.
— В додатку ми говоримо по італійськи.

— Ну, то добре — відповів майор — мені платять також пятьдесят тисяч лірів.

— Пане Кавальканті — сказав Андрій — чи ви вірите в казки?

— Я доси не вірив, але тепер чую ся майже обов'язаним вірити в них.

— Значить, маєте вже якісь докази?

Майор витягнув з кишені кулак золотих монет.

— Невідкличні, як бачите.

— Отже думаєте, що я можу числити на обіцянку графа.

— Зовсім певно, так думаю.

— Ви є певні, що він мені дотримає слова?

— До найменших подробиць, але враз з тим, пам'ятайте, що мусимо дальше грати свої ролі. Я як ревний батько...

— А я як послушний син, коли вони вже вибрали, щоби я від вас походив.

— Кого ви розумієте під тим „вони”?

— Ба, я й сам не знаю, але я говорив про тих, що писали листи. Ви дістали лист, чи ні?

— Так.

— Від кого?

— Від якогось священика Бусоні.

— Чи ви щось про него знаєте?

— Ні, я ніколи й не бачив його.

— А що він казав в своїм листі?

— Обіцяєте не зрадити мене?

— За се будьте спокійні. Ви добре знаєте, що наші інтереси однакові.

— Отже прочитайте собі його. — І майор подав молодому чоловікові лист з кишені.

Андрій зачав читати півголосом:

Ви убогі; Вас чекає нужденна старість. Чи не хочете стати багатим, або бодай незалежним? Вибирайте ся сейчас в дорогу до Парижа і жадайте в графа Монте Крісто, вулиця Елізейських

Піль, ч. 30, сина, якого Ви мали з маркізою Корсінарі, а якого забрано від Вас, коли йому було п'ять літ. Сей син називає ся Андрій Кавальканті. Щоби Ви не сумнівали ся про щирість того, хто пише сей лист, найдете в листі чек на дві тисячі лірів, платний у Фльоренції в банку п. Гоцці, а також лист з припорученем до графа Монте Крісто, котрому даю для Вас дрефт на сорок вісім тисяч лірів. Пам'ятайте, що маєте бути у графа 26 мая о сімій годині вечером.

Священик Бусоні.

— Те саме!

— Що кажете? — спитав майор.

— Кажу, що я дістав лист майже такого самого змісту.

— Ви?

— Так.

— Від священика Бусоні?

— Ні.

— А від когож?

— Від одного Англійця, що називає ся лорд Вилмор, а прибирає собі ім'я Синбад Моряк.

— А про котрого ви не знаєте більше, чим я про священика Бусоні.

— Милите ся, бо тут я вас переважаю.

— Що? Ви може виділи його?

— Так, раз.

— Де?

— Ну, сего ще тимчасом не можу сказати, бо якби я сказав, то ви знали би стільки, що я сам, а я не хотів би сего.

— А що було в листі?

— Прочитайте.

Ви убогі і Ваші вигляди на будучність є темні і сумні. Чи не хочете імени? Не хочете бути богатим і своїм власним паном?...

— Еге! — перебив молодий чоловік — чи могли би бути дві відповіді на таке питанє?

Візьміть поштовий віз, який чекає коло Порте де Жене, як входить до Ніси, переїдьте через Турин, Шамбері, Пон де Буасон. Зайдіть до графа Монте Крісто на вулицю Елізейських Піль дня 26 мая о сімій годині вечер і зажадайте від него свого батька. Ви є сином маркіза Кавальканті і маркізи Оліви Корсінарі. Маркіз дасть Вам деякі папери, що посвідчать про сей факт і дадуть Вам право становища, та річний дохід в сумі п'ятдесят тисяч лірів буде його знаменито піддержувати. Залучую дрефт на п'ять тисяч лірів до п. Ферей, банкира в Нісі, а також поручаючий лист до графа Монте Крісто, якому я припоручаю заспокоїти всі ваші потреби.

Синбад Моряк.

— Гм! — сказав майор — дуже добре! То кажете, що ви бачили графа?

— Я тільки вийшов від него.

— І він potwierдив все, що було сказане в листі?

— Так.

— І ви се розумієте?

— Анї трошки.

— Тут є хтось дурний.

— На всякий случай се ні ви, ні я.

— Певно що так.

— В такім разі...

— Се нас нічого не обходить, чи не так?

— Точно так... так я хотів сказати. Граймо до кінця і траймо на сліпо.

— Згода! Побачите, що я як слід відіграю свою ролю.

— Я немав сумніву анї на хвилю, дорогий батеньку.

Монте Крісто вибрав сю хвилю, щоби увійти до кімнати. Почувши його кроки, оба кинули ся один другому в обійми, і так застав їх граф.

— Ну, маркізе — сказав Монте Крісто — виглядає, що ви зовсім не є розчаровані сином, якого добра доля вернула вам.

— О, пане графе, радість збиває мене з ніг.

— А які ваші почування? — спитав Монте Крісто, звертаючи ся до молодця.

— Щодо мене, то моє серце є переповнене радістю.

— Щасливий батько! Щасливий син! — сказав граф.

— Є тільки одна річ, що смутить мене — замітив майор — а се конечність, щоби я скоро виїхав з Парижа.

— О! мій дорогий пане Кавальканті — сказав Монте Крісто — я вірю, що ви не виїдете, поки я не буду мав чести представити вас деяким своїм приятелям.

— Я до ваших услуг, пане — відповів майор.

— А тепер, пане — сказав Монте Крісто, звернувшись до Андрія — довершіть свою сповідь.

— Перед ким?

— Як то, перед батьком. Скажіть йому дещо про стан своїх фінансів.

— А, до чорта! — сказав Андрій. — Ви діткнули ся дразливого місця.

— Чуєте, що він каже, майоре?

— Чую.

— Але чи розумієте?

— Розумію.

— Ваш син каже, що потребує гроший.

— Ну, то щоб ви хотіли, щоби я зробив? — спитав майор.

— Ви повинні дати йому трохи — відповів Монте Крісто.

— Я?

— А хтож, як не ви! — сказав граф і рівночасно приступаючи до Андрія, всунув йому в руку вязку банкнотів.

— Се що?

— Від вашого батька.

— Від батька?

— Так. Чи-ж ви не казали йому перед хвилиною, що хочете гроший? Він через мене передає вам гроші.

— Чи маю се вважати за зачет на рахунок мого доходу?

— Ні, се на покрите видатків з вашим поселенем в Парижі.

— О, який мій дорогий батько добрий!

— Тихо! — перебив Монте Крісто. — Він не хоче, щоби ви знали, що то походить від него.

— Я вповні розумію його оглядність — сказав Андрій, втискаючи банкноти поспішно в кишеню.

— А тепер, панове, бажаю вам доброї ночі — сказав Монте Крісто.

— А коли будемо мати честь побачити вас знов, пане графе? — спитав Кавальканті.

— О, так! — сказав Андрій — коли маємо сподівати ся тої приємности?

— В суботу, як хочете — так — чекайте — в суботу. Я маю обідати в своїм сільськім мешканю, в Отейль, того дня, вулиця ля Фонтен, ч. 28. Запрошено кілька осіб а між ними є й ваш банкир, п. Дангляр. Представлю йому вас. Се потрібне, щоби він вас обох знав, як має виплачувати вам гроші.

— В повнім строю? — спитав майор півголосом.

— О, так, розуміє ся! — відповів граф. — Однострій, хрести...

— А як я маю бути убраний? — спитав Андрій.

— О, дуже просто. Чорні штани, вичищені черевики, біла камізелька, чорний або синій сюртук і довгий крават. Йдіть за своїм убранєм до Блена, або Вероніка. Батестен скаже вам, де вони живуть, коли ще не знаєте, де за ними шукати. Чим менше претенсії буде в вашім убраню, тим лучше, бо ви багатий чоловік. Як хочете купити собі коні, то купуйте в Девдо, а як купуєте фаєтон, то йдіть за ним до Батеста.

— В якій годині мали-б ми прийти? — спитав ще молодий чоловік.

— Около пів до семої.

— Будемо у вас на ту пору — сказав майор.

Оба Кавальканті вклонилися графови і вийшли. Монте Крісто підійшов до вікна і бачив, як переходили через вулицю, рамя в рамя.

— Ото два драби — сказав до себе. — Який жаль, що вони не є в дійсности посвоячені.

Подумавши ще хвилю, обізвався до себе:

— А тепер треба піти до Морелів! Здається, що обриджене ще гірше мучить, чим ненависть.

РОЗДІЛ LVII.

Місце сходин.

Під брамою муру, що окружав дім Вієфорта, стояв Максиміліян і глядячи через шпару, шукав очима, чи не покажеся в огороді тінь між деревами, надслухував за шелестом кроків. Наконець почув шелест кроків, але замість одної особи, якої сподівався, побачив дві. Другою була Євгенія Дангляр. Опізнення Валентини було наслідком гостини пані Дангляр з її дочкою в домі Вієфорта. Гості забавилися поза той час, коли Валентина мала вийти на розмову з Максиміліяном. Щоби показати перед Максиміліяном, чому вона не дотримала слова, Валентина запропонувала панні Дангляр вийти з нею на прохід до огорода.

Молодець, побачивши Валентину з її товаришкою, сейчас зрозумів, в чім річ і був заспокоєний. Не підходячи

близько брами, Валентина старала ся ходити перед брамою там і назад, щоби Максиміліян міг її бачити і за кожним разом кидала потайки перед своєю товаришкою погляд в сторону Максиміліяна, яким немов говорила йому:

— Будь спокійний! Бачиш, що я сему невинна.

І Максиміліян був спокійний. Своє ожиданє він обернув на те, щоби порівнувати обох дівчат: одна білява, з ласкавими, тужними очима, з поставою, що граціозно вгинала ся, як плачуча верба; друга brunetka, з острим і гордим виразом лиця, проста, як тополя. Нема що додавати, що в очах молодця Валентина не виходила зле на порівнаню.

При кінци около пів години дівчата пішли до дому і Максиміліян зрозумів, що гостина панни Дангляр повинна би вже наконець дійти до кінця. І справді за кілька хвиль опісля Валентина вийшла до огороду сама. Побоюючи ся, аби хто не підглянув, як вона вертає, вона йшла поволи. І замість сейчас справити свої кроки до брами, вона вперед сіла на лавку, уважно розглянула ся довкола, чи хтось за нею не слідить і аж тоді встала та підійшла до брами.

— Добрий вечір, Валентино — відозвав ся до неї голос від брами.

— Добрий вечір, Максиміліяне; я дала тобі на себе чекати, але ти бачив причину мого опізнення.

— Так, я пізнав панну Дангляр. Я не знав, що ти з нею так близько знакома.

— Хто тобі казав, що я з нею близько знакома?

— Ніхто, але мені так виглядало. З того, як ви обі ходили і говорили, можна було догадати ся, що ви дві школярки, які оповідають собі свої тайни.

— А ми таки й мали довірочну розмову — відповіла Валентина. — Вона оповідала мені про свою нехоть до подружа з п. Морсерфом, а я признала ся їй, що мені прикро думати про подруже з п. д'Епіней.

— Моя дорога Валентина!

— Отсим поясняє ся свободність, яка панувала між мною і Евгенією; говорячи про чоловіка, якого не можу любити, я думала про чоловіка, якого люблю.

— О, яка ти добра під кожним зглядом, Валентино! Ти маєш прикмету, якої панна Дангляр ніколи не може мати! Се є той неозначений чар у жінки, як запах у квітки

або смак в овочі; красаота не є одинокою прикметою, за якою шукаємо.

— Се твоя любов заставляє тебе дивити ся на все з такого становища.

— Ні, Валентино, впевняю тебе. Я обсервував вас обох, коли ви ходили по огороді, і слово чести даю, що хоч зовсім не хочу применшувати красоти панни Дангляр, то ніяк не розумію, як який чоловік мігби її дійсно любити.

— Се тому, що як ти сам, Максиміліяне, сказав, я була там, а моя присутність зробила тебе несправедливим.

— Ні. Однакож скажи мені — се питанє звичайної цікавості, яке прийшло мені на думку, коли я дивив ся на панну Дангляр...

— О, се якась несправедлива думка, я знаю се, хоч і не знаю, яка вона є. Коли ви засядете судити нас, бідних жінок, то не можемо сподівати ся зглядів.

— А все таки бодай того не заперечиш, що ви дуже остро судите одна другу.

— Як ми такі є, то се тому, що звичайно судимо під впливом роздражнення. Однакож вернім до твого питання.

— Чи панна Дангляр є проти подружа з п. Морсерфом тому, що любить кого иншого?

— Я сказала тобі, що я не є так надто знакома з Евгенією.

— Так, але дівчата оповідають собі тайни, хоч не стоять дуже близько себе. А-ну признай ся, чи ти її про те не питала. А, бачиш, усміхаєш ся.

— Як ти вже знаєш розмову між нами, то деревляна перегорода, що заслонювала нас від тебе, була дуже слабою перегородою.

— Але прецінь, що вона сказала?

— Вона мені сказала, що нікого не любить — відповіла Валентина — що не любить навіть думки про подруже, що далеко скорше воліла би провадити незалежне і незв'язане жите і що майже хотілаб, аби її батько втратив своє майно, бо тоді вона моглаб стати артисткою, як її приятелька, ланна Люїза д'Армілі.

-- А, бачиш...

-- Ну, що се доказує? — спитала Валентина.

— Нічого — відповів Максиміліян, сміючись.

— А чогож смієш ся?

— Бо ти на мене дивиш ся.

— Чи хочеш, щоби я пішла геть?

— О, ні, ні! Краще говорім про тебе.

— А се й справді, бо ми маємо заледви десять хвиль для себе.

— Що говориш? — крикнув Максиміліян з переполохом.

— Так, Максиміліяне, так — сказала Валентина меланхолійним голосом — я не дуже добра товаришка для тебе. Яке жите я заставляю тебе провадити, бідний Максиміліяне, сотворений для щастя! Впевняю тебе, що я гірко собі докоряю.

— Ну, що то значить, Валентино, коли я вдоволений і відчуваю, що навіть за ту довгу і болючу непевність достаточною відплатою є п'ять хвиль в твоїм товаристві, або два слова з твоїх уст? І я маю глибоке переконанє, що небо булоб не сотворило двох сердець, що так гармонізують з собою, як наші, і не булоб нас з собою так майже чудом поєднало, щоби остаточно тільки розлучити нас.

— Ти добре сказав і я тобі дякую. Надій ся за нас обох а се бодай вчаси зробить мене щасливою.

— Що-ж стало ся, Валентино, що ти маєш мене так скоро покинути?

— Я не знаю. Пані Вієфорт зажадала моєї присутности. Вона має мені щось сказати, від чого буде вчаси залежати моя будучність. Нехай заберуть моє майно, я вже над міру богата. А може вже й взяли його і лишать мене в спокою? Ти будеш любити мене так само й тоді, коли я буду вбога, чи не так Максиміліяне?

— О, я завсїгди буду тебе любити. Що мені багатство, або убожество, як моя Валентина буде коло мене і я буду мати певність, що ніхто її у мене не забере? А чи не побоюєш ся, що тобі мають сказати щось в справі твого подружжя?

— Сего не думаю.

— Так слухай мене, Валентино, і нічого не бій ся, бо як довго я жию, я нікого иншого не буду любити, тільки тебе.

— Думаєш, що я буду певнійша сего, як ти мені будеш се повтаряти?

— Вибачай. Я не роздумав добре, що говорю. Знаєш,

я хотів тобі сказати, що онодї я стрітив Морсерфа.

— Ну?

— Ти знаєш, що Франц є його товариш.

— Отже що?

— Пан Морсерф дістав лист від Франца, що він сейчас повертає.

Валентина зблідла і сперла ся на браму.

— Невжеж се дійсно правда? Чи задля того закликала мене пані Вієфорт до себе? Ні, такі вісти мабуть не від неї прийдуть.

— Чому?

— Бо, ... я сама не знаю ... але мені виглядає, що пані Вієфорт в душі є проти нашого подружа, хоч явно нічого не каже.

— Невжеж? В таким разі мені здає ся, що я можу склонити голову перед панею Вієфорт.

— Не спіши ся занадто — сказала Валентина з гіркою усмішкою.

— Як вона є проти твого подружа з д'Епінеєм, то вона повинна би радо послухати всякої іншої пропозиції.

— Не дури себе, Максиміліяне. Пані Вієфорт не шукає хиб у женихів, вона є проти подружа взагалі.

— Проти подружа? Як вона є проти подружа, то чому сама вийшла замож?

— Ти мене не розумієш, Максиміліяне. Около рік тому я говорила, що хочу пристати до монахинь. Пані Вієфорт, помимо всіх заміток, які вважала за свій обов'язок поробити, потайно була за тою пропозицією. Мій батько згодив ся на се за її вговорюванєм і лише через свого бідного діда я остаточно закинула сей плян. Не можеш собі представити виразу в очах того старого чоловіка, коли він дивить ся на мене — одиноку особу на світі, яку він любить і яка йому відплачує ся любовю. Коли він довідав ся про мою постанову, я ніколи не забуду докірливого погляду, який він на мене кинув, і сльози найвисшої розпуки потекли одна за другою по його нерухомім лиці. О, Максиміліяне, я почувала тоді такий жаль за свій намір, що кинувши ся йому в ноги, я крикнула: „Простіть мені, прошу простіть, діду; вони можуть робити зі мною, що схочуть, а я вас не лишу”. Коли я се сказала, він підніс вдячно очи до гори, хоч не сказав нічого. О, Максиміліяне, я мушу

богато терпіти, однакож я відчуваю, що погляд мого діда в тій хвилі більше, чим відплатив мені за всі терпіня.

— Дорога Валентино, ти ангел. І я не знаю, як се я заслужив собі, рубаючи шаблею на ліво і право поміж Бедуїнами — може дійсно Бог взяв се на увагу, бо вони невірні — я не знаю, як я заслужив собі на те, що тебе післано мені. Однакож скажи мені, що за інтерес може мати пані Вієфорт в тім, аби ти оставала незамужною?

— Чи я не казала тобі, Максиміліяне, що я богата, за-богата? Я маю около пятьдесят тисяч лірів доходу після своєї матери, мій дід і моя бабка, маркіз і маркіза Сен-Меран, лишуть мені ще раз стільки і пан Ноартіє очевидно має намір лишити мені спадщину. Тому мій брат Едвард, який по своїй матери не одідичить нічого, буде убогий в порівнянню зі мною. А пані Вієфорт любить свого сина до божевілья і якби я стала монахиною, то ціле моє майно перейшло би на батька — він одідичив би все по маркізови, маркізі і по мені — а відтак перейшло би се на сина.

— Ну, се дивно, щоби така молода і гарна жінка була така лакома.

— Вона не для себе лакома, тільки для свого сина. І що вважаєть ся за лихо, стане майже чеснотою, коли глянути на се в світлі материнської любови.

— А не моглаб ти найти посереднього виходу і передати частину свого майна її синові?

— Як можу я робити таку пропозицію, та ще й жінці, що завсїгди говорить про свою цілковиту безінтересовність?

— Валентино, я завсїгди дивив ся на нашу любов, як на щось святого. Тому я вкрив її серпанком пошанівку і сховав її в найдальших тайниках моєї душі. Ні одна жива людина, навіть моя сестра, не знає про ню. Валентино, чи дозволиш мені звірити ся перед одним приятелем і виявити йому любов, яку маю до тебе?

Валентина здрігнула ся.

— Приятель, Максиміліяне? А хто є сей приятель?

— Слухай, Валентино. Чи ти ніколи не мала до когось непереможної симпатії, яка заставляла тебе відчувати, немовби ти знала когось довгий час, хоч бачила його пер-

ший раз? І чи ти не старала ся пригадати собі, коли і де ти його знала, а не могла пригадати собі ні часу ні місця? Чи не приходила ти до того, що се мусіло бути за якогось попереднього життя і що ся симпатія є тільки свіжо пробудженою памятею?

— Так.

— Отже се є якраз те чутє, яке я мав, коли побачив перший раз сего незвичайного чоловіка.

— Незвичайного, кажеш?

— Так.

— І ти знаєш його вже якийсь час?

— Не довше, як вісім, або десять днів.

— І ти називаєш своїм приятелем чоловіка, котрого знаєш тільки вісім, або десять днів? О, Максиміліяне, я сподівала ся, що ти приписуєш більшу вартість титулови приятеля.

— Твоє розумованє є правильне, Валентино, однакж говори, що хочеш, а я ніколи не можу відречи ся того інстинктивного сентименту. Я вірю, що сей чоловік буде звязаний зі всім добрим, що прийде для мене в будуччині — а його бистре око часом її немов предвиджує і його сильна рука немов провадить її.

— То мусить бути якийсь пророк — сказала Валентина, усміхаючись.

— Так і є! — сказав Максиміліян. — Я вже не раз мав покусу вірити, що він може предсказати — головно добрі річи.

— О! — сказала Валентина жалібно — покажи мені того чоловіка, Максиміліяне; може він мені скаже, чи колись буду достаточно люблена, щоби се мені відплатило за все те, що я потерпіла.

— Моя бідна дівчино, ти вже його знаєш.

— Я знаю його?

— Так, се він спає жите твоєї мачухи і її сина.

— Граф Монте Крісто?

— Той самий?

— А! — крикнула Валентина — він є занадто приятелем пані Вієфорт, щоби був моїм приятелем.

— Приятель пані Вієфорт? Мій інстинкт не обманув би мене на сій точці. Я певний, що милиш ся.

— Ні, певно ні. Я запевняю тебе, що його сила над

нашим домом є майже безмежна. Моя мачуха уважає його за втілене людської мудрости і розпадає ся за ним. Мій батько очарований ним, бо каже, що ніхто ще перед ним не висловлював так вимовно таких великих ідей. Едвард обожає його і хоч боїть ся великих чорних очей графа, біжить проти него кожного разу, коли він приходить до нас і отвирає йому руку, будучи певним, що найде в ній якийсь малий дарунок. Граф Монте Крісто має якийсь таємний і майже необмежений вплив на всіх членів нашої родини.

— Як так справа маєть ся, моя дорога Валентино, то ти вже мусіла сама відчувати, а на всякий случай вскорі відчуєш вплив його присутности. Він стрічає Альберта Морсерфа в Італії, а се на те, щоби спасти його з рук бандитів. Він представляє ся пані Дангляр а се на те, щоби зробити їй королівський дарунок. Твоя мачуха з сином переїзджають поперед його дім, а се на те, щоби його Мурин міг спасти їх від смерті. Сей чоловік має очевидно силу впливати на події. Я ніколи не бачив більше простого смаку зєданого для більшої величавости. Його усміх є такий милий, коли він до мене говорить, що я забуваю, що він може бути гірким для других. О, Валентино! скажи, чи усміхав ся він в такий спосіб до тебе? Як що так, то будь певна, що будеш щаслива!

— Я? — спитала дівчина. — Він навіть ніколи не дивить ся на мене. Навпаки, коли я випадково перейду йому дорогу, він немовби уникав мене. Ні, він не є щедрий, ані не має тої надприродної здібности вглянути в душу, яку ти йому приписуєш. Якби він мав їх, то бувби завважив, що я нещаслива. Якби він був щедрий, то, бачучи, що я сумна і самотна, був би ужив свого впливу в мою користь. І як ти кажеш, що він нагадує сонце, то він бувби загрів моє серце хоч одним із теплодаєних лучів. Ти кажеш, Максиміліяне, що він тебе любить, а як ти знаєш, що він тебе любить? Мушкетери віддають честь офіцерови такому, як ти, з буйним вусом і довгою шаблею, однакж вони думають, що можуть безкарно роздавити бідну, плакучу дівчину.

— О, Валентино, я впевняю тебе, що ти милий ся.

— Якби то було инакше; якби він обходив ся зі мною дипломатично — тобто як чоловік, що бажає в один, чи

другий спосіб здобути собі становище в домі, щоби остаточно дістати право диктувати його мешканцям — то був би хоч раз віддав мені честь тим усміхом, який ти так дуже вихвалюєш; але ні, він бачив, що я нещаслива, він розумів, що я без ужитку для него і тому зовсім не звертає на мене уваги. Хто знає, чи для того, аби зробити приємність пані Вієфорт і мому батькові, не буде він переслідувати мене всіми способами, які є в його силі? Се не є справедливо, щоби він так мною погорджував без ніякої причини. О, прости мені — обернула Валентина, зауваживши, яке вражінє роблять її слова на Максиміліяна — я помилила ся, що висловила про того чоловіка думки, про які не знала, що вони існують в моїм серці. Я не заперечую впливу, про який говориш, бо й я про него переконалася, однакж для мене він виходив більше на зло, чим на добре.

— Га, Валентино — сказав Морель зітхнувши — не будемо про се більше говорити. Я не скажу йому нічого.

— О — сказала Валентина — я бачу, що я тебе вразила. Позволь мені стиснути твою руку, коли прошу твого прощення. По правді я не є упереджена так далеко, щоби мене не можна було переконати. Скажи мені, що зробив для тебе той граф Монте Крісто?

— Признаю ся, що твоє питанє заклопочує мене, Валентино, бо не можу сказати, що граф зробив мені якусь видиму услугу. Однакж я вже сказав тобі, що маю для него інстинктовну прихильність, якої жерела не можу вяснити. Чи сонце зробило щось для мене? Ні! Воно огріває мене своїми лучами і при його світлі я тебе бачу—нічо більше. Чи така а така перфума зробила щось для мене? Ні, її запах подобає ся мому нюхови—отсе все, що я можу сказати, коли мене спитають, чому я її хвалю. Моя приязнь до него є так само дивна і незрозуміла, як його приязнь до мене. Таємний голос немов говорить мені, що мусить бути щось більше, чим припадок, в тій наглій і несподіваній приязни. У його найзвичайніших вчинках, як і в його найтайніших думках нахожду споріднене з моїми власними. Ти може будеш сміяти ся з мене, коли я скажу тобі, що відколи я пізнав сего чоловіка, то все добро, яке мене стрітило, походило від него. Скажеш, що я якось потрафив вижити трийцять літ без його опіки. Так, але ось тобі при-

мір. Він запросив мене до себе на обід на суботу, що було для него зовсім природною річею. Ну, і що я відтак довідав ся? Що твоя мати і п. Вієфорт прийдуть також на сей обід. Я з ними там стріну ся і хто знає, які колись користі будуть для мене з тої стрічі. Все те ніби виглядає зовсім просто, але я бачу в нїм щось дивного; я набираю з того диєної віри в будучність. Я кажу собі, що той дивний чоловік, який немов вміє відгадати бажання кожного, умисно зробив так, щоби я стрітив пана і паню Вієфорт. А часом — признаю ся — я посував ся аж так далеко, що старав ся відчитати в його очах, чи він не відгадав тайни нашої любови.

— Мій добрий друже — сказала Валентина — я взялаб тебе за мрійника і боялаб ся за твій розум, якби чула завсїгди, що ти в такий спосіб говориш. Чи се можливо, щоби ти міг бачити щось більше в сїй стрічі, чим найзвичайніший випадок? І прошу лиш зважити: мій батько, який ніколи нігде не йде, вже кілька разів був готов відклонити те запрошенє. Натомісць панї Вієфорт горить з бажання побачити сего незвичайного набоба*) в його власнім домі і лише з великим трудом вмовила в батька, щоби він йшов з нею. Ні, ні! Як я вже сказала, Максиміліяне, нема нікого в світі, від кого я моглаб просити помочи, крім тебе і мого діда, а він мало що ріжнить ся від трупа.

— Я бачу, що, говорячи льогічно, твоя правда — сказав Максиміліян — однакож твій солодкий голос, який звичайно має наді мною таку силу, зовсім мене не переконує.

— Ані твої слова не переконують мене — сказала Валентина — і я кажу тобі, що як не маєш для мене сильніших доказів...

— Я маю инший — сказав Максиміліян вагаючись — однакож ... Валентино, я сам приневолений признати, що він ще більше абсурдний, чим перший.

— Тим гірше — замітила Валентина, усміхаючись.

— А однакож для мене він є переконуючий. Моїх десятих лїт у військовій службі укріпили в менї думку про нагле натхненє. Я вже кілька разів завдячував своє житє

*) Набоб, або Наваб мав бути магометанський ватажок в Індїях, що мав майно, якого навіть сам не міг обчислити.

тому таємничому імпульсови, що заставляв мене чомусь кинути ся на право, або на ліво і уникнути в той спосіб кулі, що могла принести мені смерть.

— Дорогий Максиміліяне, чому не приписувати своє виратуване моїм постійним молитвам за твоє безпеченство? Коли ти відідеш, то я тоді молю ся не за себе, тільки за тебе.

— Так, від коли мене знаєш — відповів Морель усміхаючись — однакож се відносить ся до часу перед нашим знакомством, Валентино.

— Ти мені говориш на перекір і не хочеш мені нічого признати. Однакож послухаймо того другого приміру, про який ти сам кажеш, що він абсурдний.

— Ну, глянь через отсю шпару, а побачиш прегарного коня, на котрім я тут приїхав.

— О, що за гарний кінь! — крикнула Валентина. — Ти чому не припровадив його ближше до брами? Я булаб говорила до него і він був би мене розумів.

— Як бачиш, се є дуже цінний кінь — сказав Максиміліян. — Ти знаєш, що моє майно є невелике і що я є, як то кажуть, розважний чоловік. Отже я пішов до торговця кіньми, в котрого побачив отсего знаменитого коня, якого я назвав Медея. Я спитав його про ціну. Сказали мені, що можу купити за чотири тисячі п'ятьсот лїрів. Як можеш собі представити, я був приневолений попращати ся з думкою про него. Однакож я відійшов з тяжким серцем, бо сей кінь дивив ся на мене так мило, тер ся головою до мене і коли я сїв на него, підскакував зі мною так, немов би тїшив ся. Того самого вечера відвідали мене деякі приятелі — Шато-Рено, Дебрей і пять або шість других, яких ти навіть з імени не знаєш. Вони запропонували гру в карти. Я не граю ніколи, бо я не є на стільки багатий, щоби мав звідки стратити, ані не є на стільки убогий, щоби потребував вигравати. Однакож я був у себе дома, розумієш, і я не мав иншого виходу, як післати по карти. Я се зробив. Коли ми так сиділи при столі, надійшов граф Монте Крісто. Він сїв серед грачів. Ми грали і я виграв. Мені майже соромно признати ся, що я виграв пять тисяч лїрів. О півночи ми розійшли ся. Я не міг втерпіти. Я поїхав до торговця кіньми. Розгорячкований і знетерпеливий я задзвонив в дверях. Особа, що отворила мені двері,

мусіла думати, що я божевільний, бо я сейчас пустив ся до стайні. Медея стояла при жолобі і їла сіно. Я сейчас вложив на ню сідло і уздечку, при чім вона не ставила найменшого опору. Відтак я кинув чотири тисячі п'ятьсот лірів в руку здивованого купця і пустив ся провести ніч, їздячи по Елізейських Полях. Коли я переїздив попри дім графа, я завважив світло в однім з вікон і здавало ся мені, що я побачив тїнь його особи поза куртиною. Валентино, я твердо переконаний, що він знав про моє бажанє мати того коня і що він умисно програв, аби я мав за що його купити.

— Мій дорогий Максиміліяне, ти дійсно смішний. Ти не будеш мене довго любити. Чоловік, що призвичаїв ся жити в такім світі поезії і уяви, мусить колись найти занадто мало життя в такім звичайнім, повседневнім роді привязання, як наше. Однакож мене вже кличуть. Чуєш?

— О, Валентино! — сказав Максиміліян — подай мені бодай палець через сю шпарку в брамі, щоби я мав щастє поцілувати його.

— Максиміліяне, ми казали, що будемо для себе як два голоси, дві тїни.

— Як хочеш, Валентино.

— Чи будеш щасливий, коли зроблю те, чого хочеш?

— Буду.

Валентина підлізла вгору і висунула не тільки палець, але цілу руку через отвір. Максиміліян крикнув з радости і, прискочивши, захопив за простягнену руку та відтиснув на ній горячий, пристрасний поцілуй. Мала ручка сейчас цофнула ся назад і Максиміліян побачив, як Валентина бігла до дому, немов бояла ся сама своїх власних чувств.

РОЗДІЛ LVIII.

Пан Ноартіє де Вієфорт.

Підчас, коли Максиміліян і Валентина розмовляли з собою через браму огорода, в домі Вієфорта відбувала ся

друга незвичайна розмова. По відході пані Дангляр з дочкою увійшов до кімнати свого спараліжованого батька, п. Ноартіє де Вієфорта, королівський прокуратор п. Вієфорт а за ним пані Вієфорт. Коло старого Ноартіє був його вірний слуга Бароа, який служив в него вже двацять п'ять літ. Вієфорт і його жінка, поздоровивши старого, заняли місце по обох його боках.

Ноартіє напів лежав в кріслі на колесах, на яким ввозили його до кімнати рано і в такий самий спосіб вивозили вечер. В тім кріслі уставляли його перед великим зеркалом, в яким відбивала ся ціла кімната і він міг все видіти, не потребуючи рухати ся, що зрештою було для него неможливе.

Ноартіє, нерухомий як труп, глянув на увійшовших своїм бистрим і розумним поглядом і зараз завважив з їх церемоніяльної чемности, що вони прийшли в якійсь несподіваній і офіціяльній справі. Позір і слух були його двома оставшими змислами, немов дві послідні іскри життя в тілі, нездатнім до нічого иншого, як для гробу. Однакож лише ними він міг виявляти свої думки і почування.

Волосє Ноартіє було довге і біле і спадало на його рамена, підчас коли в його очах, отінених грубими, чорними повіками, була сконцентована, як то часто буває з органами уживаними з виключенєм всіх других, вся активність, сила й інтелігенція, що були давнійше розділені по всім його тілі. Рухів рук, звуків голосу і сили тіла безумовно бракувало, однакож те сильне око вистарчало за все. Він давав розкази очима, виражав вдячність очима, — одним словом цілий його вигляд робив вражіє трупа з живими очима і нічо не могло бути більше дивним, як обсервувати те мармурове лице освітлене блиском злости, або промінем вдоволення.

Було лиш три особі, що могли розуміти сю мову нещасливого паралітика; ними були: Вієфорт, Валентина і старий слуга, про якого висше згадано. Та через те, що Вієфорт бачив свого батька рідко коли і то лише тоді, коли абсолютно мусів та й тоді не робив йому тої приємности, щоби показати, що розуміє його, все щастє старого було тільки в товаристві його внучки. Валентина через свою любов, терпеливість і самопосвяту навчила ся відчи-

тувати в погляді старця всі різні почування, які переходили через його думку. На сю німу мову, так незрозумілу для других, вона відповідала всіми тонами свого голосу, всіми червами свого лица, цілою щирістю своєї душі. В такий спосіб провадили ся оживлені розмови між сею дівчиною і безпомічним паралітиком, який, хоч і виглядав на мертвого, був помимо сего чоловіком величезного знання, дивної здогадливости і сильної волі.

Валентина поборолала всі трудности і могла так само легко розуміти його гадки, як передавати йому свої. Се бувало рідко, щоб в щоденнім житю вона не могла зрозуміти бажання свого майже неживого діда. Що до слуги, то він був зі своїм паном вже дваїцять п'ять літ і тому знав всі його привички. Через те Ноартіє рідко коли потребував просити його о щонебудь.

Вієфорт не потребував помочі ані Валєнтини ані слуги, аби провадити з батьком дивну розмову, яку якраз мав зачати. Він зовсім добре розумів словар старого, а коли не вживав його частійше, то тільки через рівнодушність і недбалість. Тому він дозволив, щоби Валентина пішла до огорода, відіслав Бароа і сівши по правій руці батька, підчас коли пані Вієфорт сіла по його лівій руці, заговорив до него так:

— Сподію ся, що не будете невдоволені, батьку, що Валентина не прийшла враз з нами, або що я відіслав Бароа, бо наша конференція є така, що її краще провадити без них. Пані Вієфорт і я маємо вам дещо сказати.

Лице Ноартіє остало зовсім спокійне підчас сего вступу, коли очі Вієфорта старали ся вглянути у найдальші закамарки серця старого.

— Те, що маємо сказати — говорив далше королівський прокуратор охłodним і рішучим тоном, який немовби виключав можливість всякої дискусії, — стріне ся, надіємо ся, з вашим одобрєнем.

Очі старця далше задержували ту порожнєчу виразу, яка не давала його синові спромоти пізнати думок, що бушували в його мозку. Він тільки слухав — нічо більше.

— Отче — зачав далше Вієфорт — ми думаємо подружити Валєнтину.

Якби лице старого було витоплене з воску, воно булоб не показало на собі менше вражіння, чим ся новинка.

— Весіле відбуде ся в протязу трох місяців.

Лице Ноартіє ще задержувало мертвий вираз. Тут взяла слово в розмові пані Вієфорт і сказала:

— Ми думали, пане, що ся новинка буде вас інтересувати, бо ви завсїгди мали до неї велике привязанє. Нам тепер остає тільки сказати вам імя молодого чоловіка, для котрого вона є призначена. Є се одно з найбільше пожаданих посвоячень, про які Валентина може думати. Він має майно, високу рангу в товаристві і особисті прикмети, які дають гарантію її щасливости. Та й його імя не повинно бути вам зовсім невідоме. Особа, про яку говорю, є пан Франц де Кеснель, барон Епіней.

Коли його жінка говорила се, Вієфорт пильно глядїв на лице старого. Коли пані Вієфорт вимовила імя Франца, зірницї в очах Ноартіє почали розширювати ся, а його повіки задрожали в такий самий спосіб, як здрігають ся уста особи, що хоче промовити слово. Він кинув оком блискавицю на свого сина і паню Вієфорт. Королївський прокуратор, який знав політичну ненависть, що колись панувала між Ноартієм і старшим Епінеєм, розумів добре подразненє і злість, яку виклало се повідомленє. Він однакж удав, що не завдажив нічого, і зачав мову з того, де його жінка перервала.

— Отче — сказав він, ви знаєте, що Валентина має якраз зачати свій девятнайцятий рік, а се робить важним, щоби вона не тратила часу з найденем відповідної партії. Помимо сего вас не забуло ся в нашім пляні і ми завчасу впевнили ся, що будучий муж Валентини не згодить ся щоб жити у сім домі, бо се може не буде мило для молодят, а хоче щоб ви жили з ними. В такий спосіб ви і Валентина, які є до себе так привязані, не будете розлучені, ваші привички не будуть підпадати змінам і ви, замість одного, будете мати двоє дітей, які будуть опікувати ся вами.

Позір Ноартіє був лютий. Видно було, що в його душі перевертало ся. Стогін жалю і обурєня підійшов до його горла, та через те, що не міг добути ся устами, мало що не удусив його і його лице та губи посинїли з напруження. Вієфорт спокійно отворив вікно і промовив:

— Дуже тепло, а тепло вам, отче, шкодить.

Відтак вернув на своє місце, але не сїдав.

— Се подруже — додала пані Вієфорт — є зовсім

згідне з бажаннями пана Еліней і його родини. Крім сего він не має ближших свояків, як вуйка і тітку; його мати вмерла при його уродженю, а його батька вбили в 1815 р., коли йому було тільки два роки. Тому він має оглядати ся тільки на свою власну волю.

— Се була досить загадочна справа, як його батька вбили — вірутив Вієфорт. — Хто його вбив, сего не відкрито, хоч підозріне падало на більше, чим одного.

Ноартіє немов силував усміхнути ся. Та Вієфорт говорив далше:

— Тепер ті, на котрих провина в дійсности спадає, ті, котрі доконали сего вчинку і на голову котрих може впасти тут людська справедливість а опісля кара Божа, самі гїшилиб ся, як би були на нашім місци і мали дочку, котру моглиб дати за Франца Еліней, аби в такий спосіб затерти всі знаки підозріня.

Ноартіє вспів опанувати своє зворушенє більше, чим можна було вважати можливим як на людину в такім знеможенім станї.

— Так, я розумію — була відповідь в його оці і в нїй було видно глибоке обуренє, змішанє з найбільшою погордою. Вієфорт вповні зрозумів думку свого батька і відповів легким здвигненем рамен. Відтак моргнув на свою жінку, що час відходити.

— Тепер, отче — сказала панї Вієфорт — мушу вас попрощати. Чи не хочете, щоби прислати до Вас на хвилю Едварда?

Було умовлено, що старець мав казати „так“, замикаючи свої очі, а „ні“, моргаючи ними пару разів. Колиж мав виразити якесь бажанє, то мав піднести очі до гори. Коли хотїв Валентини, то давав знак, замикаючи тільки праве око; коли замикав лїве око, то значило, що хотїв, аби закликати слугу Бароа.

Коли панї Вієфорт згадала Едварда, Ноартіє зараз кілька разів моргнув. Ображена відмовою, панї Вієфорт прикусила губи і сказала:

— То я пішлю Валентину.

Старий примкнув очі, даючи знати, що таке є його бажанє.

Пан і панї Вієфорт вклонили ся і вийшли, даючи розказ, щоби покликати Валентину. А Валентина вже була по-

передно повідомлена, що буде мати спеціальну розмову з п. Ноартіє.

Вона увійшла до кімнати ще зачервоніла після розмови з Максиміліяном. Один позір вистарчав їй, щоби пізнати, що її дід терпить і що на його умі є багато, що він бажав би їй сказати.

— Дорогий дідуню — крикнула вона — що стало ся? Вони вам докучали, роззлостили вас?

Паралітик прикнув очі на знак потакнення.

— На когож ви сердиті? На батька? Ні. На паню Вієфорт? Ні. На мене?

Старий дав знак, що так.

— На мене? — спитала ще раз здивована Валентина. Старий повторив знак.

— А щож я зробила, дідуню, що ви сердиті на мене? Не було відповіді. Тоді дівчина говорила далше:

— Я не бачила вас цілий день. Хтось говорив щось про мене?

Старий дуже радо потакнув.

— Треба подумати троха. Я впевняю вас, дїду... А! Пан і пані Вієфорт тільки що вийшли з кімнати, чи не так?

— Так.

— І се вони сказали щось, що вас розсердило? Чи не так? Чи можу пійти і спитати їх, щоби мати нагоду зробити з вами спокій?

— Ні, ні! — казали очі Ноартіє.

— Ви мене лякаєте. Що могли вони сказати? — І вона знов старала ся придумати, що то могло бути.

— А, я знаю — сказала вона, знизивши голос і приступивши ближше до діда — вони говорили вам про моє подруже, чи не так?

— Так — відповіли сердито очі.

— Я розумію. Ви невдоволені, що я так мовчала про се. Причина є ся, що вони вимагали, аби я держала се в тайні, просили мене, аби я вам про се не говорила. Вони навіть не казали мені про свої наміри і я відкрила їх тільки випадково. Отсе була причина, чому я була така здержлива з вами, дїдусю. Прошу, простіть мені.

Однакож у відповідь Валентина не побачила в очах діда успокоєня. Він немов говорив:

— Нічо мене так не болить, як твоя здержливість.

— Отже що є? — спитала. — Ви може думаєте що я вас покину, дідуню, і що я вас забуду, коли буду одружена?

— Ні.

— Вони сказали вам, що п. Епіней згодив ся, аби ви жили з нами?

— Так.

— То чому-ж ви сердите ся і жалуете?

Очи старого заясніли вогником любови.

— Я розумію — сказала Валентина. — Се тому, що ви мене любите.

Старий дав знак згоди.

— І ви боїте ся, що я не буду щаслива.

— Так.

— Ви не любите Франца?

Очи старого повторили кілька раз: Ні, ні, ні.

— Отже вам немиле се подруже?

— Так.

Валентина кинула ся на коліна і обняла діда.

— Слухайте — сказала — і мені воно немиле, бо я не люблю Франца Епінея.

В очах старого заблестіла неописана радість.

— Коли я хотіла йти до монастиря, ви памятаєте, які ви були недобрі на мене?

Сльоза задрожала в оці паралітика, а дівчина продовжала:

— Причина, чому я хотіла се зробити, була, щоби втечи від сего ненависного подружа, бо воно допроваджує мене до розпуки.

Ноартіє зачав скоро і коротко віддихати.

— Отже думка про се подруже — говорила дальше дівчина — є для вас прикра? О, коби ви могли мені допомогти. Якби ми могли обоє розбити їх пляни! Але ви не можете їм перешкодити. Хоч ваша думка бистра, а ваша воля тверда, то ви є так само слабі і нерівні до сеї боротьби, як я. Ох, ви, що булиб для мене таким могучим оборонцем в днях свого здоровля і сили, можете тепер тільки симпатизувати зі мною в моїм болю і смутку.

При тих словах в очах Ноартіє появилася така міна глибокого значіння, що дівчина здогадалася, що се значить:

— Милиш ся, бо я можу ще багато для тебе зробити.

— Думаєте, що можете мені допомогти, дідуню? — спитала недовіряючи.

— Так! — і Ноартіє підніс очі. Се був умовлений між ним і нею знак, коли він чогось хотів.

— Чого ви хотілиб, діду? — спитала Валентина, намагаючи ся пригадати собі всі річи, яких він міг би хотіти. І після того, як що приходило їй на думку, вона вимовляла се голосно. Та на все, що вона не згадала, відповідь була „ні”.

— Мусимо поспробувати послідного способу, коли я така недогадлива — сказала тоді Валентина і зачала вичислювати по черзі букви азбуки від А до Н, слідячи весь час за очима паралітика. Коло Н Ноартіє потакнув.

— Ага — сказала Валентина. Те, чого бажаєте, зачинає ся від букви Н. Що-ж би то таке могло зачинати ся від Н? На? Не? Ні? Но?

— Так, так, так — говорило око паралітика.

— Ага, маємо „но”.

Валентина взяла словар і поставила на стіл перед Ноартієм. Отворила його і бачучи, що очі старого є влялені у картки словаря, потягнула скоро пальцем по словах з гори в долину. В протягу шести літ, від коли Ноартіє попав у свій сумний стан, винахідчивість Валентини була нераз виставлена на пробу, аби найти спосіб порозумівання з ним і постійна вправа так удосконалила її в тій штуці, що вона майже в лет відгадувала, чого він хоче. При слові „нотар” Ноартіє зробив до неї знак, щоби спинила ся.

— „Нотар”? — спитала Валентина. — Ви хочете нотаря, діду?

Старий знов зробив знак, що бажає нотаря.

— Післати за нотарем? — спитала Валентина ще раз.

— Так.

— Чи післати за ним зараз?

— Так.

— То хтось піде за ним діду. Чи се все, чого ви хочете?

— Так.

Валентина задзвонила в дзвінок і сказала слугі, щоби попросив пана і паню Вієфорт до кімнати п. Ноартіє.

— Чи ви вдоволені? — сказала Валентина — Так? Я

певна, що так. Се не було тяжко відкрити, неправда? — і дівчина усміхнулася ся до свого діда, як до дитини.

Увійшов п. Вієфорт, а за ним Бароа.

— До чого мене потребуєте, отче — спитав Вієфорт паралітика.

— Мій дід — сказала Валентина — бажає нотаря.

Вієфорт глянув недовірливо на свого батька, коли почув се дивне і несподіване домагане.

— Так — говорив послідний своїми очима і то так рішучо, що видно було, що з помічю Валентини і старого слуги, які обоє знали його бажання, він готов був до боротьби.

— Ви хочете нотаря? — спитав ще раз Вієфорт.

— Так.

— По що?

Ноартіє не відповідав.

— Що хочете робити з нотарем? — повторив Вієфорт.

Очи паралітика оставали нерухомі, а се означало, що його рішене є незломне.

— Чи на те, аби зробити нам якусь прикрість? Думаєте, що сего треба? — вговорював його Вієфорт.

— А прецінь — сказав Бароа, приготований зі свободою і вірністю старого слуги, обставати за своїм паном — як п. Ноартіє жадає нотаря, то видна річ, що він хоче нотаря і тому я зараз піду і приведу його.

Бароа не признавав ніякого иншого пана, крім Ноартіє, і ніколи не позволяв, щоби його розпорядження хтось зміняв.

— Так, я хочу нотаря — сигналував старий, примикаючи визиваючо очи, немов хотів сказати: — І я хотів би побачити того, хто посмів би мені відмовити.

— Будете мати нотаря, як хочете — сказав Вієфорт — однакож я виясню йому стан вашого здоровля і виправдаю вас, бо сцена буде дійсно смішна.

— За те не журіть ся — сказав Бароа. — Я на всякий случай піду і приведу нотаря.

І старий слуга сейчас відійшов триумфально по нотаря.

РОЗДІЛ LIX.

Завіщане.

Коли Бароа вийшов, Ноартіє поглянув на Валентину в той дивний спосіб, що давав так багато до зрозуміння. Дівчина зрозуміла як слід, о що ходить, але зрозумів і Вієфорт, бо його лице захмарило ся і він сердито насупив брови. Ноартіє бачив, як він сів з удаваною рівнодушністю і при тім глянув боком на Валентину, даючи їй до зрозуміння, що може остати в кімнаті.

За три чверти години вернув Бароа, привівши з собою нотаря.

— Пане — сказав Вієфорт зараз по привитаню з нотарем — за вами післав п. Ноартіє, якого тут бачите. Всі його члени є цілком спараліжовані; він також стратив голос і ми маємо немало клопоту, стараючи ся зрозуміти одробини його думки.

Ноартіє кинув благальний погляд на Валентину, який був рівночасно такий поважний і розказуючий, що вона сказала сейчас:

— Пане, я кожного разу зовсім добре розумію думку свого діда.

— Се є чиста правда — сказав Бароа — і се я говорив сему панови, коли ми тут оба йшли.

— Дозвольте мені — сказав нотар, звертаючи ся вперед до Вієфорта а відтак до Валентини — позвольте мені сказати, що отсей випадок є одним з тих, в яких публичний урядник, як я, не може поступати без розваги, не стягаючи на себе небезпечної відвічальности. Перше усліве, аби акт був важним, є, щоби нотар був вповні переконаний, що він вірно зрозумів волю диктуючої особи. Тимчасом я не можу бути певним, чи клієнт, який не може говорити, годить ся, чи не годить ся з тим, що говорять. А що предмет його бажання, або відрази, не може бути мені достаточного доказаний з тої причини, що він не гово-

рить, моя услуга буде зовсім безужиточна і я не можу її законно дати.

З тим нотар приготував ся до відходу. Незамітна усмішка триумфу показала ся на устах королівського прокуратора. Та Ноартіє поглянув на Валентину так жалібно, що вона спинила нотаря:

— Пане — сказала вона — мова, якою я говорю зі своїм дідом, є легка до виучення і за кілька мінут я можу вас навчити розуміти її так само добре, як я її розумію. Чи не сказалиб ви мені, чого вимагаєте, щоби я успокоїла вашу совість в сій справі?

— Щоби акт був законним, я мушу мати певність, що мій клієнт одобрює а чого не одобрює. Слабість тіла не впливає на уневажнене документу, але здоровле ума є необхідним услівем.

— Добре, пане. З помічю двох знаків ви можете ствердити з досконалою певністю, що мій дід є ще в повнім посіданю всіх своїх умових сил. Не маючи спромоги уживати голосу та руху, п. Ноартіє є при звичаєний давати знак на „так“ через замкнене очий, а моргненем давати знак на „ні“. Тепер знаєте вже подостатком, щоби розмовляти з п. Ноартіє. Попробуйте.

Ноартіє глянув на Валентину так сердешно і вдячно, що се зрозумів навіть сам нотар.

— Ви чули і розуміли, що говорила ваша внучка? — спитав нотар.

Ноартіє примкнув очи.

— І ви потакуєте на те, що вона сказала — тоб то стверджуєте, що знаки, які вона вичислила, є дійсно ті, якими ви при звичаїли ся передавати свої думки?

— Так.

— Се ви післали за мною?

— Так.

— Щоби зробити ваше завіщане? — продовжав далше нотар.

— Так.

— І ви не хочете, щоби я відійшов, не виконавши вашого бажання?

Старий завзято заморгав.

— Ну, пане — сказала дівчина — чи тепер вже розумієте і чи ваша совість є успокоєна в сій справі?

Та поки нотар міг відповісти, Вієфорт відтягнув його на бік.

— Пане — сказав він — чи ви думаєте хоч на хвилю, що людина може дізнати такого сильного фізичного потрясення, яке мав п. Ноартіє, без схиблення її умових сил?

— Не конче те, пане — відповів нотар — викликає в мене неспокій, тільки трудність буде зрозуміти його думки так, щоби можна було витягнути відповіді.

— Ви мусите бачити, що се цілковита неможливість — сказав Вієфорт.

Валентина і старий чули сю розмову і Ноартіє вправив свої очі в Валентину так рішучо, що вона чула ся обов'язаною відповісти.

— Пане — сказала вона — се не потребує вас непокоїти, хоч як воно зразу виглядає трудним. Я можу для вас відкривати і вияснювати всі думки мого діда так, щоби зробити кінець всім вашим сумнівам і побоюванням в сій справі. Я була вже шість літ з п. Ноартіє і нехай він вам скаже, чи за той час була коли в него яка думка, котрої я не могла б зрозуміти.

— Ні — дав знак Ноартіє.

— Так поспробуймо, що можна зробити — сказав нотар. — Чи приймаєте сю панночку, як свого товмача, п. Ноартіє?

Паралітик дав знак потакнення.

— Добре. Отже що ви хочете в мене, який документ ви хочете, щоби я вам виписав?

Валентина вичислила всі букви азбуки, поки прийшла до „т“. При сій букві вимовне око Ноартієра дало їй знати, що має спинити ся.

— Се є ясне, що п. Ноартіє хоче букви „т“ — сказав нотар.

— Чекайте — сказала Валентина і звернувши ся до діда зачала вичислювати: „Та — те...“

Старий спинив її при другім складі.

Відтак Валентина взяла словар а нотар приглядав ся, як вона перекинула картки. Вона посувала палець поволи в долину по стрічках і коли прийшла до слова „тестамент“, очі п. Ноартіє казали їй спинити ся.

— Тестамент! — крикнув нотар. — Се є зовсім ясне, що п. Ноартіє бажає зробити своє завіщанє.

— Так, так, так! — давав знаки Ноартіє.

— Дійсно, пане, ви мусите признати, що се є незвичайна річ — сказав здивований нотар, звертаючись до Вієфорта.

— Так — відповів прокуратор — і я думаю, що завіщане буде ще більше незвичайне, бо я не бачу, як можна буде написати його без помочи Валентини, а її може буде вважати ся занадто заінтересованою в змісті завіщання, щоби вона могла бути відповідною до вияснюваня темних і недостаточно означених бажань її діда.

— Ні, ні, ні! — відповідали очі паралітика.

— Що? — крикнув Вієфорт. — Валентина незаінтересована у вашім завіщаню?

— Ні!

— Пане — сказав нотар, якого заінтересоване тимчасом вже на добре пробудило ся і який постановив собі скрізь оповідати про сю незвичайну і дивну пригоду. — Що виглядало мені неможливим перед годиною, те стало тепер зовсім легким і практичним. Се може бути зовсім важне завіщане, коли його відчитає ся в присутности сімох свідків, одобрених п. Ноартієм, і коли нотар підпише його в присутности свідків. Щодо часу, то воно певно забере більше, чим звичайне завіщане. Є деякі форми, які треба перейти, а які є завсїгди однакові. Щодо подробиць, то більшу часть буде представляти стан, в яким находять ся справи п. Ноартіє, а ви, що завідували тими справами, можете без сумніву дати про них повні інформації. Однакож крім сего, щоби документ був понад всякий сумнів, дамо йому як найбільше можливу автентичність. Через те помагати буде мені один з моїх товаришів і на перекір звичаєви буде мені помагати при диктованю завіщання. Чи ви годите ся на се, мій пане? — закінчив нотар, звертаючись до Ноартіє.

— Так — дав знати каліка, радий, що його розуміють.

— Що він думає робити? — дивував ся Вієфорт, якого становище вимагало холонокровности, а розпирало його бажане знати наміри свого батька.

Він вийшов, аби вислати когось по другого нотаря, однакож Бароа, який усе чув, зрозумів бажане свого пана і вже пішов по нотаря. Тоді королівський прокуратор сказав своїй жінці, щоби прийшла.

За чверть години усі зійшли ся в кімнаті паралітика. Прийшов і другий нотар.

Кілька слів вистарчало, аби два представники закона порозуміли ся. Вони прочитали п. Ноартіє вірєць завіщання, щоби дати йому до зрозуміння, в який спосіб завіщанє є звичайно уложене. Відтак в ціли ствердження умового стану старця, сказав перший нотар, звертаючи ся до него:

— Коли людина робить завіщанє, то робить його звичайно в користь, або в некористь якоїсь особи.

— Так — дав знак Ноартіє.

— Чи маєте точне понятє про скількість свого майна?

— Так.

— Скажу вам кілька сум, які будуть поступенно зростати. Спините мене, коли дійду до суми, яка є у вашім посіданю.

— Так.

Був рід святочности в тім питаню. Присутні утворили півколесо кругом недужого. Другий нотар сидів при столі, приготований до писання. Його товариш стояв коло недужого.

— Ваше майно виносить повисше триста тисяч лїрів, чи не так? — спитав нотар.

Ноартіє зробив знак, що так.

— Чи маєте чотириста тисяч лїрів? — питав нотар.

Око Ноартієра оставало нерухоме.

— Пятьсот тисяч?

Та сама нерухомість.

— Шістьсот тисяч, сімсот тисяч, вісімсот тисяч, девятьсот тисяч?

Ноартіє спинив його при послїднім числі.

— Отже ви маєте майно вартости девятьсот тисяч лїрів? — спитав нотар.

— Так.

— В землі?

— Ні.

— В акціях?

— Так.

— Чи акції є у ваших руках?

Позір, який Ноартіє кинув на Бароа, показував, що треба чогось, про що тільки він знає. І справді слуга сей-

час вийшов з кімнати і за хвилю вернув, вносячи малу скринку.

— Чи дозволяєте нам отворити сю скринку? — спитав нотар.

Ноартіє дав свою згоду.

Отворили скринку і найшли в ній дев'ятьсот тисяч лїрів у банкових акціях. Переглянувши кожду акцію, перший нотар подавав її своєму товаришеви. Сума показала ся такою, як представив її п. Ноартіє,

— Се все так, як він сказав — замітив перший нотар. — Річ зовсім ясна, що його думка задержала повну свою силу.

Відтак звернув ся до паралітика і сказав:

— Отже ви маєте дев'ятьсот тисяч лїрів капіталу, який відповідно до способу, в який ви його вложили, повинен приносити вам около сорок тисяч лїрів доходу.

— Так.

— Кому ви бажаєте лишити се майно?

— О! — вкинула панї Вієфорт — щодо сего то нема багато сумніву. Пан Ноартіє щиро любить свою внучку, панну Вієфорт; вона плекала його і доглядала шість лїт і своєю відданістю вповні здобула привязане — я сказалаб навіть — вдячність свого діда. І се є тільки справедливість, щоби вона дістала плоди своєї посвяти.

Очи Ноартіє виразно показували, що його не обмануло ложне толкування панною Вієфорт мотивів, які ніби нею руководили.

— Отже чи для панни Валентини Вієфорт лишаєте ви сих дев'ятьсот тисяч лїрів? — спитав нотар, думаючи, що він має се тільки вписати, але потребує ще виразної згоди Ноартіє, яка мусїла бути виразно виявлена перед всіми свідками сеї дивної сцени.

Коли імя Валентини стало предметом дискусії, вона відступила на бік, щоби не бути всім на очах. Її очи були спущені в долину і вона плакала. Старий глядїв на ню через хвилю з виразом найбільшої щирости, відтак звернув очи до нотару і значучо моргнув до него на знак незгоди.

— Що? — спитав здивовано нотар — ви не маєте наміру записати на панну Валентину Вієфорт головної пайки свого маєтку?

— Ні!

— Чи ви не милите ся? — спитав недовірливо нотар.

— Ви дійсно хочете сказати „ні”?

Валентина піднесла голову. Здивоване оголомшило її. Але се було не так ізза самого факту, що вона була виділена, як через її повну неспромогу зрозуміти, що заставило її діда таке зробити, однакож Ноартіє дивив ся на ню з такою любовю, що вона крикнула:

— О, діду! Я бачу, що ви тільки майна позбавляєте мене, але лишаєте для мене любов, котру я завсїгди так цінила.

— Зовсїм певно, що так! — говорили очи паралітика, бо він замкнув їх з таким виразом, що Валентина не могла його не зрозуміти.

— Дякую! Дякую! — говорила вона.

Заява старця, що Валентина не є призначена на те, аби дістати в спадщині його майно, збудила надію у пані Вієфорт. Вона підійшла до недужого і сказала:

— То ви, пане Ноартіє, певно хочете лишити своє майно своєму внукови, Едвардови Вієфортowi?

Морганє очий, яке було відповідю на сі слова, було таке рішуче і страшне, що аж виразно проявляло ненависть.

— Ні — повторив нотар — так може лишаєте його своєму синові, п. Вієфортowi?

— Ні — відповів старий.

Оба нотарі глянули на себе в німім здивованю. Вієфорт і його жінка обое запаленіли ся, одно з сорому, друге зі злости.

— Шож ми зробили такого, дорогий діду, що ви вже немов нікого з нас не любите? — спитала Валентина.

Очи старого звернули ся скоро від Вієфорта і його жінки і спочили на Валентині з виразом невисловленої любови.

— А коли любите мене, діду — говорила вона дальше — то старайте ся погодити свою любов зі своїми вчинками в теперішню хвилю. Ви знаєте мене дуже добре, щоби мати певність, що я ніколи не думала про ваше майно; крім сего я вже богата по своїй матери, навіть забогата. Отже вияснить.

Ноартіє звернув своє розумне око на руку Валентини.

— Моя рука? — спитала вона.

— Так.

— Її рука! — крикнули всі.

— О, панове! Ви бачите, що то все даремне і що ум мого батька є дійсно нарушений — сказав Вієфорт.

— А! — крикнула нагло Валентина. — Я розумію! Ви думаєте про моє подруже, чи не так, діду?

— Так, так, так — давав знаки паралітик, кидаючи на Валентину позір вдячності з радості, що вона зрозуміла його думку.

— Ви недобрі на нас всіх з причини сего подружа, чи не так?

— Так.

— На правду то вже за глупо — сказав Вієфорт.

— Вибачте мені, пане — відповів нотар — думка пана Ноартіє є мені зовсім ясна і я можу зовсім легко звязати хід його думок.

— Ви не хочете, щоби я вийшла за п. Франца Епіней — спитала Валентина.

— Я сего не хочу — говорило око її діда.

— І ви тому не лишаєте спадщини своїй внучці, — говорив далше нотар — бо вона заручила ся проти вашого бажання?

— Так.

— І якби не се подруже, то вона одідичилаб ваше майно?

— Так.

Запанувала німа мовчанка. Оба нотарі нараджували ся. Валентина, зловивши одну руку другою, гляділа на свого діда з усмішкою вдячності. Вієфорт зі злости кусав свої губи. Пані Вієфорт не могла здусити внутрішнього чуття радості, яке на перекір їй показувало ся на цілім її лици.

— Однакож — сказав Вієфорт, який перший перервав мовчанку — я думаю, що я найліпший судія в справі сего подружа. Я є одинокий чоловік, що має право розпоряджати ся рукою своєї дочки. Моє бажанє є, щоби вона вийшла за п. Франца Епіней і вона мусить повинуватись мойому бажаню.

Плачучи, упала Валентина на крісло.

— Пане — сказав нотар — як думаєте розпорядити

ся своїм майном на випадок, як панна Вієфорт буде далі стояти при тім, аби подружити ся з п. Францом?

Старий не відповідав.

— Ви, очевидно, щось зарядите?

— Так.

— Чи в користь якогось члена своєї родини?

— Ні.

— Чи маєте намір призначити своє майно на милосердні цілі? — питав даліше нотар.

— Так.

— Однакож — сказав нотар — ви знаєте, що закон не дозволяє позбавити сина спадщини цілком?

— Так.

— Отже ви маєте намір розпорядити ся тільки тою частею свого майна, яку закон дозволяє вам відписати?

Ноартіє не дав відповіді.

— Чи таки хочете розпорядити ся всім?

— Так.

— Алеж по вашій смерті будуть старати ся повалити наше завіщанє.

— Ні.

— Мій батько знає мене — сказав Вієфорт. — Він є певний, що його воля буде для мене свята. Крім сего він розуміє, що на моїм становищу булоб неможливо позивати ся з убогими.

Очи Ноартіє заясніли з радости.

— Отже як рішаєте, пане? — спитав нотар Вієфорта.

— Я нічого не кажу. Мій батько зробив постанову, а я знаю, що він ніколи не змінє своїх постанов. Я вповні з ним годжу ся. Тих дев'ятьсот тисяч лірів підуть з родини на збогачене якогось шпиталю, однакож я не піддам ся примсі старого чоловіка. Я поступлю після своєї совісти.

Сказавши се, Вієфорт вийшов з кімнати зі своєю жінкою, лишаючи своєму батькови свободу робити, що хоче. Того самого дня зроблено завіщанє, припроваджено свідків, старий одобрих завіщанє, його підписано в прияві всіх і родинний нотар, п. Дешамп, взяв його в свою опіку.

РОЗДІЛ LX.

Телеграф.

Пан і пані Вієфорт, вернувши від п. Ноартіє, довідалися, що в їх неприсутности приїхав до них у відвідини граф Монте Крісто і що його запроваджено до сальону, де він на них очікує. Пані Вієфорт була занадто подразнена, аби так показати ся перед гостем, отже відійшла до своєї спальні, а королівський прокуратор, який вмів краще себе опановувати, удав ся сейчас до сальону. Та хоч як він вмів панувати над своїми почуттями і хоч як він контролював вираз свого лиця, він не міг цілковито прогнати хмарки зі свого чола і граф, який привітав його з веселим усміхом, зараз завважив його насуПЛенє.

— Господи Боже! — сказав Монте Крісто зараз по першій привітанню — а з вами що? Чи я прийшов на той час, як ви укладали якийсь засуд смерті?

Вієфорт силував себе до усміху.

— Ні, пане графе — відповів він. — В сїм випадку я є жертвою. Се я програв справу, а рішило її проти мене лише щастє, впертість і дурнота.

— Про що ви говорите? — спитав Монте Крісто з добре удаваним заінтересованєм. — Чи ви дійсно стрітили ся з якимсь великим нещастєм?

— О, пане графе — відповів Вієфорт з гіркою усмішкою — я відніс тільки грошеву втрату, нема про що говорити, впевняю вас.

— Правда — сказав Монте Крісто — грошева втрата є дрібницею для чоловіка з таким майном, як ви маєте, коли в додатку хтось має думку таку філософічну і високу, як ви.

— Се не так грошева втрата болить мене — сказав Вієфорт — хоч остаточно девятьсот тисяч лірів заслугують на те, аби за ними жалувати, однакж мене більше вразила ся судьба, чи, якби то сказати, сила, котра знищила мої надії і моє майно, а яка може зруйнувати й вигляди моє!

дитини. І все те спричинив старий чоловік, що упав у друге дитинство.

— Що говорите? — дивувався граф. — Девятьсот тисяч лірів — се сума, якої може жалувати навіть філософ. А що за причини цілої тої прикрости?

— Мій батько, про якого я вам говорив.

— Пан Ноартіє? А мені здавалося, що ви говорили, що він цілком спараліжований і що його здібності є цілком знищені.

— Так, його тілесні здібності, бо він не може ні рухнутися, ані говорити. Все таки він думає, робить і має волю, як бачите. Я відійшов від него яких п'ять хвиль тому і він тепер зайнятий диктованем свого завіщання двом нотарям.

— Алеж він мусить говорити, аби се зробити.

— Він зробив більше, чим се — він дав себе зрозуміти.

— Як-жеж така річ є можлива?

— При помочи своїх очей, які є ще повні життя і які, як бачите, мають силу зробити смертельну шкоду.

— Мій дорогий — сказала пані Вієфорт, котра при останніх словах увійшла в кімнату — а може ти прибільшуєш зло.

Пані Вієфорт привитала графа найласкавішим усміхом.

— Що отсе значить, що пан Вієфорт мені оповідає? — спитав її Монте Крісто — і що за незрозуміле нещастє...

— Незрозуміле — є правильне слово! — перервав королівський прокуратор, здвигаючи раменами; — каприс старого чоловіка.

— І чи нема способу, аби він змінив своє рішення? — питав далі Монте Крісто.

— Так — potwierдила пані Вієфорт — се є зовсім в силі мого мужа завіщання, яке тепер є в некористь Валентини, змінити в її користь.

Граф, який завважив, що пан і пані Вієфорт починають говорити натяками, удав, що не звертає уваги на їхню розмову, а немов би був більше заінтересований обсервованем, як Едвард збитошно наливав чорнило в мисочку з водою для пташка у клітці.

— Моя дорога — сказав Вієфорт у відповідь своїй жінці — ти знаєш, що я ніколи не був призвичаєний гра-ти патріярха в своїй родині, ані не думав я про те, щоби судьба світа мала рішати ся після мого кивнення головою. Помимо сего потрібно є, щоби мою волю поважали в моїй родині і щоби примха старого чоловіка та каприс дитини не первертали проекту, який я приготавляв літами. Барон Епіней, як знаєш, був моїм приятелем і подруже моєї доч-ки з його сином є найвідповіднішою річею, яку можна придумати.

— Чи думаш, що Валентина є в змові з ним? — спи-тала пані Вієфорт. — Вона завсїгди була проти того по-дружа і я булаб зовсїм нездивована, якби те, що ми тіль-ки що бачили та чули, було нічим иншим, як виконанєм пляну, який вони собі згори уложили.

— Пані — сказав Вієфорт — вір мені, що майна де-вятьсот тисяч лїрів так легко не зрікає ся.

— А прецінь вона могла рішити ся на те, щоб відре-чи ся світа і рік тому вона мала намір йти до монастиря.

— !Пусте! — сказав Вієфорт. — Я говорю, що те по-друже має бути!

— Незважаючи на те, що се є проти бажання твого батька? — сказала пані Вієфорт, вибираючи нове місце атаку. — Се є серіозна справа.

Монте Крісто, який вдавав, що не слухає, помимо се-го чув кожде слово.

— Пані — відповів Вієфорт — я можу щиро сказати, що я мав завсїгди найвисшу повагу для свого батька, бо до природного почутя споріднення прилучувала ся у мене свідомість його моральної висшости. Імя батька є святе з двох зглядів, — йому належить ся повага, як роди-чеви, і як панови, котрого ми повинні слухати. Однакож в теперішних відносинах я є оправданий сумнівати ся про мудрість старого чоловіка, що зганяє свою злість на синові тому, що не любив його батька. Се було би смішне для ме-не після того регулювати свою поведінку. Я дальше буду заховувати повагу для пана Ноартіє. Я буду зносити без нарікань те, що він позбавив мене грошового доходу. Од-накож я остану твердо при своїм рішеню а світ побачить, по котрій стороні є більший розум. Я дам свою дочку за барона Франца Епіней, бо вважаю, що се є для неї відпо-

відна і добра партія — зрештою се моя річ, кому я маю віддати руку своєї дочки.

— Що? — сказав граф, в якого очах Вієфорт підчас своєї довгої бесіди раз в раз шукав за одобренем. — Що? Ви говорите, що п. Ноартіє видідичує панну Вієфорт через те, що вона має пійти за п. барона Франца Епінея?

— Так, пане, отсе є причина — сказав Вієфорт, здвигаючи раменами.

— Се бодай є подана причина — додала пані Вієфорт.

— Ні, се є дійсна причина, пані, я се знаю, я знаю свого батька.

— Алеж се непонятне — сказала молода жінка. — Я хотілаб знати, в який спосіб міг п. Епіней не сподобати ся твому батькови більше, чим яка инша особа.

— Мені здає ся, що я знаю п. Франца Епінея — замітив граф. — Чи не є він син генерала Кеснеля, якого Кароль X. зробив бароном Епіней?

— Той самий — сказав Вієфорт.

— Ну, по моїй думці він є зовсім гарний, милий чоловік.

— Так і є, і се дає мені причину догадувати ся, що якраз тому п. Ноартіє не хоче допустити своєї внучки до подружжя. Старі люди такі самолюбні — сказала пані Вієфорт.

— Однакож — сказав Монте Крісто — чи не знаєте якої причини до тої ненависти?

— О, мій Боже, хто може сказати?

— Може се які політичні розрахунки?

— Мій батько і барон Епіней жили в тих бурливих часах, з яких я бачив тільки кілька послідних днів — сказав Вієфорт.

— Чи ваш батько не був бонапартист? — спитав Монте Крісто. — Здає ся мені, що ви щось такого мені говорили.

— Мій батько був Якобіном більше, як чим иншим — сказав Вієфорт, унесений своїм подразненем поза границі розважності — і тога сенатора, яку Наполеон кинув на його плечі, тільки на те служила, аби його закрити, але не змінила його ані дрібки. Коли мій батько робив заговори, то не за цїсарем, тільки проти Бурбонів. Мій батько мав

ту прикмету, що ніколи не укладав утопійних плянів, яких не мігби здійснити, а дивився на можливості і ніколи не цофався з раз вибраної дороги ділання.

— Отже — сказав Монте Крісто — се є так, як я думав. Політика спроводила п. Ноартіє з п. Епінеєм до куни. Хоч генерал Епіней служив під Наполеоном, то чи не захоував він далше прихильности до королівства? І чи не був він тим, котрого вбито одного вечера, коли вийшов зі зборів бонапартистів, на які його запрошено в припущенню, що він держить сторону цісаря?

Вієфорт глянув на графа майже з переляком.

— Чи може я помилився? — спитав Монте Крісто.

— Ні, пане, факти були точно такі, як ви їх оповіли — сказала пані Вієфорт — і якраз на те, щоби не допустити до відновлення старої ненависти, придумав п. Вієфорт плян злучити вузлами любсви дітий тих заїлих ворогів.

— Се була висока і гарна думка — сказав Монте Крісто — і цілий світ повинен би її одобрити. Се було би чудово бачити, як панна Ноартіє де Вієфорт приймає титул пані Франц Епіней.

Вієфорт здригнувся і глянув на Монте Кріста так, немовби бажав прочитати в його лиці дійсні почування, котрі диктували слова, які він тільки вимовив. Однакж граф не давав королівському прокураторови нічого більше добачити поза своїм звичайним усміхом.

— Хоч се буде для Валентини — сказав Вієфорт — поважною справою втратити майно свого діда, то я не думаю, що можна через те недопустити до подружжя. Я не думаю, що п. Епіней налякаєся сеї грошевої страти. Він побачить, що я маю може два рази більше і що я сего зречуся, аби дотримати слова. Зрештою він знає, що Валентина є богата після своєї матері і що вона після всякої правдоподібности дістане в спадщині майно пана і пані Сен-Меран, родичів своєї матері, бо вони її дуже люблять.

— А вони заслуговують на те, щоби їх любити і так їм догоджувати, як Валентина любить і догоджує п. Ноартіє — додала пані Вієфорт. — Вони приїдуть до Парижа десь за місяць і Валентина після тої образи, якої дізнала, не повинна вважати за потрібне далше закупувати ся живцем коло п. Ноартіє.

Граф прислухував ся з вдоволенем сему оповіданню зраненого самолюбства і розчаровання.

— Однакож мені виглядає — сказав він — і я знов мушу просити вибачення за те, що скажу — що коли п. Ноартіє видідичив панну Вієфорт тому, що вона виходить за чоловіка, котрого батька він не любив, то він не може мати тої самої причини до нарікання на того милого Едварда.

— Дійсно — сказала пані Вієфорт з тінею в голосі, яку годі описати — се є несправедливо — ганебно несправедливо! Бідний Едвард є так само внуком п. Ноартіє, як і Валентина, а прецінь якби не те, що вона має вийти за п. Франца, то п. Ноартіє бувби лишив їй всі свої гроші. В додатку, хоч Едвард носить родинне ім'я, Валентина буде три рази багатша від него, навіть по видідиченю її її дідом.

Допровадивши до сего, граф зачав прислухувати ся і не казав вже більше нічого.

— Пане графе — сказав Вієфорт — ми не будемо більше докучати вам оповіданнями про наші родинні клопоти. Се правда, що моя спадщина йде на вивіноване якоїсь милосердної інституції, і що мій батько позбавив мене мого правного наслідства, хоч немав на те ніякої причини; однакож я буду мати ту сатисфакцію, що знаю, що я поступав, як чоловік з розумом і честю. Пан Епіней, котрому я приобіцяв часть сеї суми, дістане її, хоч би я мав сам на себе наложити найбільшу нужду.

— А все таки — сказала пані Вієфорт, вертаючи знов до тої думки, що засіла в її голові — чи не краще булоб сказати п. Епінеєви про сю нещасливу справу, щоби дати йому нагоду, аби він сам зрік ся руки панни Вієфорт.

— А, се було би дуже прикро! — сказав Вієфорт.

— Дуже прикро! — потакнув Монте Крісто.

— Без сумніву — говорив Вієфорт, злагіднюючи тон свого голосу. — Подруже раз умовлене а відтак розбите кидає рід тїни на молоду дівчину. Відтак знов старі балачки, яким я хотїв зробити кінець, зараз відновлять ся — ні, се не може бути. Пан Епіней, як чоловік з честю, буде тепер чути ся ще більше, чим коли, звязаним супроти панни Вієфорт, хиба що він в дійсности руководить ся почутем лакімства, але се немислиме.

— Годжу ся з вами, п. Вієфорт — сказав Монте Крі-

сто, звернувши очі на паню Вієфорт — і якби я був достаточного близьким до него, щоби давати йому раду — а я чув, що він вертає назад — то радив би йому, щоби він поладнав цю справу поза всяку можливість повернення її назад. Я відповідав би за успіх проєкту, який дає стільки чести п. Вієфортові.

Королівський прокуратор встав, урадуваний похвалою, а пані Вієфорт запаленіла ся.

— Се є все, чого я хотів, і я буду слухати ради такого дорадника, як ви, — сказав Вієфорт і стиснув графові руку. — Тому нехай кождий дивить ся на те, що тут нині стало ся, якби тут нічо не було. В наших плянах нема ніякої зміни.

— Пане — сказав граф — світ, хоч який він несправедливий, буде вдоволений вашою постановою, ваші приятелі будуть горді з вас, а п. Епіней, навіть якби взяв панну Вієфорт без ніякого посагу (за що я не побоюю ся), буде гордий з того, що вяже ся з родиною, яка здібна на таку самопосвяту, аби лише дотримати обіцянки і виконати обов'язок.

Сказавши сі слова, граф встав, аби відійти.

— Вже покидаєте нас, пане графе? — спитала пані Вієфорт.

— Мені дуже прикро сказати, що мушу се зробити, пані; я прийшов тільки пригадати вам про вашу обіцянку на суботу.

— То ви бояли ся, що ми про се забудемо? — з усміхом відповіла пані Вієфорт.

— Ви є дуже добрі, пані, однакож пан Вієфорт має такі численні і часом такі пильні обов'язки.

— Мій муж дав своє слово, пане — відповіла пані Вієфорт. — Ви бачите, що він дотримує його навіть тоді, коли має все до страчення, а коли має все до зискання через него, то тимбільше повинен би його дотримати.

— Деж ви приймаєте своїх гостей? — спитав Вієфорт.
— В своїм домі на Елізейських Полях?

— Ні — відповів Монте Крісто — се й робить вашу ласку більшою. Я приймаю гостей на селі.

— На селі?

— Так.

— Деж се? Десь близько Парижа, чи ні?

— Дуже близько. Лише около пів милї від границь міста, в Отейль.

— В Отейль? — повторив Вієфорт. — Правда, моя панї сказала менї, що ви живете в Отейль, бо там ви були взяли її до свого дому. А в котрій часті Отейль ви живете?

— Вулиця де ля Фонтен.

— Вулиця де ля Фонтен! — сказав Вієфорт схвильованим голосом. — А котре число?

— Ч. 28.

— А! скрикнув Вієфорт, то се ви купили дім маркіза Сен-Мерана?

— То він належав до Сен-Меранів? — спитав зі своєї сторони граф Монте Крісто.

— Так, відповіла панї Вієфорт — і чи вірилиб ви, пане графе...

— Вірив в що?

— Ви вірите, що сей дім є гарний, чи ні?

— Я думаю, що він чудовий.

— Ну, а мій муж ніколи би в нім не мешкав.

— Не може бути! — відповів Монте Крісто. — Се є упереджене з вашої сторони, пане, і менї дивно, як його можна в'яснити.

— Я не люблю Отейль, пане — сказав королівський прокуратор, роблячи старане запанувати над собою.

— Але я думаю, що ви не посунете своєї антипатії так далеко, щоби позбавити мене приємности вашого товариства — сказав Монте Крісто.

— Ні, пане графе — я сподію ся — я впевняю вас, що — зроблю все що зможу — простогнав Вієфорт.

— О—сказав Монте Крісто—я не приймаю оправдань. В суботу о шестій годинї буду вас ожидати, а як не прийдете, то я буду думати — бо звідкиж маю знати, що воно так не є — що сей дім, який був незамешкалий через двацять лїт, мусить мати за собою якесь сумне передане, або якесь страшне оповідане.

— Я прийду, пане графе, зовсім певно прийду! — сказав Вієфорт.

— Дякую — сказав Монте Крісто — а тепер позвольте менї попрощати вас.

— О, так; ви сказали, що ви приневолені відійти від

нас, пане графе — вкинула пані Вієфорт — і я думаю, що ви мали сказати нам чому, але щось перебило вам.

— Справді, пані — відповів Монте Крісто — і я навіть не знаю, чи повинен би вам сказати, куди йду.

— А от скажіть на всякий випадок.

— Ну, я йду — бачите, який я дармоїд — йду оглянути річ, над якою я вже не раз застановляв ся цілими годинами.

— Що ж то таке є?

— Телеграф! От і вже знаєте мою тайну.

— Телеграф? — повторила пані Вієфорт.

— Так, телеграф! Я не раз приглядався, як він стоїть при дорозі на горбочку і при світлі сонця його чорні рамена, розпростерті в кождім напрямі, пригадували мені завжди ноги великого хруща. І я впевняю вас, що я ніколи не міг дивити ся на него без хвилювання; я не міг не думати про сі дивні сигнали, що перерізують воздух з точністю, аби на сотки миль перенести думки і бажання чоловіка, що сидить при столі при однім кінці лінії, до другого чоловіка, що сидить при другім кінці. Я думав тоді про геніїв, сильфи, гноми, одним словом про таємні сили, аж сам мусів сміяти ся з видумок моєї уяви. І представте собі, що я ніколи не подумав про те, аби приглянути ся ближше телеграфови; я чомусь бояв ся, що найду коло него якогось людського генія дуже поважного, строгого, переповненого знанєм, таємничістю, магією. Аж одного дня я довідався, що оператор при телеграфі є тільки бідний чоловік, якого наймають за дванайцять сот лїрів на рік і який за те працює цілий день, та й то не студіює неба як астроном, ані не глядить на воду як рибак, ані навіть не оглядає околиці кругом себе, тільки увесь час слідить за таким самим, як він чоловіком, віддаленим чотири, або пять миль від него. Отже мене зібрала охота приглянути ся з близька тому чудови.

— І ви йдете приглядати ся телеграфови?

— Так.

— На котру-ж телеграфічну стацію думаєте зайти? В міністерстві внутрішних справ, чи в обсерваторії?

— О, ні. Я найшов би там людей, які приневолили би

мене розуміти річи, котрих я волів би не знати. Вони старалиб ся пояснювати мені проти моєї волі тайни, котрих вони самі не розуміють. Ні, я не хочу оглядати телеграфу ані в міністерстві внутрішніх справ, ані в обсерваторії. Я хочу найти телеграфічну стацію на чистім поли, де мав би до діла з якимсь простодушним чоловіком, що є примерзлий до свого апарату.

— З вас дивний чоловік — сказав Вієфорт.

— Котру лінію радилиб ви мені студіювати?

— Сю, котра є тепер найбільше в ужитю.

— Ви думаєте еспанську?

— Так. Чи хочете мати лист від міністра, щоби вам все вияснили?

— Ні — відповів Монте Крісто. — Я вже попередно сказав вам, що я не хочу його розуміти. З хвилею, як я його зрозумію, телеграф перестане існувати для мене. Се не буде нічо більше, як спосіб сигналованя від одного пана до другого. Я хочу заховати всю свою повагу для великої комахи з чорними ногами і страшним іменем. Де є найблизша телеграфічна стація? Чи не на дорозі до Байон?

— Так, на дорозі до Байон.

— Одна є в Шатільон.

— А дальше поза Шатільон?

— Думаю, що в Монтлері.

— Дякую. Моє поважанє. В суботу оповім вам свої вражіння.

В дверях граф стрінув двох нотарів, які якраз скінчили документ, котрим видідичено Валентину. Оба вони відходили з переконанєм, що зробили діло, яке повинно би принести їм признанє і славу.

РОЗДІЛ LXI.

Як позбути ся кошаток*).

Рано слідуєчого дня граф Монте Крісто виїхав брамою Енфер і пустив ся дорогою до Орлеану. Поминувши село Ліна і не спиняючи ся коло телеграфічної стації, з якої розходили ся скелетові рамена, він доїхав до Монтлері, положеного, як кождому відомо, на найвисшій місци рівнини тогож імени. Під горбком граф зліз з коня і зачав йти до гори вузькою крутою доріжкою, ширини яких 18 цалів. Коли дійшов до верха, став перед живоплотом, на яким зелені овочі появили ся замість червоних та білих квітів.

Монте Крісто поглянув за фірткою у живоплоті і не довго шукав за нею. Була се маленька деревляна фіртка, що повертала ся на завісах з лозини, а прикріплена була цвяхом і шнурком. Графови не треба було багато часу, аби зрозуміти її механізм; він отворив фіртку. Тоді він побачив себе у маленькій городці, довжини около дваїцять стіп, а ширини може стіп дванаїцять. З одного боку обмежував городець згаданий живопліт, з другого стара вежа вкрита повійкою та вицяткувана дикими квітами. Бачучи її так поморщену та прибрану, немов стару жінку, котру внуки прийшли поздоровити в день її уродин, ніхто не подумав би, що вона моглаб розказати страшні трагедії, якби так мала голос, подібно як кажесться, що стіни мають уха.

Через городець провадила стежка з червоного піску, обмежована густим букшпаном, що мусів там рости вже много літ. Ся стежка була зроблена в виді цифри 8, роблячи своїми викрутасами довжину 60 стіп у городці довгім на 20 стіп. Фльора, свіжа і усміхнена богиня огорожників, ніколи не була почитана в чистіший і точнійший спосіб чим в той, якого дізнавала в сім малім городці. Дваїцять рожевих кущів не мали на собі навіть сліду мухи.

*) Кошатка є мале звірятко в роді щура, але величини миши. Лазить по деревах і живить ся орїхами та другими овочами. На зиму засипляє.

Нігде не видно було тих гнізд зелених комах, що нищать рослини, які ростуть на вохкій землі. Але се було не тому, що вохкості бракувало в городці. Земля чорна, як саджа, і густе листе дерев доказували її присутність. Зрештою якби бракувало природної вохкості, то можна було її сейчас добути штучними способами, завдяки кадці з водою, уміщеній в однім розі городця. На стежці не видно було ані одного листка трави, на квітниках не видно було ані одної хоптинки. Ніяка пані не доглядала і не поливала своїх вазонків із більшою печаливістю, чим сей огородник доглядав і поливав свій городець. Замкнувши за собою фіртку, Монте Крісто оглянув ся довкола.

— Сей телеграфість або тримає огородника, або сам є залюблений в огородництві — сказав він до себе. Враз з тим він зачепив за щось за тачками, вкритими листем. Те „щось” піднесло ся і крикнуло зі здивованя. Монте Крісто побачив перед собою чоловіка około 50 літ. Він викидав суниці і складав їх на листки. Він мав 12 листків і десь так само багато суниць, але вони повипадали з його рук, коли він нагло підніс ся.

— Збираєте, пане, плоди своєї праці? — спитав Монте Крісто, усміхаючись.

— Вибачте мені, пане — відповів чоловік, підносячи руку до своєї шапки — що я не там. Я тільки що зійшов на долину.

— Приятелю, я не хочу перешкаджати вам в нічім — сказав граф. — Збирайте свої суниці, як там ще які лишили ся.

— Лишило ся ще десять — сказав чоловік — бо ось тут є одинайцять, а я мав дваїцять одну, п'ять більше, чим минувшого року. Однакож я не дивую ся; весна була тепла сего року, а суниці вимагають горяча, пане. Отсе є причина, чому я замість шіснайцяти, як минувшого року, маю сего року вже одинайцять вірваних, як бачите, а там — дванайцять, тринайцять, чотирнайцять, п'ятнайцять, шіснайцять, сімнайцять, вісімнайцять. Деж решта? Вчора ще були, пане. Я певний сего. Я рахував їх. Се певно син Мера Сімона украв їх. Я бачив, як він тут крутив ся нині рано. А то драб! Красти з города! Він не знає, де се може його завести.

— Це справді поважна справа — сказав Монте Крісто — однакож ви повинні брати на увагу молодість та апетит винувника.

— Розуміє ся — признав огорожник — однакож се не робить пригоди менше неприємною. Однакож, пане, ще раз прошу вибачити мені; ви може який урядник, а я вас так задержую?

І він поглянув боязливо на синю свиту графа.

— Успокойте ся, друже — відповів граф з усміхом, який після його волі міг бути страшним або ласкавим, але який сим разом мав в собі тільки ласкавість. — Я не інспектор, тільки подорожний, що вступив сюди з цікавості. Я вже й починаю жалувати, що тут вступив, бо бачу, що тратите час через мене.

— О, мій час не цінний — сказав чоловік з сумовитим усміхом. — Однакож він належить до уряду і я не повинен його марнувати. Та я дістав сигнал, що можу відпочивати через годину (при сім глянув на соняшний годинник — при вежі в Монтлері було все, навіть соняшний годинник), лишає ся мені ще десять мінут, а бачучи, що суніці вже дозріли і якби ще один день... а чи не думаєте пане, що кошатки могли їх поїсти?

— Гм, я не думаю — відповів поважно Монте Крісто. — Кошатки, пане, є погані сусіди для нас, котрі не їмо їх законсервованих в меді, як се робили Римляни.

— Що Римляни їли їх? — спитав огорожник. — Їли кошаток?

— Так я читав у Петроніїєви — відповів граф.

— Не може бути! Вони не можуть бути смачні, хоч і говорить ся „товстий, як кошатка”. Тай не диво, що вони товстіють, коли сплять цілий день і будять ся тільки на те, щоби могли цілу ніч їсти. Слухайте! Минувшого року я мав чотири морелі, вони вкрали одну. Я мав одну нектарину*), лише одну, пане — вони з’їли половину з неї, а чудова була нектарина, я ніколи не їв смачнішої.

— А ви їли її?

— Так, ніби ту половину, що лишила ся. О яка вона була смачна. Сі пани ніколи не вибирають найгіршого, як син Мера Сімона, котрий не вибрав найгірших суніць.

*) Нектарина — рід сливки.

Але слідуєчого року я вже не допущу до того, щоби знова так стало ся, хочби прийшло ся мені сидіти цілу ніч і стерегти суніць, коли вони будуть дозрівати.

Монте Крісто бачив вже досить. Кожда людина має до чогось замилуванє, як кождий овоч має свій рід хробака. Замилуванє телеграфіста було огородництво. Він зачав зривати листки винограду, що заступали ягоди від сонця і здобув серце огородника.

— Чи ви йшли сюди, пане, щоб побачити телеграф? — спитав огородник графа.

— Так, як се не є проти припису.

— О, ні, нема припису проти сего, тай нема в тім ніякої небезпеки, бо ніхто не знає і не може знати, що ми говоримо.

— Мені казали — промовив граф — що ви самі часом не розумієте сигналів, які повторяєте.

— Певно, що так. І се я найліпше люблю — сказав телеграфіст зі сміхом.

— Чому ви се найліпше любите?

— Бо тоді я не є відвічальний. Я тоді тільки машина і нічо більше. А як довго я виконую свої обовязки, нічого більше в мене не вимагають.

— Чи може се бути — подумав собі Монте Крісто — що я найшов чоловіка без більшої ціли перед собою? Се попсувало б мій плян

— Пане — сказав огородник, зиркнувши на соняшний годинник. — Десять мінут вже майже минуло. Я мушу вертати до свого обовязку. Чи підете зі мною?

— Піду з вами.

Монте Крісто увійшов у вежу, яка була поділена на три поверхи. Найнизший був закиданий огородничими знарядями, рискалями, лопатами, сапами, граблями, горшками до поливання. Се було ціле умебльованє. Слідуєчий був властивим мешканєм, а радше місцем до снєня. В тій кімнаті було кілька убогих річей домашнього господарства, — ліжко, стіл, два крісла, збанок на воду і кілька висушених ростин, причіплених до стелі. Господар кімнати очевидно заховав їх на насіне.

— Чи потреба богато науки, аби навчити ся штуки телеграфованя? — спитав Монте Крісто.

— Наука не забирає богато часу. Мучить служба над-

комплетового телеграфіста.

— А яка платня?

— Тисяча лірів річно, пане.

— Се дуже мало.

— Так, але ми дістаємо й мешканє, як бачите.

Монте Крісто оглянув ся по кімнаті.

— Коби ще не захотів тримати ся сего мешканя — подумав собі.

Перейшли на третій поверх. Була се кімната з телеграфічним апаратом. Монте Крісто поглянув з черги на обі залізні ручки, котрими робиться при апараті.

— Се є інтересна машинка — сказав він — однакож остаточно жите ваше мусить бути дуже нудне.

— Так, зразу постійне нагляданє за апаратом допроваджувало мене до болю карку, однакож до року я призвичаїв ся до сего. А ми й маємо свої години відпочинку і свята.

— Свята?

— Так.

— Коли?

— Коли є мрака.

— А, справді.

— Вони є для мене дійсними святами. Я йду на город: саджу, чищу, вирівную і цілий день бю комахи.

— Як довго ви тут?

— Десять літ, а пять як надкомплетовий, то разом пятнайцять.

— Вам вже...

— Пятьдесять пять літ.

— Кілько треба вам служити, щоби дістати пенсію?

— О, пане, дваїцять пять літ.

— А яка є пенсія?

— Сто корон.

— Бідне людство! — сказав до себе Монте Крісто.

— Що кажете, пане? — спитав телеграфіст.

— Я кажу, що се дуже інтересне.

— Що таке?

— Все те, що мені показуєте. І ви дійсно не розумієте ніяких тих сигналів?

— Зовсім не розумію.

— І ви ніколи не пробували зрозуміти їх?

— Ніколи. На що мені того?

— Алеж є деякі сигнали, звернені тільки до вас.

— Так.

— І ви їх розумієте?

— Вони все ті самі.

— А що вони значать?

— „Нічо нового”, „Маєш годину”, або „Завтра”.

— То се дуже просто — сказав граф — але глядіть, там ваш кореспондент, здає ся, сигналує.

— А справді, дякую, пане.

— А що він каже? Щось таке, що можете зрозуміти?

— Так. Він питає, чи я готов.

— А ви відповідаєте?

— Сигналом, котрий говорить мому кореспондентови з правої руки, що я готов, а кореспондентови з лівої руки, щоби він був готов.

— Се дуже хитро — сказав граф.

— Побачите — сказав телеграфіст гордо — за пять мінут він буде говорити.

— Отже я маю пять мінут, — сказав Монте Крісто до себе — се більше часу, чим мені потрібно. — А відтак сказав голосно: — Мій дорогий пане, чи позволите, щоби я поставив вам питанє?

— Що таке, прошу?

— Ви любите огородниство?

— Я залюблений в нїм.

— А не хотїлиб ви мати замість сеї двайцять-стопо-вої тераси дво-акровий город?

— Пане, я зробивби з него земський рай.

— Ви не живете розкішно на своїй тисячці лїрів?

— Тяжко жити, але мушу.

— Так, але який ваш городець бідний.

— Правда, він не великий.

— І в додатку, хоч який він є, то в нїм замножили ся кошатки, які все з'їдають.

— О, вони є моїм проклятем.

— Отже скажіть мені, як би ви мали нещастє відвернути своє лице, коли телеграфує ваш кореспондент з правої руки...

— Я нічого не бачивби.

— Що тоді сталоб ся?

— Я не мігби повторити сигналів.

— А тоді?

— Якби я їх не повторив через недбалість, то мене покаралиб.

— Скільки?

— Сто лірів.

— Десятину вашого доходу! Добрий заробок.

— А! — сказав чоловік.

— Чи трапляло ся вам коли таке?

— Одного разу, пане, коли я щепив рожі.

— Ну, а припустім, що ви змінилиб сигнал і підставили инший?

— Се друга річ. Мене прогналиб і я втратив би право до пенсії.

— Триста лірів?

— Так, пане, сто корон. Отже бачите, що я нічого подібного не зробив би.

— Навіть за п'ятнайцять-літну платню? Ану, подумайте?

— За п'ятнайцять тисяч лірів?

— Так.

— Пане, ви мене лякаєте.

— Пусте.

— Пане, ви спокушуєте мене.

— Еге, п'ятнайцять тисяч лірів, чи розумієте?

— Пане, позвольте нехай погляну на свого кореспондента з правого боку.

— Навпаки, ви не дивіть ся на него, тільки на се.

— Що-ж то є?

— Як то, не знаєте сих папірців?

— Банкноти!

— Точно п'ятнайцять їх є.

— Чиї-ж вони?

— Ваші, як схочете.

— Мої! — крикнув чоловік, якому сперло віддих.

— Так, ваші — ваша власність.

— Пане, сигналує мій кореспондент з правого боку.

— Нехай собі сигналує.

— Пане, ви відвернули мою увагу. Я буду покараний.

— Се буде коштувати вас сто лірів. Бачите, що се є в вашім інтересі взяти мої банкноти.

— Пане, мій кореспондент з правого боку повторює свої сигнали, він нетерпеливить ся.

— Не дивіть ся на се, беріть гроші. — І граф всунув звій гроший в руки телеграфіста. — Але се ще не все — додав — ви не зможете жити на п'ятнайцяти тисячах лірів.

— Я ще задержу своє місце.

— Ні, ви його втратите, бо ви зміните сигнали свого кореспондента.

— О, пане, що ви хочете?

— Жарт.

— Пане, хиба приневолите мене...

— Я маю намір приневолити вас. — І Монте Крісто добув з кишені инший звій банкнотів. — Ось є ще десять тисяч лірів. Враз з п'ятнайцять тисячами, що є в вашій кишені, се зробить двайцять п'ять тисяч. За п'ять тисяч ви можете купити собі гарну хатину з двома акрами землі, оставші двайцять тисяч будуть приносити вам тисячу лірів доходу на рік.

— Город на два акри землі!

— І тисяча лірів на рік.

— О, Боже!

— Ну, беріть! — І Монте Крісто всунув банкноти в його руку.

— Що маю робити?

— Нічого тяжкого.

— Але що саме?

— Повторіть сі сигнали. — Монте Крісто витягнув з кишені папірець, на котрім були нарисовані три сигнали з числами, вказуючими, в яким порядку мають бути вислані. — Ось, бачите, що се вам не багато часу забере.

— Так, але...

— Зробіть се, а будете мати нектарини і все инше.

Граф видно трафив до ціли. Червоний з розгорячкова-ня, купаючи ся в поті, який на него вдарив, телеграфіст повторив один за другим три сигнали, які йому дав граф, незвертаючи уваги на знаки переляку, які давав його кореспондент з правого боку, котрий бачучи зміну, зачав думати, що огородник збожеволів. Щодо кореспондента з лівого боку, то він совісно повторив ті самі сигнали і їх переслано до міністерства внутрішніх справ.

— Тепер ви багаті — сказав Монте Крісто.

— Так — відповів телеграфіст — але за яку ціну.

— Слухайте, мій друже — сказав Монте Крісто. — Я не хочу, щоби ви жалували, отже вірте мені, коли скажу вам, що ви не зробили нікому нічого злого. Ви тільки послужили плянам Провидіння.

Телеграфіст глянув на банкноти, обмацав їх, порахував їх, зблід, відтак запаленів ся, потім вискочив до своєї кімнати, щоби напити ся води, але поки досягнув її, умлів і впав серед своїх висушених зіль.

В п'ять мінут після того, як нова телеграма дійшла до міністра, Дебрей запряг коні до своєї карети і пігнав до палати Дангляра.

— Чи ваш муж має які еспанські бонди? — спитав баронової.

— Я думаю, що так! Яких шість мільонів.

— Нехай продає їх за всяку ціну.

— Чому?

— Бо Дон Карльос*) втік з Бурж і вернув до Еспанії.

— Як знаєте?

Дебрей здвигнув раменами.

— Ви мене питаєте, звідки я беру відомости? — сказав.

Баронова не чекала вже довше — вона побігла до свого мужа, а сей поспішив до свого агента і наказав йому випродувати бонди за всяку ціну.

Коли показало ся, що Дангляр продає, еспанські фонди упали сейчас. Дангляр стратив п'ятьсот тисяч лірів, але позбув ся еспанських паперів. Того самого дня появилася вістка в „Ле Месажер”:

Телеграфічне донесене. — Король, Дон Карльос, висмикнувся з під сторожі, яка мала його під своїм доглядом у Бурж, і вернув до Еспанії через катальонську границю. Барцельона повстала в його користь.

Через цілий той вечір про нічо инше не говорило ся, як про прозорливість Дангляра, котрий випродав свої папери, і про його щастє, коли він через такий удар судьби

*) Дон Карльос (1785—1855) був братом еспанського короля Фердинанда VII. Не маючи синів, Фердинанд перед смертю змінив право наслідника престолу Еспанії так, щоб його дочка стала королевою. Дон Карльос виступив проти сего, домагаючи ся престолу Еспанії для себе. За Дон Карльосом заявила ся досить сильна партія і боротьба за еспанський престол провадила ся через довгі літа. Дон Карльоса нарешті перемогли і він усунув ся з боротьби, зрікаючи ся своїх претенсій в користь сина.

втратив тільки п'ятсот тисяч лірів. Ті, що держали свої папери, або відкупили Данглярові, вважали себе за зруйнованих і мали дуже погану ніч.

Однакож слідуємого ранку „Ле Монітю” мав слідуєчу новинку:

Вістка, яку вчєра подав „Ле Мєсажєр” про утечу Дон Карльоса і повстанє в Барцєльонї була безосновна. Король Дон Карльос не виїхав з Бурж і півостров тїшить ся цілковитим спокоєм. Нєвластиво витолкований з причини мраки телеграфїчний сигнал був причиною сєї похибки.

Фонди піднесли ся два рази чєрез суму упадку. Рахуючи втрату і те, що занєхав заробити, для Дангляра зробило се ріжницю одного мїліона.

— Добре! — сказав Монте Крісто до Морєля, котрий був в його домї в хвилю, як прийшла відомість про дивний скок щастя, чєрез який Дангляр став жертвою. — За двайцять п'ять тисяч лірів я зробив якраз відкритє, за яке бувби заплатив сто тисяч.

— Що-ж ви відкрили? — спитав Морель.

— Я відкрив спосіб, в який огородник може позбути ся кошаток, які їдять його сливки.

РОЗДІЛ LXII.

Духи.

На перший позір ока зовнішній вигляд дому на Отейль не представляв нічого надзвичайного, нічого, що хтось мігби сподівати ся бачити в мешканю величавого графа Монте Кріста. Однакож ся простота була тільки наслідком волї пана дому, який рішучо наказав, щоби із внї нічо не змінювати, і се видно було всякєму, хто поглянув в середину. По правді, скоро лише отворило ся браму, сцена змінєла ся.

Бєртучіо перевисшив себе самого в смаку, який виказав в прибираню дому, та в скорости, з якою сєго доконав. Як колись князь д'Антєн в протягу одної ночі повибив цїлу вулицю дерев, що не були до смаку Людовикови XIV, так у трох днях Бєртучіо засадив майже голе по-

двіре тополями і великими, розгалуженими сикаморами, що давали тінь ріжним частям дому, а перед домом місце звичайного камяного бруку, на половину вкритого травою, заступив прегарним рівеньким травником, щойно уложеним того дня рано; на листках трави ще вилискували краплі води, якою травник поливано. Граф сам видавав розпорядження. Він дав плян Бертучієви, зазначив кожде місце, де мало бути засаджене дерево і вигляд та величину травника, що мав заступити місце бруку. В сей спосіб дім змінив ся до непізнання і сам Бертучіо говорив, що майже не може його пізнати, в тім кружалі ріжних дерев.

Бертучіо, взявши ся раз до роботи, не був би проти того, щоби поробити й деякі уліпшеня в городі, однакож граф наказав там рішучо нічого не рухати. За те Бертучіо на власну руку поприміщував у передпокоях попри сходи і попід комини масу квітів. Що спеціально виявило велику умілість па́на і слуги, — першого, як того, що дає розкази, а другого, як того, що розкази виконує, — то те, що дім, який тільки вчора був сумний і суворий, переповнений запахом старости, нараз набрав признак жвавого життя, запах улюбленими пахощами свого па́на і мав навіть світло урегульоване після бажань па́на.

Коли до дому приїхав граф, то мав під руками свої книжки і зброю; його очи спочивали на його улюблених образах; пси, яких він любив, стрічали його в передсінку; птахи, яких спів він любив, витали його своїм співом. Дім, пробуджений зі свого довгого сну, як палата зачарованої княгині в лісі, жив, цвив і співав, як доми, котрі ми любимо і коли були приневолені виходити з них, то виходили з жалем.

Слуги ходили весело по гарнім подвірю; одні, що робили в кухні, бігали сходами, відновленими тільки попереднього дня, немовби цілий свій вік жили в тім домі; другі займали мешканя стаєнної служби. У возівні екіпажі, повкладані і понумеровані, виглядали немов би стояли там по пятьдесят лїт, а в стайнях відповідали коні ржанем своїм фірманам, які говорили до них з більшою повагою, чим многі слуги говорять до своїх па́нів.

Бібліотека була поділена на дві части по обох боках кімнати і містила в собі звиж дві тисячі томів. Один відділ

був в цілості присвячений модерним романам і навіть той, що був виданий тільки день попередно, пишав ся на своїм місці в цілій красоті своєї червоної та золотої оправы. По другім боці дому, напроти бібліотеки, була консерваторія, прикрашена рідкими квітами, що цвили в порцелянових вазах, а посеред оранжерії, прегарної, так видом, як і запахом, стояв білярдовий стіл, позірно покинений перед хвилею грачами, які полишили кулі на сукні.

Лише одну кімнату оставив ненарушеною спритний Бертучіо. Попри сю кімнату, положену на розі ліворуч на першій поверсі, ходили слуги зі здивованєм а Бертучіо зі страхом. До неї виходило ся великими сходами, але можна було з неї вийти таємними східцями на город.

Точно о п'ятій годині прибув граф до дому на Отейль. З ним з'явив ся й Алї. Бертучіо очікував приходу графа з нетерпеливістю, змішаною з неспокоєм. Він сподївав ся деяких компліментів, але й бояв ся докорів. Монте Крісто зліз зі свого воза на подвір'ю, перейшов скрізь по домі, вийшов в город і оглянув його також, мовчки, не даючи ніякого знаку, ні одобрень, ні невдоволень. Однакож увійшовши до своєї кімнати напроти замкненої кімнати, витягнув свою руку до шухлядки маленького рожевого столика, який завважив ще підчас першого побуту в тім домі. При сім сказав:

— От тут буду міг бодай покласти свої рукавиці.

— Чи не будете ласкаві, ексцеленціє, отворити шухлядку? — сказав врадуваний Бертучіо. — У ній знайдете рукавички.

І в інших предметах умебльованя найшов граф все, чого вимагав.

— Добре! — сказав граф і Бертучіо відійшов одушевлений. Такий великий був вплив того чоловіка на всіх, що окружали його.

Точно о шестій годині дав ся чути тупіт коня перед брамою. Се був наш капітан Спагісіз, який приїхав на Медей. Монте Крісто очікував його в дверях з усміхом на устах.

— Я був певний, що буду тут першим — сказав Морель. — Я умісно так зробив, щоби мати хвилю для себе, поки всі інші прибудуть. Юлія й Емануїл мають вам сказати тисячу річий. А! дійсно се величаво! Однакож, графе, чи ваші люди займуть ся як слід моїм конем?

— Не бій ся, мій дорогий Максиміліяне; вони знають своє діло.

— Я міркую, що Медея любить пестити ся. О, якби ви виділи, як вона летіла, як вихор!

— Так я сподівався — конина за п'ять тисяч лірів! — сказав Монте Крісто голосом, якого вживав би батько в розмові з сином.

— Ви жалуете їх? — спитав Морель зі своїм щирим усміхом.

— Я? Певно що ні! — відповів граф. — Ні, я тільки тоді був би жалував, якби Медея не показала ся доброю.

— Вона така добра, що я лишив з задю п. Шато-Рено, одного з найліпших їздців у Франції, і Дебрея — вони оба їздять на арабських конях міністра; а зараз за ними є коні пані Дангляр, які біжуть завжди шість миль на годину.

— Отже вони їдуть за вами? — спитав Монте Крісто.

— А ось! Вони вже тут!

В ту саму хвилю прибула під браму карита в товаристві двох панів верхи на конях. Карита обкружляла і спинила ся перед сходами дому. За нею спинили ся й їдці. Скочивши з коня, Дебрей в ту саму мить був при дверях карити. Він подав руку бароновій, яка сходячи, прийняла її в незвичайний спосіб, однак ніхто не завважив сего, тільки Монте Крісто. Нічо не минало уваги графа. Він завважив, як баронова з незвичайною легкістю всунула в руку Дебрея карточку паперу; се свідчило, що се у них вже частійше перед тим практикувало ся.

За своєю жінкою зліз банкир, блідий, немовби не з карити, а зі свого гробу.

Пані Дангляр скоро і уважно розглянула ся, але значіне сего розумів тільки Монте Крісто; відтак здавивши слабе зворушене, яке можна було б завважити на її лиці, якби вона була дозволила блідости на ній показати ся, вона підійшла по сходах вгору і сказала до Мореля:

— Пане, якби ви були моїм приятелем, я попросила б вас, щоби ви продали мені свого коня.

Морель усміхнувся в спосіб, що виглядав на гримас, а відтак звернувся до Монте Кріста, немов би хотів попросити його, аби виратував його з заклопотання. Граф зрозумів його.

— Пані — сказав він до графині — чому ви мене о се не попросили?

— У вас, пане — відповіла баронова — не можна нічого бажати, бо се є певне, що дістане ся його. Якби так було з п. Морелем....

— На жаль — відповів граф — я є свідком, що п. Морель не може позбути ся сего коня, бо його честь є звязана з тим, аби його держати.

— А то як?

— Він заложив ся, що освоїть Медею в протягу шести місяців. Отже розумієте, що якби він позбув ся її перед упливом того часу, то не тільки програє заклад, але й люди скажуть, що він бояв ся, а бравий капітан Спагісів не може на стільки ризикувати навіть для вдоволення гарної жінки, що по моїй думці є найсвятійшим обовязком в світі.

— Отже бачите моє положенє, пані, — сказав Морель, складаючи усміхом подяку графови Монте Крісто.

— Мені виглядає — сказав Дангляр до своєї жінки шорстким голосом, недобре схованим за силуваним усміхом — що ти вже маєш подостатком коний.

Пані Дангляр рідко коли позволяла, щоби такого рода уваги лишали ся у неї без відповіді, однакж на здивованє молодих людей, вона удала, що не чула нічого і не відповіла ні слова. Монте Крісто усміхнув ся на вид її незвичайної покори і показав їй дві величезні порцелянові вази, вкриті морськими рослинами величини і делікатности, яку могла випродукувати тільки природа. Баронова була оголомшена.

— Та ви моглиби посадити в одній з них каштан з Тїлерів! Як можна виробити таку великанську вазу?

— О, пані — відповів Монте Крісто — ви не можете ставити такого питання нам, що виробляють статуетки та скляні прикраси. Се робота иншого віку, робота водних та земних духів.

— Як то? З якого періоду могло се бути?

— Я не знаю; я тільки чув, що один китайський цісар збудував піч, в якій випечено щасливо тільки дванадцять ваз таких, як ся. Дві потріскали від горяча вогню, десять инших затоплено в мори в глибині триста сяжнів. Море, знаючи, чого вимагає ся від него, обмотало їх своїми рослинами, окружило кораллями і пообкладало їх муш-

лями. Все те закам'яніло, остаючи двіста літ в незмірній глибині. Революція усунула цїсаря, що робив пробу і остави по нїм тільки документи, що доказували факт вироблення ваз і спущення їх в море. Сї документи найдено при кінці двох соток літ і подумано про те, щоби добути вази. Нурцї спустили ся на дно в машинах, спеціяльно на те придуманих, однакож на дні найдено тільки три вази, прочі порозбивали морські филї. Я люблю сї вази, на яких мабуť спинювали свої великі, мутні очі безформні морські дивогляди і на яких спали міріяди маленьких рибок, що шукали спасеня перед своїми ворогами.

Тимчасом Дангляр, який мало дбав о дивні річи, зривав механічно один за другим цвіти знаменитого помаранчевого дерева. Скінчивши з помаранчевими деревами, він взяв ся до кактуса, але сей не давав себе так легко обскувати, як помаранчеве дерево. Дангляр вколов ся і здрігнув ся та протер очі, немов би збудив ся зі сну.

— Пане — сказав до него Монте Крісто — я не припору́чаю своїх образів вам, котрі маєте такі знамениті малюнки; однакож все таки тут є два Гоббема, один Павла Поттера, один Мієрі, два Жирарда Дова, один Рафаеля, один Вандика, один Зурбарана і два або три Мурілля, на які варто подивити ся.

— Чекайте! — сказав Дебрей — я пізнаю сего Гоббема.

— Не може бути!

— Так, він був запропонований для музею.

— А в нїм, здаєть ся, нема ані одного з образів Гоббема — сказав Монте Крісто.

— Ні, а все таки вони відмовили ся його купити.

— Чому? — спитав Шато-Рено.

— Так нїби не знаєте. Бо уряд не має так багато гроший.

— О, вибачте! — сказав Шато-Рено. — Я чую про сї річи кожного дня через послїдних вісім літ, а все таки не можу сего зрозуміти.

— Поволи, поволи зрозумієте — сказав Дебрей.

— Не думаю — відповів Шато-Рено.

— Майор Вартоломей Кавальканті і вісконт Андрій Кавальканті! — зголосив Батестен.

Свіжий з рук кравця однострій з чорної сатини, сиві

вуси, смілі очі, на грудях три медалі і пять хрестів — одним словом знаменитий оказ старого жовніра — оттак виглядав майор Вартоломей Кавальканті, ніжний батько, з яким ми вже познайомилися. Зараз коло него, убраний в зовсім нове одіне, йшов наперед з усміхом вісконт Андрій Кавальканті, послушний синок, якого також вже знаємо, Три молоді чоловіки балакали разом. Коли нові гості увійшли, їх очі зміряли батька і сина і відтак зовсім природно спочили на посліднім, якого почали критикувати.

— Кавальканті! — сказав Дебрей.

— Гарне ім'я! — докинув Морель.

— Так — сказав Шато-Рено — ті Італійці добре називаються, але зле вбираються.

— Ви дуже вибагливі, Шато-Рено — відповів Дебрей.
— Сі убрання є добре скроєні і зовсім нові.

— Отсе якраз, в чім я бачу хибу. Сей пан виглядає так, немов би перший раз в своїм житю добре убрався — відказав Шато-Рено.

— Хто є сі лани? — спитав Дангляр Монте Кріста.

— Ви чули — Кавальканті.

— Се каже мені їх ім'я і нічого більше.

— А, так! Ви не знаєте італійської шляхти. Кавальканті походять всі з князів.

— Чи вони мають яке майно?

— Великанське.

— А що роблять?

— Стараються його пропустити. Вони, здається, мають з вами якесь діло; так я зрозумів з того, що говорив з ними передвчера. В дійсности я запросив їх нині тут з уваги на вас. Я вам їх представляю.

— Однакож вони, здається, говорять по французьки зовсім чисто — сказав Дангляр.

— Син образувався в колегії на полудни — мабуть в Марсилії, або в сусідстві. Побачите, що він великий ентузіаст.

— Під яким зглядом? — спитала пані Дангляр.

— Зглядом французького жіноцтва, пані. Він постановив собі взяти жінку з Парижа.

— Знаменита думка! — сказав Дангляр, здвигаючи раменами.

Пані Дангляр глянула на свого мужа в спосіб, що в

инший час заповідав би бурю, але другий раз опанувала себе.

— Барон виглядає нині на задуманого — сказав до неї Монте Крісто. — Чи не хочуть зробити його міністром?

— Ще ні, так думаю. Більше правдоподібно, що він спекулював на біржі і стратив гроші.

— Пан і пані Вієфорт! — оповістив Батестен.

Увійшли обі сповіщені особи. Пан Вієфорт, не зважаючи на контролю над собою, був видимо зворушений і коли Монте Крісто діткнув ся його руки, вона дрожала.

— Жінки дійсно вміють удавати — сказав граф до себе, глядячи на паню Дангляр, котра усміхала ся до королівського прокуратора і обіймала його жінку.

По хвилі граф побачив Бертучія, який доси був зайнятий по другім боці дому, а тепер входив до сусідньої кімнати. Він пішов до него.

— Чи ти хотів чого, Бертучіо? — спитав.

— Ваша ексцеленція не сказали, кільки буде гостей.

— А справді!

— Кільки накрить?

— Почисли сам.

— Чи вже всі тут, ваша ексцеленціє?

— Так.

Бертучіо глянув крізь отворені двері. Граф обсервував його.

— Боже милий! — скрикнув Бертучіо.

— Що стало ся? — спитав граф.

— Та жінка! та жінка!

— Котра?

— Отся в білім одїю і з многими діамантами, білява.

— Пані Дангляр?

— Я не знаю її імени, але се вона, пане, се вона!

— Що ти хочеш сказати?

— Жінка в городі! Та, що була в тяжі! Та, що ходила, очікуючи... Бертучіо стояв в отворених дверях, випяливши очі і волосе стало йому дубом на голові.

— Кого ожидала?

Бертучіо, не відповідаючи, вказав на Вієфорта в спосіб, в який Мекбет показав на Банка.

— О, о! — простогнав нарешті — чи бачите?

— Що? Кого?

— Його!

— Його? Пана Вієфорта, королівського прокуратора? Певно, що бачу його.

— То я не вбив його?

— Направду, ти ніби дурієш, мій добрий Бертучіо — сказав граф.

— Отже він не є мертвий!

— Ні, виразно бачиш, що він живий. Замість вдарити між шесте і семе ребро з ліва, як твої країни роблять, ти мусів вдарити його висше, або низше, а ті адвокати дуже вперто тримають ся життя. А може нема ніякої правди в тім, що ти оповідав мені. Се був плід твоєї уяви, твій сон. Ти пішов спати з думками про пімсту, вони були за тяжкі на твій жолудок — і ти мав сонний привид, от і все. Успокий ся, чоловіче, і числи: Пан і пані Вієфорт — двоє, пан і пані Дангляр — четверо, п. Шато-Рено, п. Дебрей, п. Морель — семеро, майор Вартоломей Кавальканті — ось-меро.

— Осьмеро! — повторив Бертучіо.

— Чекай! Ти щось дуже спішиш ся. Ти забув ще одного мого гостя. Поглянь ось там трохи на ліво. Бачиш сего молодого чоловіка у чорнім одіню, що приглядає ся на Мадонну Мурілля. Се п. Андрій Кавальканті, ось він якраз збертає ся.

Сим разом Бертучіо був би крикнув на цілий голос, якби око Монте Кріста було не наказало йому бути тихо.

— Бенедетто! — сказав до себе Бертучіо — о, нещастє!

— Вибило пів до шестої, Бертучіо — сказав строго граф. — Я наказав, щоби був обід на той час, а я не люблю чекати.

І граф вернув до гостей, підчас коли Бертучіо, спираючи ся об стіни, з бідою доліз до їдальні. В пять мінут пізнійше отворено двері сальону і Бертучіо, появивши ся в них, промовив з видимим силуванєм:

— Обід пана графа.

Граф Монте Крісто подав руку пані Вієфорт.

— Пане Вієфорт — сказав він — ви відпровадите баронову Дангляр?

Вієфорт послухав і гості увійшли до їдальні.

РОЗДІЛ LXIII.

Обід.

Се було очевидне, що всі гості, входячи до їдальні думали про одно. Кождий питав себе, що за дивна сила спроводила його до сего дому, та хоч і дивували ся, а деякі й непокоїли ся, то всі раді були, що вони там найшли ся. Хоча недавня дата товариських взаємин графа, його ексцентричне і ізольоване становище, його дивне і майже казочне багатство повинно було заставити муштин думати про потребу осторожности, а жінок повинно було заставити над невластивістю входження до дому, де не було жінок, які моглиб їх прийняти, то муштини і жінки переступали границі обережности і конвенціональності; цікавість з її нездержимою принукою затрюмфували понад всім. Навіть Кавальканті і його син — один помимо своєї холодности, другий помимо своєї очайдушности — дивували ся собі, що найшли ся в домі сего чоловіка, котрого щільний не могли зрозуміти, і в товаристві з людьми, яких перший раз бачили.

Пані Дангляр здрігнула ся, коли Вієфорт на пропозицію графа подав їй свою руку, тай Вієфорт відчув, що його погляд за золотими окулярами був неспокійний, коли він почув, як рука баронової діткнула ся його руки. Все те не уйшло уваги графа. Вієфорт мав по своїм правім боці паню Дангляр, з лівого боку Мореля. Граф сидів між панею Вієфорт і Дангляром. Дебрей сидів між двома Кавалькантіми, а Шато-Рено між панею Вієфорт і Морелем.

Іда була знаменита. Монте Крісто старав ся цілковито перевернути парижську симетрію і годувати радше цікавість, чим апетит своїх гостей. Се був орієнтальний*) пир, який він їм давав, однакож орієнтальний в такім значіню як бувають пири в арабських казках. Всякий смачний овоч з кожного краю світа був тут на столі у вазах з Китаю і збанках з Япану. Незвичайні птиці, на яких було задержане їх найкраще піре; величезні риби, розложені на ма-

*) Орієнтальний — східний; такий який буває у східних краях.

сивних срібних полумисках; кожде вино, випродуковане на Архіпелягу*), в Малій Азії, або в Полудневій Еспанії, блищало у фляшках, яких самі дивоглядні форми немов додавали винowi смаку. Все те, розложене на столі, стояло перед очима Парижан, які розуміли, що можливо було видати тисячу люї на обід для десяти осіб, але тільки під тим услівем, щоби їсти перли, як Клеопатра, або пити розбите золото, як Льоренцо де Медічі **). Монте Крісто завважив загальне здивоване і зачав сміяти ся та жартувати.

— Панове — сказав він — мусите признати, що як хтось дійшов до якогось степеня майна, то надмір стає одинокою потребою а пані признають, що дійшовши до якоїсь височини становища можна мати ідеал тим висший. Розуміючи в такий спосіб, поставмо собі питанє, що є чудне? Те, чого не розуміємо. А що є те, чого ми дійсно бажаємо? Те, чого не можемо осягнути. Отже бачити річи, який є родовитим Італійцем, скаже вам імя другої.

мого життя. Заспокоюю свої бажання двома способами — своєю волею і своїми грішми. Я стільки заінтересований у виконанню своєї примхи, як ви, п. Дангляр, у збудованню нової залізниці, ви, п. Вієфорт, у засудженю виновника на кару смерти, ви, п. Дебрей, в успокоєню держави, ви, п. Шато-Рено, у вдоволеню жєнщини, а ви, п. Морель, у виїздженю коня, котрим ніхто не може їздити. На примір бачите сих дві риби, одна з них привезена 50 миль споза Петербурга, друга 5 миль від Неаполю. Чи не є се інтересно мати їх разом на тїм самім столі?

— Що се за риби? — спитав Дангляр.

— Пан Шато-Рено, котрий був в Росії, скаже вам імя одной — відповів Монте Крісто — а майор Кавальканті, який є родовитим Італійцем, скаже вам імя другої.

— Отся, думаю, є стерлядь***) — сказав Шато-Рено.

*) Архіпелягом називає ся в географії група островів. В сїм випадку Архіпелягом називає ся Егейське Море, чи радше острови, якими є всіяне Егейське Море. Се море є між Грецією і Малою Азією.

**) Клеопатра була королевою Єгипту в часах перших римських цїсарів Цезаря і Антонія. Вона відзначала ся великою красотою і була заїсна зі своїх любовних історій та роскоші, якою чарувала своїх гостей. Льоренцо де Медічі був князем Фльоренції (1448-492) провадив розкішне жите і причинивсь богато до здеморалізованя Фльоренції.

***) Стерлядь, рід чечуги, є рибою, що не має в собі кісток тільки хрястки. Зате поверху її шкіри є кілька поздовжних рядів зубоватих наростів. Стерлядь живе у Каспійськїм морі і в ріках Росії. Має смачне м'ясо а з її ікри роблять кав'яр.

— А отся, як не милю ся, є лямпрета*).

— Точно так. А тепер п. Дангляр, спитайте тих панів, де ті риби ловить ся.

— Стерлядь — відповів Шато-Рено — находить ся тільки у ріці Волзі.

— А я знаю — сказав Кавальканті — що тільки в озері Фузаро можна найти лямпрети такої величини.

— Точно так — potwierдив Монте Крісто — одна риба з Волги, а друга з озера Фузаро.

— Не може бути! — крикнули рівночасно всі гості зі здивованєм.

— Еге — сказав Монте Крісто. — Отсе що мене цікавить. Я, як Нерон, люблю ся в тім, що є неможливе і отсе вас нині тому цікавить. Ся риба, котра може не є лїпша, чим та, котру тут кожного дня можете дістати, виглядає вам чудесною, бо здавало ся, що неможливо її дістати, а помимо сего вона тут є.

— Але як ви могли дістати сю рибу до Франції?

— О, нема нічого лекшого. Кожду з них привезено сюди в бочці, одна була заповнена річними зілями і ростинами, друга ростинами з озера. Бочки везено возами, збудованими в тій цілі. І так стерлядь жила дванайцять днів, а лямпрета вісім. Вони були обі живі, коли мій кухар добув їх з бочки і вбив одну молоком, другу вином. Ви не вірите мені, п. Дангляр?

— Не можу не сумнівати ся — відповів Дангляр, усміхаючи ся глумо.

— Батестен — сказав граф — кажи принести другі риби, стерлядь і лямпрету, що прийшли в других бочках, але ще є живі.

Дангляр отворив широко здивовані очі, всі другі заплескали в долоні.

Чотирох слуг внесли дві бочки, вкриті водними рослинами. У кождїй з них віддыхали риби подібні до тих, що були на столі.

— Але на що було двох того самого сорта? — спитав Дангляр.

*) Лямпрета — се риба, що виглядає більше на хробака, чим на рибу. Вона присисає ся до каменя на дні води і держить ся так цілими годинами, але відчепивши ся, пливає дуже звинно, шукаючи за добичею. Живить ся водяними звірятками, а навіть більшими рибами, до яких присисає ся мов п'явка і висисає з них кров.

— Лише тому, що одна з них могла згинутися — відповів недбало Монте Крісто.

— Ви є дійсно незвичайний чоловік — сказав Дангляр — і філософи мабуть моглиб справедливо сказати, що се гарна річ бути богатим.

— І мати помисли — додала пані Дангляр.

— О, не приписуйте мені нічого під тим зглядом, пані. Так робили дуже часто Римляни. Плїній оповідає, що вони висилали невільників з Остії до Риму і невільники носили на своїх головах рід риб, який він називав *mulus*, а які, як здогадувати ся з опису, були нашими золотими рибками. Се також вважало ся за розкіш мати їх живими, бо се було цікаво приглядати ся, як вони гинули; гинучи, вони міняють свою краску три або чотири рази; відтак відсиляли їх до кухні. Мука рибок становила приємність для Римлян. Коли не бачили їх живими, то погорджували ними, коли були вже мертві.

— Так — замітив Дебрей — але Остія є тільки кілька миль від Риму.

— Га — відповів Монте Крісто — а яка булаб різниця в тім, що ми жиємо вісімнадцять сот лїт після Люкуля, колиб ми не могли зробити нічого лучше, чим він міг?

Оба Кавальканті отворили широко очі, однакож мали на стільки розваги, що не сказали нічого.

— Все те є дуже незвичайне — сказав Шато-Рено — однакож що я найбільше у вас подивляю, то признаю ся, ту незвичайну скорість, з якою є виконувані ваші бажання. Чи не правда се, що ви купили сей дім тільки пять або шість днів тому?

— Певна річ, що не давнійше.

— Отже я є певний, що він є зовсім переіначений від минушого тижня. Як я добре памятаю, то до него був інший вхід а подвіре було вибруковане і голе. Тепер там є чудовий травник, отінений деревами, що виглядають, немовби їм було по сто лїт.

— Чому-ж би ні? — сказав Монте Крісто. — Я люблю траву і холод.

— Так — сказала пані Вієфорт. — Двері були попередно до дороги. Я памятаю, що в день мого чудесного виратувачя, ви внесли мене дверми від дороги.

— Так, пані — потвердив Монте Крісто. — Однакож я

волів мати вхід, з якого мігби бачити через браму Бульонський Лісок.

— В чотирох днях! — сказав Морель. — Се нечуване!

— В дійсности — сказав Шато-Рено — зробити зі старого дому новий дім є незвичайною штукою. Сей дім був дуже старий і сумнийч Я пригадую собі, що моя мати посилала мене оглянути його, коли п. Сен-Меран два або три роки тому оголосив його на продаж.

— Пан Сен-Меран! — сказала пані Вієфорт. — То сей дім належав до п. Сен-Мерана перед тим, нім ви його купили?

— Мабуть так — відповів Монте Крісто.

— Як то? Мабуть? Хибаж ви не знаєте, в кого ви його купили?

— Так, не знаю. Мій шафар робить для мене усе те.

— Без сумніву се вже з десять літ, як в тім домі ніхто не мешкає — говорив дальше Шато-Рено — і він виглядав зовсім мелянхолійно з поспусканими фіранками, позамиканими дверми і подвірем зарослим травою. В дійсности, якби сей дім не належав до тестя королівського прокуратора, то можнаб було здогадувати ся, що то якесь закляте місце, в якім поповнено страшний злочин.

Вієфорт, який доси навіть не кушав трох, чи чотирох чарок дорогого вина, які поставлено перед него, при сих словах захопив чарку і випив. Монте Крісто дозволив на хвильку мовчанки а відтак промовив:

— Се дивна річ, бароне, що так і я подумав, коли перший раз увійшов в сей дім. Він виглядав так похмуро, що я бувби його ніколи не купив, якби мій шафар був сего не зробив. Я не знаю, чи нотар не підкупив його.

— Се можливо — вистогнав Вієфорт, намагаючись усміхнути — однакож вірте мені, що я не мав нічого спільного з підкупством. Сей дім є частиною посагу Валентини а п. Сен-Меран бажав подати його, бо якби він остав незамешканий ще рік, або два, то розвалив би ся.

Тепер прийшла на Мореля пора запаленіти.

— В нім була головнo одна кімната — говорив дальше Монте Крісто — дуже проста з вигляду, обвішана червоним дамаском, яка, не знаю чому, виглядала мені на дуже драматичну.

— Чому? — спитав Дебрей — Чому на драматичну?

— Чи можна відвічати за інстинкт? — спитав зі своєї сторони Монте Крісто. — Чи нема якихсь таких місць, що в них прямо дихаємо смутком? Чому — сего ми не знаємо. Ланцюх споминів, думка провадить вас назад до інших часів, до інших місць, які дуже можливо не мають звязи з часом і місцем, на яким ми є в ту хвилю. А в сій кімнаті є щось, що сильно нагадує мені кімнату Десдемони*). Слухайте! Ми якраз скінчили обід. Я вам покажу сю кімнату. Відтак випемо каву в городі. По обіді видовище.

Монте Крісто глянув питаючо по своїх гостях. Пані Вієфорт встала, Монте Крісто зробив те саме і прочі пішли за їх приміром. Вієфорт і пані Дангляр через хвилю сиділи, немовби приросли до своїх крісел. Вони питали себе взаємно холодними, скляними очима.

— Ви чули? — шепнула пані Дангляр.

— Мусимо йти — відповів Вієфорт, подаючи їй руку.

Всі інші, зацікавлені, розійшлися вже по всіх частях дому, думаючи, що оглядини не будуть обмежувати ся на одну кімнату, а можна буде оглянути й решту будинку, який Монте Крісто обернув в палату. Усі вийшли отвореними дверми. Монте Крісто чекав на двоїх, що отягали ся, і коли вони перейшли попри него, замкнув похід з усміхом, який, якби вони були розуміли його, бувби їх налякав більше, чим сама кімната, до якої якраз мали увійти.

Оглядини відбували ся так, що гості переходили з одної кімнати у другу. Многі з них були прибрані на східний спосіб, з подушками і диванами замість ліжок а люльками замість столів та крісел. Сальони були удекоровані образами старих малярів, будуари обвішані занавісами з Китаю, барвистими, чудово порисованими, прегарно утканими. Наконєць дійшли до славної кімнати. В ній не було нічого спеціально замітного поза те, що хоч денне світло вже зникло, то там світла не було, і все оставало по старому, підчас коли інші кімнати наново удекоровано. Сих дві подробиці вже вистарчали на те, щоби надати кімнаті суворий вигляд.

— О! — скрикнула пані Вієфорт. — Тут дійсно страшно!

Пані Дангляр пробувала сказати кілька слів, але їх не

*) Десдемона — в штуці Шекспіра „Отело” жінка героя штуки, який убиває її через безпідставне підозрінє в невірности.

було чути. Зроблено багато заміток, які виразили однудушну думку, що кімната мала відстрашаючий вигляд.

— Чи-ж не так? — спитав Монте Крісто. — Гляньте на отсе велике незугарне ліжко, обвішане тими понурими занавісами краски крови! А сі два крейдоваті портрети, що стратили краску від вохкості, чи не виглядає, немовби вони говорили своїми блідими губами і випяленими очима: „Ми бачили”?

Вієфорт зблід; пані Дангляр упала на софу близько комина.

— О — сказала усміхаючи ся пані Вієфорт. — Ви на стільки відважні, що сідаєте може на те саме місце, де був доконаний злочин.

Пані Дангляр встала, як вколена шпилькою.

— Та се ще не все — сказав Монте Крісто.

— Щож там ще може бути? — спитав Дебрей, який звернув увагу на занепокоєне пані Дангляр.

— Еге! Що ще є? — сказав Дангляр. — Бо доси, можу сказати, що я не завважив ще нічого надзвичайного. Що ви скажете, пане Кавальканті?

— А! — відповів сей. — Ми маємо у Пізі вежу Уголіна, у Ферарі тюрму Тасса, у Ріміні кімнату Франчески і Паоля.

— Так, але не маєте таких маленьких східців — сказав Монте Крісто, отвираючи дверці, закриті тканиною. — Гляньте на них і скажіть мені, що про них думаєте.

— Сі східці виглядають дійсно зловіщо — сказав Шато-Рено усміхаючи ся.

— Не знаю, чи вино з Хіосу викликає мелянхолію, однакж мені дійсно виглядає все чорним у сім домі — сказав немов до себе Дебрей.

Від коли згадано придане Валентини, Морель був сумний і мовчав.

— Представте собі — сказав Монте Крісто — якогось Отела, як в бурливу, темну ніч сходить поволи тими східцями, несучи похоронний тягар, який він бажає укрити від людських очий, коли й не від Божих.

Пані Дангляр, на половину умліла, сперла ся на рамя Вієфорта, який сам був приневолений сперти ся об стіну.

— О, пані! — крикнув Дебрей. — Що з вами є? Ви чого так зблідли?

— Те, що з нею є, є дуже просте — сказала пані Вієфорт. — Пан Монте Крісто оповідає нам такі страшні історії, немовби хотів залякати нас на смерть.

— Так — потакнув Вієфорт — ви, графе, дійсно застрашуєте пані.

— Що є? — спитав Дебрей шепотом паню Дангляр.

— Ніщо! — відповіла вона силувано. — Я хочу свіжого воздуха. Ніщо більше.

— Може вийдете в город? — спитав Дебрей, звертаючи ся до сходів.

— Ні, ні! — відповіла вона. — Я радше остану тут.

— Чи ви дійсно перелякали ся, пані? — спитав Монте Крісто.

— О, ні, пане — відповіла пані Дангляр — тільки ви представляєте сцени в такий спосіб, що вони прибирають позір дійсности.

— Ну, так — сказав Монте Крісто усміхаючись — се все є річ уяви. Чому ми не можемо представити собі, що се є кімната чесної жінки-матери, що се ліжко з червоними занавісами відвідувала богиня Люціна*) і що тими таємними сходами ходили доктор та акушерка, аби не будити мешканців дому, або навіть що батько виносив ними на двір сплячу дитину?

Тут пані Дангляр, замість успокоїти ся новим блаженним образом, застогнала і зімліла.

— Пані Дангляр є хора — сказав Вієфорт — лучше буде взяти її на її кариту.

— О, а я забув свою фляшечку з пахощами! — сказав Монте Крісто.

— Я маю тут свою — сказала пані Вієфорт і подала графови повну фляшечку того самого плину, якого добрі прикмети граф випробовував на її Едварді.

— Добре! — сказав Монте Крісто, беручи фляшечку з її руки.

— Я пробувала сего за вашою порадою — сказала вона.

— І сподобали собі?

— Так.

Паню Дангляр винесено до сусідної кімнати. Монте

*) Люціна була у Римлян богиня, що мала власть над родженням дітей.

Крісто капнув дрібочку червоного плинку на її губи і вона вернула до притомности.

— А! — сказала — що за страшний сон!

Вієфорт стиснув її руку на знак, що то не був сон. Зачали шукати за Дангляр, але він не був заінтересований фантазіями, отже пішов в город і там балакав з майором Кавалькантим про запроектовану залізницю з Ліворна до Фльоренції. Монте Крісто виглядав, немовби був в розпущі. Він взяв паню Дангляр попід руку і випровадив її на город, де застали Дангляра при каві між Кавалькантими.

— Пані — говорив Монте Крісто до пані Дангляр — чи я справді так вас налякав?

— О, ні, пане — відповіла вона — тільки знаєте, річи вражають нас не однаково, а залежно від нашого настрою Вієфорт приневолив себе до усміху.

— А часом, знаєте, вистарчає сама думка.

— Ну — сказав Монте Крісто — ви можете вірити, або не вірити, як хочете, однакж я вірю, що в сім домі доконано злочину.

— Вважайте! — перестерігала пані Вієфорт — тут є королівський прокуратор.

— О, коли так — відповів Монте Крісто — то я скористаю з його присутности, щоби зложити заяву.

— Заяву? — спитав Вієфорт.

— Так, перед свідками.

— О, се дуже інтересне — сказав Дебрей. — Коли тут дійсно був злочин, то будемо його розсліджувати.

— Тут був злочин — сказав Монте Крісто. — Пійдіть сюди, панове; ходіть, пане Вієфорт, бо заява, аби була важною, мусить бути зроблена перед компетентними урядниками.

І взявши Вієфорта попід руку, а рівночасно не випускаючи руки пані Дангляр, потягнув їх під дерево, де тінь була найгустійша. Всі інші гості пішли за ними.

— Ось тут — сказав Монте Крісто — якраз на отсім місци (і він тупнув ногою) я казав розкопати землю, щоби підложити гною під сі старі дерева. Мій робітник, копаючи землю, найшов скриню, чи радше зелізе зі скрині, серед якого був кістяк новонародженого немовляти.

Монте Крісто почув, як рука пані Дангляр ствердла, а рука Вієфорта задрожала.

— Новонароджена дитина! — повторив Дебрей. — Мені виглядає, що справа стає поважною.

— Отже — сказав Шато-Рено — я не милив ся, коли сказав, що доми мають лиця і душі, як люди, та що їх вигляд носить образ їх характеру. Сей дім виглядає по-нуро, бо в ній є сум, а сум є в ній тому, що він укриває злочин.

— Хто каже, що се був злочин? — спитав Вієфорт, добуваючи послідного зусилля.

— Що? Так се не злочин закопати в городі живу дитину? — відповів Монте Крісто. — А як-же, прошу, називає ся такий вчинок?

— Але хто сказав, що дитину закопано живою?

— На що-ж булоб її там закопувати, якби вона була мертва? Сего города ніколи не вживано на цвинтар.

— Що робить ся в сій краю з тими, що убивають дітей? — спитав невинно майор Кавальканті.

— О, їм дуже скоро відтинають голови — поспішив з інформацією Дангляр.

— О, таке! — сказав Кавальканті.

— Я думаю, що так, чи не правда, пане Вієфорт? — спитав Монте Крісто.

— Так, графе — відповів Вієфорт голосом, що вже майже не був подібний до людського.

Монте Крісто завважив, що дві особи, для котрих він приготував сю сцену, не зможуть вже знести більше, отже небажаючи зайти з тим за далеко, сказав:

— Однакож, панове, ходім на каву; ми немовби забули про ню.

І він відпровадив гостей назад до стола на травнику.

— На правду, графе — сказала пані Дангляр — мені соромно до сего признати ся, але всі ваші страшні оповідання так мене потрясли, що я мушу просити вашого вибачення, аби ви дозволили мені сісти. — І вона опустила ся на крісло.

Монте Крісто уклонив ся і підійшов до пані Вієфорт.

— Я думаю, що пані Дангляр потребує знов вашої пляшечки — шепнув до неї.

Та поки пані Вієфорт могла до неї дійти, прокуратор найшов вже час шепнути до уха пані Дангляр:

— Мушу з вами поговорити.

— Коли?

— Завтра.

— Де?

— В моїй канцелярії. Се найбезпечнійше місце.

— Прийду.

В сю хвилю надійшла пані Вієфорт з фляшечкою.

— Дякую, дорога приятелько — сказала пані Дангляр, пробуючи усміхнути ся. — Вже все проминуло і я чую ся багато ліпше.

РОЗДІЛ LXIV.

Жебрак.

Вечір минав. Пані Вієфорт виразила бажанє вернути до Парижа, чого не мала відваги сказати пані Дангляр, хоч як сего бажала. На просьбу своєї жінки, п. Вієфорт був першим, що дав сигнал до відходу. Він запропонував пані Дангляр їхати в його кариті, щоби могла бути лучше під доглядом його жінки. Що-ж до Дангляра, то він заговоривши ся дуже пильно з п. Кавальканті, не звертав найменшої уваги на те, що діяло ся кругом него.

Просячи флящинки у пані Вієфорт, Монте Крісто завважив, як Вієфорт і пані Дангляр перешіптували ся і вгадав, що вони собі шептали, хоч вдни говорили до себе так тихо, що пані Дангляр майже нічого не чула. Він не перешкаджав гостям відіхати, як їм було мило, і бачив, як Морель, Шато-Рено і Дебрей відіхали верхи кіньми, а пані каритою Вієфорта. Дангляр щораз більше вдоволений товариством майора Кавальканті, запропонував йому місце в своїй кариті.

Андрій Кавальканті найшов свій візок на двох колесах готовий коло дверей. Візник, під кожним зглядом карикатура англійської моди, стояв на пальцях, придержуючи великого сивого коня.

Андрій говорив дуже мало підчас обіду. Він був розумний хлопець і бояв ся сказати якусь нісенітницю перед таким великим числом значних людей, між якими бачив не без страху і королівського прокуратора. Відтак заопікував ся ним Дангляр, який, глянувши скоро на напруженого старого майора і його встидливого сина і беручи на увагу те, що граф запросив їх в гостину, сейчас зміркував, що має перед собою якогось богатира, що приїхав до Парижа для викінчення товариської оглади свого одинокого сина.

Він глядів з необмеженою радістю на великий діамант, що блистів на пальці майора, бо майор, як осторожний чоловік, боячи ся, що його банкнотам може трафити ся якийсь припадок, сейчас обернув їх в вартісні річи. Відтак по обіді, під претекстом бізнесу, він спитав батька і сина про їх спосіб життя і батько з сином, попередно поінформовані, що вони мають через Дангляра дістати один своїх сороквісім тисяч лірів, а другий п'ятдесят тисяч лірів річно, були такі милі і приязні, що були би стискали руки слугам банкира, так дуже бажали виявити свою вдячність.

Одна річ понад все збільшила повагу, можна навіть сказати почитанє Дангляра для Кавальканті. Сей доказав своє знанє тим, що сказав, де можна ловити найкращі лямпрети, а відтак зїв свою частину сеї риби, не кажучи ані слова. З того Дангляр зробив заключенє, що такі присмаки є звичайною річею на столі славного нащадка Кавалькантих, які в Люцці правдоподібно живлять ся пстругами, спровадженими зі Швайцарії, або раками, спровадженими з Англії в такий самий спосіб, в який граф спроваджує лямпрети з озера Фузаро а стерлядь з Волги. Тому він прийняв з найбільшою ввічливістю слова Кавалькантового: „Завтра, пане, буду мати честь бачити ся з вами в бізнесовій справі”.

— А я, пане — сказав Дангляр — буду найщасливіший, коли вас прийму.

Відтак він запропонував взяти Кавалькантового в своїй каритї до Готелю Князїв, коли не прикро буде йому розстати ся зі своїм сином. Та Кавальканті відповів, що якийсь час в минувшинї його син жив незалежно від него, що він має свої власні конї і карити і що як вони разом

не приїхали, то не буде для них в тім труднощів, як окремо відїдуть. Отже майор сїв при боці Дангляра, а сей був ще більше очарований доказами ладу і економії, якими руководив ся сей чоловік, котрий одначе давав своєму синові пятьдесят тисяч лїрів на рік, — що вказувало на майно пятьсот або шістьсот тисяч лїрів.

Щодо Андрія, то він, аби показати ся, зачав з того, що зганьбив свого візника, чому він не припровадив візка до самих сходів дому. Візник послухав його покірно і взявши коня лівою рукою, подав правою віжки Андрієви. Сей взяв віжки і поставив свій ясно вичищений черевик на східці візка. Та в сю хвилю якась рука діткнула ся його плечий.

Андрій обернув ся, думаючи, що Дангляр, або Монте Крісто забули щось йому сказати і пригадали собі аж в хвилю його відїзду. Та замість котрогобудь з них, він побачив чуже лице, спалене сонцем і окружене бородою, з очима блискучими як вуглики і усміхом на устах, що показував досконалі, білі зуби, ostrі, як у вовка, або шакала. Голова чоловіка була обвинена червоною хустиною, подерте і брудне одїне вкривало його велике костисте тіло, що нагадувало кістяк, який буде калатати підчас ходу. Рука, якою сей чоловік спер ся на рамя молодця, і яку Андрій насамперед побачив, була великанських розмірів. Чи молодець пізнав лице при світлі ліхтарні, чи тільки зжахнувся його страшного вигляду? На всякий случай він здрігнувся і подав ся крок назад.

— Що хочеш? — спитав.

— Вибач, приятелю, що турбую тебе — сказав чоловік у червоній хустинці — однакож я хочу з тобою поговорити.

— Не маєш права жебрати в ночі — сказав візник, який побачив інтруза і зробив рух, немовби хотїв увільнити свого пана від того товариства.

— Я не жебраю, мій друже — сказав незнакомий до слуги з таким іронїчним усміхом, що той спинив ся. — Я лише хочу сказати два-три слова до твого пана, який пару тижнів тому дав мені до виконання одну роботу.

— Говори — сказав Андрій, здобувши ся на стільки

смілості, аби не показати свого схвильованя перед слугою. — Що хочеш сказати?

Незнакомий сказав низьким голосом:

— Я бажаю, щоби ти підвіз мене до Парижа. Я дуже змучений, а не мавши такого доброго обіду, як ти, заледви держу ся на ногах.

Молодець здригнув ся на вид такої дивної фаміліярності.

— Скажи мені — промовив — скажи чого хочеш.

— Кажу, що хочу, щоби ти взяв мене у свій гарний візок і завіз мене до міста.

Андрій зблід, але не сказав нічого.

— Так — говорив дальше незнакомий, вложивши руки в кишені і глядячи йому визиваючо в очі. — Так мені захотіло ся, чи розумієш, Бенедетто?

Почувши се ім'я, молодець очевидно застановив ся, бо зробив крок до візника і сказав:

— Сей чоловік правду каже. Я був дав йому деякі припоручення і він має дати мені звіт, як їх виконав. Йди до рогатки а там візьмеш фіякра, щоби не запізнити ся.

Здивований візник відійшов.

— Зайдім бодай у якесь тінисте місце — сказав Андрій.

— О, щодо сего, то я заведу тебе на чудесне місце — сказав чоловік у хустині. І взявши коня за уздечку, запровадив візок у місце, де певно не було для нікого можливо бути свідком почести, яку робив для него Андрій.

— Не думай, що я тільки для чести хочу провезти ся у твоім гарнім візку — сказав. — О, ні, се тільки тому, що я дуже змучений, а також тому, що маю переговорити з тобою маленький бізнес.

— Всідай — сказав коротко молодець.

Се булоб гарне видовище, якби ся подія відбувала ся в день, бо можнаб було бачити, як обдертий драб кинув свободно собою на мягку подушку побіч молодого і елегантного панича.

Андрій Кавальканті переїхав попри послідний дім в селі, не промовивши ані слова до свого товариша, який блаженно усміхав ся, очевидно вдоволений їздою на таким вигіднім візку. Виїхавши поза Отейль, Андрій оглянув ся

довкола, хочачи впевнити ся, що ніхто не може його бачити ні чути, а тоді спинив коня і, зложивши перед своїм товаришем руки на вхрест, спитав:

— Тепер скажи мені, чого ти тут з'явив ся, аби заколочувати мій спокій.

— А ти, мій хлопче, на що мене обманув?

— А я як тебе обманув?

— Як? Ти ще питаєш? Коли ми розійшли ся у Понді Гар, ти казав мені, що маєш подорожувати через Піємонт до Тосканії, а замість того ти удав ся до Парижа.

— Що-ж се тобі шкодить?

— Воно мені не шкодить. Навпаки, я думаю, що се відповідає моїм цілям.

— Отже — сказав Андрій — ти хочеш спекулювати на мені?

— Яких гарних слів він уживає!

— Перестерігаю тебе, Кадерусе, що ти милиш ся.

— Гов, гов, не сердь ся, мій хлопче. Ти дуже добре знаєш, що то значить бути в нещастю, а нещасте робить нас заздрісними. Я думаю, що ти заробляєш на житті в Тосканії, або Піємонті, як провідник, і я щиро жалів над тобою, немов над рідною дитиною. Ти знаєш, що я все називав тебе своєю дитиною.

— Добре, добре, і що з того?

— Будь терпеливий!

— Я терпеливий, але говори скорше.

— Нараз бачу, як ти переїжджаєш через браму з візником у гарнім візку, гарно убраний. Ти мусів відкрити копальню золота, або став грошовим посередником.

— І через те, як кажеш, ти заздрісний?

— Ні, я тільки втішний, такий втішний, що хотів тобі погратулювати, але що я не є відповідно убраний, то я чекав на нагоду, щоби тебе не завстидати.

— Еге, знамениту нагоду ти вибрав! — крикнув Андрій. — Говорити до мене перед моїм слугою.

— Щож я міг на те порадити, мій хлопче? Я говорю до тебе тоді, коли можу тебе зловити. Ти маєш скорого коня, легкий візок, ти з природи такий слизький, як пискур; якби я був не дістав тебе нині, то може був би не мав другої нагоди.

— Ти видиш, що я не ховаю ся.

— Ти щасливий. Я хотів би, щоби я також міг те саме про себе сказати. Я ховаю ся. Крім сего я побоював ся, що ти мене не пізнаєш, — але ти пізнав — додав Кадерус зі своїм немилим усміхом. — Се було дуже чемно з твоєї сторони.

— Досить того — сказав Андрій — говори, чого хочеш?

— Ти не говориш до мене з любов'ю, Бенедетто, мій старий друже. Се не добре. Уважай, бо я можу зробити клопіт.

Ся погроза притушила злість молодця. Він нагнав коня.

— Ти не повинен говорити так до старого друга, Кадерусе, як тепер говориш. Ти походиш з Марсилії, я...

— Ти вже знаєш, звідки ти є?

— Ні, знаю лише, що я виховався на Корсиці. Ти старий і впертий, я молодий і буйний. Між людьми такими, як ми, погрози не є на місци. Все треба залагоджувати по приятельськи. Чи се моя провина, що доля, яка від тебе відвертає ся, стала для мене ласкава?

— Отже доля ласкава для тебе? Твій візок, твій візник, твоє убранє не є наймлені? Се тим ліпше! — сказав Кадерус і його очи заблистіли з лакіства.

— О, ти знав се дуже добре, поки заговорив до мене — відповів Андрій, котрого подразненє знов зросло. — Якби я був носив хустинку на голові, як ти, був убраний в лахи і в подерті черевики, то ти був би мене не пізнав.

— Ти мені робиш кривду, мій хлопче; все таки, як я вже раз найшов тебе, нічо не стоїть на перешкоді, щоби й я був так само добре убраний, як другі, бо я знаю добрість твого серця. Як маєш дві свити, то одну з них даш мені. Я ділив ся з тобою своїм борщем та фасолею, коли ти був голоден.

— Правда — сказав Андрій.

— А який ти мав апетит! Чи він і тепер такий добрий?

— О, так! — відповів Андрій сміючись.

— Як ти до того дійшов, що обідав у того князя, з котрого дому тепер вийшов?

— Він не князь, а лише граф.

— Граф і багатий, га?

— Так, але ти краще не зачіпай його, бо він мабуть не дуже терпеливий.

— За те будь спокійний. Я не маю ніяких плянів супроти твого графа і ти можеш тримати його для себе. Однакож — додав Кадерус усміхаючи ся знов в відразливий спосіб — ти мусиш мені за те заплатити, розумієш?

— Так, щож ти хочеш?

— Я думаю, що за сто лірів місячно...

— Що?

— я міг би жити...

— Сто лірів!

— убого, розумієш, але...

— Що?

— як буду мати сто п'ятдесят лірів, то буду зовсім вдоволений.

— Ось маєш двіста — сказав Андрій і вложив в руки Кадеруса десять люідорів.

— Добре — сказав Кадерус.

— Зголоси ся до мого шафара на першого кожного місяця і дістанеш таку саму суму.

— Ну, що се? Ти знов мене понижаєш.

— Як?

— Ти відсилаєш мене до своїх слуг? Ні, вибачай, я маю до діла тільки з тобою.

— Добре, нехай буде й так. Отже вважай, що на першого кожного місяця так довго, поки я буду мати дохід, ти будеш діставати свою платню.

— Гарно, гарно. Я завсїгди казав, що ти добрий хлопець і се щастє, коли доля трафить ся такому як ти. Однакож оповідж мені про те все.

— А на що тобі то, знати? — спитав Кавальканті.

— Як то, ти ще мені не довіряєш?

— Ні. Ну, я найшов свого батька.

— Що? Дійсного батька?

— Певна річ, — як довго він мені платить...

— Ти будеш його поважати і слухати. Оттак і слід. А яке його імя?

— Майор Кавальканті.

— А він вдоволений тобою?

— Доси я мабуть відповідаю його цілям.

— А хто найшов для тебе того батька?

— Граф Монте Крісто.

— Чоловік, з котрого дому ти тільки що вийшов?

— Так.

— Я був би рад, якби він прийняв мене за твого діда, коли він має гроші.

— Добре, я згадаю йому про тебе. А тимчасом скажи мені, що думаєш робити?

— Я?

— Так, ти.

— Ти дуже ласкавий, коли клопочешся мною — сказав Кадерус.

— Як ти інтересуєшся моїми справами, то я думаю, що мені черга поставити тобі деякі питання.

— Се правда. Добре. Я винайму кімнату у якімсь приличнім домі, вберуся прилично, буду голити ся кожного дня і ходити до каварні та читати газети. Відтак вечером буду йти до театру. Я буду мати вигляд пенсіонованого пекаря. Оттаке є моє бажанє.

— Се гарно. Як тільки виконаєш сей плян, то не може бути ніщо кращого.

— Думаєш так? А ти? Чим ти станеш? Французьким графом?

— А — сказав Андрій — хто знає?

— Майор Кавальканті є мабуть одним з них, та на жаль дідичний титул є скасований.

— Пусте, Кадерусе. А тепер, коли вже маєш все, чого хочеш, і ми себе як слід розуміємо, скоч з візка і пропадь.

— Ані не думаю про се, мій добрий друже.

— Що? Не думаєш про се?

— Гм, та ти лиш хвильку подумай про се. З сею червоною хустиною на голові, майже без черевиків, обдертий, без паперів, а з десятьма золотими наполеондорами в кишені, не рахуючи того, що вже там перед тим було, — мене-ж зовсім певно арештували би при рогатці. Відтак, аби себе виправдати, я був би приневолений сказати, що ти дав мені гроші. Се потягнуло би за собою допити. Показалоб ся що я вийшов з Тульону, не виповівши місця в правильний спосіб, і тоді мене попровадилиб назад над береги

Середземного Моря. Відтак я став би тільки числом 106 і прашайте всі мої мрії про удаване пенсіонованого пекаря. Ні, ні, мій хлопче, я волію оставати з честю у столиці.

Андрій закусив зуби. Славетний син майора Кавальканті чув ся гордим з того, що він не бояв ся ніякого ризиковного кроку. Він хвильку подумав, відтак скоро оглянув ся докола, всунув невинно руку до кишені і вона зачала бавити ся з курком револьвера. Однакож рівночасно Кадерус, котрий не спускав ока зі свого товариша, сягнув рукою позад себе і дуже уважно отворив еспанський ніж, який завсїгди носив при собі на случай всякої потреби. Оба приятелі були однаково гідні і розуміли один одного. Рука Андрія вилізла з кишені так само невинно, як залізла в ню і піднесла ся до червоного вусика, з яким бавила ся пару хвиль.

— Добре, Кадерусе — сказав Андрій. — Я думаю, що ти будеш щасливий.

— Я буду старати ся використати обставини як найкраще — відповів колишній властитель Пон ді Гар, ховаючи ніж в рукаві.

— Отже поїдемо до Парижа. Але як ти переїдеш попри рогатку, не викликаючи підозріння? Мені здаєть ся, що ти є в більшій небезпеці, коли їдеш, чим тоді, колиб йшов пішки.

— Чекай — сказав Кадерус — ми зараз побачимо.

Сказавши се, взяв велику свиту з широким ковніром, яку візник лишив на возі, і вбрав ся в ню, відтак зняв капелюх з Кавалкантія і поставив на свою голову та прибрав недбалу міну слуги, котрого пан сам поганяє коня.

— Алеж слухай — сказав Андрій — я маю їхати з не-накритою головою?

— Гм — відказав Кадерус. — Такий вітер, що зовсім не дивно, якби він забрав твій капелюх.

— Дай спокій — сказав Андрій — скінчим се.

— Хтож тобі перешкаджає? — відповів Кадерус. — Я ні.

Попри рогатку переїхали без ніякого випадку. На першій перехрестю вулиць Андрій спинив коня і Кадерус зіскочив з візка.

— А свита мого слуги і мій капелюх! — пригадав Андрій.

— Чи ти хочеш, щоби я перестудив ся? — відповів Кадерус.

— Але що я маю робити?

— О, ти ще молодий, а я вже старію ся. До побачення, Бенедетто. — І скрутивши в бічну вуличку, Кадерус зник.

Андрій зітхнув.

— От таке то — чоловік не може бути цілком щасливим на сім світі!

РОЗДІЛ LXV.

Сварка в подружжю.

На площі Людовика XV. три молоді мушкетери розлучили ся: Морель поїхав бульварами, Шато-Рено удав ся на Міст Революції а Дебрей пустив ся в напрямі надбережної вулиці. Морель і Шато-Рено спішили до „домашнього огнища“, та не так було з Дебреєм. Він, коли доїхав до віконця Лювру, звернув на ліво, перегнав гальопом через Карузель, поминув вул. св. Роха і виїхавши з вул. де ля Мішодієр, прибув під браму Дангляра в ту саму хвилю, коли карита Вієфорта, оставивши його з жінкою на Фобур Ст. Оноре, привезла баронову до її власного дому.

Дебрей, з міною чоловіка знакомого з домом, заїхав на подвір'є, кинув послугачеві уздечку і прибіг до дверей карити, щоби подати руку пані Дангляр і запровадити її до її кімнати. Коли двері замкнули ся за ними і Дебрей з бароною були самі в сіннях, він спитав її:

— Що було з тобою, Герміно? Чому тебе так вразило те оповіданє, чи радше байка, яку граф оповідав?

— Бо я була в такім поганім настрою цілий вечір, мій друже — відповіла баронова.

— Ні, Герміно — відповів Дебрей. — Ти мене сим разом не здуриш. Навпаки, ти була в знаменитім настрою, коли приїхала до графа. Дангляр був сердитий, се правда, але знаю, як мало ти турбуєш ся його лихим гумором. Тебе щось вразило. Скажи мені про се. Ти знаєш мене ду-

же добре, що я не позволю, аби хтось робив тобі імпертинечії.

— Ти милиш ся, Лукіяне, впевняю тебе — відповіла пані Дангляр. — Се правда, що я тобі сказала, в додатку до лихого гумору, котрий ти завважив у Дангляра, а про котрий я не думала, що варто його згадувати.

Було очевидне, що пані Дангляр була в стані тої нервової дразливости, якої самі жінки не можуть нераз пояснити, або, що припускав Дебрей, що вона переживала якесь таємне хвилюванє, до котрого перед ніким не хотіла признати ся. Будучи познакомлений з тим, що примхovatість є одною з прикмет жіноцтва, він не домагав ся більше пояснень, а рішив чекати ліпшої нагоди, щоби її знов спитати, або дістати добровільне виясненє. При двох своєї кімнати баронова стрітила панну Корнелю, свою довірену служницю.

— Що робить моя дочка? — спитала її.

— Вона вправляла ся цілий вечір а відтак пішла спати — відповіла панна Корнелія.

— А ось мені здаєть ся, що чую, як вона грає на п'яні.

— Се панна Люїза д'Армілі грає, підчас коли панна спить.

— Добре — сказала баронова — ходи і розбереш мене.

Вони увійшли до спальні. Дебрей протягнув ся на великій софі а пані Дангляр пішла дальше до своєї убиральні з панною Корнелею.

— Мій дорогий пане Лукіяне — сказала пані Дангляр через портієру — ви завсїгда скаржите ся, що Евгенія не промовить до вас ані слова.

— Пані — відповів Лукіян, граючи ся з песиком, котрий, пізнавши його як приятеля родини, прийшов лестити ся до него — і я не одинокий, що в такий спосіб скаржить ся. Здаєть ся, що я чув навіть, як п. Морсерф скаржить ся, що не може добути слова від своєї нареченої.

— Се правда — сказала пані Дангляр. — Однакож я думаю, що десь незадовго все змінить ся і ви побачите, як вона увійде до вашої канцелярії.

— До моєї канцелярії?

— Я думаю, до канцелярії міністра.

— А то за чим?

— Просити о принятє її до опери. В дійсности я ніколи не бачила такого замилюваня до музики. Се прямо смішно, як для молодой панночки з доброго роду.

Дебрей усміхнув ся.

— Щож — сказав — нехай приходить за згодою вашою і барона а ми попробуємо наймити її, хоч ми за надто убогі, аби оплатити такий талан, як її.

— Іди, Корнелю — сказала пані Дангляр — я вже не потребую тебе більше.

Корнеля послухала. За хвилечку пані Дангляр вийшла з убиральні в чаруючій вільній сукні і сіла коло Дебрея. Відтак задумано зачала гладити песика. Лукіян дивив ся на ню через хвилю мовчки.

— Ну, Герміно — сказав по хвилі — відповідж-щи-ро. Тебе щось гризе, чи не так?

— Ні — відповіла баронова. Помимо сего, хоч майже духу в грудях їй не ставало, вона встала і підійшла до зеркала. — О, як я страшно нині виглядаю — сказала.

Дебрей встав, усміхаючи ся, і мав вже заперечити слова баронової, коли нагло отворили ся двері. Появив ся п. Дангляр і Дебрей усів. Почувши, що отвирають ся двері, пані Дангляр обернула ся і глянула на свого мужа зі здивованєм, якого не старала ся укрити.

— Добрий вечір, пані! — сказав банкир. — Добрий вечір, пане Дебрей!

Можливо, що баронова думала, що ся несподівана візита означала бажанє барона перепросити її за острі слова, які він сказав в протягу дня. Прибравши міну ображеної гордості, вона звернула ся до Дебрея, не відповідаючи на привіт свого мужа.

— Прочитайте мені щось, п. Дебрей — сказала.

Дебрей, який був трохи занепокоєний сею візитою, відзискав рівновагу на вид спокою баронової і взяв в руки книжку, в якій було зазначене місце ножиком з перловою, позолочуваною ручкою.

— Вибачте мені — сказав банкир — але ви, бароново, змучите ся таким сидженєм до пізна. Се вже одинайцята година, а п. Дебрей живе досить далеко звідси.

Дебрей остовпів — не тому, що було щось надзвичайного в тоні Дангляра, бо він був зовсім спокійний і чем-

ний, тільки тому, що через сей спокій і чемність видно було незвичайну рішучість робити сего вечера на перекір жінці. Баронова так само здивувала ся і показала своє здивованє, глянувши на свого мужа в такий спосіб, що він повинен би був посмирніти, однакож він глядів уважно на часопис, де були подані ціни з біржі і погляд пані баронової був зовсім змарнований.

— Пане Лукіяне — сказала баронова — я впевняю вас, що зовсім не хочу спати і я маю оповісти вам сего вечера тисячу річий, так, що маєте перебути тут цілу ніч, слухаючи мене, хочби й мали спати на стоячи.

— Я до ваших услуг, пані — відповів Лукіян тихо.

— Мій дорогий пане Дебрей — сказав на те банкир — не вбивайте себе слуханєм через цілу ніч нісенітниць пані Дангляр, бо можете так само добре почути їх завтра, а я жадаю сеї ночі для себе і як позволите мені, то посвячу її на обговоренє деяких дуже важних справ з моєю жінкою.

Сим разом удар був так добре вимірений і вдарив так сильно, що Лукіян і баронова були збиті з ніг. Вони питали одно другого очима, якби ожидали для себе взаємно ратунку, однакож господар дому був невмолимий.

— Не думайте, що я хочу вас вигнати, мій дорогий Дебрею — говорив Дангляр дальше — о, ні, зовсім ні! Несподіваний випадок приневолює мене попросити мою подругу, аби дещо поговорила зі мною. Таку просьбу я маю до неї так рідко коли, що я певний, що не будете мене за се судити.

Дебрей воркнув щось, вклонив ся і вийшов, як приголомшений, бо ще й зачіпив за одвірок.

— Се незвичайна річ — сказав до себе, коли двері за ним замкнули ся — як легко сї мужі, котрих ми висміваємо, відносять над нами побіду.

Коли Лукіян вийшов, Дангляр заняв місце на софі, замкнув отворену книжку і зачав бавити ся песиком, однакож песик не любив його так, як Дебрея, і хотів його вкусити. Тоді Дангляр вхопив його за шию і кинув ним на софу на другім боці кімнати. Песик, оголомшений таким незвичайним принятєм, схоронив ся за подушку і не рухав ся з місця.

— Чи знаєте, пане — спитала баронова — що ви по-

ступаєте вперед? Звичайно ви поводите ся тільки грубо, а нині ви брутальні.

— Се тільки тому, що я нині в гіршім гуморі, чим звичайно — відповів Дангляр.

Герміна глянула на банкира з найбільшою відразою. Такий погляд звичайно обезсилював Дангльєра, однакж сим разом він не звернув на него найменшої уваги.

— А що мені до твого гумору? — сказала баронова, ще більше подразнена байдужністю свого мужа. — Що мене се обходить? Тримай собі свій гумор, або йди з ним до своєї канцелярії. Маєш урядовців, котрим платиш, то зганяй свій лихий гумор на них.

— Не так — відповів Дангляр — твоя рада не є добра і я за нею не піду. Моя канцелярія є моїм Пактолем*) і я не буду спинювати його бігу і закаламучувати його спокою. Мої урядовці є чесні люди, що роблять для мене гроші, і я плачу їм менше, чим вони заслугують, тому я не думаю зганяти на них своєї злости. Сі, на котрих я маю злість, їдять мій хліб, їздять на моїх конях і вичерпують моє майно.

— Хтож то є ті люди, що вичерпують твоє майно? Може би ви були ласкаві, пане, говорити трохи яснійше.

— О, за те будь спокійна! Я не говорю загадками і зараз будеш знати, чого я хочу. Люди, що вичерпують моє майно, є ті, що беруть моїх сімсот тисяч лірів в протягу одної години.

— Не розумію вас, пане — відказала баронова, стараючи ся укрити дрожанє свого голосу та приплив крови до лица.

— Навпаки ти мене дуже добре розумієш — сказав Дангляр — однакж як настаєш на те, то я тобі виразно скажу, що я якраз втратив сімсот тисяч лірів на еспанській позиції.

— А, так! — відповіла баронова глумливо. — І ви мене робите відвічальною за сю втрату?

*) Пактоль — річка в Лідії, славна із золота, яке є в її піску. Сю прикмету, як каже старинна легенда, набула річка з того, що в ній обмив ся король Мідас. А сей знов був славний з того, що дістав був від бога Бакха дар повертати в золото все, до чого діткнув ся. Сей дар показав ся дуже прикрим, коли в руках Мідаса зачала обертати ся в золото їда, яку йому подавали, і напитек. Бачучи, що згине з голоду, король почав благати свого бога, аби відібрав від него свій дар назад і той сказав йому скупати ся в Пактолю.

— Чому ж би ні?

— Се моя провина, що ти втратив сімсот тисяч лірів?

— Певно, що не моя.

— Раз на завсїгди, пане — сказала баронова остро — я сказала вам, щоби ви не говорили зі мною про гроші. Се-є мова, котрої я не чула в домі своїх родичів, анї в домі свого першого мужа.

— О, я в се вірю, бо ні один з них не варт був і шельюга.

— Тимбільша причина, чому я не є познакомлена з банковим жаргоном, який оббиває ся об мої уха від ранку до ночі. Звук корон, які числить ся і перечислює ся, є мені ненависний. Я знаю тільки один звук, що є мені ще більше ненависний, а се твій голос.

— Невжеж! — сказав Дангляр. — Се досить мені дивно, бо я думав, що ти дуже интересуєш ся моїми справами.

— Я? Хто міг тобі вложити таку думку в голову?

— Ти сама.

— Ага!

— Зовсім певно.

— Хотїлаб я знати, при якій се було нагодї?

— О, се можу пригадати дуже легко. В минувшім лю-тім ти була перша, що сказала мені про Гаїтські фонди. Тобі снило ся, що увійшов корабель до порту Гавру. Що той корабель принїс відомість, що має бути заплачений довг, про який ми думали, що він пропав. А я знаю, які ясновидючі є твої сні. Тому я сейчас купив стільки Гаїтських бондів, скільки міг, і я заробив на тім чотириста тисяч лірів, з чого, як чесний чоловік, заплатив тобі сто тисяч. Ти пропустила їх після своєї думки, се було твоє діло. В марті було питанє про урядову піддержку для залїзниці. Представляло ся три спілки, кожда з них представляла добрі засоби. Ти сказала мені про своє предчутє, — і хоч ти кажеш, що не знаєш нічого про спекуляцію, то я думаю, що твоє предчутє говорило тобі, що урядову піддержку дістане одна спілка, яку називають Полудневою. Я купив дві третині акцій сеї спілки; як ти предвидїла, акції дістали потрійну вартість і я заробив мільон, а з него заплатив тобі двіста пятьдесять тисяч лірів на твої приватні видатки. Що ти зробила з тими двіста пятьдесять тисячами лірів?

— Коли вже дійдеш до кінця? — крикнула баронова, трясучи ся зі злости і нетерпеливості.

— Спокійно, пані, спокійно, я до того доходжу.

— Що за щастє!

— В квітни ти пішла на обід до міністра. Ти почула приватну розмову про еспанські справи, — про вигнанє Дон Карльоса. Я купив дещо еспанських паперів. Дон Карльоса вигнано і я вложив до своєї кишені шістьсот тисяч лїрів в той день, коли Карльос V. поминув Бідасоа. З тих шістьсот тисяч лїрів ти дістала пятьдесять тисяч корон. Вони були твої. Ти зробила з ними, що хотїла і я нічо не питає. Однакож все таки ти дістала сего року пятьсот тисяч лїрів.

— Дсбре, пане, і що ще?

— О, так, що ще? А то, що зараз за тим всім вийшов обман.

— Направду, твій спосіб говореня...

— Я висловлюю свою думку і то є все, чого я хочу. Отже в три дні опісля ти говориш про політику з Дебреєм і догадуєш ся з його слів, що Дон Карльос вернув до Еспанії. Тоді я продаю свої папери. Розійшла ся новинка, повстає паніка і тоді я вже не продаю їх, тільки роздаю. Однакож на другий день показує ся, що новинка була ложна і через сю ложну новинку я втратив сімсот тисяч лїрів.

— Отже?

— Отже, як ти взяла чверть мого зиску, то думаю, що ти мені тепер винна чверть того, що я стратив, а чверть з сімсот тисяч лїрів є сто сімдесять пять тисяч лїрів.

— Те, що ти говориш — відказала пані Дангляр — є абсурдне і я не можу добачити, пощо ти мішаєш імя п. Дебрея в сю справу.

— Тому що як не маєш сто сімдесять пять тисяч лїрів, яких я домагаю ся, то мусїла позичити їх своїм приятелям, а п. Дебрей є одним з твоїх приятелїв.

— Встидай ся! — крикнула обурена баронова.

— О, залиши міни, оклики і рухи, нам не потрібно модерної драми, моя пані, а то приневолюєш мене сказати тобі, що я бачу звідси, як Дебрей сміє ся з тих пятьсот тисяч лїрів, які ти йому вирахувала сего року, і тїшить ся з того, що відкрив, чого найзручнійші грачі ніколи не від-

кривають, а то гри, в якій грач виграє, не кладучи своїх гроший, а програвши, не потребує платити.

Баронова була люта.

— Ти драбе! — кричала. — Ти смієш мені казати, що ти не знав про те, чим мені тепер дорікаєш?

— Я не кажу, що я се знав, але й не кажу, що я не знав. Я тільки кажу тобі, щоби ти подумала, як я поведив ся через послідних чотири роки, від коли ми перестали собі бути чоловіком і жінкою. Скажи, чи я не був послідований. В якийсь час по зірваню між нами ти захотіла студіювати музику у славного барітона, що так успішно пописав ся в своїм виступі в Італійськiм Театрі. Рівночасно я почув охоту вчити ся танцювати у танцюристки, що набула велику славу в Лондоні. Се коштувало мене — твій рахунок і мій — сто тисяч лїрів. Я не говорив нічого, бо ми мусимо мати спокій дома. Сто тисяч лїрів для пана і пані на те, аби навчили ся як слід музики і танців; не є за богато. По якімсь часі тобі відпала охота до співу, ти захотіла студіювати дипломатію з секретарем міністра. Я тобі не перешкаджав. Ти розумієш, — що се для мене значить так довго, як ти платиш за лекції зі своєї власної кишені? Однакож нині я бачу, що ти простягаєш руку до моєї кишені і що твоя наука малаб мене коштувати сімсот тисяч лїрів на місяць. Тут я мушу сказати гов. Так дальше не може йти. Або нехай тобі дипломат дає свої лекції за дармо і тоді я буду його терпіти, або він не сміє більше стати ногою в моїм домі. Чи розумієш, моя пані?

— О, сего вже за богато — крикнула Гермiна, якій сперло дух. — Ти переходиш поза границі простацтва.

— Однакож — сказав Дангляр — бачу з приємністю, що й ти не лишала ся по тамтій стороні і добровільно поступила після правила, що жінка йде за чоловіком.

— Образа!

— Точно так. Глядiм на факти сміло і розважаймо холоднокровно. Я ніколи не мішав ся в твої справи, хиба що для твого добра. Поступай зі мною так само. Ти кажеш, що не рухаєш моїх гроший. Нехай так буде. Роби собі зі своїми грішми, що хочеш, але від моїх тримай ся з далека. Зрештою, звідки я знаю, чи то не був політичний підступ? Звідки я знаю, чи міністер, сердитий за те, що я в опозиції, і заздрісний через те, що я здобуваю симпатію

народу, не змовив ся з Дебреєм, аби мене зруйнувати?

— Яке се можливе!?

— Чому ні? Хто коли чув про таке? Ложна телеграфічна депеша! Се граничить з байкою. Сигнали зовсім відмінні подані в двох послідних телеграмах! Се було умисно зроблене для мене!

— Пане — сказала баронова покірно. — Ви мабуть не знаєте, що того телеграфіста прогнано. Був навіть намір потягнути його до судової відвічальности, був виданий розказ, аби його арештувати, і сей розказ був би виконаний, якби він був не втік перед тим, а се доказує, що він або був винен, або був божевільний. Се була похибка.

— Еге, похибка, що виставила мене на сміх, похибка, через котру секретарі міністра зачернили кілька аркушів паперу. Але мене вона коштувала сімсот тисяч лірів.

— Але-ж, пане — сказала Герміна, впавши на шасливу думку. — Як все те, що говорите, спричинив п. Дебрей, то чому замість йти просто до него, ви приходите до мене і мені все те говорите? Чому, оскаржуючи мушину, ви звертаєте ся до жінщини?

— Чи я знаю п. Дебрея? Чи я хочу його знати? Чи я хочу знати, що він дає тобі ради? Чи я хочу за ними йти? Чи я спекулюю? Ні, ти все те робиш, не я.

— А все таки мені здає ся, що як ви з того користуєте...

Дангляр здвигнув раменами, кажучи:

— Дурні сотворіня ті жінки, які думають, що мають талан, бо вдало ся їм перебути дві-три інтриги, не виставивши ся на посміховище Парижа! Але ти знай, що якби ти навіть укрила які свої прогріхи перед мужем, — а се є тільки початком штуки, бо мужі звичайно не хочуть бачити, — то ще будеш тільки слабим наслідуванем половини жіноцтва на світі. Але так воно зі мною не було, бо я бачу, і все бачив. В протягу послідних шіснайцяти літ ти може й укрила коли яку думку, однакож не укрила ані одного кроку, ані одного вчинку, ані одної похибки, хоч ти твердо вірила, що добре мене обманюєш. І який наслідок? Те, що завдяки моїй удаваній несвідомости нема одного між твсіми приятелями, від Вієфорта почавши, а на Дебреєви скінчивши, якіб не дрожали переді мною. Нема одного, який би не трактував мене, як господаря

дому — одинокий титул, якого я від тебе жадаю — нема в дійсности одного, який би поважив ся говорити про мене так, як я говорив про них нині. Я нічого не маю проти того, аби ти робила мене зненавидженим, однакж я не допущу, аби робила мене смішним, а понад все забороняю тобі руйнувати мене.

Баронова була вже достаточно успокоїла ся, поки Дангляр не згадав імени Вієфорта. Тоді вона зблідла і піднесла ся, немов би під нею була яка пружина, і заслонила ся руками, якби хотіла відогнати від себе привид. Потім зробила два-три кроки до свого мужа, немов би бажала видерти від него тайну, про яку натякав.

— „Почавши від Вієфорта”. Що ти тим хочеш сказати?

— Хочу сказати те, що п. Наргон, твій перший муж, який не був ані філософом, ані банкиром, а може й тому, що був і одним і другим і побачив, що не може нічого дістати від королівського прокуратора, умер з жалю, або зі злости, коли по дев'ятимісячній відсутности найшов тебе в шестім місяці тяжі. Я брутальний, — до сего я не тільки признаю ся, але й горджу ся тим. Се є одна з причин мого успіху в торговельнім світі. Чому він убив себе, а не тебе? Бо немав готівки, яку потребував би спасати. Мое жите належить до моєї готівки. Через Дебрея я втратив сімсот тисяч лірів. Нехай він покриє свою пайку страти і все між нами буде по старому. Коли ні, то нехай збанкрутує за сто сімдесять п'ять тисяч лірів і зробить так, як роблять всі банкрути — нехай зникне. Я признаю, що він гарний хлопець, коли його новинки є правдиві, але коли ні, то є на світі п'ятьдесять других, що поставлять ся ліпше від него.

Пані Дангляр задеревіла, але зі всіх сил старала ся відповісти на сей послідний удар. Вона впала на крісло, пригадала собі Вієфорта, пригадала сцену підчас обіду, пригадала собі дивний ряд неприємностей, що зайшли в її домі в протягу кількох послідних днів і перемінили його в місце скандалічних дискусій.

Дангляр навіть не дивив ся на ню, хоч вона щиро старала ся зімліти. Він замкнув двері спальні за собою, не додавши вже ані слова, і вернув до своєї кімнати. А коли пані Дангляр очуняла зі свого на піз омлілого стану, то могла майже повірити, що мала тільки неприємний сон.

РОЗДІЛ LXVI.

Пляни подружа.

Слідуючого дня в годині, яку Дебрей звичайно вибирав на гостину у пані Дангляр, вертаючи до дому з канцелярії, його бричка не появилася там на подвірю. В тій годині, тоб то пів до першої, пані Дангляр казала собі приготувати кариту і виїхала. Дангляр, схований за фіранкою слідив за її відїздом, бо чекав на него. Він дав розказ, щоби його поінформувати, коли пані Дангляр появить ся з поворотом, та в другій годині її ще не було дома. Тоді він казав приготувати собі кариту, заїхав до парляменту і вписав своє ім'я, аби говорити проти бюджету. Від дванадцятої години він був в своїй канцелярії, розпечатував телеграми і раз-у-раз ставав сумнійший, дописуючи число до числа. Між тим прийняв відвідини майора Кавальканті, який напружений і поважний, як завсїгди, зголосив ся точно в годині, на яку умовив ся попередного дня, аби скінчити своє діло з банкиром. Вийшовши з парляменту, де Дангляр підчас засідання виказував більше огірчення проти уряду, чим звичайно, він всїв у свою кариту і казав візникови, щоби завіз його до дому ч. 30 на вулиці Елізейських Піль.

Монте Крісто був дома, однакож був з кимсь занятий і просив Данглара, щоби почекав на него кілька хвилин у сальоні. Коли так банкир чекав, отворили ся двері і увійшов чоловік убраний як священик, однакож він був очевидно більше знакомий з домом, чим Дангляр, бо замість чекати тільки уклонив ся і пішов до дальших кімнат. За хвильку отворили ся знов двері, котрими увійшов священик, і в них показав ся Монте Крісто.

— Вибачте мені, дорогий бароне — сказав Монте Крісто — однакож до Парижа якраз приїхав один з моїх приятелїв, священик Бусонї, котрого ви мабуть бачили, як він переходив. Не бачивши його вже якийсь час, я немав серця покинути його скорше. Сподію ся, що приймете се за

вистарчаюче оправданє, чому я дав вам на себе чекати.

— Ні — відповів Дангляр — се моя похибка. Я вибрав невідповідний час на відвідини і тому заберу ся.

— О, ні, зовсім ні. Навпаки, сїдайте. Але що се є з вами? Ви виглядаєте зажурені. Ви лякаєте мене. Коли капіталіст є сумний, то се заповідає так само, як поява комети, якесь нещастє для світа.

— Я не мав щастя через кілька днів — сказав Дангляр — і не мав ніяких инших відомостей, як погані.

— О, невжеж! — сказав Монте Крісто. — Може знов не пощастило на біржі?

— Ні, я вилічив ся з сего, бодай на якийсь час. Мій клопіт повстає тепер з банкруцтва в Трієсті.

— Невжеж. Чи ваша фірма не є часом звязана з Якопо Манфреді?

— Якраз се. Представте собі чоловіка, що полагоджував для мене діла, сам не знаю, через скільки літ, на суми вісімсот і девятьсот тисяч на рік. Ніколи ні похибки, ні опізнення. Чоловік, що платив, як князь. Я мав у него зачет на мільон, і нараз мій хороший Якопо Манфреді завішує виплати.

— Невжеж?

— Се нечувана фатальність. Я виставляю на него рахунки на шістьсот тисяч лірів, рахунки вертають невиплачені. Та не досить того. Я маю від него папери з його підписом на вартість чотириста тисяч лірів, платні у його кореспондента в Парижі при кінці сего місяця. Нині є 30-го. Я посилаю до него, щоби виплатив, і — чи повірилиб ви? — кореспондент зник! Се враз з моєю еспанською справою робить для мене гарний кінець місяця

— Отже ви дійсно втратили на сій еспанській справі?

— Так, сімсот тисяч лірів прямо з моєї каси, лише стільки!

— Ну, і як ви могли зробити таку похибку — такий старий лис, як ви?

— О, се була провина моєї жінки. Їй снило ся, що Дон Карльос вернув до Еспанії; вона вірить в сні. Вона каже, що се магнетизм, і впевняє мене, що як їй щось присниться, то так мусить стати ся. На тім переконаню я позволяю їй спекулювати. Вона має свій банк і свого гроше-

вого посередника. Вона спекулює і тратить. Се правда, що вона спекулює своїми власними грішми, однакж можете зрозуміти, що коли сімсот тисяч лїрів вискочуть з кишенї жінки, то чоловік завсїгди се найде. Та чи ви дійсно хочете сказати, що ви нічого про се не чули? Таж сей випадок наробив такого розголосу!

— Так, я чув, як про се говорили, але я не знав подробиць. Зрештою ніхто так мало не знає, як я, про справи біржі.

— Отже ви не спекулюєте?

— Я? Де мені до спекулювання, коли я вже тепер маю стільки клопоту з порядкованєм своїми грішми. Я був би приневолений в додатку до шафара держати ще писаря і хлопця. Однакж, вертаючи до тої еспанської справи, я думаю, що то не зовсім тільки пані баронова мала сон про поворот Дон Карльоса. Про се було щось і в часописах, чи не так?

— А ви вірите в часописи?

— Я? Анї трошки. Тільки я думав, що чесний „Мессажер” становить виїмок і що се була дійсна новинка — телеграфічне донесенє.

— Так! І се мене дивує — відповів Дангляр. — Відомість про поворот Дон Карльоса була дійсно донесена телеграфічно.

— Таким робом — сказав Монте Крісто — ви втратили близько мільйон сімсот тисяч лїрів сего місяця.

— Не близько, ой ні, тільки точно така є моя втрата.

— До чорта! — сказав Монте Крісто з серцем. — Се тяжкий удар для майна третьої кляси.

— Третьої кляси? — спитав Дангляр трохи понижений. — Що ви під тим розумієте?

— Певна річ — поясняв Монте Крісто. — Я класифікую майно на три кляси. Майном першої кляси я називаю те, що складає ся з реальностей таких, як земля, копальні в таких державах, як Франція, Австрія і Англія, коли вартість того майна виносить около сто мільйонів. Майном другої кляси називаю дохід з промислу, акційних спілок, віцекоролівств і князівств, коли він виносить більше, чим півтора мільйона лїрів, а само становить капітал около п'ятидесяти мільйонів. Остаточко майном третьої кляси називаю те, що складає ся з капіталу, призбираного ріжними

підприємствами, а який зростає залежно від волі других, або від судьби; таке майно, що його може підкопати банкруцтво а телеграфічне донесенє може перевернути до гори ногами, а загалом становить капітал, уявлений або дійсний, около п'ятнайцять мільйонів. Я думаю, що ваше майно требаб зачислити до сеї класи, чи не так?

— Прокляте! Так — відповів Дангляр.

— Отже наслідком шістьох таких місяців, як сей — говорив дальше Монте Крісто спокійно — булоб, що майно третьої класи опинилоб ся в розпучливім положеню.

— О — перебив Дангляр, блідніючи — ви дуже заганяєте ся.

— То представмо собі сім таких місяців — говорив Монте Крісто дальше тим самим тоном. — Скажіть мені, чи думали ви коли, що сім раз по мільйонові сімсот тисяч ліврів зроблять около дванайцять мільйонів? Ні? Добре робите, бо якби ви про се думали, то ви ніколи не ризикувалиб своїм капіталом, який для спекулянта є тим, чим є шкіра для цивільної людини. Ми маємо одіне, в декого воно гарнійше, чим в других, але як людина умре, то їй лишаєть ся тільки шкіра. Так само коли покидаєте бизнес, вам не лишає ся нічо, крім вашого властивого капіталу, що в найлучшій разі виносить пять до шість мільйонів, бо майно третьої класи не виносить ніколи більше, чим четвертину того, на що виглядає, — се так само, як з локомотивою залізницї, її величину прибільшує дим та пара, що з неї виходить. Отже з пяти, або шести мільйонів, що становлять ваш дійсний капітал, ви вже втратили близько два мільйони, а се, розуміє ся, в такій самій мірі мусить зменшити ваш кредит і уявлене майно. Як продовжувати моє попереднє порівнанє, то з вас здерто трохи шкіри і стекла кров, а як се повторить ся три або чотири рази, то прийде смерть. О, ви мусите звернути на се увагу, мій дорогий пане Дангляр. Хочете гроший? Хочете, щоби я вам позичив трохи?

— Ви дуже погано рахуєте! — заговорив Дангляр, закликавши собі на поміч всю силу удаваня. — Я рівночасно зробив гроші спекуляцією, яка вдала ся. Втрату крові я винагородив добрим відживлюванєм. Я програв битву в Іспанії, мене могли побити в Трієсті, однак моя маринарка в Індії могла здобути кілька кораблів, а мої піоні-

ри в Мексику могли відкрити нову копальню золота.

— Дуже добре, дуже добре! Однакож остала рана і отворить ся знов при найблизшій страті.

— Ні, бо я маю до діла тільки з певними пропозиціями — відповів Дангляр хвальковато. — Аби мене повалити, три уряди мусять упасти!

— Але такі річи вже бували.

— Земля мусілаб стримати свої плоди!

— Не забувайте сімох ситих і сімох худих коров.

— Або саме море мусілоб уступити, як в часі Фараона. Та остає ще не одно таке море. А в разі потреби кораблі можна замінити на каравани.

— Тим лучше! Гратулюю вам, мій дорогий пане Дангляр — сказав Монте Крісто. — Я бачу, що я помилив ся і що ви підходите до тих, що мають майно другої класи.

— Я думаю, що можу досягати сеї чести — сказав Дангляр з усміхом, який пригадав Монте Крістови один з тих слабовитих місяців, які малюють лихі артисти на своїх образах руїн. — Однакож коли вже говоримо про бизнес — додав Дангляр радий, що може змінити предмет розмови — скажіть мені, що мігби я зробити для п. Кавальканті.

— Дайте йому гроші, коли має до вас кредитовий лист, який виглядає на правдивий.

— Се знаменитий лист! Він предложив його мені нині рано враз з дрефтом на сорок тисяч лірів, платних сейчас, з підписом Бусонія і висланий до мене з вашим одобренем. Я, розуміє ся, зараз відчислив йому сорок банкнотів.

Монте Крісто склонив голову на знак згоди.

— Однакож се ще не все — говорив дальше Дангляр. — Він отворив в мене рахунок в користь свого сина.

— Чи міг би я спитати, скільки він дає хлопцеві?

— Пять тисяч лірів місячно.

— Шістьдесять тисяч лірів на рік. Я підозріваю, що сей Кавальканті є скупий чоловік. Як може молодий чоловік жити на п'ятих тисячах лірів місячно?

— Але розумієте, що якби хлопець захотів кілька тисяч більше...

— Не давайте їх, бо батько ніколи не верне їх. Ви не знаєте тих мільонерів слова гір; вони є правдиві скнири. А хто отворив сей кредит?

— Фірма Фенці, одна з найлучших у Фльоренції.

— Я не хочу сказати, що стратите, але все таки раджу вам держати ся точно слів листа.

— Що-ж то? Не маєте довіря до сего Кавальканті?

— Я? О, я давби шість міліонів на його підпис. Я говорив лише в злучі з майном другої класи, про яке тільки що була мова.

— І побіч всего того який він простий чоловік! Я ніколи бувби не взяв його за нічо більше, як за звичайного майора.

— І то ще ви булиб схлїбили йому, бо дійсно, як кажете, він не знає манер. Коли я його перший раз побачив, він виглядав мені на якогось старого поручника. Однакож Італійці всі такі. Вони як старі Жиди, коли не блистять, як царі Сходу.

— Хлопець виглядає вже ліпше — сказав Дангляр.

— Так, може трохи нервовий, однакож загалом представляє ся зовсім добре. Я був неспокійний за него.

— Чому?

— Бо коли ви стрітили його в моїм домі, він, як то кажуть, що й не вступив у товариський світ, як мені сказано. Він подорожував з дуже строгим учителем і ніколи перед тим не був ще в Парижі.

— Всі ті благородні Італійці женять ся між собою, чи не так? — спитав Дангляр недбало. — Вони люблять лучити своє майно.

— Певно, се є звичайна річ. Однакож Кавальканті є дивак, котрий не робить нічого, як другі люди. Мені щось дуже видить ся, що він привіз свого сина до Франції, аби тут вибрати йому жінку.

— Так думаєте?

— Я певний сего.

— І ви чули, яке його майно?

— Про нічо инше й не говорило ся. Тільки що одні казали, що він має міліони, а другі говорили, що він не має шелюга.

— А яка ваша думка?

— Я не повинен би вам казати, бо се тільки моє особисте вражінє.

— А прецінь яке воно?

— Моя думка є, що всі ті старі подести, сї колишні

кондотіери*), — бо Кавальканті командували арміями і управляли провінціями, — моя думка, як кажу, є, що вони укрили свої мільйони у пивницях і тайну, де є сховані скарби. переказували тільки своїм найстаршим синам, а сі робили те саме з покоління на покоління. Доказ тому є, що всі вони жовті і зморщені, як фльорени їх республіки; мабуть свій вигляд вони набувають через те, що за багато тим фльоренам приглядають ся.

— Певно, що так — замітив Дангляр — а дальшим доказом того є факт, що вони не мають ані пяди землі.

— В кождім разі мають її дуже мало. Я бодай не знаю, чи Кавальканті має ще що крім палати в Лյуцці.

— А, то він має палату? — спитав Дангляр зі сміхом. — Се щось цікавого.

— Так, і ще більше. Він винаймає її міністрови фінансів, а сам живе в простім домі. О, як я вже сказав вам, я думаю, що старий є дуже скупий.

— Дайте спокій, ви зовсім не поважаєте його.

— Я-ж заледви знаю його. Я думаю, що я бачив його тільки три рази в моім житю. Все, що я про него знаю, то те, що оповів мені священик Бусоні, або він сам. Священик говорив мені й нині рано про пляни Кавалькантія щодо його сина і дав мені до зрозуміння, що Кавальканті, знеохочений тим, що його майно лежить нечинно в Італії, у мертвій країні, бажавби найти спосіб, аби помножити свої мільйони у Франції, або в Англії. Однакож памятайте, що хоч я дуже вірю у священика Бусоні, то особисто я не є відвічальний за те, що вам оповідаю.

— Се дрібниця. На всякий случай прийміть мою подяку за клієнта, котрого ви мені післали. Се буде гарне ім'я до виписання в моїй лісті. Мій касієр був ним зовсім гордий, коли я сказав йому, хто є Кавальканті. А от що спитав би я вас ще мимоходом: Чи як люди такого сорта дружать своїх синів, то дають їм яке майно?

— Се залежить від відносин. Знаю одного італійського князя, багатий як копальня золота, одна з найблагородніших родин в Тосканії; коли його сини дружили ся після його-

*) Подестами називали колись в Італії головних судіїв у містах. Вони мали військову і муніципальну власть і побирали платню. Міська рада вибирала їх на рік і при кінці року вони мусіли давати звіт зі свого управління. Кондотієрами називали ся італійські „свобідні жовніри” в 14 і 15 століттю. Вони жили з грабіжі, або наймали ся в других за пайку грабіжі.

го волі, то давав їм мільйони, але як дружили ся без його згоди, то давав їм тільки трийцять корон на місяць. Як Андрій оженить ся згідно з волею батька, то він може дасть йому, мільйон, два, або три. Припустім на примір, що се буде дочка банкира, він може стати до спілки з тестем свого сина. Абож як запропонована невістка не припаде йому до вподоби, то будь здоров; батько Кавальканті бере ключ, замикає свій куфер з грішми на подвійний замок і Андрій буде приневолений жити як син якої убогої париської родини, розкидаючи карти або камінці в домі гри.

— О, той хлопець найде якусь баварську або перувіанську княжну; він схоче корони і необмеженого багатства.

— Ні, ті великі пани з другої сторони Альп часто дружать ся з дуже простими родинами. Як Юпітер, вони люблять мішати расу*). Та чи ви хочете подружити ся з Андрієм, що так багато про него розпитуєте?

— Слово даю, що се не була би зла спекуляція — сказав Дангляр — а ви знаєте, що я спекулянт.

— Сподію ся, що ви не думаєте про панну Дангляр. Ви не хотілиб, аби Альберт перерізав зі злости горло бідного Андрія?

— Альберт! — сказав Дангляр, здвигаючи раменами. — Я думаю, що він не буде дуже плакати через се.

— Але-ж він заручений з вашою дочкою, чи не так?

— Так, п. Морсерф і я говорили про се подруже, але пані Морсерф і Альберт...

— Думаю, що не хочете сказати, що се не була би добра партія?

— Зовсім ні. Я думаю, що панна Дангляр є так само добра, як п. Морсерф.

— Майно панни Дангляр буде без сумніву велике, головно, коли телеграф не буде робити більше похибок.

— О, я не думаю тільки про її майно, однакож скажіть мені...

— Що?

— Чому ви не запросили Морсерфа і його родини на свій обід?

— Я запросив його, але він виправдав ся тим, що пані

*) Юпітер був у Римлян найстаршим богом. Про його оповідали, що подружа вічність не належала до його прикмет. Він любив заглядати за гарними дочками смертельників і нераз мав з ними діти.

Морсерф мала відіхати до Дієп задля морського воздуха.

— Так, так — потакнув Дангляр зі сміхом — воно повинноб її допомогти.

— А то чому?

— Бо се воздух, яким вона дихала в молодости.

Монте Крісто дозволив, щоби натяк остав незаміченим.

— Все таки, колиб навіть Альберт не був такий багатий, як панна Дангляр — сказав граф — то мусите признати, що він має добре ім'я.

— Нехай має, але й моє не є зле.

— Без сумніву, ваше ім'я є популярне і робить честь титулови, який вам надано. Однакож ви є занадто розумний чоловік, щоби не знати того, що після пересуду, занадто глибоко закоріненого, щоби його скоро викорінити, шляхотність, датована п'ять століть тому, є більше варта, чим та, що має за собою тільки двацять літ.

— І з тої саме причини — сказав Дангляр з усміхом, який він старався зробити злобним — я волівби п. Андрія Кавальканті, чим Альберта Морсерфа.

— А все таки я не думав би, що Морсерфи уступилиб перед Кавалькантими.

— Морсерфи! Станьте, пане графе — сказав Дангляр.

— Ви є розумний чоловік, чи не так?

— Так я думаю про себе.

— І розумієте геральдику?

— Трохи.

— Отже погляньте на мій герб. Він варт більше, чим Морсерфів.

— А то чому?

— Тому, що хоч я й не є родовитим бароном, то бодай моє ім'я є Дангляр.

— Ну, і що з того?

— А його ім'я не є Морсерф.

— Як то? Не Морсерф?

— Ані трошки.

— О, та як же се може бути?

— Мене зроблено бароном, отже я є дійсним бароном, а він сам зробив себе графом, отже він зовсім не є графом.

— Не може бути!

— Слухайте, мій дорогий графе. Морсерф був моїм приятелем, чи радше знакомим, через послідних трицять

літ. Ви знаєте, що я дуже пишав ся своїм гербом, хоч я ніколи не забував свого походження.

— Доказ великої покори, або великої гордості — сказав Монте Крісто.

— Отже, коли я був склепарем, тоді Морсерф був простим риболовом.

— І тоді він називав ся...

— Фернанд.

— Тільки Фернанд?

— Фернанд Мондего.

— Ви певні сего?

— Повинен би бути певний! Я-ж купував в него рибу стільки разів, що повинен би знати його ім'я.

— Так чому-ж ви думали дати свою дочку за його сина?

— Бо Фернанд і Дангляр оба доробкевичі, оба стали шляхтичами, оба мають майже однакове майно, поза тим, що про него говорять деякі річі, котрих не говорять про мене.

— А що таке говорять?

— О, — нічо такого.

— Чекайте, мені пригадало ся щось, що я чув в злуці з іменем Фернанда Мондего. Я чув те ім'я в Греції.

— В злуці зі справою Алї Паші?

— То-то-то!

— Се є загадочне — сказав Дангляр. Признаю ся, що я дав би не знати що, аби про се довідати ся.

— Се було би зовсім легко, як би ви дуже захотіли.

— А то як?

— Ви мабуть маєте якихсь кореспондентів в Греції?

— Розуміє ся, що маю.

— А в Яніні?

— Скрізь.

— Отже напишіть до сего кореспондента в Яніні і спитайте його, яку роль відіграв там один Француз на ім'я Фернанд Мондего в катастрофі Алї Тебелїна.

— Правду кажете — крикнув Дангляр, встаючи швидко. — Я напишу ще нині.

— Зробіть се.

— Я се зроблю.

— І як би ви почули про щось справді скандальне...

— Я вам дам знати.

— Зобов'яжете мене.

Дангляр вибіг з кімнати і одним скоком був в своїй кариті.

РОЗДІЛ LXVII.

Канцелярія королівського прокуратора.

Ми сказали, що пів до дванайцятої пані Дангляр казала запрягти свої коні і виїхала з дому каритою. Вона поїхала в напрямі Фобурга Ст. Жермен, переїхала вулицею Мазарена і спинила ся при Пасажі ді Пон Неф. Там злізла і перейшла через пасаж. Була убрана дуже просто, як пристойть жінці з почутем смаку, котра виходить рано. При вулиці Генего закликала фіякра і казала завезти себе на вулицю ді Гарлей. Скоро тільки всіла у фіякер, витягнула з кишені дуже густий, чорний серпанок і обв'язала його довкола свого солом'яного капелюха. Відтак наловила на голову капелюх і з вдоволенем побачила у маленькім зеркальці, що можна було побачити тільки її білу шию та ясні очі.

Фіякер переїхав через міст Неф і в'їхав на вулицю ді Гарлей з площі Дофена. Отвираючи двері, пані Дангляр заплатила фіякрови що належало і пробігла скоро сходами в гору.

В Палаті Справедливости був того дня великий рух і в ній було багато людей. Однакож заняті люди дуже мало уваги звертають на жінок і пані Дангляр перейшла коридар, не звертаючи на себе уваги більше, чим звернулаб яка инша жінка, що йде до свого адвоката. В передпокою п. Вієфорта чекало багато людей, однакож пані Дангляр не потребувала навіть подавати свого імени. В ту хвилю, як вона увійшла, встав слуга, підійшов до неї і спитав, чи то не вона є та особа, з котрею королівський прокуратор назначив побаченє, а коли вона потакнула головою, він запровадив її приватним переходом до канцелярії п. Вієфорта.

Вієфорт сидів у кріслі і писав, будучи обернений плечима до дверей. Він чув, як двері отворилися, як слуга промовив: „Увійдіть, пані” і як відтак замикав двері, але не рушився. Та заледви двері замкнулися, як він скоро встав, зариглював двері, стягнув фіранки і оглянув кожний кут кімнати. Впевнившись, що ніхто не може його бачити, ні чути, і позбувшись всякого неспокою щодо сего, він сказав:

— Дякую, пані, за вашу точність.

І подав пані Дангляр крісло, яке вона радо прийняла, бо її серце билося так сильно, що вона майже не могла на ногах вдержатися.

— Се вже довгий час, пані — сказав королівський прокуратор, роблячи своїм кріслом пів-колесо, аби сісти якраз напроти пані Дангляр — се вже довгий час, від коли я мав приємність говорити з вами сам на сам і мені дуже прикро, що ми тепер зійшлися тільки на те, аби зачати прикру розмову.

— Все таки, пане, як бачите, я відповіла на вашу першу пропозицію, хоч певна річ, що розмова мусить бути далеко більше прикра для мене, чим для вас.

Вієфорт гірко усміхнувся.

— Отже се правда — сказав він, більше виповідаючи голосно свої думки, чим балакаючи до своєї товаришки, — що наші вчинки лишають по собі сліди, деякі сумні, інші веселі, і то лишають їх на наших стежках. Кожний крок в нашім життю нагадує дорогу комахи по піску, за нею лишається слід. І для многих сей слід поливає ся сльозами.

— Пане — сказала пані Дангляр — ви можете відчувати моє зворушення, чи ні? Прошу вас, пощадіть мене! Коли погляну на сю кімнату, з якої многі люди виходили дрожаючи, завстиджені, коли дивлюся на те крісло, перед котрим сиджу тепер дрожаючи і завстиджена, о, я потребую всього свого розуму, аби переконати себе, що я не є дуже провинившася жінка, а ви — грізний судія.

Вієфорт опустил голову і промовив, зітхаючи:

— А я, я відчуваю, що моє місце не на кріслі судії, тільки на стільці обвинуваченого.

— Ви? — сказала пані Дангляр здивовано.

— Так, я.

— Думаю, пане, що ваш пуританізм*) прибільшує темну сторону справи — сказала пані Дангляр, котрої гарні очі заблистіли на хвилю. — Дорогою, про яку ви згадали, ходять всі молоді люди з буйною уявою. Побіч приємности, яка є в задоволенню своїх пристрастей, є за-всїгда дрібка жалю. І задля того церква, те вічне прибіжище нещасливих, дала нам, нам бідним жінкам, потїху в виді чудової притчі про жінку-блудницю. І так, кажу вам, пригадуючи собі свої пригоди зі своїх молодих лїт, я думаю часом, що Бог простив мені, бо відплату, коли не оправданє, можна найти в моїх терпінях. Однакож ви, — що вас має те все непокоїти, — вас, муштин, яких цілий світ оправдує і яких скандал ублагороднює?

— Пані — відповів Вієфорт — ви знаєте, що я не гіпокрит, а в крайнім разі що я не обманюю без причини. Коли мої брови є строгі, то се тому, що многі нещастя захмарили їх. Коли моє серце скаменїло, то тому, щоби могло видержати удари, які мусїло перенести. Не такий я був в ніч своїх заручин, коли ми всі сидїли дозкола стола при вулиці ді Кур в Марсилїї. Однакож від тоді усе змінило ся у мені і довкола мене. Я призвичаїв ся ставити чоло проти трудностей і в боротьбі здушувати тих, що з власної волї, або через припадок, хотячи, чи не хотячи, ставали на дорозі моєї карїєри. Звичайно буває так, що те, чого ми найбільше хочемо, найбільше притримують ті, від котрих ми малиб се взяти. Оттак більша часть похибок людини приходить в перебраню конечности, а відтак, коли зробимо похибку в хвилі подразнення, горячки, чи страху, переконуємо ся, що сего можна було уникнути і без него можна було обійти ся. Спосіб якого ми могли ужити, а якого в своїй слїпоті ми не могли видїти, виглядає нам тоді простим і легким і ми говоримо: „Чому я зробив се, а не те?“ Жінок натомлює рідко коли мучить жаль, бо рішенє не приходить від них; їх нещастя є звичайно на-кинені їм а їх похибки є майже завсїгда злочинами других.

— В кождім разі, пане, признаєте — відповіла пані

*) Пуританами називали ся в 16 і 17 столїтю в Англії протестанти, котрі наставляли за тим, аби жити в строгій згоді з приписами христїянської науки. Се були безкомпромісові вороги грїшного життя. Отже пуританізм значить жите після засад пуританів.

Дангляр — що якби провина була навіть тільки моя, то я минувшої ночі віднесла за нею строгу кару.

— Бідна жінка! — сказав Вієфорт, стискаючи її руку. — Се була кара за строга на ваші сили, бо ви два рази зімліли, а прецінь...

— Що?

— Ну, мушу вам сказати. Зберіть всю свою відвагу, бо се ще не кінець.

— Господи Боже! — скрикнула пані Дангляр перелякано — то ще щось остає?

— Ви глядите тільки назад себе і се вже є досить погано. А тепер треба глянути на будучність, яка є ще більше хмарна, прямо страшна, може кровава!

Баронова знала, яким холоднокривим Вієфорт був з природи і теперішнє його схвилювання налякало її так, що отворила уста, аби крикнути, однакж голос завмер її в горлі.

— Як пригадала ся та страшна минувшина? — продовжав Вієфорт. — Як дійшло до того, що вона втікла з глибини гробу і з таємних комірок наших сердець, де вона була похована, і вертає тепер до нас, як привид, викликає блідість на нашім лиці і паленить його соромом?

— Ах! — перебила Герміна — се без сумніву тільки звичайний припадок.

— Припадок! — відповів Вієфорт. — Ні, ні, пані. Нема такої річи, як припадок!

— Чому ні? Чи не був се припадок, що все так зложило ся? Чи не через припадок купив граф Монте Крісто сей дім? Чи не припадково казав він копати землю? Чи не був се припадок, що викопано там під деревами сю мою невинну дитину, котрої я ніколи навіть не поцілувала, але за котрою я проляла стільки гірких сліз! А, як моє серце рвало ся було до графа, коли він згадав про дорогі останки, які найдено під муравою.

— Ні, ні, пані! Отсе є страшна новинка, яку маю вам сказати — промовив Вієфорт придушеним голосом. — Ні, нічого не найдено під муравою. Ніякої дитини там не відкопано. Ні, не плачте, не стогніть, а за те дροжіть.

— Що ви хочете сказати? — спитала пані Дангляр, дійсно дрожачи.

— Хочу сказати, що коли граф Монте Крісто копав

під тими деревами, то він не найшов ані кістяка, ані скринки, бо ні одного, ні другого там не було.

— Не було там нічого — повторила пані Дангляр, ридивши ся у Вієфорта розширеними очима, в яких видно було переляк. — Ні одного, ні другого там не було? — сказала знов, як особа, що старає ся своїм голосом придержати втікаючу думку.

— Ні! — potwierдив Вієфорт, ховаючи лице в своїх долонях — ні, сто раз ні!

— Отже ви, пане, не закопали там дитини? Чому-ж ви мене обманювали? В якій цілі? Говоріть!

— Я закопав. Але слухайте, слухайте, а будете милосердити ся наді мною, котрий сам через двацять літ носив тяжкий тягар смутку, який тепер виявлю не кидаючи з него ані дрібки на вас.

— Мій Боже, ви мене лякаєте! Але говоріть, я буду слухати.

— Пам'ятаєте ту страшну ніч, коли ви лежали майже вмираючи на тім ліжку в кімнаті з червоного дамаску, а я, не менше заляканий, чим ви, очікував уродин. Дитина вродила ся. Я взяв її, вона була без руху, без віддиху, без голосу; ми думали, що вона мертва.

Пані Дангляр неспокійно порушила ся, немов би хотіла скочити зі свого крісла. Однакож Вієфорт спинив її, заломлюючи руки, немовби благав, щоби його слухала.

— Ми думали, що вона була мертва — говорив далше. — Я поклав її в скринку, яка мала заняти місце домовини. Я вийшов на огорода. Я викопав ямку і чимскорше поклав скринку у ямку. Заледви я ту ямку трохи прикрив землею, коли простягнула ся до мене рука Корсиканця. Я побачив, як підносить ся тінь і в тій самій хвилі світло блисло мені в очи. Я почув біль. Я хотів крикнути, але якийсь мороз пішов по моїм тілі і здусив мій голос. Я упав без життя. Я думав, що я убитий. Ніколи не забуду вашої відваги, коли прийшовши назад до притомности, я послідними силами зарачкував до сходів дому, а ви, самі умираючи, злізли мені на стрічу.

— Ми були обов'язані мовчати про цілий сей випадок. Ви мали відвагу вернути до дому в товаристві акушерки. Я пояснював свою рану двобоєм. Хоч ми сего майже не надіяли ся, наша тайна оставала нашою виключною власністю.

Мене забрано до Версалью. Через три місяці я боровся зі смертю. Нарешті, коли виглядало, що я витримаюся при житті, лікарі казали відвезти мене на полудне. Чотири чоловіки несли мене з Парижа до Шальон, йдучи по шість миль денно. Пані Вієфорт їхала в кариті за моїми ношами. У Шальон мене поклали на човен на ріці Саоні, рікою я поплив до Родану, а Роданом до Арль. Там знов поклали мене на носі і занесли до Марсильї. Шість місяців забрало мені, поки я виздоровів. За той час ніхто мені вас не згадував і я не мав відваги питати про вас. Коли я вернув до Парижа, то довідався, що як вдова по п. Наргон, ви вийшли заміж за п. Дангляра.

— Що було предметом всіх моїх думок, від коли при томність мені вернула? Все одно і те саме, — все труп дитини, який кожної ночі у моїм сні вставав з під землі і уносився понад гробом з грізним поглядом і рухами. Сейчас по своїм повороті до Парижа, я зачав допити. Дім не був ще замешкалий, від коли ми з него вийшли, однак якраз наймлено його на дев'ять літ. Я найшов того, що винаймив дім. Я удав, що мені не до вподоби те, що дім, котрий належав до батька і матері моєї жінки, переходить в руки чужих людей. Я запропонував заплатити їм за те, що зречуться винайму. Вони зажадали шість тисяч лірів. Я був би дав десять тисяч, я був би дав двацять тисяч. Я мав гроші з собою. Я казав винаймаючому підписати ся, що зрікаєся дому, а коли дістав його підпис, поїхав гальоном до Отейль.

— Ніхто не був в домі, від коли я з него останній раз вийшов. Була п'ята година по полудні. Я зайшов до червоної кімнати і чекав до ночі. Там всі думки, що мучили мене через рік без перестанку, вернули до мене з цілою силою. Корсиканець, що запряг мені пімсту, що слідив за мною з Німе до Парижа, що засідав на мене в городі, що вдарив мене ножом, що бачив, як я копав гріб, — бачив, як я закопав дитину. Він міг довідати ся про вас, — ні, він міг вже й перед тим знати про вас. Чи не схоче він колись зажадати у вас заплати за переховування цієї страшної тайни? Чи не була б се для него солодка пімста, колиб найшов, що я не вмер від удару його ножа? Тому

потрібно було передовсім і за всяку ціну, щоби я затер всі сліди минувшини, — тоді я стратив би видимі докази. Задля сего я уневажнив винайм. За отсим я прийшов. На отсе я чекав.

— Прийшла ніч. Я чекав, поки не стало зовсім темно. Я був без світла в своїй кімнаті. Коли вітер тряс дверми, я тряс ся, бо сподівав ся побачити за ними укритого шпіона. Мені здавало ся, що я скрізь чую за собою ваше стогнане на ліжку і я не мав відваги обернути ся. Моє серце било ся так сильно, що я бояв ся, аби рана не отворила ся знов. Наконєць один за одним замовкли всі гомони сусідства. Я рѳзумів, що не маю чого бояти ся, що мене не будуть ні бачити, ні чути. Я рішив ся зійти в город.

— Пані! Я вважаю себе за такого відважного, яким лише можна бути, але коли я виняв ізза пазухи ключик від східців, той ключик, котрий ми так цїнили і котрий ви хотїли причіпити до золотого перстеня, — коли я отворив двері і побачив блідий місяць, що розливав струю блідого світла по сходах, я мусїв сперти ся об стїну. Я мало не наробив крику. Я мало не збожеволїв. Все таки я остаточно поборов себе. Я зійшов по сходах крок за кроком. Одиноке, чого я не міг побороти, то дивне дрожанє колїн. Я вчіпив ся поруча. Якби я був на хвильку пустив поруче, я був би впав. Так дістав ся я на долину. Під дверми на дворі стояв рискаль спертий об стїну. Я взяв його і пішов до корчів. Я заосмотрив ся в темну лїхтарню. На серед травника я спинив ся, аби її засвітити, і пішов далше.

— Се був кєнець листопада. Вся свїжість городу зникла. Дерева не були нічим більше, як кістяками з довгими, сухими руками. Мертве листє шелестїло під моїми ногами. Мій страх збільшив ся до того, що поки я зближив ся до корчів, я витягнув пістоль з кишенї і наставив його перед себе. Мені все здавало ся, що бачу Корсиканця між деревами. Я перешукав корчі при помочі лїхтарні. Між ними не було нікого. Нїякий голос не переривав нічної мовчанки, крім того, що часом давала ся чути сова.

— Я привязав лїхтарню до розгалуженого дерева, котре завважив рік перед тим точно на тїм місци, де я був спинив ся копати яму. Через лїто виросла там густа трава і коли надїйшла осїнь, не було кому її скосити. Все таки одно менше заросле місце звернуло на себе мою увагу.

Се було мабуть те місце, де я копав. Я взяв ся до роботи. Прийшла година, на яку я чекав цілий минувший рік. Як я працював, як я надіяв ся, як я уважно втикав рискаль в землю, сподіючи ся почути під ним щось твердшого! Та я не викопав нічого, хоч зробив яму два рази більшу, чим попередно. Я думав, що я помилив ся, що я забув місце. Я оглянув ся, поглянув на дерева, старав ся пригадати собі всі подробиці. Холодний, острій вітер свистав поміж безлистими галузками дерева, але з мого чола піт тїк цюрком. Я пригадав собі, що Корсиканець вдарив мене ножем ярз, коли я затоптував землю у ямі. Роблячи се, я був спер ся на дерево. За мною був камінь, що мав служити за місце спочинку для осіб, що ходили по городі. Коли я падав, моя рука, пустивши дерево, діткнула ся була холодного каменя. З правого боку себе я бачив дерево, за собою камінь. Я став в такий самий спосіб, відтак дав собі упасти, встав і зачав знов копати і побільшувати яму, однакож таки не найшов нічого, нічого. Скринки не було там!

— Скринки не було там?! — повторила з переляком пані Данґляр.

— Не думайте, що я вдовольняв ся одною сею пробою — говорив дальше Вієфорт. — Ні, я перешукав всі корчі. Я думав, що може Корсиканець, побачивши скринку, подумав, що в ній є якийсь скарб, і старав ся з ним втечи, однакож спостеріг свою помилку, викопав иншу яму і сховав скринку там. Однакож я не найшов нічого. Відтак я подумав собі, що може він занехав сю острожність а тільки кинув скринку денебудь в кут. В такім разі я мушу чекати денного світла, аби продовжувати свої пошукування. Я пішов назад до кімнати і рішивсь чекати.

— О, Боже!

— Коли розвидніло ся, я пішов знов на город. Насамперед я пішов між корчі. Я сподівався найти якісь сліди, котрих не міг побачити в темноті. Я перекинув землю на просторі більш двайцяти квадратних стіп а на дві стопі глибини. Робітник бувби не зробив стільки за день, скільки я зробив за одну годину. Однакож я не міг найти нічого, абсолютно нічого. Відтак я шукав за скринкою, припускаючи, що вона закинена десь в якімсь куті. Се повинно бути десь при стежці, що провадить до фіртки, одна-

кож сі пошукування були такіж даремні, як і перші, і з тяжким серцем я вернув до корчів, в яких не було для мене надії.

— О! — промовила пані Дангляр — сего було досьть, щоби допровадити вас до божевiля!

— Через якийсь час я думав, що до сего дійде — однак не стрітило мене те щастє. Нарештє я відзискав свою силу і спромогу думати. Чому, сказав я собі, мавби той чоловік забрати з собою трупа?

— Ви сказали — вкинула пані Дангляр — що він потребував би сего, як доказу.

— О, ні, пані. Се не могло бути. Мертвих тіл не держить ся через рік. Їх показують судови і тоді збирають докази. Тимчасом не стало ся нічо подібного.

— Що-ж инакшого могло стати ся? — спитала Герміна, дрожачи.

— Щось більше страшного, більше фатального, більше небезпечного для нас! Дитина мабуть жила і Корси-канець спас її!

Пані Дангляр скрикнула з переляку і схопила Вієфорта за руку.

— Моя дитина жила! Ви поховали мою дитину живцем! Ви не були певні, що моя дитина мертва, і закопали її! Ах!

Вона встала і стояла перед прокуратором майже з виразом погрози.

— Що я знаю про се? Я тільки припускаю, як можу припускати все инше — відповів Вієфорт з розпукою.

— О, моя дитина, моя бідна дитина! — заводила баронова, і сіла назад на крісло здушуючи плач у своїй хустинці.

Вієфорт прийшов скорше до себе і здаючи собі з того справу, що для відвернення обуреня матері від себе, мусить передати їй страх, який сам відчував, зачав:

— Отже розумієте, що якби так воно було, то ми пропали. Ся дитина живе і хтось знає, що вона живе. Хтось є в посіданю нашої тайни. А коли Монте Крісто говорить перед нами про відкопанє дитини, коли там не було закопаної дитини, то він знає нашу тайну.

— Справедливий Бог! Бог пімсти! — промовила до себе баронова.

Вієфорт у відповідь тільки глухо застогнав.

— Але дитина, дитина, пане? — питала схвильована мати.

— Скільки я за нею нашукав ся! — відповів Вієфорт, заломлюючи руки. — Скільки я не кликав за нею через довгі безсонні ночі! Як хотів я королівського богацтва, щоби купити за него мільон тайн від мільона людей, щоби знайти між ними свою тайну! Нарешті одного дня, коли вже сотий раз взяв за ризик, я зачав питати себе, що міг Корсиканець зробити з дитиною. Дитина є тягарем для того, що втікає. Може він завважив, що вона ще живе, і вкинув її в ріку?

— Неможливо! — крикнула пані Дангляр. — Чоловік може убити другого з пімсти, але не утопить з розмислом дитини.

— То може дав дитину до дому для знайдів...

— О, так, так! — підхопила баронова — моя дитина певно там!

— Я пішов до такого дому і довідався, що тої самої ночі — в ночі 20 вересня — принесено там дитину, завинену частинно у гарну льняну хустинку, з розмислом роздерту на половину. Ця частина хустинки мала на собі знак баронської корони і букву Г.

— Се була моя! — скрикнула пані Дангляр. — Все моє біле було в такий спосіб назначене. Пан Наргон був бароном, а моє ім'я є Герміна. Дякую Тобі, Боже! Моя дитина не була мертва!

— Ні, вона не була мертва.

— І ви можете мені се говорити, не боячись, що я умру з радости? Де вона є? Де є моя дитина?

Вієфорт здвигнув раменами.

— Чи я знаю? Чи думаєте, що якби я знав, то був би оповідав вам все те, що я пережив і переболів? В тім і ціла річ, що я не знаю. Около шість місяців опісля прийшла жінка, щоби відібрати дитину. Вона принесла з собою другу половину хустинки. Жінка подала всі вимагані подробиці і дитину віддано в її руки.

— То ви повинні були розпитати про жінку, повинні були її вислідити.

— А як ви, пані, думали, я був зайнятий? Я удав, що розслідую одну кримінальну справу і ужив всіх найсправ-

нійших гончих псів, найлучших поліційних агентів, аби віднайти ту жінку. Вони нашли її слід до Шальон і там згубили.

— Згубили?

— Так, на завсїгди.

Пані Дангляр слухала сего оповідання, в однім місци зітхаючи, в другім пускаючи сльозу, в третім видаючи оклик. Тепер спитала:

— І то все? Ви на тім скінчили?

— Ні — відповів Вієфорт. — Я ніколи не переставав питати і шукати. В послїдних двох-трох літах я позволив собі на трохи відпочинку. Однакож тепер зачну пошукування з новою впертістю і побачите, що вишукаю все. Бо тепер мене підганяє вже не тільки совість, але й страх.

— Я думаю — сказала пані Дангляр — що граф Монте Крісто не може нічого знати, бо инакше не шукав би нашого товариства.

— О, людська злоба є велика — відповів Вієфорт — бо вона перевищає добрість Бога. Чи ви завважили очі того чоловіка, коли він до нас говорив?

— Ні.

— А чи колинебудь ви приглядали ся йому уважно?

— Певно. Він дивний, але то все. Одно я завважила: зі всіх розкішних річий, які він ставив перед нами, він сам не дотикав ся нічого. Він завсїгди їв що иншого.

— Так, так! — сказав Вієфорт. — Я також се завважив. Якби я був знав те, що тепер знаю, то я був би також до нічого не діткнув ся. Я вірив би, що він хоче нас потруїти.

— І бачите, що ви булиб помилили ся.

— Так, без сумніву, однакож, вірте мені, сей чоловік має инші пляни. З тої причини я хотїв бачити ся з вами, говорити з вами, перестерегти вас перед кождим, а передовсім перед ним. Скажіть мені, — і при тих словах Вієфорт дивив ся на паню Дангляр пильнійше, чим коли перед тим — чи ви виявили комунебудь наші взаємини?

— Ніколи, нікому.

— Розумієте мене? — сказав Вієфорт ласкаво. — Коли я кажу „комунебудь”, то, вибачте мені за впертість, я думаю „комунебудь в світі”.

— Так, так, я розумію дуже добре — відповіла баро-

нова, паленіючи. — Нікому і ніколи, присягаю вам.

— Чи ви коли мали звичай писати в вечер те, що пережили за дня? Чи ви писали дневник?

— Ні, на жаль. Моє жите перейшло на пустоті. Я рада-б його сама забути.

— Чи не говорите часом через сон?

— Я сплю, як дитина, не памятаєте? — Баронова знов запаленіла а Вієфорт зблід.

— Се правда — potwierдив він так тихо, що майже не було сего чути.

— Отже? — спитала баронова.

— Добре. Я розумію, що маю тепер робити — скавав Вієфорт. — За тиждень від нині я буду знати, хто є той граф Монте Крісто, звідки він приїхав, куди він ходить і чому він говорить при нас про дітий, викопаних в його городі.

Вієфорт вимовив сі слова голосом, від якого граф був би задрожав, якби був се чув. Відтак стиснув руку баронової, яку вона йому з ваганем подала, і відпровадив її з пошаною до дверей. Пані Дангляр вернула иншим фіякром до пасажу, по другім боці якого найшла свою кариту і на ній спокійно дрімаючого візника, умученого довгим чеканем.

РОЗДІЛ LXVIII.

Літний баль.

у Того самого дня, в ту пору, як пані Дангляр розмовляла з прокуратором, подорожна карита заїхала на вулицю ді Ельде, переїхала через браму ч. 27 і спинила ся на подвірю. Отворили ся двері і з карити злізла пані Морсерф, спираючи ся на рамя свого сина. Незадовго опісля Альберт лицив її дома саму, казав запрягти свої коні і, поправивши свою тоалету, поїхав на Елізейські Поля до дому Монте Кріста.

Граф прийняв його зі своїм звичайним усміхом. Се була дивна річ, що не видно було, аби хтось зближив ся хоч

на крок в приязни до того чоловіка. Ті, що, якби то сказати, хотілиб пробити собі дорогу до його серця, стрічали непереможну заперу. Морсерф, який пустив ся до графа з отвореними раменами, почув холод, коли наблизив ся ближше, і помімо приязного усміху, відважив ся тільки простягнути одну руку. Монте Крісто потряс її холодно, як се завсїгди робив.

— А ось, я вже й вернув ся, дорогий графе — промовив Альберт.

— Витаю вас з поворотом!

— Я приїхав годину тому.

— З Діеп?

— Ні, з Трепорту.

— А правда!

— І насамперед приходжу відвідати вас.

— Се з вашої сторони дуже ласкаво — сказав Монте Крісто найрівнодушнїйшим голосом.

— Ну, і які новості?

— Ви не повинні питати чужинця, свіжого чоловіка за новостями.

— Я знаю, однакж коли питаю про новості, то міркую, чи ви що зробили для мене.

— Чи ви мені щось припоручили? — спитав Монте Крісто, удаючи заклопотаного.

— О, дайте спокій! — сказав Альберт. — Не удавайте байдужности. Кажуть, що вісти переходять симпатією з віддаленя, а я чув в Трепорті якесь електричне потрясенє. Ви або робили щось для мене, або думали про мене.

— Може — відказав Монте Крісто. — Я в дійсности думав про вас, однакж магнетична струя, що йшла зі мене, мусїла йти, признаю ся, без моєї відомости.

— Невжеж! А скажіть мені, прошу вас, як то було?

— Зовсім просто. Пан Дангляр обїдав у мене.

— Я знаю се. Аби не стрічати ся з ним, я з мамою був виїхав з міста.

— Однакж він обїдав враз з п. Андрієм Кавальканті.

— З вашим італійським князем?

— Не так скоро. Пан Андрій називає себе тільки віс-контотом.

— Називає себе, кажете?

— Так, називає себе.

— Але не є Вісконтом?

— Гм, як я маю знати? Так він називає себе. Я, розумієся, даю йому такий самий титул і всі другі роблять те саме.

— Що за дивний з вас чоловік! Щож далше? Кажете, що п. Дангляр обідав тут?

— Так.

— З вашим вісконтом Андрієм Кавальканті?

— З вісконтом Кавальканті, з маркізом — його батьком, з панею Дангляр, з паном і панею Вієфорт — дуже милі люди, з п. Дебреєм, з Максиміліяном Морелем і — хто то ще був? Чекайте, — а, — з п. Шато-Рено.

— Чи вони говорили про мене?

— Анї слова.

— Тим гірше.

— А то чому? Я думав, що ви хотіли, аби вони забули про вас.

— Коли вони не говорили про мене, то я певний, що думали про мене і я тепер в розпуці.

— А як се буде на вас впливати, що панна Дангляр не була тут між тими, що думали про вас? Се правда, що вона могла думати про вас дома.

— За се не маю страху. А як думала, то тільки в той самий спосіб, що я думаю про неї.

— Зворушаюча симпатія! Отже ви ненавидите себе? — спитав граф.

— Слухайте! — сказав Альберт. — Як би панна Дангляр схотіла змилосердитись над моїми муками задля неї і відплачуватись мені поза подружними формальностями, які аранжують наші обі родини, то був би вповні вдоволений. Одним словом, з панни Дангляр булаб гарна любовниця, але жінка, — до чорта!

— І отсе — сказав Монте Крісто — в такий спосіб ви думаєте про свою будучу жінку?

— Так, правда, що се дуже брутално, але все таки правдиво. Однакож зваживши, що сеї мрії не можна здійснити, бо панна Дангляр мусить стати моєю жінкою, — тоб то жити зі мною, співати мені, вкладати вірші і музику не далше, як десять кроків від мене, і що се має бути ціле моє житє, то мені стає лячно. Можна покинути любовницю, але жінку, пробіг, се вже не те. Жінка — вічна: чи вона близько, чи далеко, то все постійна. А се лячно

думати про те, щоб мати завсїгди панну Дангляр — хочби й здалека.

— Вас тяжко вдоволити, вісконте.

— Так, бо я часто хочу неможливого.

— Чого саме?

— Хочу найти таку жінку, яку найшов мій батько.

Монте Крісто зблід і дивив ся на Альберта, граючись якимсь дорогоцінним пістолем.

— Отже ваш батько був щасливий? — спитав по хвили.

— Ви знаєте, графе, мою думку про маму; глянути на ню, вона ще гарна, ще жива, — більше, чим коли. Для всякого иншого сина бути чотири дні товаришем своєї матери в Трепорті булоб нудно, а я прбвів чотири дні в її товаристві з більшим вдоволенєм, більшим спокоєм, більше поетично, можу сказати, чим колиб був взяв яку королеву за свою товаришку.

— Се занадто велика досконалість і ви через ню заставили-б всякого присягнути на самітне житє.

— Отсе є причина — говорив дальше Морсерф — чому я, знаючи, що є в світі одна досконала жінка, не лакомлю ся на те, аби женити ся з панною Дангляр. Чи бачили ви коли, як збільшає ся у вартости річ, коли ми дістанемо її в своє посіданє? Діамант, що блистїв у виставовім вікні, блистить богато краще, коли він вже ваш. Коли одначе мусимо признавати висшість другого, а мусимо задержувати те, що є гірше, то розумієте, як се прикро?

— Знає світ! — сказав до себе граф.

— І тому я буду радувати ся, коли панна Евгенія побачить, що я тільки мізерна порошок, що має заледви стільки соток тисячів, скільки вона має міліонів.

Монте Крісто усміхнув ся.

— Менї приходив на думку один плян — говорив дальше Альберт. — Франц любить все, що є незвичайне. Я пробував залюбити його в панні Дангляр, та помимо чотирох листів, написаних в найбільше приманчивий спосіб, він постійно відповідав: „Моя любов до незвичайного може бути велика, однакож вона не допровадить мене до того, щоби я ломив своє слово”.

— Я назвав би се дуже широю приязнею припоручати комусь другому дівчину, якої самі не хочете.

Альберт усміхнув ся.

— А знаєте — сказав — Франц незадовго вертає. Однакож се вас не інтересує. Я думаю, що ви його не любите?

— Я? — запитав Монте Крісто. — Мій дорогий вісконте, що вам дало причину думати, що я не люблю п. Франца? Я всіх люблю.

— І навіть мене включаєте в те „всіх”? Дякую.

— Прошу мене розуміти правильно — сказав Монте Крісто. — Я люблю усіх, як Господь приказав нам любити своїх ближніх — в християнським розуміню, однакож дійсно ненавиджу тільки кількох людей. Та вернім до Франца Епіней. Кажете, що він приїжджає?

— Так, кличе його п. Вієфорт, який, здається, так само рад віддати панну Валентину, як п. Дангляр панну Евгенію. Се мабуть дуже прикра річ бути батьком дорослої донечки; се викликає в них горячку і їх пульс ударає дев'ятьдесят раз на мінуту, поки їх не позбудуть ся.

— Однакож п. Епіней, зовсім не так, як ви, зносить свою долю терпеливо.

— Що більше, він говорить про сю справу поважно, вбирає білий крават і вже балакає про свою родину. Крім сего він дуже високо цінить пана і паню Вієфортів.

— На що вони вповні заслугують, чи не так?

— Думаю, що так. Про п. Вієфорта завсїгди думали як про строгого, але справедливого чоловіка.

— Отже є один — сказав Монте Крісто — котрого ви так не осуджуєте, як того бідного Дангляра?

— Се може тому, що я не є приневолений брати його дочку — відповів Альберт зі сміхом.

— Справді, мій дорогий пане — сказав Монте Крісто — ви є незмірно зарозумілі.

— Я зарозумілий?

— Так, ви. Візьміть цигаро.

— Дуже радо. Але як то я зарозумілий?

— Чому? А ось ви бороните себе, стараєте ся втечи від подружа з панною Дангляр. Нехай події йдуть своєю дорогою, може ви не будете як раз перші, що відкажете ся від него.

— Ба — сказав Альберт, зробивши великі очі.

— Без сумніву, вісконте, ярма на ваш карк не нало-

жуть силою. Скажіть серйозно, чи хочете зірвати свої заручини?

— Я дав би сто тисяч ліврів, якби міг се зробити.

— Отже тіште ся. Пан Дангляр дав би два рази більше, аби се стало ся.

— Чи я напrawdę такий щасливий? — спитав Альберт, який не міг не допустити до того, щоби хмарка не перейшла через його чоло. — Але, мій дорогий графе, чи п. Дангляр має до сего яку причину?

— А, ось і показала ся ваша горда і самолюбна натура. Ви розрубувалиб самолюбство другого сокирою, а боїте ся, щоб вашого самолюбства не вколов хто голкою.

— Ні, але мені виглядає, що п. Дангляр...

— Повинен би бути одушевлений вами, га? Ну, він чоловік з недобрим смаком і його більше очарував хто другий.

— Хто такий?

— Я не знаю; приглядайте ся і робіть висновки самі.

— Дякую, я розумію. Слухайте: моя мама, — ні, не моя мама, я помилив ся — мій батько має намір дати баль.

— Баль в сім сезоні?

— Літні балі є в моді.

— Якби вони не були, то графиня потребувала-б тільки побажати і вони такими стали-б.

— Се правда. Ви знаєте, се не мішані балі, — сі, що остають в Парижі в липні, мусять бути правдивими Парижанами. Чи займете ся тим, аби передати наше запрошене до Кавалькантих?

— А коли буде баль?

— В суботу.

— Старий Кавальканті вже не буде тут.

— Але син ще буде; чи запросите молодого п. Кавальканті?

— Я не знаю його, вісконте.

— Ви не знаєте його?

— Ні, я перший раз побачив його кілька днів тому і я не є відвічальний за него під ніяким зглядом.

— Але ви приймаєте його в своїм домі.

— Се инша річ; його припоручив мені один добрий священик, який міг помилити ся. Запросіть його прямо,

але не просіть мене, щоби я його представляв. Якби він відтак оженив ся з данною Дангляр, ви підозрівалиб, що я інтригував, — зрештою може і я там не буду.

— Де?

— На вашім бали.

— А ви чому не малиб там бути?

— Хочби з тої причини, що ви ще мене не запросили.

— Але я прийшов якраз в тій ціли.

— Ви дуже ласкаві, але я може буду мати перешкоду.

— Коли скажу вам одну річ, чи будете такі згідливі, аби усунути всякі перешкоди?

— Скажіть, прошу.

— Моя мама просить, щоби ви прийшли.

— Графиня Морсерф? — спитав Монте Крісто з виразним здивованем.

— О, графе — сказав Альберт — я впевняю вас, що моя мама говорить зі мною свobodно і коли ви не відчували тих ниток симпатії, про які ми перед хвилиною говорили, то хиба тому, що у вас їх нема, бо через послідних чотири дні ми про нікого більше й не говорили.

— Ви говорили про мене?

— Так, се ваш привілей бути живою загадкою.

— То я є загадкою і для вашої матери? Я думав би, що вона занадто розумна, аби допускати до себе примхи уяви.

— Загадка, мій дорогий графе, для кожного, — для моєї матери так само, як і для других. Моя мати завсїгди питає ся, як то може бути, що ви такі молоді. Я вірю, що підчас коли графиня Гуїчіолі бере вас за лорда Рутвена, то моя мама представляє собі, що ви якийсь чародій. При найближшій нагоді потвердіть її здогад, вам се дуже легко вдасть ся.

— Спасибіг за пересторогу — сказав граф. — Буду приготований на всяке можливе.

— Отже прийдете в суботу?

— Коли пані Морсерф мене просить.

— Ви дуже ласкаві.

— Чи п. Дангляр буде там також?

— Батько вже запросив його. Будемо старати ся намовити також п. Вїзфорта, щоби прийшов, але не маємо великої надії на те, щоби його побачити.

— Каже пословиця: „Ніколи не покидайте надії!”

— Ви танцюєте, графе?

— Я? Танцюю?

— Так, ви. Чи є в тім щось дивного?

— Се є дуже добре, коли чоловік не має ще сорок літ. Ні, я не танцюю, але люблю дивитись, як другі танцюють. Чи пані Морсерф танцює?

— Ніколи. Але можете говорити з нею, вона дуже хотілаб побалакати з вами.

— Не може бути!

— Дійсно так. І я впевняю вас, що ви є самотнім чоловіком, яким вона так зацікавувалася.

Альберт встав і взяв свій капелюх. Граф відпровадив його до дверей.

— За одну річ мушу себе зганьбити — сказав до Альберта, коли він був вже на сходах.

— За що таке?

— Я говорив перед вами про Дангляра недискретно.

— Навпаки, говоріть про него перед мною завсїгди в той спосіб.

— Добре! Добре є, як чоловіка хтось піддержить. А, ще одно. Коли надїєтеся п. Епінея?

— За п'ять, а найдалше за шість днів.

— А коли має бути його весіле?

— Зараз після того, як приїдуть пан і пані Сен-Меран.

— Запровадьте його коли до мене. Хоч ви кажете, що я не люблю його, я впевняю вас, що буду рад його бачити.

— Зроблю вашу волю, мій пане.

— До побачення!

— В суботу, чи не так?

— Так, я приобіцяв.

Граф дивився за Альбертом, махаючи йому на прощання рукою. Коли Альберт всїв у свій фаєтон, Монте Крісто обернувся і побачив побіч себе Бертучія.

— Що нового? — спитав його.

— Вона їздила до Палати Справедливости — сказав слуга.

— Довго там була?

— Півтори години.

— Повернула до дому?

— Просто звідтам.

— Тепер, мій дорогий Бертучіо, я радив би тобі поїхати шукати за тою маленькою посілістю в Нормандії, про яку я говорив.

Бертучіо уклонився, а що його бажання були в повній гармонії з розказом, який дістав, то пустився в подорож ще того самого вечера.

РОЗДІЛ LXIX.

Допити.

Пан Вієфорт дотримав слова, яке дав пані Дангляр, що буде старати ся вивідати, як граф Монте Крісто відкрив історію дому в Отейль. Він написав того самого дня до п. Бовій (який з інспектора вязниць аванзував на високе становище в поліції) за пожаданою інформацією. Бовій попросив, щоби йому дати два дні на розслідування, хто був би найвідповідніший до того, щоби піти до него за інформаціями. При кінці другого дня дістав Вієфорт сліду-ючого листа:

„Особа, що називає себе графом Монте Крісто, є близьким приятелем лорда Вилмора, багатого чужинця, якого часом можна бачити в Парижі і який є тут в теперішню пору. Знає його також священик Бусоні, сицилійський священик, що має дуже добре ім'я на сході, де зробив багато доброго.”

Вієфорт відповів, наказуючи розвідати ся як найточ-нійше і про ці дві особи. Його бажання виконано і сліду-ючого вечера він дістав отсі подробиці:

„Священик Бусоні, котрий є в Парижі вже цілий місяць, мешкає в маленькій домику поза церквою св. Сульпіції. Дім є одноповерховий, на долині і на горі є по дві кімнати і він там мешкає сам один. Дві кімнати на долині становлять їдальню зі столом, кріслами і шафою і вітальню без ніяких прикрас, килимів і без годинника. Видно, що священик обмежує ся на строго необхідні речі. Священик воліє сидіти на поверху в кімнаті, закладений теологічними книжками і пергаминами, в яких любить закопувати ся цілими місяцями. Його льокай дивить ся на гостей через віконце в дверях. Коли побачить незнайоме лице, або лице, що не сподобає ся йому, то відповідає, що священика нема в Парижі і ся відповідь вдово-ляє більшість гостей, бо се звісно, що він багато подорожував.

Зрештою, чи він є дома, чи поза домом, в Парижі, чи в Каїро, то священик Бусоні завсїгди лишає щось до роздачі і льокай роздає се в імени свого пана через згадане віконце. Друга кімната, побіч бібліотеки, служить за спальню. Ліжко дуже простеньке, без куртин, чотири крісла, софка покрита жовтим оксамітом — се ціле у-мебльованє спальні.

„Лорд Вилмор мешкає на ул. Фортен Сі. Жорж. Се один з тих англійських туристів, що зуживають велике майно на подорожованє. Він винаймив умебльоване помешканє, перебуває в нїм тільки кілька годин на день і рідко коли в нїм спить. Одно з його дивацтв є те, що ніколи не промовить анї слова по французьки, хоч пише по французьки чисто.”

На другий день по достарченю сих важних подробиць прокураторови, зіскочив з карити на розї вулиці Феру якийсь чоловік і застукавши в оливно-зелені двері, спитав, чи священик Бусоні є дома.

— Ні, він вийшов нині рано — відповів льокай.

— Я не можу бути вдоволений такою відповідею — відказав гість — бо я приходжу від когось такого, для котрого кожний мусить бути дома. Будь ласка дати священикови Бусоні...

— Але я вже сказав, що його нема дома! — відповів льокай.

— Отже як він верне, дай йому сю картку і отсей запечатаний папір. Чи він буде дома в осьмій годині нині вечер?

— Без сумніву. Хиба що буде працювати, а се значить те саме, якби не був дома.

— Отже я прийду знов у сю годину — сказав гість і відійшов.

В призначений час той самий чоловік вернув тою самою каритою, але карита замість спинити ся на розї вулиці Феру заїхала перед самі зелені двері. Він застукав і двері сейчас отворили ся. Із знаків почести, яку показував йому льокай, гість бачив, що його картка зробила свій вплив.

— Чи священик Бусоні дома? — спитав гість.

— Так, пане, він працює в своїй бібліотеці, однакж він сподіє ся вас — відповів льокай.

Незнакомий пішов по простих сходах на гору і перед столом, освітленим лямпою, якої все світло збирала до купи велика умбра, підчас коли решта кімнати була в частиннім сумерку, побачив священика в монашій рясі з ярмуркою на голові.

— Чи маю честь говорити до священика Бусоні? — спитав гість.

— Так, пане — відповів священик — а ви певно та особа, яку присилає до мене від префекта поліції п. Бовій, бувший інспектор в'язниць.

— Точно так, отче.

— Ви оден з агентів назначений для береження безпеки Парижа.

— Так, пане — відповів гість, трохи вагаючись і паляючись.

Священик заложив на очі великі окуляри, що закривали не тільки очі, але й виски, і усівши, дав знак гостеві, щоби зробив те саме.

— Я до ваших услуг — промовив з виразним італійським наголосом.

— Місія, яку мені припоручено — сказав гість, вагаючись — є довірочна так з боку того, який її виконує, як і з боку того, до котрого він післаний.

Священик Бусоні склонив голову на знак, що розуміє.

— Ваша чесність — говорив далше гість — є добре звісна префектови і він бажає довідати ся від вас деяких подробиць звязаних з публичною безпекою. Аби отсе довідати ся, мене післано до вас. Рахуємо, що ані вузли приязни. ані згляди на гуманність не спонукають вас закривати правду.

— З застереженем, пане, що лише тоді, коли подробиці, яких бажаєте, не будуть проти моїх сумнівів. або моєї совісти. Я, пане, є священик і прим. тайни сповіди мусять остати між мною і справедливістю Бога, а не між мною і людською справедливістю.

— Не лякайте ся, отче, ми вповні шануємо вашу совість.

В ту саму хвилю священик, потиснувши на долину умбру зі своєї сторони, підніс її з другого боку так, що ясне світло упало на лице незнакомого, підчас коли його власне остало закритим.

— Вибачте мені, отче — сказав висланець префекта поліції — але світло разить мене в очі.

Священик похилив умбру.

— Тепер, пане, говоріть — сказав — я слухаю.

— Я відразу приступлю до річи. Ви знаєте графа Монте Крісто?

— О, ви питаєте про п. Цаконе, чи не так?

— Цаконе? То його ім'я не є Монте Крісто?

— Монте Крісто є ім'я посади, або радше скали, а не родинне ім'я.

— Добре, нехай так буде, не будемо сперечатися над словами. Отже як граф Монте Крісто і п. Цаконе є одна і та сама особа...

— Абсолютно та сама.

— То говорім про п. Цаконе.

— Добре.

— Я спитав вас, чи ви його знаєте.

— Знаю дуже близько.

— Хто він є?

— Син багатого будівничого кораблів на Мальті*).

— Знаю се, така є поголоска, однак, як може вам звісно, поліція не вдовольняє ся самими неперевіреними поголосками.

— А все таки — відповів священик з легкою усмішкою — коли поголоска є в згоді з правдою, то кождий мусить в ню вірити, навіть поліція.

— Та чи ви певні того, що кажете?

— Що ви хочете сказати сим питанням?

— Зрозумійте, отче, я зовсім не підозріваю вашої правдомовности, я тільки питаю, чи ви певні сего.

— Я знав його батька, Цаконе.

— А, а!

— Будучи дитиною, я часто бавив ся з сином коло кораблів, що будували ся.

— Звідки він дістав титул графа?

— Ви знаєте, що титул можна купити.

— В Італії?

— Скрізь.

— А його майно, яке після загальної думки є незмірне...

— О, що до сего, то слово „незмірне” є якраз відповідне.

*) Мальта є острів на Середземнім Мори на полудне від Італії. Сей острів є заселений Італійцями, але належить до Великої Британії.

— Скільки, ви думаєте, він має?

— Від сто п'ятьдесять до двох сот тисяч лірів на рік.

— Се є умірковане — сказав гість. — Я чув, що він має три, або чотири мільйони.

— Двіста тисяч на рік роблять чотири мільйони капіталу.

— Але мені говорено, що він має чотири мільйони на рік.

— О, в се не можна вірити.

— Чи ви знаєте сей остров Монте Крісто?

— Певно. Кождий, хто вертав до Франції з Палерма, Неаполю, або Риму морем, мусить його знати, бо переїздив коло него і мусів його бачити.

— Мені кажуть, що се дуже гарне місце.

— Се скала.

— А чому граф купив скалу?

— На те, аби бути графом. В Італії треба мати посілість, аби бути графом.

— Ви без сумніву знаєте про молодечий вік п. Цаконе.

— Батька?

— Ні, сина.

— Не знаю нічого певного. В тім періоді його життя я стратив його зі своїх очей.

— Чи він був на війні?

— Думаю, що він був у військовій службі.

— В котрій армії?

— При маринарці.

— Ви не є його сповідником?

— Ні, пане; я думаю, що він Лютеранин.

— Лютеранин?

— Я кажу, що вірю, що він ним є, але не впевняю. Зрештою я думаю, що у Франції є свобода віри?

— Без сумніву, і ми тепер не будемо входити в його віру, тільки в його вчинки; в імени префекта поліції взиваю вас сказати мені все, що про него знаєте.

— Він має славу дуже милосерного чоловіка. Наш святий отець, папа римський, іменував його Христовим кавалером — відзначенє, яке дістають тільки князі — за услуги, віддані християнам на Сходї; він має п'ять, або шість стяжок визначних ордерів, як свідоцтва від східних монархів за його услуги.

— Чи він їх носить?

— Ні, але він гордиться ними.

— Чи має він яких приятелів?

— Так. Хто тільки знає його, є його приятелем.

— А чи має яких ворогів?

— Тільки одного.

— Яке його ім'я?

— Лорд Вилмор.

— Де він є?

— Він тепер в Парижі.

— Чи він може подати мені які подробиці?

— Дуже важні. Він був в Індії з Цаконем.

— Знаєте, де він мешкає?

— Десь на Шосе д'Антен, але я не знаю ні вулиці, ні числа.

— Чи ви в згоді з Англійцем?

— Я люблю Цаконе, а він його ненавидить, отже ми не є приятелі.

— Чи думаєте, що граф Монте Крісто був вже коли попередно у Франції, поки приїхав в гостину до Парижа?

— На се питанє я можу безпечно відповісти. Ні, пане, він ніколи тут не був, бо шість місяців тому він просив мене, щоби я подав йому потрібні інформації. Зі своєї сторони я, не знаючи, коли знов зможу приїхати до Парижа, припоручив йому п. Кавальканті.

— Андрія?

— Ні, пане, Вартоломея, його батька.

— Тепер, отче, я маю вам поставити вже лиш тільки одно питанє і я відкликаю ся до вашої чести, людяності і релігії, щоби ви відповіли мені по щирости.

— Щож се, пане?

— Чи не знаєте, в якій цілі купив граф Монте Крісто дім на Отейль?

— Певно, що так. Він мені про се говорив.

— Щож се була за ціль?

— Він хоче заложити в ній шпиталь для бжежевільних, такий, як заложив барон Пізані в Палермі. Ви чули про сей шпиталь?

— Так, я чув про него.

— О, се знаменита інституція.

Сказавши се, священик вклонив ся, даючи до зрозуму-

міння, що бажає даліше читати. І гість або зрозумів се, або дійсно не мав вже більше що питати; він встав і священик відпровадив його до дверей.

— Ви, чую, роздаєте багато милостині — сказав гість — і хоч говорять про вас, що ви багаті, то я осміляюся пожертвувати через вас дещо для ваших убогих? Чи приймете?

— Дякую, пане. Я вважаю на одно, щоби всяка допомога, яку даю, походила із мого власного майна.

— Однакож...

— Моя постанова, пане, є незмінна. Та ви тільки пошукайте довкола себе, а знайдете, на жаль, аж за багатьох, котрим можете виказати милосерде.

Священик вклонився ще раз, коли отворив двері. Незнакомий відклонився і вийшов. Карита відвезла його просто до дому п. Вієфорта.

В годину опісля карита виїхала знов і сим разом поїхала на вулицю Фонтен Ст. Жорж та спинилася при ч. 5, де жив лорд Вилмор. Незнакомий був написав до лорда Вилмора, просячи в него о побачені, і сей назначив його на десятую годину. Коли висланець префекта поліції явився десять мінут перед десятою, йому сказали, що лорд Вилмор, який є уосібленем точности, ще не прийшов, але зовсім певно буде дома в десятій годині.

Гостя запроваджено до гостинної, яка була уряджена, як всі інші гостинні бувають уряджені. Піч з двома модерними вазами, годинник в образі Купіда*) з випненим луком, зеркало з виритими рисунками по обох боках, — з одного боку образ Гомера з провідником під рукою**), з другого боку образ Белізара***), — сивавий панір, червоне, та чорне обите стін, — оттак виглядала гостинна лорда Вилмора. Її освічували лампи з умбрами з точеного скла, які давали тільки слабе світло, немов би милосердилися над слабими очима префектового висланця.

*) Купід — римський божок любови. Представляють його, як хлопчика з луком в руці. З того лука він ніби пускає стріли любови.

**) Гомер — старинний грецький поет, що уложив „Іліяду” та „Одисею”. Переказ говорить, що він, старий та сліпий, мандрував від міста до міста та співав свої вірші. Мав жити около 900 літ перед Христом.

***). Белізаром називався один генерал за римського цесаря Юстиніана; він побив ріжних ворогів цесаря, але його оскаржили заздрісні вороги фальшиво, що він змовляє проти цесаря, і після передання за те вибрано йому очі і він став жебраком.

По десяти мінутах вижидання годинник зачав бити десяту годину і при п'ятім ударі отворили ся двері, а в них явив ся лорд Вилмор. Він був чоловіком трохи понад середнього росту з рідкою, червоною бородою, з легкої краси лицем і з ясним волосем, що зачинало сивіти. Убраний був з цілою англійською диваковатістю, а саме в синю свиту з золоченими гузиками і високим ковніром, після моди із 1811 р., в білу камізельку і нанкінкові штани трицалі за короткі, котрим одначе підв'язки не дали піднясти ся до колін. Перша замітка лорда, коли з'явив ся, була:

— Ви знаєте, пане, що я не говорю по французьки?

— Знаю, що не любите розмовляти в нашій мові, — відповів гість.

— Однакож ви можете говорити по французьки — сказав лорд Вилмор — я хоч не говорю по французьки, то розумію.

— А я, — відповів гість, переходячи на англійську мову — знаю подостатком по англійськи, щоби розмовити ся. Отже не буде ніякої трудности.

— Гей-го! — сказав лорд голосом, яким може вимовити се тільки родовитий Англієць.

Висланець предложив свій рекомендаційний лист, котрий лорд відчитав з англійським спокоєм, а скінчивши промовив:

— Розумію, розумію дуже добре.

Відтак зачали ся питання, які були подібні до питань ставлених священникови Бусоні, та з уваги на те, що лорд Вилмор, як ворог графа, не так дуже вязався в своїх відповідях, то питання були багато численніші. Лорд описав молодість Монте Кріста, говорячи, що він в десятім році життя вступив на службу одного з малих князиків Індії, що воюють з Англійцями. Там стрітив ся з ним перший раз Вилмор і боров ся з ним. У тій війні Цаконе дістав ся в полон і був висланий до Англії на кораблі для в'язнів, та з корабля він втік і вратував ся тим, що умів пливати. Відтак зачали ся його подорожі, його двобої, його любовні історії. Потім прийшло повстанє в Греції, і він служив в грецьких рядах. Підчас сего він відкрив в Тесалії копальню срібла, однакож був обережний, аби нікому про ню не сказати. По битві під Наваріном, коли укріпив ся уряд Греції, він попросив короля Оттона о копальняну конце-

сію в тій околиці і дістав її. Звідси його великанське майно, яке по думці лорда Вилмора може приносити один або два мільйони річно, — дуже непевний дохід, що може несподівано пропасти, якби копальня недописала.

— Але — спитав гість — чи не знаєте, чого він приїхав до Франції?

— Він спекулює залізницями — відповів лорд Вилмор — а будучи зручним хеміком і не менше визначним фізиком, він відкрив новий телеграф, котрий він стараєся довести до уживання.

— А кільки він пропускає річно? — спитав висланець префекта.

— Не більше, як п'ятсот, або шістьсот тисяч лірів — сказав лорд Вилмор — о, він скнира.

Англієць говорив, видно, з ненависти, бо не знаючи, чим докорити графови, оскаржував його о скупість.

— Чи знаєте його дім в Отейль?

— Певно.

— Що знаєте про него?

— Хочете знати, чому він його купив?

— Так.

— Граф є спекулянт, який колись ще зруйнуєся своїми утопійними експериментами. Йому здаєся, що в сусідстві дому, який він купив, є мінеральне жерело. Він хоче обернути свій дім у дім для купелій. Він вже скопав щільний город два або три рази, щоби найти славне жерело, але не пощастило йому і він незадовго зачне скуповувати сусідні доми. О, як я його не люблю. Я тільки чекаю тої хвилі, коли його залізниця, його телеграф та пошукування за мінеральними водами зруйнують його, а се станеся незадовго.

— Яка причина вашої ворожнечі?

— Перебуваючи в Англії, він звів жінку одного з моїх приятелів.

— Чомуж не шукаєте пімсти?

— Я мав з ним вже три двобої — сказав Англієць — перший пістолями, другий мечем, а третій обосічним мечем.

— А який був вислід двобоїв?

— Перший раз він пострілив мою руку, другий раз зранив мене в груди, а третій раз зробив мені отсю рану.

При тих словах Англієць підніс ковнір своєї сорочки і показав загоїну, по червоності котрої було видно, що вона недавня.

— Я його ворог і я певний, що він ще згине з моїх рук — додав Англіць.

— Однакож — сказав післанець — мені виглядає, що ви тепер не приготівляєтеся його убити.

— Гей-го! — сказав Англієць. — Я кожного дня вправляюся в стріляню, а щодругий день беру лекції боротьби шаблею.

Се було все, про що гість бажав довідатися, чи радше все, що міг довідатися від Англійця. Поліційний агент встав, вклонився лордові Вилморові, який відклонився з питомим Англійцям холодом, і відійшов.

Коли-ж лорд Вилмор почув, як за гостем замкнулися двері, пішов до своєї спальні, одною рукою стягнув з голови своє ясне волосся, другою червону бороду і рану і показалося чорне волосся, темнаве лице та перлові зуби графа Монте Кріста. А до дому п. Вієфорта вернув сам п. Вієфорт, а не висланець префекта поліції. Королівський прокуратор чувся спокійніше, хоч не довідався в дійсності нічого певного. По раз перший від обіду в Отелль він спав сеї ночі спокійно.

РОЗДІЛ LXX.

Баль.

Був се один з найгорячіших днів в липні, коли надійшла субота, в яку мав відбутися баль Морсерфів.

Була десята година вечера. Високі дерева в городі графа зарисовувалися виразно проти неба, засіяного золотими зірками; денеді було ще послідні хмарки, що остали з дня. Із кімнат на партері чути було звуки музики і ясні струї світла продиралися через отвори венецьких віконниць. В сю пору на городі було тільки десять слуг, що якраз дістали від своєї пані приказ приготівляти вечеру. Доси не було рішено, де має відбутися вечера, у їдальні, чи під довгим шатром, побудованим на травнику. Чудова си-

ність неба, вкритого зіздами, переважила остаточно в користь травника. Город був освітлений різнобарвними лампами, після італійського звичаю. Столи були навантажені восковими свічками і цвітами, після звичаю усіх країв, де знають ся люди на роскошах стола.

Коли графиня Морсерф вернула до мешканя по виданю приказів, прибували вже численні гості, більше притягнені милою гостинністю господині, чим визначним становищем графа, бо завдяки доброму смакови Маркиди, кождий був певний, що найде на бали щось, про що варто буде оповідати, або що варто буде навіть наслідувати в разі потреби.

Пані Дангляр, яка була занепокоєна подіями послідних днів, не могла рішити ся, чи йти до пані Морсерф, однакж того дня рано її карита випадково стрітила ся з каритою п. Вієфорта. Вієфорт зробив до неї знак і коли карити зрівнали ся, він сказав:

— Йдете до пані Морсерф, чи ні?

— Ні — відповіла пані Дангляр — не чую ся добре.

— Милите ся — сказав Вієфорт значучо — се важне, щоби ви там були.

— Думаєте так? — спитала баронова.

— Так думаю.

— В такім разі прийду.

І обі карити минули себе.

Тому пані Дангляр прийшла, не тільки гарна, як особа, але й гарно пристроєна. Вона увійшла в одні двері в той самий час, коли Маркида показала ся в других. Графиня вислала Альберта, аби привитав паню Дангляр. Він приблизив ся, сказав їй якийсь вповні заслужений комплімент за її тоалету і подав їй рамя, щоби запровадити її на місце сидження. Альберт оглянув ся.

— Дивите ся за моєю дочкою? — спитала баронова усміхаючись.

— Признаю ся до сего. Чи ви були такі безмилосерні, що не взяли її з собою?

— Будьте спокійні. Вона стрітила панну Вієфорт і взяла її під руку. Бачите, вони ось там йдуть за нами, обі в білих строях, одна з китицею камелій, друга незабутків. Але скажіть мені...

— Добре, що хочете знати?

— Чи Їграф Монте Крісто буде тут нині?

— Сімнайцять! — відповів Альберт.

— Що таке?

— Я хотів сказати, що всі дивлять ся за графом — відповів Альберт, сміючись. — Ви вже сімнайцята особа, що поставила мені те саме питанє. Видна річ, що граф є в моді; гратулюю вам.

— І ви відповіли всім так, як мені?

— А, правда, я вам ще не відповів. Будьте спокійні. Будете тут мати сего льва. Належимо до упривілейованих.

— Ви були вчора на опері?

— Ні.

— Він був там.

— А, так? І зробив знов щось оригінального?

— Чи він може десь без того показати ся? Ельслєрівна танцювала, грецька княгиня була одушевлена. Після танцю граф заложив на ручку китиці чудовий перстень і кинув його так до чаруючої танцюристки, котра в третій дії, аби показати, що цїнить дарунок, вийшла на сцену з тим перстеном на своїм пальці. — А грецька княгиня, чи й вона тут буде?

— Ні, сеї приємности не будете мати. Її становище в домі графа не є достаточнo зрозуміле.

— Тимчасом оставте мене тут і пійдїть до панї Вієфорт, яка там старає ся звернути на себе вашу увагу.

Альберт вклонив ся панї Дангляр і пішов до панї Вієфорт, якої уста отворили ся враз з тим, як він зближив ся до неї.

— Я заложив би ся — сказав Альберт, не чекаючи на те, що вона скаже — що я знаю, що ви хотіли мені сказати.

— Так? Ану, що таке?

— Як дійсно вгадаю, то признаєте ся?

— Так.

— Слово чєсти?

— Даю слово чєсти.

— Ви хотіли спитати, чи вже прийшов, або чи має прийти граф Монте Крісто.

— Ні. Я не про него думала. Я хотіла спитати, чи ви мали які відомости про п. Франца.

— Так, вчєра.

— Яка була відомість?

— Що він виїзджає враз з листом.

— Добре. А тепер як з графом?

— Граф буде тут, будьте спокійні.

— Ви знаєте, що він має ще одно ім'я крім Монте Крісто?

— Ні, я сего не знав.

— Монте Крісто є ім'я острова, але він має й родинне ім'я.

— Я ніколи його не чув.

— Ну, то я ліпше поінформована від вас. Його родинне ім'я є Цаконе.

— Можливо.

— Він Мальтанець.

— Се також можливо.

— Син властителя кораблів.

— Пані, ви повинні все те оповісти голосно, будете мати великий успіх.

— Він служив в Індії, відкрив копальню в Тесалії і приїхав до Парижа, щоби заложити лічниче заведення з мінеральними водами в Отейль.

— Ну, справді — сказав Морсерф — се є цікава новинка. Чи можна мені сказати її другим?

— Так, але `осторожно. Кажіть одну річ за раз і не говоріть, що я вам се казала.

— Чому?

— Бо се є тайна що й не відкрита.

— Ким?

— Поліцією.

— Отже вістка вийшла...

— Від префекта поліції минувшої ночі. Париж, розумієте, є здивований видом такого незвичайного багатства і поліція поробила допити.

— Добре! Нічого більше вже не треба, як ще арештувати графа на вулиці як волоцюгу за те, що він такий багатий.

— Може се було би й стало ся, як би відомости про него не були такі добрі.

— Бідний граф! А чи знає він про небезпеку, в якій він був?

— Не думаю.

— Отже се буде тільки обов'язком оповісти йому про се. Коли він буде тут, не занехаю се зробити.

Якраз на ту хвилю гарний молодець з ясними очима, чорним волосем і полискуючим вусом вклонився пані Вієфорт з пошаною. Альберт витягнув до него руку

— Пані — сказав Альберт — дозвольте представити вам п. Максиміліяна Мореля, капітана Спегісів, одного з наших найлучших і в додатку найвідважнійших офіцерів.

— Я вже мала приємність стрічати сего пана в Отейль в домі графа Монте Крісто — відповіла пані Вієфорт, відвертаючись з замітним холодом.

Ся відповідь а в додатку тон, яким вона була вимовлена, впали холодом на серце бідного Мореля. Однакж його чекала відплата, бо коли обернув ся, побачив коло дверей хороше молоде личко, якого великі сині очі були звернені на него і враз тим китиця незабудьок піднесла ся значучо до її уст.

Морель так добре зрозумів привіт, що в такий самий спосіб підніс до своїх уст хустинку. Оттак сі дві живі статуї, яких серця били як молоти за поверховністю мармурового спокою, відлучені від себе цілою шириною кімнати, забули себе на хвилинку, чи радше забули світ, дивлячи ся одно на другого. Булиб може й довше так стояли, дивлячи ся на себе і ніхто був би сего не завважив, але якраз увійшов граф Монте Крісто.

Як вже було згадано, граф мав до себе щось таке, що звертав на себе загальну увагу, де б не появив ся. Не була се його свита, відмінна кроєм, хоч проста і без прикрас; не була се звичайна біла камізелька; не були се й штани, через які можна було бачити досконало сформовані ноги; ніодно з тих річий не звертало на него уваги. Звертала на него увагу його блідість, його фильовате чорне волосе, поважний і холодний вигляд, чорні і сумні очі, виточені делікатно уста, які так легко виражали невдоволенє. Отсе притягало до него увагу всіх. Не один мущина міг бути кращий, та не було такого, котрого вигляд був би більше значучий, колиб ужити того слова.

Усе у графа мало немов якесь спеціальне значінє, бо його постійне думанє надало вираз його лицю, а навіть найпростійшим рухам. Однакж париський світ є такий дивний, що навіть все те може булоб не звернуло на него уваги, якби побіч того не була ще таємнича історія позолочена необмеженим майном.

Коли так в його сторону були справлені всі здивовані очі, він прямував до пані Морсерф, яка, стоячи побіч печі прикращеної цвітами, побачила його в зеркалі напроти дверей, як він входив і приготувилась його прийняти. Вона обернула ся до него з ласкавим усміхом якраз в ту хвилю, коли він їй складав поклін. Без сумніву вона представила собі, що граф заговорить до неї перший, але граф зі своєї сторони думав, що вона перша заговорить до него і так обоє подивили ся на себе мовчки, після чого Монте Крісто вклонив ся легенько ще раз і обернув ся до Альберта, який привитав його дуже сердечно.

— Ви бачили мою матір? — спитав Альберт.

— Якраз тепер — відповів граф — однакож не бачив ще вашого батька.

— Ось там він, говорить про політику з сею маленькою громадкою великих гентів.

— А й справді! — сказав Монте Крісто. — То отсі панове є люди великого талану. Я був би не вгадав. А з якого рода талану вони є звісні? Бо знаєте, що таланів є різні сорти.

— Оттам передовсім є вчений — сей високий худий чоловік; він відкрив в околиці Риму рід ящірки з більшим числом хребетних костий, чим звичайно. Своє відкрите він зараз предложив Інститутови. Відкрите оспорювали довгий час і остаточно порішено в його користь. Впевняю вас, що ті хребетні кости наробили багато шуму в науковім світі і сей пан, що був тільки лицарем в Гоноровім Легіоні, став офіциром.

— Ага! — сказав Монте Крісто. — А якби був найшов ще більше хребетних костий, то мабуть булиб зробили його командантом.

— Дуже правдоподібно — potwierдив Альберт.

— А хто може бути той пан, що убрав ся в синю свиту, обшиту зеленим?

— О, ся свита не є його помислом, се помисл републики, яка приписала однострій для академиків.

— Так сей пан є академик?

— Він став ним в протягу послідного тижня.

— А який є його спеціальний талан?

— Його талан? Здаєть ся, що він втикає шпильки в

голови заяців, робить так, щоби дріб'язк'авшійше їм і вибирає стрижень з п'ячких костий.

— І за те зробили його членом Академії Наук?

— Ні, Французької Академії.

— А що має з тим до діла Французька Академія?

— Я хотів вам сказати. Здається...

— що його експерименти значно прискорили поступ науки, чи не так?

— Ні, що його стиль писання є дуже гарний.

— Се мусить дуже впливати на почування заяців, котрим він вбиває шпильки в голову, і псів, котрим він вибирає стрижень з костий.

Альберт засміяв ся.

— А тамтой? — спитав граф.

— Котрий?

— Сей в темно-синій свиті.

— Се товариш графа. Він дуже сильно був проти того, щоби члени висшої палати були в одностроях. Він мав великий успіх в бесіді на сю тему. Ліберальна преса не любила його, але те, що він благородно спротивив ся бажанням двора, помирило його з нею. Тепер говорять про те, щоби зробити його амбасадором.

— А за що він став членом висшої палати?

— О, написав дві, чи три комічні опери, написав чотири, чи п'ять статей до „Віку" і голосував п'ять, або шість літ тому на міністра.

— Знаменито, вісконте, із вас чудовий провідник! — сказав Монте Крісто зі сміхом. А тепер зробите мені ласку, чи ні?

— Що таке?

— Не представляйте мене нікому із тих панів, а якби вони хотіли, то перестережіть мене.

Якраз тоді почув граф, що хтось стиснув його рамя. Він обернувся. Се був Дангляр.

— А се ви, бароне? — сказав.

— Чому називаєте мене бароном? — промовив Дангляр. — Знаєте, що я не люблю титулів. Я не так, як ви, вісконте; ви любите свій титул, чи ні?

— Певно — відповів Альберт — взявши на увагу, що без свого титулу я був би нічим, однак же ви, якби не були бароном, то все таки були б мільйонером.

— А сей титул має першєнство тепер — сказав Дангляр.

— На жаль — замітив Монте Крісто — титул мільонера не є вічний, як титул барона. Ось чую, що мільонери Франк і Пульман з Франкфурта збанкрутували.

— Не може бути! — сказав Дангляр зблідши.

— Так, я дістав сю відомість нині вечером курієром. Я мав у них близько мільон, але мене завчасу перестерегли і я вибрав від них свої гроші около місяць тому.

— Ах! — заголосив Дангляр — а вони перебрали в мене двіста тисяч лірів!

— От і маєте! — сказав Монте Крісто — двіста тисяч лірів пішли за....

— Псст, не згадуйте сего — сказав Дангляр і приблизивши ся до графа, шепнув: — Мовчіть бодай перед молодим Кавалькантим. — І з тими словами пішов до згаданого молодого чоловіка.

Альберт лишив графа, щоби поговорити з своєю матір'ю, Дангляр пішов говорити з Кавалькантим, Монте Крісто остав на хвильку сам. Тимчасом горячо стало неможливе. Слуги ходили по кімнатах з підносами з холодною водою. Монте Крісто втер піт з чола, однакож відхилив ся, коли послугач явив ся коло него з водою; він не взяв від него нічого. Пані Морсерф не спускала ока з графа. Вона бачила, як послугач перейшов з водою попри графа і навіть завважила, як граф від него відхилив ся.

— Альберте — спитала — ти бачив се?

— Що, мамо?

— Що граф ніколи не прийме від нас запрошеня на обід.

— Так, але він їв сніданє зі мною — в дійсности його перша поява в Парижи була якраз при сій нагоді.

— Однак твоє мешканє не є мешканєм Морсерфів — шептала Маркида — а відколи він тут є, я за ним слїдила.

— Ну?

— Він ще нічого не діткнув ся.

— Граф є дуже здержливий.

Маркида сумно усміхнула ся.

— Підійди до него — сказала — і коли піднос буде знов переходити попри вас, наставай, щоби він щось взяв.

— Але чому, мамо?

— Зроби се для мене, Альберте — просила Маркида.

Альберт поцілував руку матери і приблизився до графа.

Перейшов інший піднос, навантажений так само, як попередні. Маркида бачила, як Альберт старався намовити графа, щоби щось взяв, але той вперто відмовлявся. Похвили Альберт вернув до своєї матери. Вона була дуже бліда.

— Бачиш, що він не хоче взяти нічого? — сказала до Альберта.

— Так, але сим нема що журити ся.

— Знаєш, Альберте, жінки є дивні сотворіня. Я дуже хотілаб, щоби граф щось зів в моїм домі, хочби який овоч. Може він не може привикнути до французького способу життя і волів би щось іншого?

— О, ні, я бачив, що він в Італії їв усе. Він мабуть тільки нині не має апетиту.

— Крім сего — додала графиня — він при звичаєний до горячого підсоня і може не відчуває так горячо, як ми,

— Не думаю, бо він скаржився, що майже дусить ся і питав, чому не отворено віконниць враз з вікнами.

— Справді — сказала Маркида — тут ще є один спосіб впевнитися, чи його здержливість не є умисна.

Вона вийшла з кімнати. За хвилю пізнійше отворено віконниці і через вікна було видно цвіти в городі, лампи, котрими удекоровано город, та столи в шатрі, на які накладано їду. Танцюристи, грачі, балакуни всі весело скрикнули, усі з вдоволенем віддихнули свіжим воздухом. Враз з тим показала ся знов Маркида, блідша, чим попередно, але з тою нерухомістю лица, яку вона вміла прийняти. Вона пішла просто до групи, в якій осередком був її муж.

— Не задержуй тут, графе, тих панів — сказала. — Я думаю, що вони волілиб віддихати в городі, чим дусити ся тут, коли ще й не грають.

— А, — сказав таліантний старий генерал — ми не підемо самі на горід.

— В такім разі — сказала Маркида — я піду вперед. — І обертаючи ся до графа Монте Крісто, промовила: — Чи дасьте мені свою руку, графе?

Граф мало що не кинув ся при тих словах, відтак видивив ся на Маркиду. Та се було лише на хвилю, хоч для

Маркиди воно здавало ся столітем, так багато було в тім погляді. Він подав графині свою руку, вона-ж заледви діткнула ся її і обоє зійшли по сходах, умаєних цвітами. За ними, іншими дверми, висипала ся на город громадка з яких дваццати осіб з голосними окликами радості.

РОЗДІЛ LXXI.

Хліб і сіль.

Пані Морсерф вступила зі своїм товаришем в алею дерев. Були се липи, поміж якими йшла стежка до оранжерії.

— В сальоні було за горячо, чи не так, графе? — спитала.

— Так, пані, се була ваша знаменита думка отворити двері і віконниці. — Говорячи сі слова, граф завважив, що рука Маркиди дрожала. — Однакож вам у легкій суконці мабуть холодно? — додав.

— Чи знаєте, де я вас проваджу? — спитала графиня не відповідаючи на питанє Монте Кріста.

— Ні, пані — відповів Монте Крісто — однакож бачите, що я не ставлю опору.

— Ми йдемо до оранжерії, яку бачите при кінци сеї стежки.

Граф глянув на Маркиду, немов би хотів її о щось спитати, однакож вона йшла дальше, не звертаючи на ніщо уваги. Монте Крісто також мовчав. Вони дійшли до будинку, украшеного величавими овочами, які дозрівають навіть в липни в штучній температурі, якою заступають тепло сонця. Графиня пустила руку Монте Кріста і посягнула по китичку винограду.

— Бачите, графе — сказала з усміхом, але таким сумним, що майже можна було бачити слези в її очах. — Бачите, наш французський виноград годі порівнати з вашим сицилійським, або кипрським, але треба простити нашому північному сонцю.

Граф вклонився, але відступив назад.

— Не хочете поспробувати — спитала Маркида дро-
жачим голосом.

— Прошу вибачити мені, пані — відповів Монте Крі-
сто — але я ніколи не їм сего рода винограду.

Маркида опустила виноград і зітхнула. Прегарна мо-
реля висіла під сусідною стіною, дозріла тожє при тім са-
мім штучнім теплі. Маркида приступила і зірвала овоч.

— Зіджте сей овоч — запропонувала.

Граф знов відмовився.

— Що, знов? — скрикнула вона таким жалібним голо-
сом, немов би давила в собі плач. — Ви мені на правду,
робите прикрість.

Наступила довша мовчанка. Мореля, як і виноград, упа-
ла на землю.

— Графе — сказала Маркида, дивлячи ся на Монте
Кріста благально. — Ви знаєте про гарний арабський зви-
чай, який робить приятелями до смерти тих, що їли ра-
зом хліб і сіль під тим самим дахом.

— Знаю, пані — відповів граф — однакож ми у Фран-
ції, а не в Арабії. А у Франції вічна приязнь є так само
небувала, як звичай ділити ся хлібом і солею.

— Однакож — сказала графиня, спираючи в собі дух і
впяливши очи в лице Монте Кріста та стискаючи судорож-
но його обі руки — ми є приятелі, чи не так?

Граф поблід, як смерть. Кров вдарила йому до серця
а відтак піднявши ся, закрасила його лице на червоно.
В очах йому помутніло.

— Певно, що ми приятелі — відповів. — Чому-ж ми
малиб не бути ними?

Відповідь була така далека від того, чого бажала Мар-
кида, що вона відвернула ся, аби зітхнути, однакож її зіт-
хнене виглядало на стогін.

— Дякую — сказала по хвили.

І зачала йти назад. Так перейшли цілу довжину горо-
да, не промовивши вже ані слова.

— Пане — сказала графиня нараз по десяти мінутах
мовчанки. — Чи се правда, що ви так багато бачили, так
далеко подорожували і так багато перетерпіли?

— Я багато перетерпів, пані — відповів Монте Крісто.

— Але тепер ви щасливі?

— Без сумніву — відповів граф — бо ніхто не чує, щоби я нарікав.

— І ваше теперішнє щастє таки не змякшило вашого серця.

— Моє теперішнє щастє вирівнує колишню мою не-
долю.

— Чи ви жонаті?

— Я? жонатий? — відповів Монте Крісто, здрігнувши ся. — Хто міг вам таке сказати?

— Ніхто мені сего не казав, але вас часто бачуть в опері з молододою і гарною женщиною.

— Вона невільниця, котру я купив в Константинополі, пані, — дочка князя. Я прийняв її за свою дочку, бо не маю нікого більше любити в світі.

— Отже ви жиєте самотно?

— Живу самотно.

— Не маєте ні сестри, ні сина, ні батька?

— Не маю нікого.

— Як-же можете так жити, не маючи нікого, хто прив'язував би вас до життя?

— Се не моя провина, пані. На Мальті я любив молоду дівчину і мав вже з нею оженити ся, але прийшла війна і забрала мене. Я думав, що вона любить мене на стільки, щоб почекати на мене, або навіть остати мені вірною до гробу. Та коли я вернув, вона вже була замужна. Отсе є історія майже всіх мушин, що поминули двацятий рік життя. Можливо, що моє серце було слабше, чим серця інших, і я терпів більше, чим вони булиб терпіли на моім місци — отсе є вся ріжниця.

Графиня пристанула на хвильку, немов би не стало їй віддиху.

— Так — сказала — і ви ще заховали сю любов в своїм серци — любити можна тільки раз. А чи бачили ви її ще коли?

— Ніколи!

— Ніколи?

— Я ніколи не вертав там, де вона жиє.

— На Мальту?

— Так, на Мальту.

— Отже вона ще на Мальті?

— Так думаю.

— І чи ви простили її за все те, що перетерпіли через нею?

— Так, я простив її.

— Але тільки її? А тих, що розлучили вас з нею, ви даліше ненавидите?

Графиня стала перед Монте Крістом, держучи в руці ще частину виноградної китиці.

— Попробуйте — просила.

— Пані, я ніколи не їм мушкатулового винограду — відповів Монте Крісто, немов би про се ніколи перед тим не говорив.

Графиня кинула останок винограду в найблизші корчі з рухом розпуки. — Неподатний! — шепнула до себе. Монте Крісто стояв непорушно, немов би замітка не була звернена на його адресу.

В ту хвилю надбіг Альберт.

— О, мамо — крикнув — стало ся велике нещастє!

— Що? Що стало ся? — спитала графиня, немов пробудивши ся зі сну. — Нещастє, кажеш? Я повиннаб сподівати ся нещастя.

— Пан Вієфорт є тут.

— І що з того?

— Він прийшов по свою жінку і дочку.

— Чому?

— Бо приїхала до Парижа пані Сен-Меран і принесла вістку про смерть п. Сен-Мерана. Він вмер в першій часті подорожи з Марсильї. Пані Вієфорт, яка була в дуже добрім настрою, не могла зразу зрозуміти нещастя, або повірити в него, однакож панна Валентина при перших словах, завваживши деяку осторожність в словах свого батька, вгадала цілу правду; сей удар вдарив її, як грім, і вона впала без чувства.

— А як був маркіз Сен-Меран споріднений з панною Вієфорт? — спитав граф.

— Він був її дідом по стороні матері. Він їхав сюди, аби прискішити їй весіле з Францом.

— О, таке то?

— Отже тепер — сказав Альберт — Франц має здержанє присуду. Коби то п. Сен-Меран був також дідом для панни Дангляр.

— Альберте! Альберте! Що говориш? — сказала пані

Морсерф тоном лагідної догани. — Графе, він так високо вас цінить; скажіть йому, що він говорив не так, як треба.

Монте Крісто глянув на ню так дивно і з таким поглядом подиву, що графиня, яка пустила ся йти дальше, спинила ся. Відтак взяла руку графа, а другою рукою вхопила руку сина і злучила їх.

— Ми приятелі, чи не так? — спитала.

— О, пані, я не маю відваги називати себе вашим приятелем — звучала відповідь Монте Кріста — однакж по всяк час я ваш услужний слуга.

Графиня відійшла з неописаним болем серця і поки пройшла десять кроків, граф бачив, як вона піднесла хустинку до своїх очей.

— Чи ви і моя мама не годите ся? — спитав здивований Альберт.

— Навпаки — відповів граф — чи ви не чули, як вона говорила, що ми приятелі?

Вони увійшли назад до сальону, з якого Валентина з паном і панею Вієфортами тільки що вийшли. Не потрібно додавати, що за ними пішов і Морель.

РОЗДІЛ LXXII.

Пані Сен-Меран.

В домі Вієфорта була дійсно сумна сцена. Коли пані відійшли на баль, королівський прокуратор, якого всі просьби пані Вієфорт не змогли вмовити, аби пішов з ними, замкнув ся, як звичайно, в своїй студії з купою паперів, які могли кожного налякати, але які звичайно заледви вдовольняли його бажанє праці. Та сим разом папери були для него тільки претекстом. Вієфорт замкнув ся не тому, аби працювати, тільки аби передумувати. Давши слугам розказ, щоби ніхто не смів йому перебивати, хиба, що зайшлаб яка надзвичайно важна справа, і замкнувши двері за собою на ключ, Вієфорт усів в своїм кріслі і зачав роздумувати над подіями, які в протягу минувшого тижня наповняли його голову так многими сумними думками та гіркими заключеннями.

го тижня наповняли його голову так многими сумними думками та гіркими заключеннями.

Відтак, замість взяти ся до купи паперів, що стояли перед ним на столі, він отворив шуфляду свого стола, потиснув в ній пружину і витягнув вязку записок, дорогоцінних документів, між якими він уважно уложив в спосіб тільки йому звисний імена всіх тих, котрі в його політичній кар'єрі, в грошових справах, в суді, або в його таємничих любовних пригодах стали йому ворогами. Їх число було тепер поважне, так що йому стало страшно, хоч давнїйше переходячи ті імена, між якими були деякі дуже сильні, він нераз усміхав ся з тим самим родом вдоволення, з яким подорожний у горах усміхає ся, глядячи з вершка гори на яри, скали і майже непроходимі стежки, які лишив за собою. Перейшовши в своїй пам'яті цілу сю лісту, він прочитав її ще раз, застановляючи ся над кождим іменем з'окрема, а відтак потряс головою.

— Ні — шепнув до себе — ніхто з моїх ворогів не був би працював так терпеливо і так довго, щоби тепер убити мене сею тайною. Корсиканець мусів оповісти про все якомусь священикови, а той оповідав дальше. Монте Крісто мабуть чув оповіданє і аби довідати ся... але чому він мав хотіти довідати ся про сю справу? Що за інтерес може мати сей Монте Крісто, сей Цаконе, син будівничого кораблів з Мальти, який відкрив копальню в Тесалії, а тепер гостить в Парижі перший раз в своїм житю, що за інтерес може він в тім мати, щоби розсліджувати таку темну, таємничу, сумну і — непотрібну подію? На всякий случай з усіх подробиць, які мені подали священик Бусонї та лорд Вилмор, приятель і ворог, одна річ виходить мені ясно і певно, що ніколи в ніякій справі і в ніяких відносинах я не міг мати з ним ніякої стичности.

Вієфорт вимовив сі слова, але й сам в них не вірив. Він бояв ся не так виявленя, бо міг на него відповісти, або заперечити правду. Він не дуже дбав о те „Мене, Текель, Фарес“, що лаявило ся нагло на стінї кровавими буквами; що його в дійсности непокоїло, то бажанє знати, чия рука сі букви написала.

В хвилю, коли він так старав ся успокоїти свої побоювання і замість, як звичайно, мріти про свою політичну будуччину, представляв собі будуччину обмежену домаш-

ним спокоєм, побоюючись збудити ворога, який спав так довго, роздав ся на подвірю стук візджаючої карити. Відтак він почув хід якоїсь старої особи по сходах і плач та йойканє слуг, яке завсїгди можна між ними зауважити, коли вони старають ся показати заїнтересованє в смутку своїх панів. Він скочив, аби відриглювати двері і в них зараз показала ся без оповіщення стара панї, що несла на одній руці шаль, а в другій свій капелюх. Біле волосє було закинене назад з жовтого чола, а очи, вже запалі зі старости, майже зникали під повіками опухлими від плачу.

— О, зятю, зятю — сказала. — Яке нещастє! Я умру через него, о, я певно умру через него!

І упавши на крісло найблизше до дверей, вибухла сильним плачем. Слуги стояли в дверях, не маючи смілости підійти ближше і дивили ся на старого слугу Ноартієра, який почувши гамір з кімнати свого пана, вибіг також і злучив ся з другими.

Вієфорт встав і приступив до своєї тещі, бо се якраз була вона.

— Що стало ся? — спитав. — Що вас так зворушило? Чи п. Сен-Меран не є з вами?

— Пан Сен-Меран умер! — відповіла маркіза без вступу, без духу; вона виглядала як приголомшена.

Вієфорт відступив назад і заломивши руки, крикнув:

— Умер! Так нагло?

— Тиждень тому — оповідала панї Сен-Меран — ми пустили ся обое в дорогу, каритою по обідї. Пан Сен-Меран чув ся недобре через кілька днів. Та думка, що побачимо знов нашу дорогу Валентину, додавала йому відваги, отже не зважаючи на недугу, він хотїв виїхати. Коли ми були шість миль від Марсилїї він зїв кілька цукорків, які звичайно їв і запав в глибокий сон, що виглядав менї наче неприродний. Я вагала ся його будити, хоч завважила, що його лице почервонїло, а пульс бив багато сильнїйше чим звичайно. Однакож ставало вже темно і я не могла багато бачити, отже я не будила його. Нараз він глухо застогнав, як чоловік, що чує біль через сон, і кинувши ся сильно, підняв голову до гори. Я спинила почтилїона і зачала говорити до п. Сен-Мерана. Я уживала своїх солий до нюханя, та нічо не помагало; до Е*) я приїхала з трупом.

*) Е (Aix) — місто в полудневій Франції, 22 милї на північ від Марсилїї.

Вієфорт стояв з на-пів отвореним ротом, немов остовпів.

— Розуміє ся, ви післали зараз за лікарем.

— Зараз, але я вже сказала, що се було за пізно.

— Так, але лікар міг бодай сказати, на яку недугу вмер бідний маркіз.

— О, так; він мені сказав. Він сказав, що після всіх признаков се був удар апоплексії.

— І що ви тоді зробили?

— Пан Сен-Меран завсїгди висловлював бажанє, що якби він де вмер поза Парижем, то щоб його тіло привезти до родинної гробниці. Я зложила його в оловяну домовину і приїхала перед неї кілька днів скорше.

— О, бідна мати! — сказав Вієфорт. — Мати до виконання такі обовязки по такім ударі і в такім віці!

— Бог піддержував мене. А крім того дорогий маркіз бувби зробив для мене все, що я зробила для него. Се правда, що від коли я його лишила, мені так немовби я стратила чувства. Я не можу плакати. Кажуть, що в моїм віці люди не мають сліз. Але я думаю, що як комусь сумно, то повинен би мати силу плакати. Де Валентина? Се задля неї я тут приїхала. Я хочу бачити Валентину.

Вієфорт подумав, що се булоб страшно відповісти, що Валентина на бали, отже сказав лише, що вона вийшла зі своєю мачухою і що за нею пішло когось.

— Сейчас пішли, прошу! — сказала старуха.

Вієфорт взяв паню Сен-Меран попід руку і повів до спальні.

— Спочиньте, мамо — сказав.

Маркіза піднесла голову, почувши се слово, а побачивши перед собою чоловіка, що так сильно нагадував їй її невіджалувану дочку, котра доси жила для неї в особі Валентини, так зворушила ся, що вибухла плачем і впала на коліна перед кріслом, на котре сперла свою сиву голову.

Вієфорт оставив її в опіці служниць, а старий Бароа побіг переляканий до свого пана, бо нічо так не перестрашить старого, як те, коли смерть звільнить на хвилю свою чуйність над ним, аби вдарити якогось іншого старого. І так коли пані Сен-Меран, упавши на коліна, горячо

молила ся, Вієфорт казав запрягти коні і сам поїхав по жінку і дочку до пані Морсерф. Він був такий блідий, коли появив ся в дверях балевої кімнати, що Валентина побігла до него, питаючи:

— О, тату, чи стало ся якесь нещастє?

— Твоя бабуня приїхала, Валентино — сказав Вієфорт.

— А дід? — спитала дівчина, дрожачи з занепокоєня.

Вієфорт, замість відповіді, подав лиш руку своїй дочці. Валентина мусіла також подати руку, бо в її очах потемніло і вона заточила ся. Пані Вієфорт прискочила з другого боку їй на поміч і допомгла своєму мужеві зтягнути її до карити.

Довідавшись, що стало ся, промовила:

— Що за дивна подія! Хто був би того сподівав ся. Ах, то дійсно дивне!

Вієфорти відїхали, лишаючи хмару смутку над рештою товариства.

Коло сходів найшла Валентина чекаючого на ню Бароа.

— Пан Ноартіє бажає бачити ся з вами нині вечер — сказав до неї півголосом.

— Скажи йому, що я прийду до него від своєї дорогої бабки — відповіла, відчуваючи з правдивою ніжністю, що особа, якій вона тепер може найбільше послужити, є пані Сен-Меран.

Валентина найшла свою бабку у ліжку. Мовчазні поцілунки, стискаючий серце плач, уриване хлипанє, горячі сльози — се була ціла розмова в тій сумній стрічі. Пані Вієфорт тимчасом, сперта на рамени свого мужа, заховала всі зверхні форми поваги для бідної вдови. По якімсь часі шепнула до свого мужа:

— Я думаю, що для мене булоб лучше уступити звідси, бо мені здаєть ся, що мій вид вражає твою тещу.

Пані Сен-Меран почувла її.

— Так, так — сказала тихо до Валентини — вона нехай вийде, але ти остань.

Пані Вієфорт вийшла, а Валентина остала сама коло ліжка, бо королівський прокуратор, вражений несподіваною смертю, вийшов за своєю жінкою.

Бароа був коло старого Ноартіє, коли почув гамір в домі, і сей вислав був його довідати ся, що стало ся. Коли

Бароа вернув, розумне око паралітика звернуло ся до 'не-го питаючо.

— Сумна новина, пане — сказав Бароа. — Стало ся велике нещастє. Приїхала панї Сен-Меран і привезла вістку, що п. Сен-Меран умер.

Сен-Меран і Ноартіє не були ніколи дійсними приятелями, все таки смерть одного старого чоловіка зворушує другого. Ноартіє опустив очи, очевидно схвильований. Отворивши очи, він примкнув одно око.

— Панна Валентина? — спитав Бароа.

Ноартіє потакнув.

— Вона на бали, як знаєте, бо приходила тут в повнім строю попращатись.

Ноартіє знов примкнув лїве око.

— Хочете її бачити?

Ноартіє знов зробив знак потакнення.

— За нею певно післали до панї Морсерф. Я буду чекати її повороту і попрошу, щоби тут зайшла. Чи сего ви хочете?

— Так — відповів паралітик.

Отсе була причина, чому Бароа чекав на Валентину коло сходів. Послїдовно Валентина прийшла до Ноартіє, скоро лише опустила паню Сен-Меран, яка остаточно піддала ся умученю і заснула горячковим сном. При ліжку, так щоби могла досягнути рукою, поставили малий столик, а на нїм була фляшка помаранчевої води, її звичайний напій, і склянка.

Прийшовши до Ноартіє, Валентина поцілувала його і він глянув на ню з такою любовю, що її очи знов заплили сльозами. Та старий дивив ся на ню дальше в такий самий спосіб.

— Так, так — сказала Валентина — ви думаєте, що я маю ще одного доброго діда, чи не так?

Старий дав до зрозуміння, що се якраз була його думка.

— На щастє, так воно є — сказала Валентина. — Без того що булоб з мене?

Се вже була перша година рано. Бароа, який сам хотїв вже йти спати, натякнув, що після такого сумного дня всі потребують спочинку. Ноартіє не сказав, що самотній відпочинок для него бувби дивити ся на Валентину, але пожелав їй доброї ночі, бо сум і умученє ослабили її зовсім.

На другий день рано Валентина найшла свою бабку в ліжку. Горячка не уступила, а навпаки, її очі блистіли і виглядало, що вона терпить на сильну нервовість.

— О, бабуню, чи вам гірше? — спитала Валентина з неспокоєм.

— Ні, моя дитино — відповіла пані Сен-Меран — одна-кож я чекала на тебе нетерпеливо, щоби ти закликала свого батька.

— Батька? — спитала Валентина здивовано.

— Так, я хотіла б з ним поговорити.

Валентина не хотіла противити ся бажанню своєї бабки і за хвилю увійшов Вієфорт.

— Зятю — сказала пані Сен-Меран, приступаючи відразу до річи, немовби бояла ся, що не має часу до страчення — ти писав мені, що є проект подружа для сеї дитини.

— Так — відповів Вієфорт — се вже не тільки проєкт, всі приготування вже пороблені.

— Твій будучий зять має бути п. Франц Епіней?

— Так.

— Чи се не син генерала Епінея, що був по нашій стороні, і якого убито кілька днів перед тим, поки узурпатор вернув з острова Ельби?

— Так.

— А чи він не здрігає ся на думку, що женить ся з внучкою Якобіна?

— Наші політичні пристрасти вже, на щастє, охололи, мамо — сказав Вієфорт. — Пан Епіней був дитиною, коли погиб його батько. Він знає дуже мало про п. Ноартіє і стрітить його як не з приємністю, то бодай рівнодушно.

— Чи се відповідна партія?

— Під кожним зглядом.

— А молодий...

— Має загальну повагу.

— Чи годить ся він?

— Він найпорядніший молодець, якого я знаю.

Підчас сеї цілої розмови Валентина заховувала мовчанку.

— Добре — сказала пані Сен-Меран по хвильці надуми. — Мушу приспішити се подруже, бо до житя остає мені вже лиш дуже короткий час.

— Вам, пані! Вам, дорогі бабко! — крикнули рівночасно Вієфорт і Валентина.

— Я знаю, що я говорю — говорила далі маркіза. — Я мушу вас підганяти. Вона не має матери, отже нехай бодай бабка поблагословить її подружжє. Я є все, що оставало доси з того, що належало до моєї милої Рени, яку ти, зятю, так скоренько забув.

— А, мамо — сказав Вієфорт — ви забуваєте, що я був обов'язаний дати маму своїй дитині.

— Мачуха ніколи не є мамою. Але я не про се хотіла говорити. Нас обходить тепер Валентина. Мертвих лишім в спокою.

Все те говорила вона з таким поспіхом, що виглядало, немов би в неї приходила горячка.

— Буде так, як бажаєте — сказав Вієфорт — а се тим-більше, що ваші бажання сходять ся з моїми. Скоро п. Епіней приїде до Парижа...

— Дорогі бабуню — перервала Валентина — але застановіть ся над тим, чи се буде лицювати. Похорон. Ви хотілиб, щоб я йшла до шлюбу в такий сумний час?

— Дитино! — промовила старуха остро — я не хочу чути ніякого спротиву, що спиняє слабодухів від упорядкування свого будучого життя. Я також ставала до шлюбу при смертельнім ложи моєї матері, але через те я не була менше щасливою, чим другі.

— Все таки ся думка про смерть! — зауважив Вієфорт.

— Все таки? — ще раз. Я кажу тобі, що я вмираю, розумієш? А перед смертю хочу бачити мужа моєї внучки. Я хочу сказати йому, щоби, вщасливив її. Я хочу прочитати в його очах, чи він думає мене послухати. Я хочу знати його. Одним словом — говорила старуха зі страшним виразом лиця — я хочу, щоби я могла встати зі свого гробу і найти його, якби він не виконував свого обов'язку!

— Мамо, ви не говоріть сего, бо се виходить за границі здорового розуму. Мертві, раз поховані в гробі, лежать там спокійно і ніколи не встають.

— Так, так, бабуню, успокійте ся — додала Валентина.

— А я тобі кажу, що ти милиш ся. Сеї ночі я мала страшний сон. Мені здавало ся, що моя душа вже уносила

ся понад тілом. Мої очі, котрі я старала ся держати отвореними, замкнули ся проти моєї волі. І що виглядалоб на неможливе, те я бачила своїми замкненими очима. На місци, на котрім ти тепер стоїш, з того рога, де є двері до убиральні пані Вієфорт, кажу тобі, я бачила, як вийшла гихенько біла тінь.

Валентина скрикнула.

— Се горячка вас непокоїла — сказав Вієфорт.

— Можеш сумнівати ся, як хочеш, але я певна того, що говорю. Я бачила білу тінь і немов би на те, щоби скрипити свідоцтво тільки одного з моїх змислів, я чула, як вона порушила мою склянку, — оту саму, що є тут тепер на столі.

— О, мамо, се був сон.

— Се на стільки не був сон, що я простягла руку до дзвінка, але коли я се зробила, тінь зникла. Тоді моя послугачка увійшла зі світлом.

Але не бачила нічого?

— Привидів бачуть тільки ті, котрі мали їх бачити. Се була душа мого мужа! А як душа мого мужа може приходити до мене, то чому не може приходити моя душа, аби стерегти моєї внучки? Зв'язь між нами є ще більша, так мені виглядає.

— О, мамо — сказав Вієфорт, глибоко зворушений помимо своєї волі — не піддавайте ся тим сумним думкам. Ви будете жити з нами ще довго в щастю, любови, повазі і ми причинимо ся до того, щоби ви забули...

— Ніколи, ніколи, ніколи! — відповіла маркіза. — Коли вертає п. Епіней?

— Сподіємо ся його кожної хвилі.

— Се добре. Скоро він прибуде, дайте мені знати. Треба спішити ся. Крім сего я хочу бачити ся з нотарем, щоби мати певність, що все наше майно верне до Валентини.

— О, бабунечко! — заговорила Валентина, притискаючи свої губи до палаючого чола своєї бабки — чи хочете мене убити? О, які ви горячі. Ми не за нотарем повинні післати, а за лікарем.

— За лікарем! — відповіла стара, здвигаючи раменами.

— Я не слаба, я тільки пити хочу, більше нічо.

— Що пете, бабуню?

— Те, що завсігди, моя мила. Моя склянка стоїть он

там на столі. Подай мені її, Валентино.

Валентина наляла помаранчевої води у склянку і подала її бабці з деяким страхом, думаючи про те, що се та сама склянка, котрої дотикав ся дух. Маркіза випорожнила склянку одним духом і відтак поклала ся назад на подушку, повторюючи:

— Нотаря! Нотаря!

Вієфорт вийшов з кімнати а Валентина усїла на краю ліжка коло своєї бабки. Бідна дівчина відчувала, що їй самій придав би ся лікар, котрого вона припоручала старій бабуні. Некуче горячо запалило її лиця, її віддих був короткий і тяжкий, її пульс бив з горячковим подразненем. Вона думала про розпуку Максиміліяна, коли він довідає ся, що пані Сен-Меран, замість того, щоби бути його союзницею, в несвідомости помагає його ворогам. Кілька разів отвирала уста, аби оповісти все бабці, і булаб не вагала ся анї хвилики, якби Максимітіян Морель називав ся Альбертом Морсерфом, або Равлем Шато-Рено. Однакож Морель був простого роду, а Валентина знала, як маркіза Сен-Меран погорджувала всіми, що не належали до благородних родин. Сумне переконанє, що даремно буде виявляти свою тайну, здержувало її кожного разу, коли мала вже заговорити, бо якби довідали ся про него ще й її батько і мачуха, то все пропалоб.

Так минуло дві години. Пані Сен-Меран була в горячковім сні, коли прийшов нотар. Хоч оповіщено його дуже тихесенько, пані Сен-Меран піднесла ся на ліжку.

— Нотар? — сказала. — Нехай увійде сюди.

Нотар, який був коло дверей, сейчас увійшов.

— Вийди Валентино — сказала пані Сен-Меран — і лиши мене з тим паном.

— Але, бабцю . . .

— Вийди!

Дівчина поцілувала стару і вийшла, держачи хустинку коло очий. За дверми застала льокая, який сказав їй, що в їдальни чекає лікар. Лікар був приятелем родини і враз з тим одним з наймудрійших людей свого часу. Він дуже любив Валєнтину, при якої уродженю був свідком. Сам мав також дочку того самого віку, але її мати мала сухоти і його ціле жите було неспокійне задля неї.

— О — сказала Валентина — ми чекали на вас нетер-

пеливо, дорогий докторе Аріні. Та насамперед скажіть мені, як мають ся Маделіна і Антуанета?

Маделіною називала ся дочка доктора, а Антуанета була дочка його брата.

Доктор Аріні усміхнув ся невесело.

— Антуанета має ся дуже добре — сказав — але Маделіна не так дуже. Однакож ти післала по мене, дитинко. Чи не тато, або пані Вієфорт захоріли? Щодо тебе, то бачу, що хоч не можемо позбути ся своїх нервів, то не зле булоб, якби ти не позволяла своїй уяві занадто буяти.

Валентина запаленіла. Доктор Аріні мав здібність вгадування, яка доходила до чародійства. Він належав до тих лікарів, що впливають на нерви при помочи думки.

— Ні — відповіла вона. — Вас покликано до моєї бабки. Ви знаєте про нещастє, яке в нас стало ся?

— Не знаю нічого — відповів доктор Аріні.

Валентина промовила з плачем:

— Мій дід умер.

— Пан Сен-Меран?

— Так.

— Несподівано?

— Мав удар апоплексії.

— Удар апоплексії?

— Так, а тепер бабка представляє собі, що її муж, якого вона ніколи самого не лишала, кличе її до себе і що вона мусить йти за ним. О, пане доктор, зробіть що з нею.

— Де вона є?

— В своїй кімнаті, з нотарем.

— А п. Ноартіє?

— Такий, як був. Його думка є зовсім ясна, але тіло без руху.

— Але все однаково тебе любить, правда?

— Так — сказала Валентина — він мене любить.

— А хто тебе не любить?

Валентина сумно усміхнулася.

— Які є симптоми недуги твоєї бабки?

— Найвисше подразнене нервів і дивно неспокійний кімнати, а навіть чула, як той привид рухав склянкою сон. Вона представила собі в сні нині рано, що її душа уносила ся понад тілом і що вона се виділа. Вона представила собі, немов би бачила якийсь привид, що увійшов до її

— Се дивне — сказав доктор. — Я не знав, що пані Сен-Меран має такі привиди.

— Се перший раз, що я про таке почула — сказала Валентина. — Нині рано вона мене так налякала, що я думала, чи вона не збожеволіла. Ви знаєте, що мій батько є чоловік холодної розваги, але й по нїм було видно, що він сильно зворушений.

— Пійдемо і побачимо. Те, що ти говориш, виглядає мені дуже дивним.

Тут зійшов на долину нотар, а Валентину повідомлено, що її бабка є сама.

— Йдїть до неї на гору — сказала Валентина до лікаря.

— А ти?

— О, я не смію. Вона заборонила мені посилати по вас і як ви самі сказали, я сама зворушена, розгорячена і не чую ся добре. Я вийду на город, щоби прийти до себе.

Лікар стиснув руку Валентини і пішов по сходах вгору. Валентина вийшла на город. Не треба казати, по котрій часті города вона найбільш любила ходити. Постоявши хвильку під домом і зірвавши рожу, щоби заткати її в своє волосє, вона звичайно звертала у темну стежку, що провадила до лавки, а від лавки йшла до забитої фіртки. І тепер Валентина походила трохи поміж цвітами, хоч не зривала їх. Сум на її серци не позволяв їй прикрашувати себе. Відтак звернула в напрямі стежки. Коли так ішла, видало ся їй, що хтось вимовив її імя. Валентина спинила ся здивована. Тоді голос дійшов до її уха виразнійше і вона пізнала, що то голос Максиміліяна.

РОЗДІЛ LXXIII.

Обіцянка.

Се й дійсно був Максиміліян Морель; він пережив також муки від попередного дня. Інстинкт питомий любовникам сказав йому, що по повороті пані Сен-Меран і смерти маркіза в домі Вієфортів має зайти щось важного для

него. Його неспокій почазав ся оправданим і він вже через самий неспокій прийшов, блідий та дрожачий, під фіртку під каштанами. Не була се звичайна пора на відвідуване Валентини і вона не сподівала ся його. Чистий припадок, чи радше якесь предчуте сказало їй вийти на той час до городу. Пізнавши голос Мореля, Валентина побігла до фіртки.

— Ти тут? В таку пору? — спитала здивовано.

— Так, моя бідна дівчино — відповів Морель — я прийшов, щоби принести і щоби почути погані вісти.

— Сей дім є нині дійсним домом жалоби! — сказала Валентина. — Говори, Максиміліяне, хоч чаша мого горя вже наповнена.

— Дорога Валентино — сказав Морель, стараючи ся здавити своє зворушене — слухай, прошу тебе, бо те, що я маю сказати, є дуже поважне. Коли ти маєш стати до шлюбу?

— Я скажу тобі все — відповіла Валентина — бо перед тобою не маю нічого до укривання. Нині рано порушено се питане і моя дорога бабка, на якої поміч я числила, не тільки заявила ся за тим, але навіть зажадала, щоби я йшла до шлюбу з п. Епінеєм, скоро він тільки приїде.

Глибоке зітхнене вирвало ся з грудий Максиміліяна і він дивив ся довго і сумно на свою милу.

— О, Боже — сказав наконець — як то страшно слухати, як такі слова говорить спокійно женщина, котру любиш. „Приходить година твого страчення; воно відбуде ся за кілька годин, але то дрібниця, так має бути і я не зроблю нічого, щоби до того не допустити“. Га, як ти говориш, що не лишає ся нічого більше, як те, аби приїхав п. Епіней і ти на другий день будеш належати до него, то завтра ти вже будеш належати до Епінея, бо він нині рано приїхав до Парижа.

Валентина крикнула з переполоху.

— Годину тому я був в домі графа Монте Крісто — говорив дальше Морель. — Ми говорили, він про смуток, що навістив вашу родину, а я про твій жаль, коли заїхала карита на подвірє. Ніколи до того часу не вірив я в предчуте, але тепер я не можу не вірити в него, Валентино. Почувши стукіт карити, я задрожав. За хвилю я почув, що хтось йде сходами на гору, і се мене кинуло в дрож.

Наконець отворили ся двері, вперед увійшов Альберт Морсерф і я думав, що мої побоювання були пусті, та за ним з'явив ся другий молодий чоловік і граф весело крикнув: „А, пан барон Франц Епіней!” Я мусів зібрати всі свої сили, щоби не зімліти. Я може зблід, я може дрожав, але я певний, що я далше устами усміхав ся. Пять мінут пізнійше я відійшов, не чувши ані слова, яке було вимовлене.

— Бідний ти Максиміліяне! — шепнула Валентина.

— Валентино! Прийшов час, що ти мусиш мені відповісти. І памятай, що моє жите залежить від твоєї відповіді. Що ти думаєш зробити?

Валентина опустила голову.

— Слухай! — сказав Морель. — Се не є перший раз, що ти застановляєш ся над нашим положенєм, а воно є дуже поважне і з него мусить найти ся вихід сейчас. Я не думаю, що се є пора на те, аби піддавати ся безхосенному смуткови. Смуток лиши для тих, які люблять терпіти маючи час і впивають ся своїми сльозами, як їм ніхто не перебиває. Є такі люди на світі і Бог без сумніву нагородить їх в небі за їх резигнацію на землі. Однакож ті, що думають бороти ся, не сміють тратити ані хвильки, але мусять сейчас віддавати удар за удар. Чи хочеш бороти ся проти нашої долі? Скажи мені, Валентино, бо про се я прийшов тебе спитати.

Валентина дрожала і дивила ся на Мореля з перестрахом. Думка про те, щоби ставити опір своєму батькови, своїй бабці, цілій родині, не приходила їй ніколи до голови.

— Що ти кажеш, Максиміліяне? — промовила по хвили. — Що ти називаєш боротьбою? Як таке можна! Я ма-лаб пійти проти волі батька і бажання умираючої бабки? Се неможливо!

Морель здригнув ся.

— Ти занадто благородний, щоби мене не розуміти. І ти мене так розумієш, що ти вже уступаєш, дорогий Максиміліяне. Ні, ні! Я буду потребувати цілої своєї сили, щоби себе побороти і випити свої сльози, як ти кажеш. Але зробити прикрість своєму батькови, безпокоїти послідні хвилі моєї бабки — ніколи!

— Кажеш правду — сказав Морель спокійно.

— Добрий Боже! І ти говориш се таким тоном! — сказала Валентина вражена.

— Я говорю, як той, що подивляє вас, панно.

— Панно! — скрикнула Валентина — панно. Ти, самолюбє! Бачиш мене в розпуці і удаєш, що не можеш мене зрозуміти!

— Милиш ся, я досконало тебе розумію. Ти не спротивиш ся п. Вієфортови, ти не зробиш прикрости маркізі і завтра підпишеш контракт, що зв'яже тебе з іншим.

— Ну, то скажи, що я іншого можу зробити?

— Не питай мене про се, панночко. Я був би дуже злим дорадником в сій справі. Мое самолюбство засліпило мене — відповів Морель, котрого низький голос і затиснені руки вказували на його зростаюче схвильованє.

— Так що ти пропонував би, якби видів, що я хочу поступити після твоєї ради? Ну, скажи. Се не пора на те, щоби говорити мені, що я роблю зле; ти дай мені свою раду.

— Чи ти говориш щиро, Валентино — що я маю дати тобі раду?

— Зовсім певно, дорогий Максиміліяне, бо як се добра рада, то я піду за нею; тиж знаєш, що я тебе слухаю.

— Валентино — сказав Морель, відсуваючи на бік трохи звільнену дошку — подай мені руку на доказ, що прощаєш мені за мою сердитість. Мої думки мішають ся, а через послідну годину вже найдикші думки перейшли через мою голову. О, якби ти відкинула мою раду...

— Яка твоя рада? — перебила Валентина, підносячи очи до гори і зітхаючи.

— Я свободний — сказав Морель — і доволі багатий, щоби дати тобі удержанє. Присягаю, що зроблю тебе своєю законною подругою, поки мої уста діткнуться ся твого чола.

— Що ти задумаєш? — спитала Валентина ще раз.

— Ходи за мною — сказав Морель. — Я візьму тебе до своєї сестри, яка є гідна того, щоби бути також твоєю сестрою. Виїдемо до Альжіру, до Англії, до Америки, або як волієш, то виїдемо на село і не вернемо до Парижа, поки наші приятелі не придобрять твоєї родини.

Валентина покрутила головою.

— Я бояла ся сего, Максиміліяне — сказала. — Се божевільна рада і я булаб більше божевільна від тебе, якби я не спинила тебе сейчас одним словом: Неможливо!

— Отже ти піддаєшся тому, що має доля для тебе і навіть не пробуєш ставити опір — спитав Морель з жалем.

— Так — хочби й мала вмерти...

— Добре, Валентино — говорив далше Максиміліян — я скажу знов, що ти маєш рацію. Я божевільний і ти доказуєш мені, що пристрасть засліплює навіть найздоровшу думку. Тому я дякую тобі, що можеш розважати безпристрасно. Отже нехай буде ясно, — завтра ти маєш невідклично бути приобіщана п. Францови Епінеєви, не тільки через сю театральну формальність, що називаєся підписанєм контракту, але й через твоє власне бажанє.

— Ти знов допроваджуєш мене до розпуки, Максиміліяне — сказала Валентина — ти знов обертаєш ніж в рані. Що зробив би ти, скажи, мені, якби твоя сестра послухала такої пропозиції?

— Панно — відповів Морель з гірким усміхом. — Я самолюб. А як самолюб, я думаю не про те, що інші зробилиб в моім положеню, тільки що я сам маю зробити. Я думаю тільки про те, що я вже знаю тебе цілий рік. Від дня, коли я тебе перший раз побачив, я звернув всі свої надії щастя на можливість, що здобуду твою любов. Одного дня ти признала ся мені, що любиш мене; від того дня всі надії звернули ся на те, щоби тебе дістати. Се було моє житє. Тепер я вже не думаю більше; я лише кажу, що моя доля обернула ся проти мене. Я хотїв здобути небо і його втратив. Се повсякденна річ для грача втратити не тільки те, що він мав, але й те, чого не мав.

Морель вимовив сі слова з повним спокоєм. Валентина гляділа на него через хвилю своїми великими, проникливими очима, стараючи ся, щоби Морель не відкрив болю, який стискав її серце. Наконєць спитала:

— Але коротко, що думаєш зробити?

— Буду мати честь сказати вам, панно, „пращайте!“ І прошу Бога за свідка, який чує мої слова і читає мої найтайнїйші думки, що я бажаю, аби ваше жите було таке спокійне, шасливе і на стільки заняте, щоб не було в нїм місця на спомини про мене.

— Ох! — зітхнула Валентина.

— Пращай, Валентино, прашай! — сказав Морель, кланяючись.

— Куди йдеш? — крикнула дівчина, протягнувши руку

через отвір в паркані і вхопила Максиміліяна за полу, бо зрозуміла зі свого власного схвильованя, що спокій її любовника не може бути правдивий. — Куди йдеш?

— Я пійду стежкою, через яку не внесу додаткового клопоту у вашу родину, і дам примір, за яким може слідувати всякий чесний і залюблений мущина в моім положеню.

— Поки відійдеш, скажи мені, Максиміліяне, що ти думаєш зробити.

Максиміліян сумно усміхнувся.

— Говори, говори! — просила Валентина. — Благаю тебе.

— Чи твоя постанова змінила ся, Валентино?

— Вона не може змінити ся, нещасливий хлопче, ти знаєш, що вона не може змінити ся.

— Отже прощай, Валентино!

Валентина потрясла парканом з силою, якої ніхто у неї не сподівав би ся, але коли Морель таки відходив, вона протягнула через отвір обі руки і стиснула їх благально, говорячи:

— Я мушу знати, що ти хочеш зробити. Скажи, куди йдеш?

— О, не бій ся! — відповів Максиміліян, спинивши ся в недалекому віддаленю. — Я не маю наміру кинути на иншого чоловіка відвічальність за долю, яка призначена для мене. Другий грозив би відшукати Франца, спровокувати його і бити ся з ним. Все те булоб дурне. Що тут Франц винен? Він бачив мене нині рано перший раз в житю і може вже й забув, що бачив мене. Він навіть не знав, що я є на світі, коли між вашими двома родинами умовлено, що ви маєте подружити ся. Я не маю жалю до Франца і обіцяю тобі, що на него не упаде пімста.

— То на кого-ж в такім разі? На мене?

— На тебе, Валентино? Ні, нехай Бог боронить. Жінщина є святощ; жінка, котру любимо, є для нас свята.

— Так хіба на тебе, нещасливий хлопче, на тебе самого?

— Я-ж одинокий, що провинив ся, чи не так? — відповів Максиміліян.

— Максиміліяне! — сказала Валентина — верни ся, благаю тебе!

Він приблизився знов зі своїм милим усміхом і якби не його надзвичайна блідість, можна-б було думати, що він в своїм звичайнім веселім настрою.

— Слухай, моя дорога, моя найдорозша Валентино — промовив він своїм мельодійним і поважним голосом. — Ті, котрі, як ми, не мали ніколи думки, за яку потребували паленіти перед світом, перед своєю родиною, перед приятелями, або перед Богом, можуть читати одні в серцях других, як в отвореній книжці. Я ніколи не був романтиком, я не є меланхолійним героєм. Я не наслідую ні Манфреда, ні Антонію, однакож без слів, без заяв, без присяг моє жите сяло з твоїм. Ти лишаєш мене і ти добре робиш, коли робиш се, — повторяю, що добре робиш, однакож коли я тебе трачу, я трачу своє жите. З хвилиною, коли ти мене лишаєш, Валентино, я остаю сам на світі. Моя сестра є щасливо подружена, її муж є тільки мій швагром, тобто чоловіком, котрого прив'язує до мене тільки товариське жите. Отже ніхто не потребує мого безужиточного життя.

— Ось що я зроблю. Я буду аж до самої хвилі твого шлюбу, бо не хочу втратити навіть тіни тої несподіваної нагоди, яка нам часом остає. Хто знає, Франц може ще й умерти перед тим часом. Грім може вдарити в престол, коли ти будеш зближати ся до него. Нічо не виглядає на неможливе для того, хто засуджений на смерть і чудо є зовсім природною річею, коли ходить о виратуванє його від смерті. Отже я буду чекати до послідної хвилі і коли моя недоля буде вже певна, така що ради не буде, коли я не зможу мати ніякої надії, я напишу довірочний лист до свого швагра, а другий до префекта поліції, щоби обзнакомити їх з моїм наміром, і з краю якогось ліса, над берегом якоїсь пропасти, на березі якоїсь ріки зроблю кінець своєму істнованю так певно, як певне є те, що я є сином найчеснішого чоловіка, який коли жив у Франції.

Валентина конвульсійно задрожала. Вона пустила паркан і опустила руки попри себе а дві величезні слези покотилися по її лицях. Максиміліян стояв перед нею засумований, але рішучий.

— О, на любов Бога! — сказала Валентина — ти будеш жити, правда?

— Клянусь честю, що ні — відповів Максиміліян — однак же се тебе не має обходити. Ти зробила свій обов'язок і твоя совість має бути спокійна.

Валентина упала на коліна і вхопила ся руками за майже тріскаюче з болю серце.

— Максиміліяне — плакала — Максиміліяне, мій друже, мій брате на землі, мій правдивий мужу в небі, благаю тебе, роби так, як я роблю, жий в терпіню; може колись ми ще получимо ся.

— Пращай, Валентино! — повторив Морель.

— Мій Боже! — сказала Валентина, підносячи обі руки до неба, з виразом несподіваного рішення. — Я зробила все, що могла, аби бути покірною дочкою. Я взивала, просила, благала; він не звернув уваги ні на мої просьби, ні на мольби. Стало ся! — крикнула, утираючи сльози і проявляючи незвичайну твердіть. — Я вже волію вмерти із сорому, чим малаб вмерти із жалю за тобою. Ти будеш жити, Максиміліяне, а я не буду належати до другого, як не до тебе. В котрій годині? В котрій хвилі? Чи має бути се зараз? Говори, розкажуй! Я готова.

Морель, який відійшов вже кілька кроків, вернув знов і блідий з радости, простягнув до Валентини через отвір обі руки.

— Валентино — сказав — дорога Валентино, ти не повинна так говорити, — нехай вже радше я умру. Чому я маю діставати тебе насильством, коли наша любов є взаємна? Чи не з самої людяности ти кажеш мені жити? В таких разі я скорше волію вмерти.

— Справді — говорила до себе Валентина — хто на сій землі дбає про мене, як не він? Хто потішав мене в моїм смутку, як не він? На кого є моя надія, як не на него? На кім може оперти ся моє закровавлене серце? На нім, на нім, завжди на нім! Так, ти маєш рацію, Максиміліяне, я піду за тобою. Лишу батьківський дім, лишу все. О, я невдячна дівчина — заплакала Валентина знов. — Покину все і навіть свого дорогого, старого діда, котрого є забула.

— Ні — сказав Максиміліян — ти його не лишиш. Ти сказала, що п. Ноартіє проявив раз прихильність до мене. Отже, поки відійдеш з дому, скажи йому все; його згода буде твоїм оправданем перед Богом. Скоро подружимо ся, він перейде до нас і буде жити з нами; замість одної дити-

ни, він буде мати двоє. Ти сказала мені, як ти говориш до него і як він тобі відповідає; я дуже скоро навчу ся тої мови знаків, Валентино. О, я свято тобі обіцяю, що нас очікує не розпука а щастє.

— О, бачиш, Максиміліяне, яку ти маєш силу налі мною? Я вже майже вірю тобі, а прецінь те, що ти мені говориш, є божевілє, бо мій батько проклене мене. Він не угне ся, він ніколи мені не простить. Тепер слухай мене, Максиміліяне; коли через підступ, через просьби, через припадок, — одним словом, коли в який небудь спосіб я зможу опізнити се подруже, чи будеш чекати?

— Так, обіцяю тобі, а ти приобіцяй мені, що до сего страшного подружа не дійде і колиб тебе затягнули перед судію, або священника, то ти відмовиш ся присягати.

— Присягаю тобі на се, що є для мене найсвятійше в світі — на пам'ять моєї матери.

— Отже будемо чекати — сказав Морель.

— Так, будемо чекати — potwierдила Валентина, відживаючи при тих словах. — Є так багато річей, що можуть допомогти таким нещасним людям, як ми.

— Надію ся на тебе, Валентино — сказав Морель. — Все, що зробиш, буде добре зроблене. Але як не будуть зважати на твої просьби, коли твій батько і пані Сен-Меран будуть наставати на те, щоби покликати завтра п. Франца до підписання контракту...

— тоді маєш мою обіцянку, Максиміліяне.

— Замість підписати ся...

— я піду до тебе і ми утічемо. Однакож від тепер до тої хвилі не граймо ся з Провидінем. Не маємо себе бачити. Се чудо, се рука Провидія, що нас ще не відкрито. Колиб нас так хто застав, колиб стало звісно, що ми так стрічаємо ся, ми не малиб вже ніякого иншого способу побачити ся.

— Правду кажеш, Валентино, однакож як маю я довідати ся...

— Від нотаря, п. Дешампа.

— Я його знаю.

— І від мене. Я напишу до тебе, будь того певний. І так бою ся того подружа, Максиміліяне, як і ти.

— Дякую, моя кохана Валентино, дякую, се досить. Коли вже раз довідаю ся про годину, то поспішу на отсе

місце. Ти можеш легко перелізти через паркан при моїй допомозі, віз буде чекати на нас при фіртці і в ній ти зайдеш зі мною до моєї сестри. Жиючи там, відокремлено, чи й пристаючи з товариством, як схочеш, будемо могли уживати своєї сили для ставлення опору насильству і не дозволимо, щоби нас посиляли на смерть, як овець, котрі тільки стогнанєм боронять ся.

— Згода — сказала Валентина. Я скажу так, як ти мені сказав: Максиміліяне, все, що ти зробиш, буде добре зроблене.

— О!

— Ну, ти вдоволений своєю жінкою? — спитала дівчина.

— Моя люба Валентино, сказати „так” буде за мало.

— А все таки скажи.

Валентина приблизила свої уста так близько паркану, що вони майже дотикали ся уст Мореля, які були так само притиснені з другого боку холодної перегороди.

— Отже будь здоров, поки знов не побачимо ся, — сказала Валентина.

— Я почую від тебе?

— Так.

— Дякую, дякую, мій скарбе. До побачення!

Роздав ся ще один звук змарнованого поцілунка і Валентина відірвала ся від паркану та побігла до дому. Морель надслухував за шелестом її одіня, як воно зачіпало о корчі, надслухував за її кроками по хіднику а відтак підніс блаженно очі до неба, дякуючи Богови за любов, якої зазнав.

Максиміліян вернув до дому і чекав цілий вечір і цілий слідуєчий день, не маючи від Валентини ніякої відомости. Аж на третій день около десятої години рано, коли вже збирав ся зайти до нотаря Дешампа, приніс листонош малу карточку від Валентини. На карточці було написано:

Сльози, просьби, мольби не помогли мені нічого. Вчора через дві години я була в церкві святого Филипа і через дві години молилася до Бога з глибини моєї душі. Та небо такеж неподатне, як і люди: підписане контракту назначене на дев'яту годину нині вечер. Я маю тільки одну обіцянку і одно серце. Моя обіцянка є для Тебе і моє серце є для Тебе. Отже нині вечер при брамі, чверть до дев'ятої. Твоя суджена
Валентина Вієфорт.

П. С. Моя бабуня занепадає щораз гірше. Вчора її горячка ходила до маячення, нині її маячене рівнає ся з божевілем. Будеш

для мене на стільки добрим, Максиміліяне, щоби заставити мене до забутя мого смутку ізза того, що я лишу її в такім стані, правда? Я думаю, що від діда Ноартіє держуть в тайні, що контракт має бути підписаний нині вечер.

Морель не був вдоволений інформаціями від Валентини. Він пішов до нотаря, а сей потвердив йому новинку, що підписане контракту має відбутися о девятій годині вечер. Тоді він пішов до графа Монте Крісто і почув ще більше. Франц заходив там, щоби дати знати про важну новину а пані Вієфорт написала, перепрашаючи графа, що його не запрошують на церемонію, бо смерть маркіза Сен-Мерана і небезпечна недуга його вдови кидають сум на її дім, а пані Вієфорт не хотілаб, щоби граф Монте Крісто сумував. День перед тим Франца представлено пані Сен-Меран, яка покинула була ліжку, аби його прийняти, однак-кож мусіла вернути до ліжка сейчас після прийняття.

Неспокій Мореля, коли він вислухав сі новини, не міг укрити ся від бистрого ока графа. Тому Монте Крісто був ласкавійший для него, чим коли; в дійсности він був такий ласкавий, що Морель кілька разів хотів вже оповісти йому все. Однак-кож він пригадав собі обіцянку, яку дав Валентині, і мовчав.

Максиміліян прочитав лист Валентини в протягу дня дваїцять разів. І кожного разу, коли читав його, відновлював свою присягу, що мусить вщасливити її. На яку велику повагу заслугує дівчина, що зробила таку відважну постанову! Скільки пошани належить ся їй від него за те, що вона жертвує задля него усім. Вона стає не жінкою а царицею. Годі найти для неї подостатком влячності і любови. Морель дрожав, думаючи про хвилю, коли Валентина притулить ся до него і скаже: „Ось я є, Максиміліяне, бери мене”.

Він приготував усе для її утечі. Сховав між конюшиною дві драбині, приготував бричку, якою мав сам їхати, без слуг, без світел, — світла засвітять, аж як скрутять на першу вулицю. Від часу до часу здрігав ся, думаючи, як буде помагати Валентині злізти з верха муру, як буде держати її в своїх руках, дрожачу і не ставляючу опору, ту Валентину, якої тільки руку міг доси стискати і яку цілував лише в кінчики пальців.

Коли стало сполудня і він побачив, що година зближає ся, він забажав самотности. Його кров кипіла. Звичай-

не питанє, а навіть голос приятеля дразнив його. Він замкнув ся в своїй кімнаті і пробував читати, однакж його очи блукали по картках, не пізнаючи слів, і остаточно він кинув книжку на бік і другий раз засїв до оброблювання свого пляну, де приставити драбину, де перелазити через мур.

Наконець надійшов вечір. Ніколи залюблений чоловік не є вдоволений ходом вказівок годинника. Морель так підганяв їх, що в шестій годині вони вже показували пів до девятої. Тоді Морель сказав до себе: „Час рушати з дому. Підписанє контракту є справді призначене на дев'яту годину, але може Валентина не схоче аж до того часу чекати“. Отже Морель вийшов з дому і удав ся на город за домом Вієфортів. Коня і бричку сховав за стіною муру і сам також сховав ся.

Запала ніч. Тоді Морель вийшов зі свого сховку. Серце його сильно било ся. Він поглянув через шпару в паркані. В городі Вієфортів не видно було нікого. Годинник на близькій церкві вибив пів до девятої, та минуло ще пів години і хоч як Морель завзято слідив город, не видно було в нїм нікого. Не видно було білої одежі і не чути було шелесту кроків. Дім, який темно зарисовував ся поміж деревами, не давав ніяких признак, що там відбуває ся така важна подія, як підписуванє контракту подружа.

Годинник вибив пів до десятої. Се вже було пів години після часу, який Валентина сама призначила. Се було страшною річею для залюбленого хлопця, кожда дальша хвиля падала на него ударом молота. Найменший шелест листків, найтихійший подув вітру притягав його увагу і витискав піт на його чоло. Наконець він дрожаючи приставив до муру драбину і немов боячи ся стратити хоч одну хвилю, поставив сейчас ногу на щєбель драбини. Якраз на ту пору вдарила десята година.

— Се неможливо — сказав Максиміліян — щоби підписуванє контракту заби́рало стільки часу без несподіваної перешкоди. Я зважив всі можливости, обчислив час потрібний на всі формальности. Щось мусіло стати ся. Чи не зімліла Валентина, підписавши контракт? А може відкрито, що вона приготавляє ся до втечі і спинено її?

Се були одинокі поясненя, які Морель міг придумати. Відтак прийшло йому на думку, що може Валентину поки-

нули сили, коли вона пустила ся втікати, і вона зімліла на стежці.

— О, якби се стало ся — сказав до себе лізучи скоро по драбині вгору — то я втратив би її і то лише через свою власну провину.

Злий дух, що підшепнув йому сю думку, повторював її так вдерто, що в кількох хвилинах перемінив здогад у певність. Його очі, глядячи понад мур, завважили ніби щось лежить на стежці. Морель хотів крикнути, але так виглядало, що вітер, який подув проти него, завернув його оклик назад в горло і він тільки застогнав.

Вдарила ще пів-година. Годі було довше чекати. Морелеви зачинало темніти в очах, пульс його бив ся лихорадочно. Він перекинув одну ногу через мур і скочив до города. Він був у Вієфортівім городі. Які тепер будуть наслідки сего? Та коли вже пішов аж так далеко, то годі втікати назад. Він пішов кілька кроків попід мур, відтак переступив стежку і увійшов між кілька густих дерев. За хвильку вийшов з поміж них і міг бачити дім зовсім виразно.

Тоді Морель переконав ся про одну річ. Замість світел у кождім вікні, як повинноб бути в день церемонії, стіни дому представляли тільки сіру масу, яку ще й затемнювала хмарка, що на ту пору заступила слабе світло місяця. Світло мигало скоро від часу до часу поза трома вікнами на першім поверху. Сі три вікна були від кімнати пані Сен-Меран. Інше світло стояло нерухомо за якимись червоними куртинами, що були в кімнаті пані Вієфорт. Морель догадував ся, бо нераз, бажаючи слідити за Валентиною своїми думками, заставляв її описувати розклад кімнат, так що знав їх, хоч ніколи не був в середині дому.

Ся темнота і мовчанка налякали Мореля ще більше, чим відсутність Валентини. Майже ошалілий з неспокою і рішений зробити усе, щоби побачити Валентину ще раз та впевнити ся про нещастє, якого догадував ся, Морель вступив на цвітник і хотів перебігти через него, доли дійшов до него, принесений вітром, голос з віддаленя. Почувши сей голос, Морель цофнув ся назад між дерева, так що зовсім схоронив ся. Там став тихо і без руху. Він постановив собі: як се буде Валентина сама, то заговорить до неї, коли вона буде переходити; коли вона не буде сама

і він не зможе до неї говорити, то бодай побачить її і буде знати, що їй нічо не стало ся; коли-ж се будуть другі люди, то підслухає їх розмову і може зрозуміє з неї, що там зайшло.

Місяць якраз виглянув споза хмарки, яка його закривала, і Морель побачив, що на сходи вийшов Вієфорт а за ним був якийсь пан, убраний на чорно. Вони зійшли по сходах на долину і зачали йти в напрямі дерев так, що Морель міг вскорі пізнати, що другий пан був др. Аріні. Побачивши, що вони до него зближають ся, Морель мимоволі посунув ся далше назад, поки не опер ся на сикамору в самім осередку між деревами. Оба пани також спинили ся.

— О, мій докторе — промовив прокуратор. — Небо завзяло ся на мій дім! Що за страшна смерть! Що за удар! Не старайте ся мене потішати, бо нічо не усуне мого смутку! Рана є занадто глибока і занадто свіжа. Вона не жие.

Холодний піт виступив на чоло Мореля і його зуби задрвонили. Хто се міг вмерти в сїм домі, який сам Вієфорт називає проклятим?

— Мій дорогий пане Вієфорт — відповів лікар тоном, який подвоїв страх молодого чоловіка. — Я не випровадив вас тут, щоби вас потішати, навпаки...

— Що ви хочете сказати? — спитав переполохано прокуратор.

— Я хочу сказати, що за нещастєм, яке вас тепер стрітило, є ще друге і може навіть більше.

— О, мій Боже! — шепнув Вієфорт, заломлюючи руки — що ви хочете мені сказати?

— Чи ми зовсім самі, мій друже?

— Так, зовсім. Але чому та осторожність?

— Бо я маю вам сказати страшну тайну — сказав лікар. — Сядьмо.

Вієфорт скорше упав, чим сїв. Лікар стояв перед ним, оперши руку на його рамя.

Морель, заляканий на смерть, підпер свою голову одною рукою а другою притиснув своє серце, щоби не було чути його битя.

— Умерла! Умерла! — шепнув до себе і йому здавало ся, що він сам вмирає.

— Говоріть, докторе! Я слухаю — сказав Вієфорт. —

Бийте! Я приготований на все.

— Пані Сен-Меран була справді в поважнім віку, однакж вона тішила ся знаменитим здоров'єм.

Морель перший раз за десять хвиль зітхнув лекше.

— Жаль убив її — сказав Вієфорт — так, жаль, докторе! Проживши сорок літ з маркізом...

— Се не був жаль, мій дорогий Вієфорте — відповів лікар. — Жаль може убити, хоч рідко коли убиває, але ніколи не вбиває за день, ніколи за годину, ніколи за десять минут.

Вієфорт не відповідав нічого, тільки підняв голову, яку перед тим мав опущену, і видивив ся на лікаря зі здивован'єм.

— Ви були присутні при смерті? — спитав лікар.

— Був — відповів прокуратор — ви просили мене, щоби я не відходив.

— Чи ви бачили симптоми недуги, від якої вмерла пані Сен-Меран?

— Бачив. Пані Сен-Меран мала три слідуєчі по собі один за другим напади, кождий другий сильнійший від попередного. Коли ви прибули, пані Сен-Меран не ставало духу вже кілька хвиль. Відтак вона дістала спазм, який я взяв тільки за атак нервів, але я на правду пере лякав ся аж тоді, коли побачив, що вона піднесла ся на ліжку а її тіло і карк задеревіли. Відтак я зрозумів з вашого вигляду, що треба побоювати ся чогось більше, чим я думав. Ви держали її руку, на слухували її пульс і другий напад прийшов скорше, нїм ви до мене обернули ся. Сей був страшнійший від першого; повторили ся ті самі нервові рухи, а уста стягнули ся і посиніли.

— А при третім нападї вона вмерла.

— При кінци першого нападу я доглянув симптоми тетануса*) і ви потвердили мою думку.

— Так, перед другими — відповів лікар — але тепер ми є самі.

— О, Господи, що ви хочете мені сказати?

— Що симптоми тетануса і отроєня рости нними субстанціями є ті самі.

*) Тетанус — в точнім значіню спазм, судороги. Недуга, яка відзначає ся корчами мускулів руху, ті корчі викликають викривлене тіла а часто спроваджують смерть.

Вієфорт зірвав ся зі свого сидження, але за хвилинку упав знов, обесилений і онімілий. Морель не був певний, чи він чує, чи йому сниться.

— Слухайте — говорив дальше лікар. Я здаю собі вповні справу з того, що я сказав, і який є характер чоловіка, котрому я се сказав.

— Чи говорите до мене, як до судового урядника, чи як до приятеля? — спитав Вієфорт.

— Як до приятеля і тільки як до приятеля в сю хвилю. Подібність симптомів тетануса і отроєня ростинними субстанціями є така велика, що якби я був приневолений ствердити присягою те, що я тепер сказав, то я завагав би ся. Тому я повторяю, що говорю не як до судового урядника, тільки як до приятеля. І до приятеля я кажу, що коли я через три чверти години приглядався на муку, на судороги, на смерть пані Сен-Меран, то я не тільки є певний, що вона вмерла від отруї, але можу навіть сказати, так можу сказати ім'я отруї, що її убила.

— Пане! Пане!

— Симптоми є замітні, знаєте. Сон перебиваний нервовими судорогами, подразнене мозку, одеревіне тіла. Пані Сен-Меран згинула від сильної дози бруцини, або стрихніни, яку подано їй може через помилку.

Вієфорт вхопив лікаря за руку.

— Ах! Се неможливо! — крикнув. — Мені мабуть сниться. Се страшна річ чути такі річі від чоловіка такого, як ви. Скажіть мені, прошу вас, милий докторе, що може ви помилилися.

— Без сумніву, я міг помилити ся, але....

— Але що?

— Але я думаю, що я не помилив ся.

— Змилуйте ся наді мною докторе! Так багато страшних річей приключило ся мені останніми часами, що я думаю, що збожеволію.

— Чи крім мене бачив ще хто паню Сен-Меран?

— Ніхто.

— Чи прислали до неї з аптики що таке, чого я не видів?

— Нічого.

— Чи пані Сен-Меран мала яких ворогів?

— Я не чув про ніяких.

— Чи є хто заінтересований у її смерті?

— Ні, певно ні! Мій Боже, ні. Моя дочка є одинока, що має право до спадщини по ній — одна Валентина. О, якби така думка прийшла мені до голови, то я сам вбив би ніж в своє серце.

— Дорогий друже — сказав доктор Аріні — я нікого не оскаржував би; я говорю тільки про припадок, про похибку, розумієте. Та чи се припадок, чи похибка, факт є доконаний. Моя совість наказує мені сказати вам про се голосно. Розслідіть справу.

— Що слідити? Як? Де? З ким?

— Чи Бароа, старий слуга, не помилив ся і не подав пані Сен-Меран дози приготованої для його пана?

— Для мого батька?

— Так.

— Як-жеж лікарство приготоване для п. Ноартіє могло отруїти паню Сен-Меран?

— Нема нічого лекшого. Ви знаєте, що отруї є в деяких недугах лікарством. Параліж є одною з тих недуг. На примір, випробувавши всяке инше лікарство на поверненє руху і мови п. Ноартіє, я рішив поспробувати послідного способу і через три місяці давав йому дози бруцини. В послідній дозі, яку я записав для него, було шість центиграмів бруцини. Ся скількість не робить ніякого вражіння на спаралізоване тіло п. Ноартіє, бо він поступенно вже призвичаїв ся до сеї отруї, але вона вистарчає, аби убити другу, непризвичаєну особу.

— Мій дорогий докторе, між кімнатою п. Ноартіє і кімнатою пані Сен-Меран нема переходу і Бароа ніколи не входив до кімнати моєї тещі. Одним словом, докторе, хоч я знаю, що ви є дуже вченим лікарем і найсовіснійшим чоловіком на землі, і хоч у всякім випадку ваше слово є для мене такою ясною вказівкою, як світло сонця, то — докторе, помимо всеї моєї віри у вас, я мушу вертати назад до старої приповідки: людська річ є помилити ся.

— Слухайте, п. Вієфорт — сказав лікар — чи є ще який лікар, до котрого ви маєте стільки довіря, що до мене?

— Чому мене про се питаєте? Чого ви хочете?

— Пішліть за ним. Я скажу йому, що я бачив, ми порадимо ся і оглянемо тіло.

— І знайдете сліди отруї?

— Ні, не отруї — я не сказав, що ми можемо се зробити — але ми ствердимо подразнений стан нервової системи. Ми ствердимо очевидне, незаперечене удушене і скажемо вам: Дорогий п. Вієфорт, коли се повстало через недбалість, уважайте на своїх слуг, — коли через ненависть, уважайте на своїх ворогів.

— Що ви пропонуєте зробити, докторе? — сказав Вієфорт з розпукою. — Скоро ви когось іншого допустите до нашої тайни, конечною стане слідча комісія, а слідство в моїм домі — неможливе! Однакож — говорив дальше прокуратор, глядячи на лікаря з неспокоєм — коли хочете сего, коли настаєте на се, то нехай се стане ся. По правді я повинен би домагати ся слідства; моє становище накладає на мене сей обов'язок. Однакож, докторе, ви бачите, в яким я вже смутку. Як можу я спроваджувати до свого дому ще й скандал після стільки смутку? Моя жінка і дочка умруть через се. А я — докторе, ви знаєте, що до становища, яке я займаю — я є королівським прокуратором через двадцять п'ять літ — до сего становища я не міг дійти не придбавши собі ворогів. Я маю їх без числа. Коли ся справа набере розголосу, то се буде для них триумф, через який вони будуть скакати з радости, а для мене се буде неслава на віки. Вибачте мені, докторе, за ці світські думки. Якби ви були священиком, я не відважив би ся вам того сказати, але ви світський чоловік і знаєте людей. Докторе, милий докторе, нехай се так буде, як би ви не сказали мені нічого

— Мій дорогий пане Вієфорт — відповів доктор — мій перший обов'язок є супроти людства. Я був би виратував паню Сен-Меран, якби се було в силі науки, однакож вона вже вмерла і мій обов'язок є супроти живих. Поховаймо сю страшну тайну в найдальших закутках наших сердець; я пристаю на се, щоби в разі чого мою мовчанку в сій справі приписувано моїй несвідомості. Але ви, пане, уважайте, пильно уважайте, бо може лихо на тім не спинить ся. І коли знайдете винувника, я вам скажу: Ви судовий урядник, зробіть свій обов'язок!

— Дякую вам, пане докторе — сказав Вієфорт з безмежною радістю — я ніколи не мав лучшого приятеля від вас.

І немов боячи ся, аби др. Аріні не відкликав своєї обіцянки, потягнув його за собою до дому.

Коли вони зникли, Морель вийшов з під дерев і місяць засвітив в його лице, котре було таке бліде, що можна було взяти його за духа.

— Бог очевидно береже мене, хоч і в страшний спосіб — сказав Морель до себе. — Але Валентина, бідна дівчина, як вона перенесе так багато смутку?

Говорячи ці слова, він подивив ся по черзі на вікна з червоними куртинами і на три вікна з білими куртинами. В перших світло майже згасло; пані Вієфорт очевидно якраз згасила свою лампу і тільки нічна лампа слабо освічувала вікно. За те на краю будинку він побачив, як одно з трох вікон отворило ся. Воскова свічка, поставлена на припічку, кинула на двір кілька своїх блідих лучів і через хвилику видно було тінь на балконі. Морель стряс ся, йому здавало ся, що почув плач.

Нема що дивувати ся, що його думка, звичайно така відважна, але тепер захитана двома найсильнішими людськими чувствами, любовю і страхом, ослабла до того, щоб допускати навіть забобонні думки. Хоч се було неможливо, аби Валентина могла його побачити, як він був укритий, йому здавало ся, що почув, як вона його кличе. Його захитана думка сказала йому се, а його горяче серце повторило те саме. Подвійна похибка зробила з сего неоспориму дійсність і він з легкістю молодости вискочив зі свого укриття та, не зважаючи на те, що можуть його побачити і що може налякати Валентину, яка окликом може його зрадити, перескочив кількома скоками через цвітник, який при світлі місяця виглядав на якийсь білий став, перебіг поміж дерева перед домом, вискочив на сходи, побіг ними скоро на гору і трутив двері, які отворили ся без опору.

Валентина не бачила його. Її очі, піднесені до неба, слідили срібlistу хмарку, що пересувала ся по небосклоні. Її поетична уява казала їй, що се душа її бабки. Тимчасом були вкриті коврами так, що цілковито приглушили його були вкриті коврами так, що цілковито приглушили його кроки. Зрештою він дійшов до такого стану розгорячкова, що навіть стріча з самим Вієфортом булаб його не налякала. На щастє він не стрітив нікого. Описи розло-

ження дому, які він чув від Валентини, стали йому тепер дуже в пригоді. Він вийшов до верха сходів і аж там спинився, думаючи, куди йти далі, та звук шльоханя вказав йому дорогу. Він обернувся; частинно отворені двері дали йому бачити відблиск світла з кімнати, з котрої виходив звук шльоханя. Він отворив двері ліпше і увійшов до середини.

В другім кінці кімнати під білим простиралом, через яке видно було зариси голови і тіла, лежала мертва пані Сен-Меран; вид був для Мореля спеціально страшний через випадкове підслуханє перед хвилиною тайни її смерті. При боці ліжка, клячучи на колінах і сховавши голову в подушку на кріслі, була Валентина. Вона дрожала, плачучи, витягнувши і заломивши собі руки над головою. Вона відвернула ся тепер від вікна, яке дальше стояло отворене, і молила ся словами, які булиб зворушили навіть людину з найтвердшим серцем. При світлі місяця, яке впливало через отворене вікно, блиманє лампи виглядало блідійшим і викликало в кімнаті вражінє гробу. Морель не міг оперти ся сему вражіню. Крім сего вид Валентини плакучої і терплячої розривав йому серце. Він глибоко зітхнув і шепнув її ім'я. Тоді голова, скупана сльозами і притиснена до аксамитової подушки на кріслі, голова нагадуюча голову Марії Магдалини, піднесла ся і звернула ся до него.

Валентина глянула на Максиміліяна без найменшого здивованя. Серце, яке стисне один великий біль, є нечутке на менші вражіння. Морель простягнув до неї руку. Валентина, немов на оправданє, чому не вийшла до него, показала тільки на тіло під білим простиралом і зачала знов шльохати. Обое через довший час не мали відваги заговорити в тій кімнаті. Обое вагали ся перебити мовчанку, яку немов накладає смерть. Нарештє Валентина спромогла ся на питанє:

— Мій друже, ти як тут дістав ся? Я віталаб тебе радо, якби смерть не отворила тобі дверей до сего дому.

— Валентино — відповів Морель дрожачим голосом — я чекав на тебе від пів до девятої і дивувався, чому ти не виходиш. Мене се непокоїло і я нарештє передіз через мур, найшов собі дорогу в городі, коли голоси, що розмовляли про сумну подію...

— Чиї голоси? — спитала Валентина.

Морель здригнув ся, бо пригадала ся йому ціла розмова між лікарем і Вієфортом і йому здавало ся, що бачить через простирало натягнені руки, задеревілу шию і сині губи.

— Голоси твоїх слуг — сказав. — Я з них зрозумів все.

— Але приходити сюди значить руйнувати все, мій друже — сказала Валентина без страху, без сліду невдоволення.

— Вибач мені — відповів Морель таким самим голосом. — Я відійду.

— Ні — відповіла Валентина — ти можеш когось стрігити, чекай.

А якби хто сюди прийшов?

Дівчина покрутила головою.

— Ніхто сюди не прийде — відповіла — нема що боятися.

— Що стало ся з п. Епінеєм? — спитав Морель.

— Франц прийшов підписувати контракт якраз в хвилину, коли моя бідна бабка умирала.

— Ах! — сказав Морель не без чутя самолюбного вдоволення, думаючи, що ся смерть буде причиною відложення весілля на необмежений час.

Однакож дівчина немов би постановила відразу розбити сю його надію. Вона сказала:

— Що однакож подвоює мій смуток, то те, що моя бабка на смертній постели ще просила, аби весіле відбуло ся як найскорше. Вона, о Боже, думаючи мені допомогти, взяла сторону проти мене.

— Пст! — шепнув Морель.

Обоє насторожили уха. На коритарі було виразно чути кроки, відтак на сходах.

— Се мій батько; він якраз вийшов зі свого кабінету — сказала Валентина.

— Він не відпроваджує доктора до дверей? — вирвало ся Морелеви.

— Ти як знаєш, що тут є доктор? — здивувала ся Валентина.

— Так думаю, що повинен би бути — відповів Морель.

Валентина поглянула на него. Було чути, як замкнули ся двері від вулиці, відтак Вієфорт замкнув двері від города

і повернув на гору. В передпокою він спинився на хвилю, немов вагаючи, чи йти прямо до своєї кімнати, чи поглянути ще на паню Сен-Меран. Морель сховався тоді за двері, але Валентина стояла непорушно; смуток позбавив її всякого страху. Та п. Вієфорт пішов до своєї кімнати.

— Тепер — сказала Валентина — ти не можеш вийти ані передніми дверми, ані через город.

Морель дивився на неї зі здивованєм.

— Остає для тебе лише одна безпечна дорога — додала дівчина — а се через кімнату мого діда.

Валентина встала.

— Ходи! — сказала.

— Куди? — спитав Максиміліян.

— До кімнати мого діда.

— Я до кімнати п. Ноартіє?

— Так.

— Чи ти роздумала се, Валентино?

— Я давно того бажала. Він мій одинокий оставший приятель і ми обоє потребуємо його помочі. Ходи зараз в його кімнату.

— Уважай, Валентино — сказав Морель, вагаючи, ся пристати на пропозицію дівчини. — Я тепер бачу свою похибку. Я зробив по дурному, коли тут прийшов. Чи ти певна, що робиш мудрійше?

— Так — відповіла Валентина — і я маю тільки один скрупул, що лишаю тіло своєї бабки саме, коли приняла ся сидіти коло него.

— Валентино — сказав Морель — смерть є сама про себе свята.

— Так — відповіла Валентина — зрештою се буде тільки на коротку хвилю.

Затим вона перейшла через коритар і попроварила Мореля на долину по вузьких сходах до кімнати п. Ноартіє. Морель йшов за нею на пальцях.

Коло дверей стрінули старого слугу.

— Бароа — сказала Валентина — замкни двері і не впускай нікого.

Вона увійшла перша.

Ноартіє, сидячи у своїм кріслі і надслухуючи за кожним звуком, уважав на двері. Він побачив Валентину і його очі з'ясніли. В поставі дівчини було щось поважне і таєм-

ниче, що сейчас звернуло на себе увагу старого і він зараз зчав питати її своїми очима.

— Дорогий дїду — сказала Валентина з поспїхом — ви знаєте, що моя бїдна бабка померла перед годиною і що я тепер не маю в світі нїякого приятеля крім вас.

Вираз необмеженої сердешности показав ся в очах старця.

— Отже вам і тільки вам я повинна звірювати ся зі своїми жалями і надїями.

Паралїтик зробив знак потакнення.

Валентина взяла руку Максиміліяна.

— Тож погляньте на сего пана.

Старий видивив ся з неутаєним здивованем на Мореля.

— Се пан Максиміліян Морель — представила Валентина — син того доброго купця з Марсилїї, про якого ви без сумніву чули.

— Так — потвердив старий.

— Се є незаплямлене імя, яке Максиміліян мабуть зробить славним, бо в трийцятім році він вже є капітаном і членом Гонорового Легіону.

Старий дав знак, що пригадує собі його.

— Отже, дїду — сказала Валентина, падаючи перед ним на колїна і показуючи на Максиміліяна — я люблю його : буду тільки його любити і якби мене приневолювано йти до шлюбу з ким иншим, то я смерть собі зроблю.

В очах паралїтика видно було бурю думок.

— Ви любите п. Максиміліяна Мореля, чи не так, дїду? — спитала Валентина.

— Так — сказав неповорухний старець.

— І ви заступите ся за нами, за своїми дїтьми, перед волею мого батька?

Ноартїє кинув своїм розумним оком на Мореля, немов би хотїв сказати:

— Се залежить від дечого.

Максиміліян зрозумів сей погляд.

— Панно — сказав — ви маєте до виконання святїй обовязок в кімнатї покійниці. Позвольте менї поговорити кілька хвиль на самотї з п. Ноартїє.

— Якраз се — сказало око паралїтика. Але зараз воно й глянуло неспокійно на Валентину.

— Боїте ся, що він вас не зрозуміє, дїду?

— Так.

— О, ми так часто говорили про вас, що він зовсім добре знає, як до вас говорити. — Відтак, обернувши ся до Максиміліяна, додала з милим, хоч і сумним усміхом: -- Він знає все, що я знаю.

Валентина встала, підсунула крісло для Мореля, попросила Бароа ще раз, щоби нікого не впускав і обнявши щиро свого діда та усміхнувши ся сумно до Мореля на пращанє, вийшла. Аби доказати Ноартієрови, що має довіре Валентина і знає її тайни, Морель взяв словар, перо і трохи паперу і поставив їх на столі, де стояла лампа.

— Однакож насамперед — сказав Морель — позвольте мені, пане, сказати вам, як дуже я люблю панну Валентину і які є мої пляни щодо неї.

Ноартіє дав знак, що буде слухати.

Було се цікаве видовище: старий чоловік, на позір безужиточний тягар в ролі одинокого опікуна, опори і дорадника любовників, молодих, гарних і сильних. Його замітно благородний і поважний вигляд вразив Мореля, який почав своє оповіданє, дрожачи. Він оповів про спосіб, в який заізнав ся з Валентиною і як її полюбив, та як Валентина в своїй самотності і недолі приняла його любов. Оповів про своє походженє, становище і майно і більше, чим раз, коли підчас свого оповіданя глянув на лице паралітика, читав в його очах заохоту: Се добре, говори дальше.

— А тепер — сказав Морель, скінчивши першу часть свого оповіданя — коли я вже оповів про свою любов і свої надії, чи можу оповісти про наші пляни?

— Так! — дав знак старий.

— Отсе була наша постанова: візок чекав при фіртці і в нїм я мав намір вивезти Валентину до дому своєї сестри, аби там з нею подружити ся і ожити з повною пошаною прощення п. Вієфорта.

— Ні! — дав знак Ноартіє.

— Ми не повинні так робити?

— Ні!

— Не одобрюєте такого нашого пляну?

— Ні!

— Є ще один спосіб — сказав Морель.

В оці старого проявило ся питанє: Що?

— Я піду з сказав Максиміліян — найду п. Франца

Епінея — я рад, що можу сказати се в відсутности панни Вієфорт — і поступлю з ним так, щоб приневолити його, аби він поступив як чоловік честі.

Очи Ноартіє дивили ся дальше питаючо.

— Хочете знати, що я зроблю?

— Так.

— Я найду його, як я сказав. Я скажу йому про вузли, які вяжуть мене з панною Валентиною. Коли він вирозумілий чоловік, то докаже се, зрікаючися добровільно руки своєї судженої, і здобуде мою приязнь і любов до самої смерті. Коли відмовить ся се зробити, чи то з жадоби майна, чи через смішну гордість, після того, як я докажу йому, що він силою відбирає від мене мою жінку, бо Валентина любить мене і не буде любити нікого другого, тоді я буду з ним бити ся, дам йому всяку нагоду і або убю його, або він убіє мене. Коли побіджу, він не оженить ся з Валентиною; коли згину, то маю певність, що Валентина не піде за него.

Ноартіє глядів з неописаною приємністю на благородне і щире обличчє молодця, на яким відбивало ся кожде почуванє, яке описував його язик, а якому додавали сили благородні черти, як відповідна краска придає вартости вірному образу. Все таки, коли Морель скінчив, він замкнув свої очи кілька разів, що на його спосіб говореня значило „ні”.

— Ні? — спитав Морель. — Не одобрюєте і сего другого проекту?

— Ні — дав знак старий.

— Так що в такім разі зробити, пане? — спитав Морель. — Послїдне бажанє панї Сен-Меран було, щоби не отягати з подружем. Чи маю дозволити на те, аби справи ішли своїм ходом?

Ноартіє не рушав ся.

— Я розумію — сказав Морель — я маю чекати.

— Так.

— Але проволока зруйнує нас, пане. Валентина сама не має сили; її приневолять піддати ся. Я тут опинив ся майже чудом і заледви чи можу мати надію, що така добра нагода лучить ся знов колись. Повірте мені, що є тільки два пляни, котрі я вам запропонував. Вибайте мені за мою зарозумілість і відповідajte, котрий з тих плянів ви

волілиб. Чи дозволяєте панні Вієфорт здати ся на мою честь?

— Ні.

— Чи волієте, щоби я шукав п. Епінея?

— Ні.

— Алез, пробіг! Звідки малаб прийти та поміч, яку Провидіне малаб зіслати?

Очи старого усміхнули ся тим усміхом, яким звичайно усміхали ся, коли хтонебудь говорив про Провидіне. В думках старого якобіна оставав завсїгди атеїзм.

— Маю числити на припадок — питав Морель.

— Ні!

— На вас?

— Так.

— Ви вповні розумієте мене, пане? Вибачте мені за мою настирливість, але моє жите залежить від вашої відповіді. Чи поміч для нас прийде від вас?

— Так.

— Чи ви певні сего?

— Так.

Стільки було сили в погляді, який дав сю відповідь, що годі було сумнівати ся про волю старого, хочби й були які сумніви про його силу.

— О, дякую тисячу разів! Та як, хиба що якесь чудо приверне вам мову і рухи, як можете ви, привязані до сего крісла, німі і без руху, ставити опір сему подружжю?

Усміх освітлив лице старого, дивний усміх очий на спараліжованім лиці.

— Значить, я маю чекати? — спитав Морель.

— Так.

— Контракт?

На відповідь був знов усміх.

— Чи можете мене запевнити, що контракт не буде підписаний?

— Так — дав знак Ноартіє.

— Отже навіть контракт не буде підписаний! — крикнув Морель. — Вибачте, пане! але на вістку про велике шасте чоловік має право бути недовірчивим. Кажете, що контракт не буде підписаний?

— Ні — потвердив паралітик.

Та помимо сего запевнення, Морель ще вагав ся. Ся

обіцянка безсильного старця була така дивна, що можна було застановити ся, чи походить вона із сили волі, чи з ослабленого ума. Чи не є се природне, щоби божевільний, не здаючи собі справи з того, що говорить, обіцяв річи лонад свої сили? Слабий може говорити про тягарі, які піднесе, боягуз про великанів, з якими стане до боротьби, убогий про скарби, якими буде розпоряджати. Чи Ноартіє зрозумів вагане молодця, чи не мав повної віри в його послух, досить того, що дальше дивив ся на него дуже твердо.

— Чого бажаєте, пане? — спитав Морель — чи щоби я відновив свою обіцянку бути спокійним?

Очи Ноартіє дивили ся твердо і непорушно, якби хотіли сказати, що сама обіцянка не вистарчає; відтак звернули ся з його лиця на руки.

— Чи маю вам присягнути, пане? — спитав тоді Максиміліян.

— Так — дав паралітик знак з повагою.

Морель зрозумів, що старий приписував велику вагу тій присязі. Він підніс руку.

— Присягаю вам, на свою честь — сказав — що буду ожидати вашого рішення щодо того, як маю віднести ся до п. Епінея.

— Добре! — сказали очі паралітика.

— А тепер — сказав Морель — чи хочете, щоби я пішов?

— Так.

— Не бачивши ся з панною Валентиною?

— Так.

Морель зробив знак, що готов послухати.

— Однакож вперед позвольте, пане — сказав — щоби ваш син обняв вас так, як перед хвилию обняла вас ваша дочка.

Погляду Ноартіє не можна було незрозуміти. Морель притиснув свої уста на те саме місце на чолі старого, де були притиснені уста Валентини. Відтак уклонив ся другий раз і вийшов. Старого слугу найшов коло дверей. Він мав інструкції від Валентини, тож мовчки попровадив Мореля темними сіньми до маленьких дверей, що виходили на город. Морель вскорі найшов місце, де зіскочив з мур. При помочи корчів видрапав ся на мур а там вже драбиною зліз

на долину і за хвилю став серед своєї конюшини, де чекав його візок.

Скочив у візок і хоч умучений численними зворушеннями, однак із спокійним серцем, приїхав коло півночі до дому і зараз кинувся на ліжко та заснув твердим сном.

РОЗДІЛ LXXIV.

Родинний гріб Вієфортів.

В два дні опісля поважна громада людей зібралася около десятої години рано біля дверей тому Вієфорта. Довгий ряд чорних карит і приватних возів простягався вулицею. Між ними був один дуже незвичайного вигляду; видно було, що приїхав десь з далечини. Був се рід вкритого воза, помальованого на чорно. Він був одним з перших, що приїхали на похорон.

Роблено допити і стверджено, що дивним сходом обставин у сім возі привезено тіло маркіза Сен-Меран; тому ті, що думали бути на однім похороні, побачили, що мають бути на двох. Людей було багато. Маркіз Сен-Меран, один з найвірніших і найщиріших сторонників Людовика XVIII і Карла X, мав багато приятелів і сі, в додатку до людей, які числили ся з Вієфортом задля його становища, утворили зовсім поважну громаду.

Відповідне повідомлене було подане властям і вони дали дозвіл на рівночасне відбуте двох похоронів за одним разом. Оба тіла мали бути похоронені на кладовищі Перля Шез, де Вієфорт вже давно мав приготований гріб для своєї родини. Там вже спочивали останки бідної Рени; до неї по десяти літах розеднання мали прилучити ся її батько й мати.

Парижани, завсїгди цікаві, завсїгди зворушені видом похорону, приглядали ся з релігійною мовчанкою, коли величава процесія відправляла на місце вічного відпочинку двох членів старої аристократії, найбільше ославлених ізза свого привязання до традицій, своєї солідности і вірности принципам.

В однім з похоронних возів Бошамп, Альберт і Шато-Рено балакали про дуже несподівану смерть маркізи.

— Я бачив паню Сен-Меран лише минушого року в Марсилії — сказав Шато-Рено — і був би не знати що за те дав, що вона доживе сто літ, бо так здорово виглядала і її тіло, як і ум, були такі діяльні. Кілько їй було?

— Франц говорив мені — відповів Альберт, що вона мала сімдесят літ. Однакож вона вмерла не зі старости, а з жалю. Так виходить, що від смерти маркіза, яка була для неї дуже болючою, вона вже не прийшла до себе.

— Але на яку недугу вона вмерла? — спитав Бошамп.

— Кажуть, що се мало бути згущенє мозку, або апоплексія, що є те саме, чи не так?

— Майже.

— Се тяжко повірити, щоби то була апоплексія — сказав Бошамп. — Пані Сен-Меран, котру я бачив раз або два, була мала і худа і більше нервового, чим горячкового темпераменту; жаль заледви чи міг спровадити апоплексію у пані Сен-Меран.

— На всякий случай — сказав Альберт — якби недуга її не убила, або доктори, то п. Вієфорт, чи радше панна Валентина, чи ще радше наш друзяка Франц дістає знамениту спадщину, що виносить, здається, сімдесят тисяч лірів на рік.

— А се майно подвоїть ся з смертю старого якобіна, Ноартіє.

— Але сей вперто держить ся життя — замітив Бошамп. Він мабуть має умову зі смертю, щоби пережити всіх своїх спадкоємців. І мабуть він сего докаже. Він нагадує старого конвенціоналіста з 92 р., котрий сказав до Наполеона в 1814: „Ти гнеш ся, бо твоє цїсарство є молода галузка, ослаблена скорим ростом. Бери республіку за опікунку. Вернім з відновленою силою на поле битви а я обіцяю тобі п'ятьсот тисяч жовнірів, друге Маренго і другий Австерліц*). Ідеї не вмирають, пане, вони тільки засипляють, та пробуджують ся ще сильнійшими, чим перед своїм сном”.

— Мене одно дивує — додав Альберт — як буде подобати ся Францови дід, котрого годі відлучити від його жінки. Але де є Франц?

*) Міста, під якими Наполеон відніс великі перемоги над своїми противниками.

— У першій кариті, з Вієфортами; вони вже вважають його за члена родини.

Подібні були розмови майже у всіх каритах. Ті дві наглі смерті, що слідували так скоро одна по другій, здивували усіх, та ніхто не підозрівав страшної тайни, про яку др. Аріні повідомив п. Вієфорта у своїй нічній розмові.

Похоронний похід прибув на цвинтар може за годину. На дворі було лагідно але хмарно, немов би погода достроювала ся до похорону. Між групами, які пустили ся до родинного гробу, пізнав Шато-Рено Мореля, який приїхав сам один і йшов блідий та мовчаливий стежкою до гробу.

— І ти тут? — сказав Шато-Рено, беручи молодого капітана попід рамя. Ти приятель Вієфорта? Чому ж я не стрічав тебе ніколи в його домі?

В ту саму хвилю підійшов до них Альберт з Францом.

— Час і місце не дуже надають ся на представляння — сказав Альберт — але ми не віримо в забобони. Пане Морель, позвольте мені представити вам пана Франца Елінея, знаменитого товариша подорожі, з котрим я відбув подорож по Італії. Мій дорогий Франце, се є пан Максимілян Морель, знаменитий приятель, якого я здобув собі в твоїй відсутности. Ти почуєш його імя кожного разу, коли буду згадувати про привязане, гумор і згідливість.

Морель завагав ся хвилю. Він подумав, що се було б лицемірством зближати ся в приятний спосіб до чоловіка, для якого був невідомим противником, однакож пригадала ся йому присяга і повага хвилі. Поборовши в собі свою нехіть, він вклонив ся Францови.

— Панна Вієфорт є в глибокім смутку, правда? — спитав Дебрей Франца.

— Вона дуже засумована — відповів тойже. — Нині рано вона була така бліда, що я майже не пізнав її.

Сі позірно звичайні слова вкололи Мореля в саме серце. Сей чоловік бачив Валентину і говорив до неї! Молодий і горячий офіцер потребував всеї сили ума, аби поборогти бажане зломити присягу. Він взяв Шато-Рено за рамя і звернув ся до гробниці, де послугачі вже вкладали дві домовині.

— Се величає мешкане — сказав Бошамп, глядячи

на мавзолей. — Літна і зимова палата. Колись і ти там опиниш ся, мій дорогий Єпіней, бо незадовго і ти будеш числити ся за члена родини. Я, як філософ, волів би маленький домок на провінції, хатинку під деревами без такого великого числа точених каменів над своїм бідним тілом. Та ходи, Франце, не падай на дусі. Не забувай, що твоя жінка дістає спадщину.

— Ти, Бошампе — сказав Франц — робиш ся неможливим. Політика допровадила до того, що ти з усього смієш ся.

— А, мій Боже! — сказав Бошамп. — Що є жите? Спочинок в передпокою Смерти!

— Я упереджений до Бошампа — сказав Альберт, відтягаючи Франца на бік і лишаючи його, аби докінчував свої філософічні міркування з Дебреєм.

Гробниця Вієфортів була збудована в квадрат з білого каменя, яких двацять стіп у височину. Переділка в середині відділювала обі родини, Сен-Меранів і Вієфортів, і до обох відділів були окремі двері. Тут не було, як у других гробницях, тих непочесних шуфляд, одної над другою, де економія замикає мерців з написом, що виглядає на білет. Все, що було видно через бронзову фіртку, була понуро виглядаюча кімната, відділена стіною від властивого гробу. Згадані висше двоє дверей були по середині сеї стіни і отвирали ся до гробів Вієфортів та Сен-Меранів. Там смуток міг свобідно випаровувати, не даючи себе заколотити легкодушним прогульковцям, або любовникам, що вибирають собі цвинтар на місце сходни.

Обі домовині поставлено на підставки попередно приготовані і уміщені в відділі з правого боку, призначенім для родини Сен-Меранів. Тільки Вієфорт, Франц і кількох найблизших приятелів увійшли до середини.

Тому що релігійні церемонії відбували ся при дверях і промов не було ніяких, учасники похорону розійшли ся скоро. Шато-Рено, Альберт і Морель пішли одною дорогою. Франц остав з Вієфортом при брамі цвинтаря. Морель виправдав ся, що має на когось зачекати і підглянув, що Франц і Вієфорт усіли в ту саму кариту. Се дало йому до зрозуміння, що повинен ожидати чогось недоброго. Відтак вернув до Парижа і хоч їхав в тій самій кариті, що Шато-Рено та Альберт, то не чув ані слова з їх розмови.

Коли Франц хотів праштати ся з Вієфортом, послідний промовив:

— Коли я вас знов побачу?

— Коли лише ваша ласка, пане — відповів Франц.

— Так скоро, як лише можливо.

— Я на ваші розкази, пане; чи маємо вертати разом?

— Скоро се не мішає ваших плянів.

— Зовсім ні.

Оттак будучий тесть і зять всіли в ту саму кариту і дали Морелеви достаточну причину занепокоїти ся. Вієфорт і Франц вернули на Фобур Ст. Оноре. Прокуратор, не дивлячи ся ні за жінкою, ні за дочкою, перейшов скоро до свого кабінету і подав Францови крісло.

— Пане Епіней — сказав він — позвольте мені, щоби я пригадав вам в сій хвилі, яка може й не така невідповідна, як на перший погляд ока виглядає — бо послух бажаням померших є найпершою жертвою на їх гробі — позвольте пригадати мені про бажанє, яке виразила пані Сен-Меран на смертній постели, щоби не відкладати вінчання Валентини. Ви знаєте, що справи покійної є в досконалім порядку і що її завіщанє призначає Валентині ціле майно родини Сен-Меранів. Нотар показував мені вчора документи, а се дасть вам спромогу виписати контракт подружа з найточнійшими подробицями. Нотарем є л. Дешамп, площа Бово, Фобур Ст. Оноре.

— Пане — відповів Епіней — а може се не є відповідна хвиля для панни Валентини, яка є в глибокім смутку, думати про мужа; в дійсности я побоюю ся...

— Валентина — перервав Вієфорт — не буде мати більшої приємности, чим здійснити послідну волю своєї бабки. Можу впевнити вас, що з того боку не буде перепони.

— В такім разі — відповів Франц — не буду й я находити перепон; можете робити приготованя, коли вам найвигіднійше. Я дав своє слово і буду мати в тім приємність і вдоволенє, коли зможу його виконати.

— Отже — сказав Вієфорт — не потрібно нічого більше. Контракт мав бути підписаний три дні тому. Ми найдемо його готовим і можемо підписати його ще нині.

— А жалоба? — спитав Франц, вагаючись.

— Не журіть ся — відповів Вієфорт — в сім домі не

занехаєть ся вимогів пристойности. Панна Вієфорт мабуть виїде на приписаних три місяці до своєї маєтности в Сен-Меран. — я кажу до „своєї” маєтности, бо вона вже належить до неї. Там впротягу тижня, як хочете, відбуде ся цивільний шлюб. Після сего ви, пане, можете вернути до Парижа, підчас коли ваша подруга буде чекати до кінця жалоби враз зі своєю мачухою.

— Як бажаєте, пане — сказав Франц.

— В такім разі — говорив дальше Вієфорт — будьте ласкові зачекати пів години. Валентина зійде до сальону. Я пішло по п. Дешампа. Поки розійдемо ся, прочитаємо і підпишемо контракт і ще сего вечера пані Вієфорт від'їде з Валентиною до її маєтности, а ми поїдемо до них за тиждень.

— Пане — промовив Франц — я маю ще одну просьбу.

— Що таке?

— Я бажав би, щоб при підписуваню контракту були Альберт Морсерф і Рауль Шато-Рено. Ви знаєте, що вони мої свідки.

— Пів години вистарчить, аби їх сюди дістати. Чи підете по них самі, чи треба кого за ними післати?

— Я волію пійти сам, пане.

— Отже я сподію ся вас, бароне, назад за пів години. За той час Валентина буде готова.

Франц вклонив ся і вийшов з кімнати. Заледви двері за ним замкнули ся, як Вієфорт післав сказати Валентині, щоби була в сальоні за пів години, бо він сподіє ся нотаря з п. Епінеєм та свідками. Вістка про се викликала велику сензацію в цілім домі. Пані Вієфорт не хотіла вірити. Валентина була як громом вражена. Вона оглянула ся довкола себе за помічю і хотіла пійти до кімнати свого діда, однакж на сходах стрітила свого батька, який взяв її за руку і запровадив до сальону. У передсінку стрітила Валентина старого Бароа і глянула на него з розпукою.

За хвилю увійшла до сальону пані Вієфорт зі своїм малим Едвардом. По ній було видно, що й вона сумує враз з родиною, бо була бліда і виглядала на умучену. Вона сіла, взяла Едварда на коліна і від часу до часу притискала його майже конвульсійно до себе; в тій дитині очевидно концентрувало ся ціле її життя.

По хвилі вїхали на подвірє дві каритї. Одна була нота-рева, на другій приїхав Франц зі своїми товаришами. Зібрало ся ціле товариство. Валентина була така блїда, що можна було доглянути на її лиці сині жилки. Франц був також сильно зворушений. Шато-Рено і Альберт позирали на себе зі здивованєм. Церемонїя, яка що й не скінчила ся, не виглядала на більше прикру від тої, що мала зачати ся.

Панї Вієфорт схоронила ся в тїнь за аксамітною куртиною. Вона була постійно зігнена над своїм сином і тому тяжко було читати вираз її лица.

Вієфорт, як звичайно, був строгий і спокійний.

Нотар, упорядкувавши своїм звичаєм папери на столї, сїв у крісло і, піднісши окуляри до гори, звернув ся до Франца.

— Ви є пан Франц Кеснель, барон Епіней? — спитав, хоч знав його дуже добре.

— Так, пане — відповів Франц.

Нотар вклонив ся.

— Отже я мушу поінформувати вас, пане — сказав повеселим голосом — на просьбу пана Вієфорта, що ваше запропоноване подружє з панною Вієфорт змінило почування пана Ноартіє супроти його внучки, що він зовсім позбавляє її права наслідства майна, яке булоб для неї припало. І позвольте менї додати, що тестатор*) має право відчужити тільки часть свого майна; тому що він відчужив усе майно, його завішанє не видержить процесу і буде проголошене неважним і недійсним.

— Так — сказав Вієфорт — однакж я перестерігаю п. Епінея, що як довго я жию, завішанє мого батька не сміє стати предметом процесу, бо моє становище вимагає, щоби не було навіть тїни скандалу.

— Пане — відповів Франц — я дуже жалую, що таке питанє піднесено в присутности панни Валентини. Я ніколи не допитував про те, яке може бути її майно, знаючи, що хочби яке воно було обмежене, то воно перевищує моє майно. Моя родина бажала сего спорідненя з п. Вієфортом. Все, чого я шукаю, є щастє.

Валентина подякувала йому і дві німі сльозї покотили ся по її лиці.

*) Тестатор — той, що робить тестамент (завішанє).

— Крім сего, пане — говорив Вієфорт далше до свого будучого зятя — крім втрати сеї частини вашої сподіванки, се дивне завіщанє не включає нічого, що моглоб вас особисто вколоти; се достаточнo пояснює ся слабiстю думки п. Ноартіє. Він сердитий не тому, що панна Валентина має віддати ся за вас, тільки тому, що вона віддає ся; шлюб з ким иншим був би для него так само ненависний. Старі люди є самолюбi, мій пане, а панна Вієфорт була вірною доглядачкою п. Ноартіє і не зможе бути нею, коли стане панею бароновою Епіней. Сумний стан мого батька не дозволяє нам говорити з ним про много справ, бо слабiсть його ума не далаб йому нас зрозуміти і я певний того, що хоч він тепер знає, що його внучка віддає ся, то п. Ноартіє забув навіть імя того, котрий має з нею ожени́ти ся.

Заледви Вієфорт вимовив сі слова, які Франц приняв поклоном, коли втворили ся двері і в них появил ся Бароа.

— Панове — сказав він тоном незвичайно сильним як для слуги, що говорить до своїх панів в таких святочних обставинах — панове, пан Ноартіє де Вієфорт бажає сей час говорити з паном Францом Кеснель, бароном Епіней.

Бароа, як і нотар, подав всі титули, щоби не було похибки щодо особи.

Вієфорт здригнув ся. Пані Вієфорт зі здивованя опустила свого сина з колін. Валентина встала, бліда і німа, як статуя. Альберт і Шато-Рено обміняли ся поглядами. Нотар глянув на Вієфорта.

— Се неможливо — сказав королівський прокуратор. — Пан барон Епіней не може якраз в сю хвилю вийти зі сальону.

— Якраз в сю хвилю — відповів Бароа з тою самою рішучістю — пан Ноартіє, мій пан, хоче говорити про дуже важні справи з паном Францом Епіней.

— То дід Ноартіє може тепер говорити — сказав Едвард зі своєю звичайною імпертиненцією. Однакож на його замітку навіть пані Вієфорт не усміхнула ся, на стільки були всі вражені і така поважна була ситуація.

— Скажи панови Ноартіє — сказав Вієфорт — що неможливо виконати його бажанє.

— В такім разі пан Ноартіє хоче повідомити сих па-

нів — відповів Бароа, — що він скаже себе самого принести до сего сальону.

Здивоване дійшло до вершка. На лиці пані Вієфорт появилася рід усмішки. Валентина інстинктивно піднесла очі до гори, немов би хотіла подякувати Богови.

— Пійди, Валентино — сказав Вієфорт — і поглянь, що се може бути за примха твого діда.

Валентина пустила ся скоро до дверей, коли Вієфорт змінив свій намір.

— Чекай! — сказав, — я піду з тобою.

— Вибачте мені, пане — сказав тоді Франц — мені виглядає, що як п. Ноартіє післав по мене, то я повинен відповісти на його бажанє. Крім сего буду рад зложити йому привіт, бо доси я ще не мав сеї чести.

— Прошу, пане — сказав Вієфорт з замітним змішанєм — не турбуйте ся.

— Вибачте, мені, пане — сказав Франц рішучим голо-
сом. — Я не хочу втратити сеї нагоди, щоби доказати па-
нови Ноартіє, на скільки він милить ся, коли має до мене
упередженє і я хочу те упередженє побороти доказами
своєї відданости для неґо.

І не слухаючи більше Вієфорта, він встав та пішов за
Валентиною, яка бігла сходами на долину з радістю мо-
ряка, який після розбитя корабля найшов скалу, до ко-
трої причепив ся. Вієфорт пішов за ними. Шато-Рено і
Морсерф обміняли ся третій раз поглядами ще більшого
здивованя.

РОЗДІЛ LXXV.

Писемне зізнанє.

Ноартіє був приготований прийняти їх, убраний на чор-
но.

Коли увійшли три особи, яких він сподівався, він гля-
нув на двері, які льокай сейчас примкнув.

— Слухай — шепнув Вієфорт до Валентини, яка не
могла укрити своєї радости — коли п. Ноартіє хоче ска-

зати щось, що моглоб опізнити твоє подруже, то я забороняю тобі його розуміти.

Валентина спаленіла, але не відповіла. Вієфорт зближився до Ноартієра.

— Ось є п. Франц Епіней — сказав. — Ви бажали його бачити. Ми всі бажали сего побачення і я вірю, що воно переконає вас, який безосновний є ваш спротив супроти подружа Валентини.

Ноартіє відповів тільки поглядом, від якого Вієфортowi пішов мороз поза шкіру. Він дав очима знак Валентині, щоби приближила ся. Через хвилю, завдяки вправі в розмові зі своїм дідом, вона вже розуміла, що він хоче ключа. Відтак його око звернуло ся на шуфляду малої скринки між вікнами. Вона отворила шуфлядку і найшла ключик, а розуміючи, що він хотів якраз сего ключика, зачала знов дивити ся за його очима, які тепер звернули ся до старого бюрка, майже зовсім забутого і про яке була думка, що в ній є тільки старі та безужиточні документи.

— Чи маю отворити бюрко? — спитала Валентина.

— Так — відповів старий.

— І шуфляду?

— Так.

— Ту з боку?

— Ні.

— Середну?

— Так.

Валентина отворила шуфляду і витягнула вязку паперів.

— Чи ви хотіли тих паперів? — спитала.

— Ні.

Вона уважно повиймала один за другим усі папери, аж шуфляда опорожнила ся.

— Там нема вже нічого більше — сказала.

Око Ноартіє було звернене на словар.

— Розумію, діду — сказала дівчина.

Зачала показувати букви азбуки. При букві „с” спинило її око старого. Вона отворила словар і шукала аж до слова „секрет”.

— Ага! Там є секрет? — спитала.

— Так — потакнув Ноартіє.

— А хто його знає?

Ноартіє поглянув на двері, котрими вийшов слуга.

— Бароа? — спитала Валентина.

— Так.

— Чи маю його покликати?

— Так.

Валентина удала ся до дверей і закликала Бароа. Вієфорт так нетерпеливив ся підчас сеї сцени, що аж піт виступив йому на чоло. Франц стояв, як остовпілий. Прийшов старий слуга.

— Бароа — сказала Валентина — мій дід сказав мені, щоби я отворила шухляду у бюрку, але з нею є якийсь секрет, про який ти знаєш. Чи ти нам сего секрету не виявив би?

Бароа поглянув на старого.

— Послухай — сказало інтелігентне око Ноартіє.

Бароа діткнув ся пружини, піднесло ся штучне дно і вони побачили вязку папері, зв'язану чорним шнурочком.

— Чи се є, чого бажаєте, пане? — спитав Бароа.

— Так.

— Чи маю дати сі папери п. Вієфортови?

— Ні.

— Панні Валентині?

— Ні.

— Панови Епіней?

— Так.

Франц здивований зробив крок вперед.

— Мені, пане? — спитав недовіряючи.

— Так.

Франц взяв папери від Бароа і кинувши оком на окладинку, прочитав:

„До передачі по моїй смерті генералови Діранови, а сей має передати його своєму синові, з наказом заховати се як документ найбільшого значіння”.

— Добре, пане — сказав Франц — що хочете, щоби я зробив з тим папером?

— Заховати його. без сумніву, запечатаним так, як він є — сказав королівський прокуратор.

— Ні — відповів з поспіхом Ноартіє.

— Чи хочете, щоби він прочитав сей папір? — спитала Валентина.

— Так — відповів старий.

— Ви розумієте, пане бароне, мій дід бажає, щоби ви прочитали сей папір — промовила Валентина.

— В таким разі сїдаймо — сказав Вієфорт нетерпеливо — бо то забере трохи часу.

— Сїдайте — згодило ся око старого.

Вієфорт взяв крісло, однакож Валентина стояла дальше побіч свого діда, а Франц стояв перед ним. Він взяв загадочний папір в свої руки.

— Читай! — говорило око старого.

Франц розломив печатку і серед гробової тишини про читав на голос:

„Виймок з устного переслухання на зборах Клубу Бонапартистів при вулиці Ст. Жак 5 лютого 1815.”

Франц спинив ся.

— 5 лютого, 1815! — сказав. — Се тоді, коли убито мого батька.

Валентина і Вієфорт занїмили. Спокій панував тільки в очах старого паралїтика. Вони говорили:

— Дальше! Дальше!

— Але мій батько зник, вийшовши з того клубу — додав Франц.

Очи Ноартїє говорили дальше: Читай!

Франц вернув до читання.

„Підписані Людвик Жак Борепер, поручник-полковник артилерії, Стефан Лішампі, бригадієр-генерал, і Клявдій Лешарпаль, надзиратель рік і лісів, заявляємо, що 4 лютого прибув лист з Ельби, припоручаючий ласці та довірю Клубу Бонапартистів генерала Флявіяна Кеснеля, який служивши цісареві від 1804 до 1814, виглядав на вірного інтересам династії Наполеона, не зважаючи на титул барона, який якраз надав йому Людвик XVIII. wraz з маєтністю Еліней.

„Послїдовно написано до ген. Кеснеля лист з запрошенням, щоби явився на засіданню слїдуючого дня, 5 лютого. В листі не було згадано ні вулиці ні числа дому, де мало відбутися засіданє. На листі не було й підпису. Генерала тільки повідомлено, що хтось за ним прийде і щоби він був готов на дев'яту годину. Засідання завсїгди відбували ся від тої години до півночі.

„В дев'ятій годинї представив ся генералови голова клубу. Генерал був готов йти на засіданє. Голова повідомив його, що одною з умов його допущення до клубу є, що він ніколи не має знати про місце засідань і що мусить дати зав'язати собі очі та присягнути, що не буде пробував розв'язати перев'язку. Генерал Кеснель прийняв услів'я і приобіцяв на свою честь старати ся відшукати дороги.

„Карита генерала була готова, але голова клубу сказав, що неможливо буде її уживати, бо ж даремною річею булоб зав'язувати очі пана тоді, коли фірман буде мати отворені очі, аби пізнавати, куди їде.

„— Отже що зробимо? — спитав генерал.

„— Я маю тут свою кариту — сказав голова.

„— То до свого слуги ви маєте більше довіря, чим до мене, коли довіряєте йому тайну, якої мені не довіряєте?

„— Нашим фірманом буде один з членів клубу — сказав голова. — Нас буде везти державний радник.

„— В такім разі перед нами друге ризико — сказав, сміючись, генерал. — Нас можуть недопустити.

„Наводимо сей жарт лише на те, щоб доказати, що генерал під ніяким зглядом не був приневолений йти на засідане, він прийшов там з власної волі.

„Коли вже увійшли в кариту, голова пригадав генералови услівє, що він має дати собі завязати очі. Він не ставив найменшого опору. По дорозі здавало ся голові, неначеб генерал хотів скинути перевязку з очей і пригадав йому ще раз про услівє.

„— А, правда — сказав генерал.

„Карита спинила ся при пасажу, що провадить до вул. Ст. Жак. Генерал зліз, опертий на рамя голови, про якого становище не знав, вважаючи його за звичайного члена клубу. Вони перейшли пасаж і по сходах вийшли на поверх та увійшли в кімнату засідань.

„Засідане вже було зачало ся. Члени, упереджені про те, хто має бути представлений того вечера, явили ся всі. Коли генерал опинив ся на середині кімнати, сказано йому, що може зняти перевязку. Він зробив се сейчас і виглядав на дуже здивованого, коли побачив так багато знайомих лиць в товаристві, про якого істнуванє доси нічого не знав. Питали його про його думки, але він обмежив ся на те, що листи з Ельби повинні були про се сказати...

Франц перервав собі, говорячи:

— Мій батько був рояліст. Його не повинні були питати про його думки, бо вони були звісні.

— Звідси то — — сказав Вієфорт — походила й моя любов до вашого батька, мій дорогий Франце. Подібність думок зближає людей.

— Читай! — говорило далше око старця.

Франц взяв ся знов до читаня.

„Голова тоді старав ся, аби висловив ся трохи яснійше, але Кестель відповів, що бажав би вперед довідати ся, чого від него хочуть. Тоді поінформовано його про зміст листа з Ельби, в котрім припоручено його Клубови, як чоловіка, котрий може стати партії в пригоді. Один уступ натякав на поворот Бонапарта і обіцяв другий лист та дальші подробиці, скоро прибуде корабель Фараон, що належав до купця з Марсильї. Мореля; капітан того корабля був в цілости відданий справі цісаря. Увесь той час генерал, на якого мали покладати, як на брата, виявляв признаки невдоволення і неохоти. Коли скінчено читанє листа, він мовчав, зморщивши брови.

„— Отже — спитав голова — що скажете, генерале, на сей лист?

„— Скажу, що коли я заявив ся за Людви́ком XVIII, то за скоро мені дати свою присягу задля бувшого цісаря.

„Ся відповідь була занадто ясна, щоби лишати якийнебудь сумнів щодо його сентименту.

„— Генерале — сказав голова — ми не признаємо корота Людикз XVIII, ані бувшого цісаря, тільки Його Величество Цісаря і Короля, прогнаного тиранством та зрадою з Франції, яка є його державою.

„— Вибачте мені, панове — сказав генерал — ви можете не признавати Людикз XVIII, але я його признаю, бо він зробив мене бароном і полєвим маршалком і я ніколи не забуду, що сі два титули я завдячую його щасливому поворотови до Франції.

„— Пане — сказав голова дуже поважним голосом, вставши на ноги

— вважайте, що говорите. Ваші слова показують ясно, що на острові Ельбі завели ся на вас і що ми обманули ся! Те, що вам виявлено, свідчить про довіре до вас і сентимент, який робить вам честь. Тепер бачимо свою похибку. Титул і висша ранга привязали вас до правительства, яке ми хочемо повалити. Не будемо силувати вас, щоб ви нам помагали, — ми нікого не тягнемо проти його совісти, однак ми приневолимо вас поступати з честю, хочби ви навіть не хотіли так поступати.

„— Ви назвалиб чесним поступованем — знати про вашу змову і не виявити її? Я назвав би се помаганем вам. Бачите, що я щирійший від вас.”

— А, мій батько! — сказав Франц, перериваючи сам собі. — Тепер я розумію, чому вони його убили.

Валентина не могла здержати ся, щоби не кинути оком на молодого чоловіка. Се була приємність дивити ся на його синівський ентузіязм. Вієфорт проходжував ся позаду него. Ноартіє обсервував обох і задержував своє гідне і домінуюче становище. Франц вернув до рукопису.

„— Пане — сказав голова — вас запрошено пристати до сего гуртка; вас не силувано. Вам запропоновано, щоб ви прийшли з завязаними очима. Ви на те згодили ся. Коли ви пристали на се подвійне домагане, то ви добре знали, що ми не стараємо ся піддержати престол Людвика XVIII, бо тоді ми так не старалиб ся оминуту увагу поліції. Се було би за багато дозволили вам, аби ви заложили собі маску для відкриття нашої тайни, а відтак скидали її, щоб зруйнувати тих, котрі вам довірили. Ні, ні, ви мусите вперед сказати, чи заявляєте ся за теперішнім королем, чи за Його Величеством Цісарем.

„— Я рояліст — відповів генерал. — Я зложив присягу вірності Людикови XVIII і я її додержу.

„За тими словами слідував загальний гамір. Було видно, що кілька членів обговорювали, чи не вартоб навчити генерала за його бундючність. Голова встав знов і завізвавши до спокою сказав:

„— Пане, ви є занадто розумний чоловік, щоби не розуміти наслідків нкшого теперішнього положеня, а ваша отвертість вже подиктувала нам услівя, які лишає ся нам запропонувати. Ви присягнете на свою честь, що не виявите нічого, що тут чули.

Генерал, поклавши свою руку на шаблю, відповів:

„— Коли говорите про честь, то не зачинайте від нехтованя її прав і не накладайте нічого насильством.

„— А ви, пане — говорив дальше голова зі спокоем ще страшнійшим від злости генерала — не ловіть за шаблю, отсе я вам раджу.

„Генерал оглянув ся з малим занепокоєнем, однак не уступив, але зібрав всю свою силу і крикнув:

„— Я не присягну.

„— В такім разі мусите згинути — відповів холоднокрівно голова.

„Епіней зблід. Він оглянув ся другий раз довкола себе. Кількох членів клубу шептали і добували свою збрую.

„— Генерале — сказав голова — не лякайте ся. Ви є між людьми честі, які ужиють всіх способів, щоб переконати вас перед ужитем послідного способу, однак як ви вже сказали, ви між заговірниками, ви посідаєте нашу тайну і ви мусите її нам вернути.

„Значуча мовчанка запанувала по тих словах. Генерал не відповідав.

„— Замкніть двері! — сказав голова до дверників. Після тих слів продовжувала ся дальше гробова мовчанка.

„Наконець генерал зробив пару кроків вперед, стараючи ся очевидно запанувати над собою.

„— Я маю сина — сказав — і я мушу думати про него, опинивши ся між душегубами.

„— Генерале! — сказав голова все ще зі спокоєм. — Один чоловік може образити п'ятьдесятьох, се є привілей слабшого. Однакож се не є добре користати з такого привілею. Пійдіть за моєю радою і присягніть, а не ображайте.

„Генерал знов, почувши висшість нашого голови над собою, завагався на хвилику. Відтак приступив до стола голови.

„— Яка є форма присяги? — спитав.

„— Присягаю на свою честь, що не виявлю нікому, що я бачив і чув 5 лютого, 1815, між девятою і десятою годиною вечер і признаю, що заслугою на смерть, якби я коли зломив свою присягу.

„Генерал нервово задрожав і не міг відповісти через кілька хвиль. Відтак, очевидно поборовши свою нехіть, виголосив вимагану присягу, але так тихо, що більшість зібраних не могла його чути і домагалися, аби він повторив присягу голоснійше, що він зробив.

„— Тепер вже можу відійти? — спитав після сего.

„Голова встав, закликав трох членів, щоби пішли з ним і всів в кариту з генералом, зав'язавши йому вперед очі. Одним з тих трох членів був фірман, який їх привіз. Інші члени клубу мовчки розійшлися.

„— Де бажаєте, щоби вас взяти? — спитав голова.

„— Денебудь, щоби тільки з між вас — відповів генерал.

„— Вважайте, пане — відповів голова — що ви вже не на зборах і маєте до діла тільки з поодинокими особами. Не ображайте їх, коли не хочете за те відвічати.

„Та замість послухати його, Епіней зачав говорити:

„— Ви все ще такі відважні у своїй кариті, як і на зборах, бо вас все ще таки є чотирих проти одного.

„Голова спинив кариту. Вони були в тій часті Де д'Орм, де були сходили що провадять до ріки.

„— Ви чого спинили? — спитав Епіней.

„— Бо ви, пане — сказав голова — образили чоловіка і сей чоловік не зробить одного кроку дальше, не зажадавши сатисфакції.

„— Другий спосіб душегубства? — спитав генерал, здвигаючи раменами.

„— Не робіть гамору, пане, коли не хочете, щоби я взяв вас за одного з трусів, які уживають свою слабість за щит. Ви є самі і тільки один дасть вам відповідь. Ви маєте шаблю при боці, а маю шаблю в своїй палиці. Ви не маєте свідка, один з тих панів послужить вам. А тепер прошу зняти перевязку.

„Генерал зірвав перевязку з очей.

„— Наконець — сказав — аж тепер я буду знати, з ким маю до діла.

„Отворено двері. Чотири чоловіки злізли з карити.”

Франц знов перервав собі і обтер каплі холодного поту зі свого чола. Було в тім щось страшного, коли син, блідий і дрожачий, читав на голос подробиці смерті свого батька, які доси були невідомі. Валентина зложила руки, як до молитви. Ноартіє глядів на Вієфорта з виразом найбільшої погорди. Франц зачав знов читати:

„Се було, як ми сказали, 5 лютого. Через три дні перед тим було п'ять або шість степенів морозу. Сходи були вкриті льодом. Генерал був товстий і високий. Голова пустив його на сторону поруча, щоби він легше зійшов на долину. Оба свідки йшли за ними. Се була темна ніч. Земля була вкрита снігом та ожеледею. Вода в ріці виглядала чорно. Один зі свідків позичив ліхтарню з недалекої баржі з вуглем і при світлі ліхтарні оглянули зброю. Шаблю президента, котру, як вже сказано, він носив у своїй палиці, була п'ять цалів коротша від генератової і не мала рукояти.

„Генерал запропонував кидати жереб, хто має котру шаблю уживати.

але голова відповів, що воліє, аби кождий уживав свою власну зброю. Лямпу поставлено на землі, оба противники усталися, зачався двобій. Шаблі мигали при світлі, як блискавиці. Противників майже не було видно.

„Генерал Епіней мав славу одного з найлучших знатоків уживання шаблі в армії, однак наш голова припер його з самого початку так сильно, що він посовгнув ся і впав. Свідки думали, що він вже вбитий, та голова знав, що не скалічив його, отже подав йому руку, щоби його піднести. Се розгорячило генерала замість успокоїти його. Він тим сильніше кинув ся тепер на свого противника. Та сей не схибив ні одного удару. Принявши його три рази на своїй шаблі, генерал шофнув ся, але побачивши ся знов припертим, вернув до наступу. За третім разом упав. Свідки думали, що він знов посовгнув ся, як попередню, і приступили, щоби його піднести, але той, що взяв його попід руку, почув, що рука мокра. Се була кров. Генерал, який майже зімлів, тепер віджив.

„— А — сказав — вони вислали до боротьби зі мною якогось учителя фехтовання.

„У відповідь голова підійшов до свідка, що тримав лямпу, і піднісши рукав, показав йому дві рани, які дістав в своє рамя; відтак отворив свиту і показав бік, в яким була пробита третя рана. Помимо сего він ані не ахнув. Генерал Епіней вмер пять хвиль пізніше.”

Франц прочитав кілька послідних слів таким голо-
сом, немовби дусив ся. Слова заледви було чути, відтак
спинив ся зовсім, потягнув рукою по очах, немов би старав
ся відігнати якусь хмару. Однак по хвилі зачав читати
знов:

„Голова сховав шаблю у свою палицю і пішов сходами до гори, за-
значаючи за собою на снігу стежку кровю. Заледви він виїз на верх scho-
дів, коли ми почули, як щось тяжке плеснуло на воді. Се було тіло ге-
нерала, яке свідки кинули в воду, впевнивши ся, що він вже не жив.
Отже генерал упав в правильнім двобою, а не погиб від засідки, як се
говорено. На доказ сего ми підписали отсю заяву, щоби ствердити правду,
бо може прийти хвиля, коли хтось з учасників сеї страшної сцени буде
оскаржений о упрямоу душегубство, або зломане законів чести.

„Борепер,
„Дішампі,
„Лешарпаль.”

Коли Франц скінчив читати се оповіданє, таке страшне
для сина; коли Валентина бліда зі зворушення, утерла сльо-
зу з ока; коли Вієфорт, дрожачий і скорчений в куті, ста-
рав ся зменшити бурю, кидаючи благальні погляди в сто-
рону невблаганого старця, обізвав ся Франц Епіней до
Ноартіє:

— Пане, коли ви так добре обзнакомлені з тими всіми
подробностями, ствердженими поважаними підписами, коли
очевидно інтересуетесь мною, хоч доси оказували се лиш
в той спосіб, що мені се було прикро, то не відмовте мені
послідної сатисфакції. Скажіть мені імя президента клубу,
щоби я бодай знав, хто убив мого батька.

Вієфорт механічно пошукав за клямкою дверей. Ва-

лентина, яка скорше, чим хто другий, предчула відповідь свого діда, пригадавши собі, що не раз бачила дві загоїни на його правім рамени, відступила кілька кроків назад.

— Панно — сказав Франц, звертаючись до Валентини — злучіть свої змагання з моїми, щоби знайти ім'я чоловіка, який зробив мене сиротою, коли мені було два роки.

Валентина була німа і без руху.

— Чекайте, пане! — сказав Вієфорт — не продовжуйте сеї страшної сцени. Імена укрито умисно. Мій батько сам не знає, хто був тим головою, а коли знає, то не може вам сего сказати: в словари нема імен власних.

— О горе, — заголосив Франц; — одинока надія, яка мене піддержувала і дала мені спримогу дочитати до кінця, була, що може бодай довідаюся ім'я того, хто убив мого батька! Пане! Пане! — благав, звернувшись до Ноартіє — в ім'я Бога, зробіть, що можете! Дайте мені зрозуміти в який небудь спосіб!

— Так — відповів Ноартіє.

— О, панно! панно! — крикнув урадуваний Франц — ваш дід каже, що може вказати — того чоловіка. Поможіть мені! Дайте мені свою поміч!

Ноартіє глядів на словар. Франц вхопив його з нервовим дрожанням і зачав перебирати по черзі букви азбуки, аж дійшов до „м”. На сій букві старий дав знак „так”.

— „М” — повторив Франц.

Його пальці посунули ся по словах, та при кождім Ноартіє відповідав знаком заперечення. Валентина схоронила свою голову між долоні. Наконєць Франц дійшов до слова *мої* (я сам).

— Так — дав знак старий.

— Ви? — крикнув Франц, якому волосся стало на голові дубом. — Ви, п. Ноартіє? Ви убили мого батька?

— Так — відповів Ноартіє, звернувши свій благородний зір на молодого чоловіка.

Франц упав безсильно на крісло. Вієфорт отворив двері і втік, бо прийшла в його голову думка вдусити рештку життя в серци свого старого батька.

РОЗДІЛ LXXVI.

Поступ молодшого Кавалькантія.

Тимчасом Кавальканті, старший, вернув до своєї служби — не в армії Його Величества Цісаря Австрії, тільки при столі гри в купелевім заведенню в італійським місті Люкка, де він був одним з найпильнійших гостей. Він програв вже кожний челюг, який дістав був за свою подорож до Парижа, щоби в гідний і поважний спосіб відіграти роль батька. При його відїзді п. Андрій дістав есі папери, які доказували, що він дійсно мав честь бути сином маркіза Вартоломея і маркізи Олїви Корсінарі.

Він тепер вже на добре вмішав ся у париське висше товариство, яке так легко впускає між себе чужинців і вважає їх не за те, чим вони є в дійсности, тільки чим вони хочуть себе вважати. Зрештою, чого треба молодому чоловікови в Парижі? Щоби сяк-так говорив по французьки, щоби добре представляв ся, щоби добре бавив ся і щоби платив готівкою. До чужинця не ставлять таких вимог, як до родовитого Француза.

Отже Андрій в протягу двох тижнів здобув досить поважне становище. Його титулували „паном графом”; про него говорили, що він має пятьдесят тисяч лірів на рік; а незмірні багатства його батька, сховані у каменьоломах Саравецци, були безустанною темою розмов. Один вчений чоловік, перед котрим се послїдне вгадано, як факт, сказав, що він сам бачив ті каменьолами і се додало великої ваги балачкам, які доси виглядали на сумнівні, однакж тепер прибрали позори дійсности.

Такий був стан справ в кружку париського товариства, коли Монте Крісто удав ся одного вечера на візиту до п. Дангляра. Дангляра не було дома, однакж графа попрошено, щоби зайшов і відвідав баронову. Він прийняв запрошенє.

Після обїду в Отейль і подій, що за тим слїдували, панї Дангляр не могла ніколи почути імени Монте Кріста, щоби не пійшов їй мороз поза шкіру. Так і сего разу стало ся. Вона попросила графа до себе, думаючи, що коли

відмовить ся, то знак, що грозить їй від него небезпека, колиж увійде, то його благородне лице, ясні очі і чемність розженуть скоро всяке вражінє страху. Однакож бароновій виглядало неможливим, щоби чоловік з такими милими манерами міг мати проти неї якісь недобрі пляни. Лиха людина підозріває зло лише тоді, коли воно має на цілі якийсь інтерес; шкода без ціли є непонятна.

Коли Монте Крісто увійшов до будуару, — баронова оглядала рисунки, котрі подавала їй дочка, що оглядала їх з молодим Кавалькантим; його присутність викликала вскорі звичайний ефект. Баронова прийняла його з усміхом, не зважаючи на змішанє, з яким перед хвилиною була почувала його ім'я.

Баронова на пів лежала на канапі, Євгенія сиділа коло неї а Кавальканти стояв коло Євгенії. Кавальканти убраний на чорно, в лякерованих черепаках і білих шовкових панчохах, потягав білою і досить вишуканою рукою по своїм білявім волосою, показуючи при тім на пальці діамант, який купив, не зважаючи на пересторогу Монте Кріста. Сей рух єднав ся з любовними поглядами на панну Дангляр і зітхненнями, зверненими рівнож на її адресу.

Панна Дангляр була все та сама, — гарна, але холодна і неприступна. Вона виділа кожний погляд, кожне зітхненє, але вони падали немов на щит Мінерви*), щит, який, як кажуть, охоронював деколи трудь Сафо**). Євгенія відклонила ся холодно графови і використала першу хвилю, коли розмова стала поважною, щоби втіти до своєї студії, з якої дуже скоро два веселі і галасливі голоси в злуці зі звуками фортепяну запевнили Монте Кріста, що панна Дангляр скорше воліє товариство панни Люїзи Арміді, своєї учительки музики, чим товариство його і п. Андрія Кавальканти.

Якраз тоді, розмовляючи з панєю Дангляр і позірно затоплений в розмову, граф завважив неспокій Андрія Кавалькантого, як він надслухував за музикою при дверях, котрих не смів переступити, і виказував одушевленє.

Вскорі вернув банкир. Його перший позір був звернений на Монте Кріста, другий на Андрія. Щодо жінки, то

*) Мінерва — римська богиня мудрости і штук хотіла завжди в повній збоуї і представляла силу думаня, плянованя та вишукотів.

**) Сафо — грецька поетка з 7 столітя перед Христом. Мала бути незвичайно здібна, однакож її творів заховало ся лише кілька то наших часів. Про її жите мало відомо, а те, що є відоме, не котре достовірне.

вклонився їй в спосіб, в який деякі мужі кланяються своїм жінкам і якого парубок звичайно не може зрозуміти.

— Пані не запросили вас до товариства при фортеп'яні? — спитав Дангляр Андрія.

— На жаль, ні, пане — відповів Андрій з зітхненем ще більше замітним, чим попередні. Дангляр сейчас пішов до дверей і отворив їх.

Обі панни сиділи на тій самій стільці при фортеп'яні і грали, кожна одною рукою, — спосіб, який їм дуже сподобався і який розвинули до надзвичайної досконалости. Панна Армелі, котру видно було через отворені двері, творила з Євгенією один з тих живих образів, в яких Німці любуються. Вона була досить гарна і надзвичайно паньсковата, маленька, як русалка, з великими кучерями, що спадали їй на плечі, і очима, в котрих пробивалося умуцнене. Говорили про неї, що в неї слабкі груди і що колись умре при співі. Монте Крісто кинув скорим і цікавим оком в сю кімнату. Се перший раз він бачив панну Армелі, про яку вже багато чув.

— Що то? — сказав банкир до своєї дочки. — Чи ми маємо бути всі виключені?

З тими словами взяв Андрія за руку і впровадив у кімнату панночок і чи через припадок, чи умисно, примкнув за собою двері частинно, так що з місця, на котрім вони сиділи, ані граф ані баронова не могли нічого бачити, однак баронова удала, що не завважила сего.

Вскорі граф почув голос Андрія, як він співав якусь корсиканську пісню при акомпанієменті фортеп'яну. Граф усміхнувся, почувши сю пісню, бо при ній забув про Андрія, а пригадав собі Бенедетта. Тимчасом пані Дангляр хвалилася перед графом силою ума свого мужа, який якраз того дня стратив триста до чотирьох тисяч франків через банкруцтво в Медіоляні. Похвала була вповні заслужена, бо якби граф не був почув сего від баронової, або з одного з тих жерел, з яких довідувався про все, то з лиця барона був би ніколи не прийшов до підозріння, що йому сталася якась пригода.

— Гм! — думав Монте Крісто — він починає укривати свої страти; ще місяць тому хвалився ними.

Відтак сказав голосно:

— О, пані! Пан Дангляр є такий зручний, що вскорі відзискає на біржі те, що деінде втратив.

— Я бачу, що ви маєте таку саму хибну думку, як багато других людей — сказала пані Дангляр.

— Котру думку? — спитав Монте Крісто.

— Що п. Дангляр спекулює, а він ніколи сего не робить.

— О, правда, пані; пригадую собі тепер, що п. Дебрей говорив мені... Але мимоходом кажучи, що се з ним стало ся? Я не бачив його вже яких три або чотири дні.

— Я також не бачила його — сказала пані Дангляр, досконало пануючи над собою. — Однакож ви зачали були реченє і не скінчили.

— Що то я казав?

— Пан Дебрей сказав вам...

— А, так, він говорив мені, що се ви складали жертву демонови спекуляції.

— Я колись любила се робити, признаю ся — відповіла пані Дангляр — але тепер того не роблю.

— В такім разі ви милите ся, пані. Доля є хитка. Як би я був жінкою і як би доля зробила мене жінкою банкира, то хоч би яка була моя віра в щастє мого мужа, — у спекуляції, знаєте, ціла річ є в добрім, або лихім щастю, — я, хочби, як кажу, мав яку віру в добре щастє свого мужа, то таки старав би ся здобути собі майно незалежне від него, хоч би й мав набути його, повірюючи свої справи в руки йому невідомі.

Пані Дангляр, на перекір всім своїм старанням, запаленіла ся.

— Слухайте — сказав Монте Крісто, якби не завважив її заклопотаня — я чув про щасливу ставку, яку зроблено вчєра на неаполітанські бонди.

— Я не маю ніяких і ніколи їх не мала. Однакож ми вже за богато говорили про гроші, графе. Так говоримо, як пара біржевих посередників. Чи чули ви про нещастє яке переслідує бідних Вієфортів?

— Що стало ся? — спитав граф, немов би про нічо не знав.

— Знаєте, що маркіз Сен-Мєран умер пару день після того, як вибрав ся в дорогу до Парижа, а маркіза умерла в кілька днів по своїм прибутю?

— Так — сказав Монте Крісто — я чув про се, однакож се право природи; їх батьки померли перед ними і вони

жалували за ними; потім вони умруть перед своїми дітьми і сі будуть за ними жалувати.

Ну, але се ще не все.

— Не все?

— Ні; вони мали віддати свою дочку...

— За п. Епінея. І щож, плян розбився?

— Так виглядає, що вчора рано Франц відклонився від сеї почеси.

— Невжеж? А причина звісна?

— Ні.

— Се дивно! Як-же п. Вієфорт зносить всі ті нещастя?

— Як звичайно — по філософічному.

В ту хвилю Дангляр вернув сам.

— Ти лишив п. Кавальканті зі своєю дочкою? — спитала баронова.

— І з панною Армілью — відповів банкир. — Чи ти вважаєш її за нікого? — Відтак звернувши ся до Монте Кріста, сказав: — Князь Кавальканті є дуже гарний молодець, правда? Та чи він дійсно князь?

— На се я не відповів би — сказав Монте Крісто. — Його батька представлено мені, як маркіза, отже він повинен би бути графом, однакж я думаю, що він не прив'язує великого значіння до сего титулу.

— Чому? — спитав банкир. — Як він князь, то повинен би удержувати свою рангу. Кожний повинен цінити свої права; мені се не подобає ся, як хтось легковажить собі своє походжене.

— О, з вас чистий демократ — сказав усміхаючись Монте Крісто.

— Але чи ти не бачиш — сказала баронова, на що ти себе наражаєш? Ану-ж випадково надійде п. Морсерф найде п. Кавалькантого в тій кімнаті, куди він, наречений Євгенії, ще ніколи не був допущений.

— Добре кажеш „випадково” — відповів банкир — бо він так рідко сюди заходить, що виглядає, немов тільки випадок приносить його сюди.

— Та все таки, як би прийшов і найшов того молодого чоловіка з своєю дочкою, то се було би для него прикро

— Для него! Ні, милиш ся. Альберт не зробив би нам такої чести, щоби бути заздрісним за свою наречену; він на стільки її не любить. Зрештою, я не дбаю про те, що йому подобає ся, або ні.

— Все таки, в нашім положеню...

— Е, що ти знаєш про наше положенє! На балю своєї матері він танцював раз з Євгенією, а п. Кавальканті три рази і він навіть не зауважив сего.

В ту хвилю сповістив льокай Альберта Морсерфа. Баронова скоро встала і йшла до студії, але Дангляр затримав її.

— Чекай! — сказав.

Баронова видивила ся зі здивованєм. Монте Крісто у давав, що нічого не бачить. Альберт увійшов, виглядаючи як найкраще, у веселім настрою. Він вклонив ся чемно баронівій, Данглярowi фаміліярно, а Монте Крістови з оче видною сердешністю. Відтак звернув ся до баронової:

— Чи можу спитати, як має ся панна Дангляр?

— Вона має ся зовсім добре — відповів скоро Дангляр — в сю хвилю вона вправляє ся в музиці з п. Кавалькантим у своїм сальонику.

Альберт заховав свій спокій і байдужність. Він міг бути трохи вражений, але він знав, що око Монте Кріста спочивало на нїм.

— Пан Кавальканті має гарний теноровий голос — сказав він — а панна Євгенія має знаменитий сопран. Крім сего вона грає на фортеп'яні з правдивим артизмом. Концерт мусить бути дуже гарний.

— Вони до себе знаменито допасовують — сказав Дангляр.

Альберт ніби не завважив сеї замітки, яка одначе була на стільки шорстка, що пані Дангляр запаленїла ся.

— Я також музикальний — сказав молодець — так бо дай говорили мені мої учителі, але се дивна річ, що мій голос ніколи не зливає ся з ніяким другим, а найгірше з сопраном.

Дангляр усміхнув ся, немов би хотїв сказати, що се байдуже. Відтак, хочячи, без сумніву, таки осягнути свою ціль, сказав:

— Князя й мою дочку вчора загально подивляли. Ви не були на партії, п. Морсерф?

— Про якого князя говорите? — спитав Альберт.

— Про князя Кавальканті — сказав Дангляр, вперши ся, щоб титулувати молодого чоловіка в такий спосіб.

— Вибачайте — промовив Альберт — я не знав, що

він князь. Так князь Кавальканті співав вчора з панною Евгенією? Се мусіло бути дійсно гарно. Жалую, що я їх не чув. Та я не міг прийняти вашого запрошення, бо приобіцяв товаришити своїй мамі на німецький концерт, який давала баронова Шато-Рено.

Відтак по хвилі, немов би сего предмету ще не порушувано, спитав:

— Чи може бути мені вільно віддати привіт панні Дангляр?

— Заждіть хвилику — сказав банкир, придержуючи молодця. — чуєте сю чудову каватіну? Та, та, та, ті, та, ті, та; а, як се гарно. Нехай вже скінчать, ще хвилику! Браво! Браві! Брава!

Банкир дійшов до ентузіазму в одобрюванню.

— Справді — сказав Альберт — се чудово. Ніхто не розуміє краще музики свого краю, чим князь Кавальканті. Ви казали „князь”, чи не так? Він може ним легко стати, колиб ще не був; в Італії се не є надзвичайна річ. Та вертаючи до чаруючих музикантів, ви повинні нас вгостити, пане Дангляр. Не кажучи їм, що є присутній чужий чоловік, попросіть їх, аби заспівали ще одну пісню. Се так гарно прислухувати ся музиці з укриття в близькім віддаленню, не будучи видним і не приглядаючись а тим самим не докучаючи музикантові, який в сей спосіб остає свободним, щоб дати себе опанувати всякій інспірації свого генія або всій буйности духа.

Дангляра вразила байдужність Альберта. Він відтягнув Монте Кріста на бік.

— Що думаєте про нашого любовника? — спитав.

— Він виглядає на холодного! Однакож ви дали слово

— Так, без сумніву, я обіцяв дати свою дочку чоловікові, котрий її любить. Якби Альберт мав навіть майно Кавалькантового, то через його гордість я не радби мати його своїм зятем.

— О — сказав Монте Крісто — моє прив'язанє до него може мене засліплює, але я впевняю вас, що п. Морсерф є прегарний молодець, який зробить вашу дочку щасливою і скорше, чи пізнійше, буде щось значити в світі. Становище його батька є знамените.

Гм! — воркнув Дангляр.

— Сумніваєте ся?

— Минувшина, — та невідома минувшина.

— Алеж минувшина батька не опадає на сина.

— Се правда.

— Справді, не будьте вперті. Місяць тому ви хотіли сего подружа. Розумієте мене — я в розпуці. Се в моїм домі ви стрітили сего молодого Кавальканті, про якого, повторяю вам, я не знаю нічого.

— Але я знаю.

— Ви робили допити?

— Чи була яка потреба того? Чи не можна на перший погляд ока пізнати, з ким маємо до діла? Передовсім він є багатий!

— Я не є певний сего.

— Однакож ви є відвічальні за него.

— На пятьдесят тисяч лірів — се дрібниця.

— Він має знамените вихованє.

— Гм! — сказав тепер з черги Монте Крісто.

— Він музикальний чоловік.

— Всі Італійці музикальні.

— Але-ж, графе, не робіть несправедливости сему молодцеві.

— Ну, я признаю ся, що коли я знаю вашу звязь з родиною Морсерфів, то мені неприємно, що він влазить в дорогу.

Дангляр вибух сміхом.

— Який з вас пуританин! — сказав. — Се діє ся кожного дня.

— Але ви не можете сего так урвати. Морсерфи надіють ся на се подруже.

— Справді?

— Без сумніву.

— В такім разі нехай се вияснять. Ви можете згадати се батькови натяком. Ви так близько жиєте з сею родиною

— Я? А ви звідки таке взяли?

— З їх балю. Там се було видно дуже добре. Чому графиня, горда Маркида, пишна Каталянка, яка заледви отворить уста до своїх найстарших знакомих, взяла вас за руку, попровадила в город приватними стежками і оставала там пів години? Приймете ся сказати слово батькови?

— Дуже радо, як собі сего бажаєте.

— Однакож так, щоби сим разом справа була вже полагоджена певно і рішучо. Коли він жадає моєї дочки, то нехай назначить день, скаже свої услівя, — одним словом

або зрозуміймо ся, або посварім ся. Ви розумієте? Досить опізнювання!

— Добре, пане. Я зверну увагу на сю справу.

— Не скажу, що ожидаю його з приємністю, але ожидаю його. Банкир, як знаєте, мусить бути рабом свого слова.

І Дангляр зітхнув, як Кавальканті пів години перед тим.

— Браві! браво! брава! — крикнув Морсерф, наслідуючи банкира при опліскуванню музичного твору, який якраз скінчено.

Дангляр зачав дивити ся з підозрінем на Морсерфа, коли хтось шепнув до него пару слів.

— Я сейчас верну — сказав банкир до Монте Кріста — чекайте на мене. Може буду мати що сказати вам.

Баронова скористала з відсутности свого мужа, аби трутити двері від студії своєї дочки і Андрій, який сидів перед фортепяном, скочив з перестрахом. Альберт вклонив ся панні Дангляр з усміхом, а вона, не виглядаючи ні трохи заклопотаною, віддала поклін зі своїм звичайним холодом. Кавальканті був очевидно заклопотаний. Він вклонив ся Морсерфови, який відповів йому найбільше імпертигентським поглядом, який був можливий. Відтак Альберт зачав хвалити голос панни Дангляр і жалувати, після того, що якраз чув, що попереднього вечера не міг бути присутнім.

Кавальканті, оставши самітним, приступив до Монте Кріста.

— Ходім — сказала пані Дангляр — лишіть музику та компліменти, напемо ся чаю.

— Ходи, Люїзо — сказала панна Дангляр до своєї приятельки.

Вони перейшли до сусідного сальону, де був приготований чай. Якраз коли були приготовані, на англійську моду, лишати ложечки в своїх горнятках, отворили ся двері знов і увійшов Дангляр, видимо зворушений. Монте Крісто завважив се найбільше і очима спитав банкира, що стало ся.

— Я якраз говорив зі своїм курієром з Греції — сказав Дангляр.

— Ага! — сказав граф. — То се була причина, чому вас відкликано з між нас?

— Так.

— Як живе ся королеві Оттонови? — спитав Альберт найвеселішим тоном.

Дангляр кинув в його сторону погляд повний підозріння, але не відповів, а Монте Крісто відвернувся, аби укрити вираз пожалування, який показав ся на його лиці, але зараз уступив.

— Підемо разом, чи не так? — спитав Альберт графа.

— Як бажаєте — відповів сей.

Альберт не розумів погляду банкира і звернувши ся до Монте Кріста, котрий розумів його досконало, спитав:

— Ви бачили, як він на мене подивив ся?

— Так — відповів граф — але чи думаєте, що в тім погляді було щось спеціального?

— Я так думаю. І що він хотів сказати натяком про новини з Греції?

— Як можу я се знати?

— Бо ви мабуть також маєте кореспондентів в тім краю.

Монте Крісто усміхнувся значучо.

— Чекайте — сказав Альберт — ось він надходить Мушу сказати панні Дангляр комплімент за її сукню під час того, як її батько буде говорити з вами.

— Коли взагалі маєте говорити їй компліменти, то говоріть бодай про її голос — сказав Монте Крісто.

— Ні, хтонебудь другий може се зробити.

— Мій дорогий вісконте, з вас неможливий імпертимент.

Альберт приступив до Євгенії з усміхом. Враз з тим Дангляр зігнувся до уха Монте Кріста.

— Ваша рада була знаменита — шепнув йому. — Страшна історія містить ся в тих двох словах „Фернанд” і „Яніна”.

— Не може бути! — сказав Монте Крісто.

— Так, я оповім вам усе, але вперед заберіть сего хлопця; я не можу стерпіти тут його присутности.

— Він йде зі мною. Чи маю післати до вас його батька?

— Тепер се більше потрібне, чим коли.

— Дуже добре.

Граф дав знак Альбертові; оба вклонили ся паням і відійшли — Альберт зовсім байдужий на погорду в очах панни Дангляр, підчас коли Монте Крісто, виходячи, по-

вторив ще раз пані Дангляр свою пересторогу, що жінці банкіра добре самій забезпечити ся на будучність.

Кавальканті остав ся паном поля.

РОЗДІЛ LXXVII.

Дочка Алі Тебеліна.

Заледви коні графа скрутили за угол бульвару, коли Альберт, обернувши ся до графа, вибух голосним сміхом в дійсности на стільки голосним, що виглядав на силуваний.

— Ну — сказав він — а тепер я поставлю те саме питанє, яке Карло IX поставив Катерині де Медічі по різні в ніч св. Вартоломея*): Чи добре відіграв я свою ролю?

— Про що ви говорите?

— Про впровадження мого суперника до Данглярів!

— Якого суперника?

— Отсе мені раз! Якого суперника? Та-ж вашого протегованого, п. Андрія Кавальканті!

— Не жартуйте, вісконте, прошу дуже. Андрій не є моїм протегованим, — в крайнім разі не в його відношеню до Данглярів.

— І на вас впалаб провина, як би ви не помогли йому в тій родині, колиб він там дійсно потребував помочі; на щастє для мене, він не потребує ніякої помочі.

— Що? Ви думаєте, що він залицяє ся до панни Дангляр?

— Я певний сего. Його тужні погляди і м'який голос коли говорить до панни Дангляр, вказують зовсім виразно на його наміри. Він старає ся о руку гордої Евгенії.

*) В ніч св. Вартоломея, 24 серпня, 1572 року, відбула ся у Франції масова різня протестантів, переведена з волі Катерини де Медічі, яка була регенткою королівства в імени свого сина Карла IX. Сю різню благословив і звеличав папа римський, видаючи з сеї нагоди спеціальні медалі і проголошуючи сей рік ювілейним. Різню зорганізовано потайно і протестантів вона заскочила несподівано. Зачала ся різня в Парижі, де католики напали на сплячого адмірала Коліні, провідника протестантів, і убили його. В подібний спосіб напали й на других протестантів і в самім Парижі убили їх около 4,000. В цілій Франції погибло підчас різні, після різних обчислень, від 30,000 до 70,000 протестантів.

— Се нічо не значить, як доєго вони воліють вас.

— Однакож так воно не є, мій дорогий графе. Навпаки, мене з обох сторін відштовхують.

— З обох сторін?

— Очевидно що так. Панна Евгенія заледви відповідає мені а її довіренниця, панна Армілі, зовсім до мене не говорить.

— Однакож батько має для вас велику пошану — сказав Монте Крісто.

— Він? О, ні. Він вбив в моє серце тисячу ножів — подостатком для трагедії, я признаю, однакож вони замість ранити мене затуплювали ся ще в своїх похвах, та все таки були се ножі правдиві і смертоносні.

— Заздрість є доказом любови.

— Так, але я не є заздрісний.

— То він заздростить.

— Кому, Дебреєви?

— Ні, вам.

— Мені? Я заложив би ся, що поки промине тиждень то двері Данглярів будуть замкнені переді мною.

— Милите ся, мій дорогий вісконте.

— Докажіть мені.

— Хочете, щоби я се зробив?

— Так.

— Добре! Мені припоручено старати ся, аби граф Морсерф взяв ся до дефінітивного поладнання з бароном.

— Хто вам се припоручив?

— Сам барон.

— О! — сказав Альберт зі збитошним усміхом — ви сего не зробите, правда що ні, пане графе?

— Алож певно, що зроблю. Я обіцяв се зробити.

— Га! — сказав Альберт, зітхаючи. — Як бачу, то й ви завзяли ся мене оженити.

— Я завзяв ся жити добре з усіми, от се є правда — відповів Монте Крісто. — Говорячи однакож про Дебрея, що се значить, що я не бачу його послідними часами в домі барона?

— Там була суперечка.

— Що? З бароновою?

— Ні, з бароном.

— Чи він щось завважив?

— Лиш не жартуйте.

— Ви думаєте, що він підозрівав? — спитав наївно Монте Крісто.

— Звідки ви зявили ся, мій дорогий графе? — спитав Альберт.

— Нехай буде, що з Конго.

— Ні, се мусить бути десь ще дальше.

— На всякий случай я нічого не знаю про мужів в Парижі.

— Пане графе, мужі є досить подібні до себе скрізь. Пересічний муж з якоїнебудь країни є досить вірним оком мужів в цілім світі.

— То в такім разі що могло допровадити до суперечки між Данглярм і Дебреєм? Виглядало, що вони дуже добре себе взаємно розуміли — сказав Монте Крісто з відновленою простодушністю.

— А тепер ви пробуєте поглибити містерії Ізиди*), в які я не є втаємничений. Коли Андрій Кавальканті стане членом родини Данглярів, тоді можете поставити йому се питанє.

Карита спинила ся.

— От, я вже й дома — сказав Монте Крісто. — Зайдіть. Се лиш пів до одинайцяті.

— Дуже радо.

— Моя карита відвезе вас.

— Ні, дякую. Я дав розпорядженє, щоби моя повозка їхала за мною.

— Нехай буде й так — сказав Монте Крісто, виходячи з карити.

Оба увійшли до середини. Сальон був освічений, коли увійшли в него.

— Зроби нам чаю, Батестен — сказав граф.

Батестен вийшов мовчки і за дві хвилі з'явив ся знов з добре наповненим підносом, який немов вискочив з під землі.

— Направду, пане графе — сказав Морсерф — мушу вас подивляти, не за ваше багатство, бо може й є багатші люди від вас, ані за вашу бистрість ума, бо можуть бути

*) Ізиди (Ізіс), єгипетська богиня. Богиня плодючости і жіночости. Вона мала бути сестрою і жінкою найстаршого бога Озіріса і матір'ю Горуса. Озіріс представляв сонце, яке гинуло в ночі, але відживало рано, як син Ізиди Горус і дружило ся знов з Ізидою.

такі, що вам дорієнують, тільки за спосіб, в який вам usługують — без ніяких питань і в миг ока. Так виглядає, немов би ваші слуги вгадували ваші бажання після того, в який спосіб дзвоните на них і що постійно держуть на поготівлі все, чого можете забажати.

— Те що говорите, є може й правда. Ви знаєте мої привички. От побачите примір. Чим хотілиб ви бути заняті підчас того, як будете пити чай?

— Я хотів би курити.

Монте Крісто вдарив раз в дзвінок. За хвилину відкрили ся приватні двері і в них з'явив ся Алї, несучи дві люльки з довгими цибухами, наповнені знаменитою лятакією.

— Се чисте чудо! — сказав Альберт.

— О, ні, се є зовсім проста річ — відповів Монте Крісто. — Алї знає, що я звичайно курю, коли п'ю чай або каву. Він знає, що я зажадав чаю і що я припровадив вас з собою. Коли я кличу його, то він розуміє, чого я хочу, а що він походить з краю, де гостинність звичайно виказує ся люлькою, то він приніс дві замість одної.

— Ваше пояснене є без сумніву зовсім просте, та все таки се правда, що тільки ви... Що се я чую? — Морсерф склонив голову до дверей, зза яких добували ся немов звуки гітари.

— Слово даю, мій дорогий вісconte, що вам присуджено нині слухати музики — відповів Монте Крісто. — Ви заледви утекли від фортепяну панни Дангляр, щоби тут зробила на вас напад гузля моєї Гайде.

— Гайде! Що за пречудне імя. Отже се справді є десь жінки, що носять імя Гайде поза поезіями Байрона?

— Вжеж що є. Гайде є досить незвичайне імя у Франції, але в Альбанії та Епірі воно є досить звичайне. Се таке саме, якби ви сказали: Віра, Надія, Любов. Се рід хрестного імени, як се ви, Парижани, називаєте.

— А, як се гарно! — сказав Альберт. — Мені дуже булоб мило кликати своїх краянок: панна Доброта, панна Мовчанка, панна Любов. Подумайте лише, якби панну Дангляр, замість Кляра Марія Євгенія кликати: панна Чистота Смирність Невинність Дангляр. Яке се гарне вражінє робилоб при оголошуваню заповідий.

— Тихо! — перестеріг його граф — не жартуйте так голосно. Гайде може вас почути.

— Думаєте, що вона сердилаб ся?

— Ні, певно ні — відповів гордовито граф.

— То вона мусить бути згідлива, чи не так?

— Не можна назвати сего згідливістю, се її обов'язок. Рабиня не повинна ображати свого пана.

— Дайте спокій! Тепер вже ви жартуєте. Де нині є раби?

— Бачите, що є, бо Гайде є моєю рабинею.

— Справді, графе, ви не робите нічого, ані не маєте нічого, як другі люди. Рабиня графа Монте Крісто? Та се само становить вже рангу у Франції. Коли брати на увагу скільки ви видаєте грошей, то вона повинна мати яких сто тисяч корон на рік.

— Сто тисяч корон? Бідна дівчиниско мала первісно більше, чим се. Вона уродила ся серед скарбів, в порівнянню з якими скарби з „Тисяч і одної ночі” є дрібницею.

— То вона мусить бути якась княжна?

— Так, і то одна з найбільших у своїм краю!

— Я так думав. Якже се стало ся, що така велика княжна стала рабинею?

— А як стало ся, що Діонізії Тиран*) став учителем? Воєнне щастє, мій дорогий вісконте, каприс долі.

— Чи її ім'я остає в тайні?

— Для світа так, але не для вас, мій дорогий вісконте, бо ви один з моїх приятелів, і будете мовчати, коли приобіцяєте мовчанку. — Чи не так?

— Даю слово чести.

— Ви знаєте історію паші Яніни?

— Паші Тебеліна? Се-ж на його службі мій батько доробив ся майна.

— А, правда, я й забув се.

— Отже чим є Гайде для Алї Тебеліна?

— Тільки дочкою.

— Що? Се дочка Алї Паші?

— Дочка Алї Паші і хорошої Василіки.

— І вона є вашою рабинею?

— Так, якраз так.

— Але як вона нею стала?

*) Діонізії молодший, абсолютний монарх (тиран) міста Сиракуз на Сицилії, прогнаний зі своєї держави, осів в місті Коринті і заробляв на жите учительованем.

— Як то як? Я купив її одного дня, переходячи ринком Царгороду.

— Дивно! З вами, дорогий графе, чоловік не жиє, тільки снить. Тепер я скажу може нерозумну і необдуману просьбу, але

— Кажіть.

— Але як ви виходите з Гайде і часом навіть берете її до опери

— Говоріть, говоріть.

— Я думаю, що можу відважити ся попросити вас о сю ласку.

— Можете просити мене о все, що вам подобає ся.

— Отже добре, мій дорогий графе, представте мене своїй княжні.

— Зроблю се, але під двома услів'ями.

— Приймаю їх відразу.

— Перше, що нікому не скажете, що я позволив вам на те побаченє.

— Дуже добре — згодив ся Альберт, простягаючи руку. — Присягаю, що не скажу нікому.

— Друге, що не скажете їй, що ваш батько служив у її батька.

— Присягаю й на се.

— Досить, вісконте. Ви запам'ятаєте сі дві обіцянки. Я знаю, що ви чоловік чести.

Граф знов вдарив в дзвінок. Появив ся Алї.

— Скажи Гайдї — промовив граф, — що я буду пити з нею каву. І дай їй до зрозуміння, що бажаю дозволу представити їй одного зі своїх приятелїв.

Алї вклонив ся і вийшов з кімнати.

— Тепер, зрозумійте мене — сказав граф — що не маєте ставити їй питань прямо. Коли хочете щось довідати ся, скажіть менї, а я її спитаю.

— Згода!

Алї появив ся третій раз і відтягнув назад заслони, що закривали двері, даючи в сей спосіб знак своєму панови і Альбертови, що можуть туди перейти.

— Ходїм — сказав Монте Крісто.

Альберт потягнув рукою по волосю і підкрутив вусик; відтак вдоволивши ся своїм особистим виглядом, пішов за графом у кімнату. Алї уставив ся як якийсь перший сто-

рож, а при дверях стояли три французські служниці під проводом Мірти.

Гайде ожидала своїх гостей в першій зі своїх кімнат. Се був сальон. Її великі очі були розширені зі здивовання : очидання, бо се був перший випадок, що якийнебудь чоловік крім Монте Кріста, дістав доступ до її кімнати.

Вона сиділа на софі, поставлений в куті кімнати, зложивши ноги під себе на східний лад, зробила для себе, так сказатиб, гніздо з повишиваних та порізаних на пояси шовків, — найбогатшого східного виробу. Побіч неї стояв інструмент, на яким вона якраз грала. В такому оточенню вона виглядала чаруючо.

Побачивши Монте Кріста, вона встала і привитала його питомим їй усміхом, що виражав рівночасно послух і любов. Монте Крісто підійшов до неї і витягнув руку, яку вона піднесла до своїх уст.

Альберт остав при дверях, очарований сею дивною красою, яку побачив перший раз і якої у Франції не можна було собі представити.

— Кого ви припровадили? — спитала молода дівчина Монте Кріста у грецькій мові. — Чи се брат, приятель, звичайний знакомий, чи ворог?

— Приятель — відповів Монте Крісто тєю самою мовою.

— Яке його ім'я?

— Граф Альберт. Се той чоловік, котрого я спас з рук бандитів в Римі.

— Якою мовою, хочете, щоби я розмовляла з ним?

Монте Крісто обернув ся до Альберта.

— Ви вмієте ново-грецьку мову? — спитав його.

— На жаль, ні, навіть старогрецької не вмію, мій дорогий графе. Ніколи Гомер та Плятон не мали більше недбалого і можу сказати догани гідного ученика.

— В таким разі — сказала Гайде, доказуючи, що зовсім добре зрозуміла питанє Монте Кріста, як і відповідь Альберта — в таким разі я буду говорити по французьки або італійськи, як мій пан бажає, аби я говорила.

Монте Крісто застановив ся хвильку.

— Говори по італійськи — сказав до неї. Відтак звернув ся до Альберта: — Великий жаль, що ви не рѣзумієте ні старо-грецької ні ново-грецької мови, якими Гайде го-

ворить так плавно. Бідна дитина буде приневолена говорити до вас по італійськи, а се може не дасть вам вірного поняття про неї.

Граф зробив знак для Гайде.

— Пане — сказала вона до Морсерфа. — Витаю вас щиро, як приятеля мого пана.

Се сказала вона знаменитим тосканським діалектом з тим мягким римським акцентом, що робить мову Данте так само звучною, як мова Гомера. Відтак, звернувшись до Алї, сказала йому принести каву і люльки, а коли сей вийшов, аби виконати розпорядженє, вона кивнула до Альберта, аби приступив ближше.

Монте Крісто і Морсерф притягнули свої крісла до малого столика, на котрім були розложені ноти, рисунки і вази з цвітами. Увійшов Алї, приносячи каву і люльки. Для Батестена ся часть будинку була заборонена. Альберт не хотїв взяти люльки, яку подавав йому мурин.

— Беріть, беріть! — сказав граф. — Гайде є майже так цивілізована як яка Парижанка. Вона не любить запаху гаванського тютюну, але тютюн сходу — се перфума, як знаєте.

Алї вийшов. Кава в горнятках була приготована і в додатку для Альберта принесено склянку з цукром. Монте Крісто і Гайде пили арабський напитек на арабський лад, то значить без цукру. Гайде взяла порцелянове горнятко у свої делікатні пальчики та понесла його до уст з виразом невинної приємности, з яким дитина їсть або ле щось, що любить. В ту хвилю увійшло дві дівчині з великим підносом, наладованим ледами та шербетом, який розложили на двох столиках, на се призначених.

— Дорогий пане господарю і ви сіньоро — сказав Альберт по італійськи — вибачте за мою позірну тупість. Я цілковито здурів. І не диво. Я ось в серці Парижа. Ще перед хвилию я чув гуркіт омнібусів і дзвінки продавців лемонади, а тут бачу себе нагло перенесеним на Схід — і то не той Схід, який я бачив, тільки той, який мої снімені змалювали. О, сіньоро, якби я міг говорити вашою мовою, по грецьки, то се стільки додалоб до чару сеї сцени, що я ніколи не зміг би її забути.

— Я говорю на стільки по італійськи, що зможу з вами розмовити ся, пане — сказала Гайде тихо, — і як ви

любите Схід, то я зроблю все, що зможу, аби ви могли його тут найти.

— Про який предмет маю я з нею говорити? — спитав Альберт притишеним голосом Монте Кріста.

— Що вам подобає ся. Можете говорити про її край, про її діточі спомини, а як волієте, то говоріть про Рим, Неаполь, або Фльоренцію.

— Е — сказав Альберт — се не лицювалоб в товаристві Грекині розмовляти про те саме, про що міг би розмовляти з Парижанкою; ліпше будемо говорити про Схід.

— Так і говоріть, тимбільше що з усіх тем, які можете вибрати, ся буде для неї наймилійша.

Альберт обернув ся до Гайде.

— В яким віці виїхали ви з Греції, сіньоро? — спитав її.

— Я виїхала, маючи заледви пять літ.

— І памятаєте щонебудь про свій край?

— Коли замкну очі і задумаю ся, то немов все другий раз бачу. Душа має свої органи зору, як і тіло; коли одначе те, що бачимо тілесним оком, забуває ся часом, то того, що душа бачила, не можна забути.

— А як далеко у минувшину сягають ваші спомини?

— Я заледви могла ходити, коли моя мати — вона називала ся Василіка, а се значить „королівська”, — при сім слові дівчина гордо піднесла голову вгору, — взяла мене за руку і зложивши в калитку всі гроші, які мала, та закривши лице серпанком, щоби ніхто нас не пізнав, пішла зі мною збирати милостиню для невільників, говорячи: „Той, хто дає убогим, позичає Господеви”. А коли вже наша калитка була повна, ми вернули до палати і не кажучи ані слова батькови, вислали ті гроші до монастиря, звідки розділено їх між невільників.

— А кільки вам було в ту пору?

— Я мала три роки — сказала Гайде.

— Отже ви памятаєте, що діяло ся довкола вас, коли вам було тільки три роки? — здивував ся Альберт.

— Всьо памятаю.

— Графе — сказав Альберт знов низшим голосом до Монте Кріста — позвольте сіньорі, аби сказала мені дещо зі своєї історії. Ви заборонили мені згадувати їй імя мого батька, однакож може вона згадає його з власної волі

підчас свого оповідання, а ви не можете представити собі, яку приємність зробить се мені, коли почую наше ім'я з таких гарних усточок.

Монте Крісто звернув ся до Гайде і з виразом лиця який казав їй звернути якнайбільшу увагу на його слова промовив по грецьки:

— Оповідж нам про свого батька, але не згадуй ані імени зрадника, ані самої зради.

Гайде зітхнула тяжко і тїнь смутку перейшла по її чолі.

— Що ви їй сказали? — спитав Морсерф знов півголосом.

— Я ще раз пригадав їй, що ви приятель і що вона не потребує перед вами нічого укривати.

— Так се благородне ходжене за милостинею для не вільників є першою річею, яку ви запам'ятали — сказав Альберт до Гайде. — Що-ж було далше?

— Далше памятаю, немов би се було тільки вчера, як я сиділа в тїни сикамор над берегом озера, в котрого воді дрожачі листки дерев відбивали ся, як в зеркалі. Під найстаршим і найгрубшим з дерев, оперши ся на подушки, сидів мій батько. Моя мати сиділа у його стіп, а я, як дитина, бавила ся довгою білою бородою батька, що спадала йому на груди, або висадженою діамантами рукоятю скимитара, причепленого до його пояса. Від часу до часу приходив до чого якийсь Альбанець і говорив щось, на що я не звертала уваги, але на що він завсїгди відповідав тим самим голосом: „Вбити”, або „Помилувати”.

— Чи не є се дивне — сказав Альберт — чути, як такі слова виходять з уст молодой дівчини, що не є на сцені. Чоловік мусить пригадувати собі: (Се не є казка. А як виглядає Франція вашим очам, призвичаєним глядіти на такі зачаровані сцени?

— Я думаю, що се гарний край — сказала Гайде — однакж я виджу Францію такою, якою вона є дійсно, бо я гляджу на ню очима жінки. Тимчасом мій рідний край, про який я можу судити тільки на підставі вражїнь, вбитих в мою діточу думку, виглядає завсїгди сповитим в мрачну атмосферу, ясну або сумну, відповідно до того, як мої очі бачили мій гарний рідний край, або місце, де я перетерпіла гіркі страданя.

— Така молода! — сказав Альберт, піддавши ся мимоволі силі банальности. — Чи се можливо, щоби ви знали страданя инакше, як з імени?

Гайде звернула свої очі до Монте Кріста, який зробивши майже незамітний знак, шепнув:

— Дальше!

— Нічо так сильно не вбиваєть ся в память, як спомини з вчасного дитинства, а з виїмком двох споминів, які я вам перед хвилию згадала, всі інші мої спомини є сумні.

— Говоріть, говоріть, сіноро! — промовив Альберт. — Я впевняю вас, що прислухую ся вам невимовно радо.

Гайде відповіла на сю замітку меланхолійним усміхом.

— Отже ви хочете, щоби я перейшла до своїх інших споминів? — спитала.

— Я прошу, щоби ви се зробили — відповів Альберт.

— Добре! Я мала заледви чотири роки, коли одної ночі несподівано збудила мене моя мати. Ми були в палаті в Янїні. Вона вхопила мене з подушок, на котрих я спала, і коли я отворила свої очі, я бачила, що її очі були наповнені сльозами. Вона взяла мене, не говорячи. Коли я побачила, що вона плаче, я зачала плакати також.

— „Тихо, дитинко” — сказала вона.

— В иншу пору помимо просьб і грозьб моєї матери я з капризом дитини була призвичаєна виказувати свої почування жалю, або невдоволення тим, що плакала, як довго мені хотіло ся, та сим разом стільки було жаху в голосі моєї матери, що я сейчас перестала плакати. Вона почесла мене скоро. Я побачила, що ми зійшли по великих сходах. Перед нами всі слуги моєї матері з куфрами, мішками, орнаентами, дорогоцінностями і калитками з золотом сходили так само з поспіхом тими самими сходами. За жінками йшла сторожа з дваїцяти чоловіків, узброєних в довгі кріси і пістолі та убраних в костюми, до яких ви призвичаїли ся у Франції, відколи Греція стала державою. Можете представити собі, що було щось трізне і загадочне — в сім місци Гайде потрясла головою і зблідла на самий спомин сцени, — у тім довгім ряді невільників і жінок, на пів пробуджених зі сну, — так бодай виглядали вони мені, яка сама була пів-сонна. На стінах попри сходи відбивали ся великанські тіни, що дрожали при мигаючім світлі смолоскипів і своїми головами досягали до стелі понад нами.

— „Скоро!” — промовив голос при кінці галерії. Перед тим голосом склонилося все, як схиляє ся збіже на поли під подувом вітру. Щодо мене, то я від того голосу задрожала. Се був голос мого батька. Він йшов послідний, убраний у свій величавий стрій і держучи в руці карбін*), який подарував йому ваш цісар. Він спирав ся на рамя свого довіренника Селіма і гнав нас всіх перед собою, як пастух жене стадо сполоханих овець. Моїм батьком — замітила Гайде, підносячи голову — був сей славний чоловік, якого в Європі знають під іменем Алї Тебеліна, паші Яніни; перед ним дрожала Туреччина.

Альберт, сам не знаючи чому, здригнув ся, почувши се ім'я, виголошене голосом повним гордості і поваги. Йому здавало ся, що щось надприродно страшне і сумне блиснуло в сю хвилю в ясних очах Гайде.

— Незадовго — оповідала далше Гайде — ми спинили ся і побачили себе над берегом озера. Мати притиснула мене до свого серця, яке сильно било ся, і в віддаленю кількох кроків я побачила свого батька, як він неспокійно оглядав ся. Чотири мармурові сходи провадили до зеркала води і низше них стояв на воді човен. З того місця, де ми стояли, я виділа серед озера велику чорну масу; се був кіоск**), до якого ми мали удати ся. Сей кіоск виглядав мені на досить віддалений, можливо, що через нічну пітьму, яка не давала виразно відріжнювати предметів.

— Ми всіли на човен. Я памятаю, що весла не робили ніякого плюскоту, ударяючи по воді. Крім веслярів на човні була тільки жіноча прислуга, мій батько, мати, Селім і я. Узброєні люди, палікари, стояли на березі озера, готові боронити нашої утечі. Вони повклякали на найнижшій з мармурових сходів. Наш човен летів по воді.

— „Чому наш човен так скоро жене?” — спитала я матери.

— „Тихо, дитино — відповіла мати — ми втікаємо”.

— Я не розуміла сего. Чому мавби втікати мій батько? — він такий всесильний, він, перед котрим всі другі були

* Карбін — коротка пальна ручна зброя, яку уживано в 15 і 16 століттю; короткий кріс, якого уживає переважно кавалерія.

**) Кіоск — палатка, павільон, отворений турецький літний дімок без стін, тільки з дахом опертим на стовпах.

призвичаєні втікати, він, котрий мав примівку: „Вони ненавидять мене, бо боять ся мене”!

— Та се в дійсности була утеча. Опісля мені сказали, що гарнізон в замку Яніни, умучений довгою службою...

Тут Гайде кинула значучий погляд на Монте Кріста, якого очи були втянені в її лице підчас її оповідання. Дівчина оповідала дальше повільно, як особа, що старає ся видумати або замовчати якусь подробицю історії, котру оповідає.

— Ви сказали, сіноро — сказав Альберт, що дуже уважав на оповіданє — що гарнізон Яніни, умучений довгою службою...

— умовляв ся з сераскієром Курчідом, якого вислав султан, аби зловив мого батька. Тоді то Алї Тебелїн постановив, виславши до султана одного французького офіцера, до котрого мав довіре, уступити до пристановища, яке давно перед тим собі приготував і яке називав „катафігон”, або сховок.

— А сей офіцер — спитав Альберт — чи памятаєте його імя, сіноро?

Монте Крісто обміняв ся в ту хвилю з дівчиною скорим поглядом, якого Альберт не завважив.

— Ні — сказала вона — в сю хвилю я не пригадую собі його імени, але як воно мені пригадає ся, я скажу його.

Альберт хотів вже сказати імя свого батька, коли Монте Крісто підняв лагідно свій палець на знак докору. Альберт вкусив ся за язик і замовк.

— Ми плили човном до сего кіоска. Долина кіоска вкрашена арабесками, купала свою терасу у воді. Для ока видно було поверх кіоска. Та під кіоском, простягаючи ся далеко в глибину острова, була підземна печера, в яку запроваджено жінок і мене з мамою. В печері було шістьдесять тисяч мішочків з грішми і двіста бочок. В мішочках було двацять п'ять мільйонів грішми в золоті, а в бочках було трицять тисяч фунтів стрільного пороху.

— Коло сих бочок стояв Селїм, довіреник мого батька, про якого я вже згадувала. Його обов'язком було день і ніч глядіти на спису, на кінці якої була запалена скипка і він мав розказ висадити у воздух все, кіоск, сторожів, жінок, золото і самого Алї Тебелїна — на перший сигнал,

даний моїм батьком. Памятаю добре, що невільниці, переконані про небезпеку, в якій находили ся, збували цілі дні і ночі на молитвах, плачу і зітханнях. Щодо мене, то ніколи не забуду блілого лиця і чорних очий молодого сторожа і коли ангел смерти покличе мене колись на другий світ, то я певна, що він буде мати лице Селіма.

— Не можу сказати, як довго були ми в такому стані. В ту пору я не знала навіть, що значить час. Часом, але дуже рідко, батько кликав маму і мене на терасу палатки. Се були для мене хвили віддыху, бо в печері я не бачила нічого крім страшних лиць невільниць і страшної списи Селіма. Мій батько, сидячи перед великим отвором, поводив поважними очима по горизонті і слідив уважно кожду темну точку, що являла ся на поверхні озера, підчас коли мати, сперши ся на него, клала свою голову на його рамени, а я бавила ся коло його ніг і з діточим здивованєм, яке побільшує всякий предмет, тішила ся шпилями Пінду*), що стояли над горизонтом, замками Яніни, що підносили ся пишно і могутчо понад води озера, та великою масою темного поросту, який здалека виглядав, як мох на скалах, а в дійсности були се великанські смереки та мірти.

— Одного ранку післав по нас батько. Ми найшли його спокійним, але блідійшим, чим звичайно.

— „Кріпи ся, Василіко — сказав — нині прийде фірман**) мого пана і моя судьба буде рішена. Коли моє помилуванє буде повне, я верну в триюмфі до Яніни; коли новини будуть неприхильні, то мусимо втікати сеї ночі.”

— „А якби наш ворог не позволив нам втечи?” — спитала мати.

— „О, щодо сего то можеш бути спокійна — сказав батько, усміхаючись. — Селім і його запалена списа поладять все. Вони будуть раді бачити мертвого, але не схотять і самі вмирати зі мною.”

— Моя мати відповіла тільки зітхненєм на сю потїху, що не виходила з серця мого батька. Вона приготвила води з ледом, яку мій батько постійно пив, від коли прибув до кіоска, бо палила його сильна горячка; вона насмакувала його білу бороду наперфумованою оливою, за-

*) Пінд (Піндус) — так називають ся гори коло Яніни.

**) Фірман значить в турецькій мові декрет, присуд, засуд.

палила його люльку, яку він часом пакав безпереривно по кілька годин і слідив за клубками диму, що крутилися і мішалися з отрутаю атмосферою.

— Нараз він зробив такий наглий рух, що я аж налякала ся. Відтак, не здіймаючи своїх очей із предмету, який прикував його увагу, казав подати собі телескоп. Моя мати подала йому телескоп, але подаючи його, була білійша, чим мармор, на який сперла ся. Я бачила, що рука мого батька дрожала.

— „Човен, два, три — сказав до себе мій батько — чотири. — Відтак встав і полпробував свої руки та оглянув пістолі. — Василіко — сказав він до матері, яка виразно дрожала — зближає ся хвиля, котра рішає про все. В протязі пів години будемо знати відповідь султана. Йди до печери з Гайде.”

— „Я від тебе не відступлю — сказала моя мати. — Коли ти умреш, мій пане, то й я умру з тобою.”

— „Йди до Селіма!” — крикнув батько.

— „Прощай, мій пане” — сказала тихо і покірно моя мати і вклонила ся, як перед приходом смерті.

— „Заберіть Василіку геть” — сказав батько до своїх жовнірів.

— Щодо мене, то мене забули в загальнім замішанню. Я побігла до Алї Тебеліна. Він побачив, як я витягла до него свої руки. Він зігнув ся і притиснув свої уста до мого чола. О, як добре я памятаю сей поцілунок. Се був останній, який від него дістала і так мені здає ся, ніби ще й доси чую його теплоту на своїм чолі.

— Сходячи на долину, ми бачили кілька човнів, що поступенно ставали виразніші для очей. Зразу вони виглядали, як чорні плями, а тепер виглядали, як птиці, що літають низько над водою. В тій хвилі у кіоску, при стопах мого батька сиділо двацять полікарів, які слідили уважно, як зближали ся човни. Вони були озброєні в довгі кріси, викладені блискучими кістками та сріблом а розкидані на підлозі лежали у великій числі набої. Мій батько глянув на годинник і перейшов ся сюди й туди; на його лиці видно було найбільшу муку. Така була сцена, яка представила ся моїм очам, коли я відходила від батька після останнього поцілунка.

— Моя мати і я перейшли через темний вхід до пече-

ри. Селїм був ще на своїм становищі і усміхнув ся до нас сумно, коли ми увійшли. Ми принесли подушки з другого кінця печери і посідали коло Селїма. У великій небезпеці, що є привязані до себе, старають ся бути близько. Хоч як я була молода, то вже я розуміла, що якась близька небезпека висіла над нашими головами.

Альберт чув нераз, не від свого батька, — бо сей ніколи про се не говорив, — тільки від чужих людей, опис послїдних днів паші Янїни. Він читав ріжні оповідання про його смерть, однакож се оповіданє набирало нового життя з голосу і лиця молодой дївчини. Живі акценти і мелянхолїйний вигляд лиця рівночасно чарували його і перемали жахом.

Щодо Гайде, то сї страшні спомини немов перемогли її на хвильку. Вона замовкла. Її голова повисла на руку, як хороша цвітка звисає під силою бурі. Її очі, що німо дивили ся вперед, вказували, що вона в думці оглядає зелені верхи Пінду і сині води озера Янїни, які як магічне зеркало, відбивали сумний образ, котрий вона рисувала. Монте Крісто глядїв на ню з неописаним виразом заїнтересованя і співчутя.

— Оповідай дальше, дорога — сказав граф в грецькій мові.

Гайде здрігнула ся, немов би голос Монте Кріста пробудив її зі сну, і зачала оповідати дальше.

— Се було около четвертої години по полудни і хоч на дворі був ясний день, нас оповив сумний сумрак печери. Горіло одинокє світло і воно виглядало, як звїзда на темнім небі; се була горіюча списа Селїма.

— Моя мати була христїянка і молила ся. Селїм від часу до часу повторяв слова „Бог є великий!” Однакож мати мала ще надїю. Коли сходила до печери, здавало ся їй, що на однім човні пізнала французького офіцера, який був висланий до Константинополя і якому мій батько так дуже довіряв, знаючи, що всі жовнїри французького цїсаря були з природи благородні і чесні. Вона підійшла кілька кроків до сходів і зачала надслухувати.

— „Вони зближають ся — сказала; — може вони приносять нам мир і свободу!”

— „Чого боїш ся, Василїко? — промовив Селїм, голосом рівночасно таким лагідним і таким гордим. — Як не

принесуть нам мира, то дамо їм війну; як не принесуть нам життя, то дамо їм смерть.“

— І він прискорив полумінь на своїм списі рухом, який дав йому подібність до Діонізія зі старинної Крети. Я одначе, як мала дитина, була залякана сею неугнутою відвагою, яка виглядала мені рівночасно жорстокою і нерозумною. Я здригала ся зі страхом перед страшною смертю у воздуху та полуміні.

— Те саме відчувала моя мати, бо я завважила, що вона дрожала.

— „Мамо, мамо — промовила я — чи ми умремо?“

— Почувши мої слова, невірніці подевіли свої моливи і плач.

— „Моя дитино — сказала моя мати — нехай Бог спасе тебе від того, щоби ти хотіла колись тої смерті, якої нині так боїш ся!“ — Відтак спитала шепотом Селіма, який є розказ його пана.

— „Як він пішле мені свій штилет, то се буде значити, що наміри султана є неприхильні і тоді я маю підложити вогонь під порох; коли-ж навпаки пішле мені свій перстень, то се буде значити, що султан прощає йому і я маю загасити скипку та лишити магазин ненарушеним.“

— „Мій друже — сказала мати — коли прийде розпоряджене твого пана і він пришле штилет, то замість висилати нас на ту страшну смерть, якої ми обі так боїмо ся, ласкаво убий нас тим штилетом. Добре?“

— „Так, Василіко“ — відповів Селім згідливо.

— Нагло ми почули голосні крики; слухаємо, а се клики радости. Імя французького офіцера, котрий був висланий до Константинополя, чути було з усіх боків; було очевидне, що він приніс відповідь від султана і що відповідь була прихильна.

— І ви не памятаєте імени Француза? — спитав Альберт, зовсім готовий допомогти памяти оповідачки.

Монте Крісто зробив до него знак, щоби мовчав.

— Я не пригадую собі його — сказала Гайде й говорила дальше: — Збільшив ся гамір, чути було, як зближали ся кроки. Хтось сховався по сходах до печери. Селім приготував свою спису. Вскорі появила ся особа в сірім сумраку входу до печери.

— „Хто се? — крикнув Селім. — І хтоб ти не був,

приказую тобі не зробити ані одного кроку більше.”

— „Нехай живе султан — сказала та особа. — Він дає повне прощення візієрови Алї і не тільки дарує йому його жите, але й вертає йому його майно та посїлости.

— Моя мати скрикнула з радости і притиснула мене до своїх грудий.

— „Чекай! — сказав Селїм, бачучи, що вона вже хотїла виходити — чи не бачиш, що він ще не дав менї перстеня.”

— „Правда” — сказала моя мати. Вона впала на колїна і піднесла мене до гори, немов би бажала, молячи ся до Бога за мене, щоби він мене підніс ближше до себе.

Другий раз Гайде спинила ся. Зворушене перемогло її так, що піт виступив їй на чоло і голос заглух, бо горло і уста в неї висохли. Монте Крісто вляв трошки холодної води в шклянку і подав їй, говорячи з лагідністю, в якій була також тїнь розказу:

— Відваги!

Гайде випила воду і зачала знов говорити.

— До сего часу наші очі вже настїльки привикли були до пїтьми, що ми пізнали післанця паші; се був наш чоловік. Селїм також пізнав його, однакж він знав тільки один обовязок: бути послušним.

— „В чийм імени приходиш?” — спитав післанця.

— „В імени нашого пана, Алї Тебелїна.”

— „Як ти приходиш від самого Алї — крикнув Селїм — то знаєш, що маєш менї передати.”

— „Так — сказав післанець — і я тут приношу його перстень.”

— „Я не бачу, що ти маєш в своїй руці” — сказав Селїм.

— „То прийди ближше — сказав післанець — або як волїєш, то я прийду ближше до тебе.”

— „Я не згоджу ся нї на одно, нї на друге — відповів Селїм. — Постав те, що маєш, оттам на світлі і відступи, поки я його огляну.”

— „Нехай так буде” — сказав післанець і відступив, поставивши вперед перстень на місце, яке вказав Селїм.

— О, як наші серця били ся, бо се дійсно виглядало на перстень те, що там лежало. Чи се перстень мого батька? Селїм, держучи ще в руках запалену скипку, підійшов

до отвору печері і при слабім світлі, яке знадвору вливалось, підняв перстень.

— „Добре — сказав. — Се перстень мого пана!”

— І кинувши скипку на землю, наступив на ню ногою і здушив її. Післанець крикнув з радости і сплеснув в долоні. В ту хвилю появили ся нагло чотири жовніри сераскєра Курчіда і Селїм упав, пробитий пятьма шаблями. Кождий з жовнірів пробив його зокрема. Опянені своїм вчинком, хоч ще бліді з жаху, жовніри оглянули печеру, чи там ще де нема вогню, після чого зачали качати ся по мішках з золотом. В ту хвилю моя мати вхопила мене на руки і, скочивши між численні закамарки і скрути, які тільки їй були відомі, дійшла до тайних сходів до кіоска, де настала сцена страшного гамору і замішання. Спід кіоска був заповнений чодоарами Курчіда, тобто нашими ворами. Якраз коли моя мати мала трутити дверці від сходів, ми почули голосний і грізний голос паші. Мати притиснула око до шпарки між дошками. Я також найшла шпарку, яка позволяла мені видіти, що діяло ся в кіоску.

— „Чого ви хочете?” — говорив мій батько до якихсь людей, що держали папір, на яким було золоте письмо.

— „Що ми хочемо — відповів один з них — то передай тобі волю Його Великості. Чи бачиш сей фірман?”

— „Бачу” — сказав мій батько.

— „Так прочитай його. Він жадає твоєї голови.”

— Мій батько відповів голосним сміхом, що був страшнійший, чим булиб погрози, і не переставав сміяти ся, коли дали ся чути два вистріли з пістолів. Се він сам вистрілив і убив двох чоловіків. Полїкари, що були у стіп мого батька, скочила тепер і зачала стріляти. Кімната заповнилася вогнем і димом. Рівночасно зачало ся стріляне і з противного боку. Кулі переходили через стїни довкола нас. О, як гарно виглядав в сю пору великий візієр, мій батько, серед куль. Зі скимитаром в руці, його лице зачерчене порохом своїх ворогів! А як вони його бояли ся, навіть тоді вони втікали від него.

— „Селїм! Селїм! — кричав батько. — Стороже вогню, виконай свій обовязок!”

— „Селїм згинув! — відповів голос, який немов би походив з нутра землі, — і ти також пропав, Алї!”

— В ту хвилю роздав ся гук експльо́зії і підлога кім-

нати розломила ся довкола мого батька; чодоари стріляли через підлогу. Три або чотири полікари упали з тілами буквально порізаними ранами.

— Мій батько заревів. Він втопив свої пальці у діри, які поробили кулі і видер одну цілу дошку. Та через сей отвір посипало ся ще яких дваїцять вистрілів. Полумінь, яка бухнула, як вогонь з кратеру вуькана, вскорі досягнула полотняне обите стіни і скоро його зіла. Серед того страшного крику і гуку дали ся чути два вистріли, страшенно виразні і за ними роздав ся крик, більше роздираючий серце, чим всі інші. Від сего крику я завмерла зі страху. Сі два вистріли ранили смертельно мого батька і се він був, що так крикнув. Та він стояв, вчепивши ся до вікна.

— Моя мати старала ся отворити двері, щоби могла вийти і умерти враз з батьком, однакож двері були защеПЛені з середини. Довкола батька лежали полікари, що вертіли ся в передсмертних муках. Два або три старали ся утечи, вискакуючи вікнами. Серед того ціла підлога запала ся. Мій батько упав на одно коліно і в ту саму хвилю витягнуло ся до него дваїцять рук, узброєних в шаблі, штилети, — дваїцять рук проти одного чоловіка. Мій батько зник в сій бурі вогню і диму, створеній тими виючими демонами. Виглядало, немов би саме пекло отворило ся. Я почула, як падаю на землю. Моя мати зімліла.

Руки Гайде опали на долину і вона тяжко застогнала, глянувши рівночасно на графа, немов би питала його, чи добре вивязала ся зі свого оповідання. Монте Крісто встав, підійшов до неї, взяв її за руку і сказав до неї по грецьки:

— Успокій ся, моя дорога дитино. Не забувай, що є Бог, котрий покарає зрадників.

— Се страшна історія, графе — сказав Альберт, наляканий блідістю на лиці Гайде. — Я вже сам на себе недобрий, що вимагав, аби вона оповідала сю історію.

— О, се нічо! — відповів Монте Крісто. Відтак поставив руку на голову дівчини і сказав: — Гайде є дуже бодра; вона часом навіть находить розраду в тім, як оповідає про свої нещастя.

— Се тому, мій пане — сказала Гайде скоро — бо при споминах про свої нещастя я пригадую собі тим ліпше вашу доброту.

Альберт глядів на ню з цікавістю, очікуючи, щоби вона оповіла ще про те, що він найбільше хотів почути, а саме, як вона стала невільницею графа. Гайде добачила се бажанє в очах обох своїх слухачів і зачала говорити далше:

— Коли моя мати відзискала притомність, ми були перед сераскієром.

— „Убий мене — сказала вона до него — але збережи честь вдови Алї Паші.”

— „Ти не до мене звертай ся зі своїми бажаннями” — сказав Курчід.

— „А до кого?”

— „До свого нового пана.”

— „Хто-ж він є?”

— „Він ось тут.”

— І Курчід показав на одного з тих, що найбільше причинили ся до смерти мого батька — сказала Гайде голосом, в яким можна було завважити спинювану ненависть.

— Отже ви стали власністю того чоловіка? — спитав Альберт.

— Ні — відповіла Гайде — він не смів держати нас, отже продав нас якимсь купцям невільників, що їхали до Константинополя. Ми перейшли Грецію і на пів мертві прибули під браму столиці. Коло брами була товпа народу. Товпа розступила ся перед нами, аж нагло моя мати звернувши очі на предмет, якому люди приглядали ся, скрикнула страшенно і упала на землю. Над брамою була на дручку голова, а під нею напис:

— „Се є голова Алї Тебелїна, паші Янїни.”

— Я гірко плакала і старала ся піднести маму з землі, однакож вона вже була мертва. Мене забрано на ринок з невільниками. Купив мене багатий Вірменин. Він казав мене вчити; наняв учителїв для мене і коли я мала тринайцять лїт, продав мене султанови Магмудови.

— А я відкупив її від него — докинув від себе Монте Крісто. — Я вже казав вам, що я дав за ню емеральд, який становив пару до того, що я з него зробив собі скринку на пастилі гашишу.

— О! Ви добрі, ви ласкаві, мій пане! — сказала Гайде і поцілувала графа в руку. — Я дуже щаслива, що дістала такого пана.

Альберт стратив мову після всього того, що чув і бачив.

— Досить! Скінчим свою каву — промовив Монте Крісто. — Історія скінчена.

РОЗДІЛ LXXVIII.

Відомости з Яніни.

Якби Валентина була бачила дрожачі кроки і зворушене лице Франца, коли він вийшов з кімнати Ноартіє, то навіть вона булаб приневолена пожалувати його. Вієфорт вимовив кілька незрозумілих слів і сховав ся у своїй студії, де за яких дві годині дістав слідуючого листа:

„Після того, що нині виявило ся, пан Ноартіє Вієфорт мусить бачити неможливість подружнього звязку між своєю родиною і родиною Франца Епінея. Франц Епіней є поражений і здивований тим, що п. Вієфорт, як виглядає, знав про події, які нині виявлено а не попередив його з таким повідомленем.”

Ніхто, хто бачив прокуратора в сю хвилю, прибитого ударом, не був би сказав, що він того сподівався. В дійсности він ніколи не думав, що його батько посунув би свою смілість, а радше жорстокість, так далеко, щоби аж сповісти таку історію. І по справедливости треба Вієфортowi признати, що Ноартіє, який ніколи не дбав про опінію свого сина в якій небудь справі, ніколи не старав ся вяснити йому, як річ мала ся, так що Вієфорт увесь час був тої думки, що генерал Кеснель, чи барон Епіней, як його відтак звали, був жертвою замаху, а не погіб в справедливім двобою. Сей острий лист від чоловіка, що був доси такий чемний і уважний, був смертельним ударом для гордості Вієфорта.

Заледви Вієфорт вернув до свого кабінету, коли увійшла його жінка. Те, що Франц так скоро відійшов після того, як Ноартіє покликав його до себе, здивувало кожного так сильно, що становище пані Вієфорт, полишеної з нотарем і свідками, ставало що хвилі більше амбарасне. Бачучи, що не може більше перенести, вона встала і ви-

йшла з кімнати, говорячи, що питає, що стало ся. Вієфорт обмежив свої інформації для неї до того, що між Ноартієм, Епінеєм і ним самим наступили деякі вияснення, в наслідок яких упав проєкт подружжя між Валентиною і Францом. Се була дуже прикра і неприємна новинка до переповідження другим. Тому пані Вієфорт вдоволила себе, сказавши, що на самім початку розмови п. Ноартіє дістав щось в роді судорогів апоплексії і через те підписане контракту треба було відложити на кілька днів. Ся новина, хоч вона була видумана, але слідує за двома нещастями того самого рода, очевидно здивувала присутніх, одна кож вони розійшли ся без заміток.

Тимчасом Валентина, рівночасно залякана і рада, обнявши старця і подякувавши йому за таке розірване за одним ударом ланцюха, який виглядав їй на неможливий до перервання, попросила о вибаченє, щоби відійти до своєї кімнати і відзискати рівновагу. Ноартіє дав їй знаком дозвіл відійти. Однакож Валентина, замість пійти до своєї кімнати, вийшла на галерію і отворивши малі дверці при її кінці, найшла ся сейчас в городі.

Серед всіх дивних подій, які так звалили ся одна за другою, думку Валентини опанувало якесь неозначене почуте страху. Вона сподівала ся кожної хвилі, що появиться перед нею Морель, блідий і дрожачий, щоби заборонити їй підписати контракт. І се дійсно була вже пора для неї появити ся при фіртці.

Максиміліян здогадав ся, на що заносить ся, коли побачив, що Франц відіхав з цвинтаря з Вієфортом. Він слідив за Епінеєм, бачив, як він увійшов до дому Вієфортів, бачив, як вийшов і вернув назад з Альбертом та Шато-Рено. Не було більше місця на сумніви. Він поспішив на город ззаду дому, щоби чекати наслідків. Він був певний, що Валентина поспішить до него, скоро тільки найде нагоду. І не помилив ся. Глядячи через шпари паркану, він побачив, як дівчина, залишивши всі звичайні обережності, спішила до фіртки. Перший погляд, який Максиміліян звернув на неї, цілковито успокоїв його. При перших словах, які вона промовила, його серце підскочило з радости.

— Ми врятовані! — сказала Валентина.

— Врятовані! — повторив Морель, не могучи повірити в своє щастє. — Хто врятував нас?

— Мій дід. О, Морель! Люби його за його доброту для нас!

Морель присягнув, що буде любити його цілою душею. І не потребував на те силувати ся. В сю хвилю для него не досить було любити старого Ноартіє як приятеля і батька, — він обожав його як бога.

— Але скажи мені, Валентино, як все те стало ся? Якого дивного способу він ужив?

Валентина хотіла вже оповісти все, що зайшло, однакж нагло пригадала собі, що мусіла б виявити страшну тайну, яка обходила не лише її, але й других, отже сказала:

— Скажу тобі про те все колись пізнійше.

— Колиж се буде?

— Коли вже буду твоєю жінкою.

Розмова звернула ся тепер на предмет такий милий Морелеви, що він був рад згодити ся на все. Він відчував також, що може вдовольняти ся тим, що вже знає і що сього досить на один день. Однакж не хотів відійти, аж Валентина приобіцяла, що зможуть побачити ся другого вечера. Валентина приобіцяла все, чого Морель хотів і певна річ, що тепер вже не так тяжко було для неї повірити, що вона одружить ся з Максиміліяном, чим перед годиною припускати, що вона не одружить ся з Францом.

А підчас того, як відбувала ся отся розмова, пані Вієфорт відвідала п. Ноартіє. Старий глянув на ню з тим строгим і забороняючим виразом, з яким звичайно приймав її.

— Пане — сказала вона. — Мені злишно говорити вам, що подруже Валентини розбило ся, бо розбите відбуло ся в сій кімнаті.

Очи паралітика дивили ся нерухомо.

— Однакж я маю сказати вам одну річ, про яку, думаю, ви не знаєте. Я завсїгди була проти сего подружа і воно було приготоване зовсім без моєї згоди і одобреня.

Ноартіє глянув на свою невістку, як чоловік, що хоче пояснення.

— А коли тепер се подруже, про яке я знаю, що було вам ненависне, розбило ся, я прийшла сюди з просьбою, якої ані п. Вієфорт, ані Валентина не сміють зробити.

Очи Ноартіє спитали, що се за просьба.

— Я прийшла просити вас, пане — говорила далше пані Вієфорт — як одинока особа, котрій лицює се зроби-

ти, тому що я не буду мати з сего ніякої користи, я прийшла просити вас, щоб ви вернули не любов, бо сю вона завсїгди мала, тільки своє майно своїй внучці.

В очах Ноартіє появил ся сумнів. Він очевидно старав ся відкрити причину сеї просьби і не міг її найти.

— Чи можу сподівати ся, пане — сказала панї Вієфорт — що ваші наміри є згідні з моєю просьбою?

Ноартіє дав знак, що так.

— В такім разї, пане — сказала панї Вієфорт — я відійду вдячна і щаслива.

Вона вклонила ся старцеві і вийшла.

Слідуючого дня Ноартіє післав по нотаря. Перше завіщанє подерто і зроблено друге, котрим Ноартіє лишив усе своє майно Валентинї під услівем, що вона ніколи не відійде від него. Тодї зачали загально говорити, що панна Вієфорт, наслідниця маркіза і маркізи Сен-Меран і привернена до ласки свого діда, опинить ся остаточно в посїданю доходу триста тисяч лїрів на рік.

І в туж саму пору, коли відбувало ся розбите плянів подружа в домі Вієфортів, граф Морсерф приймав у себе візиту Монте Кріста. Відтак граф Морсерф, щоби доказати свою повагу для Дангляра, убрав на себе однострій поручника-генерала, поначіпав на него всі свої хрести, казав запрягти свої найлучші коні і поїхав на вулицю Шосе д'Антен..

Дангляр вирівнував свої місячні рахунки і се не була найвідповіднїйша хвиля, щоби найти його в добрім гуморі. Побачивши перед собою свого старого приятеля, Дангляр прибрав маєстатичну міну і протягнув ся у своїм кріслі.

Морсерф, звичайно напнений і формальний, приступив до банкира з приятельським усміхом і будучи певний, що вступ, який зробить, буде добре прийнятий, поминув всі дипломатичні формальности а приступив відразу до річи.

— Ну, бароне — сказав — ось я вже й тут нарештє. Немало часу минуло вже, від коли пороблені наші пляни, але вони ще й доси не є виконані.

Морсерф сподївав ся, що лице банкира заясніє по тих словах, та на своє найбільше здивованє побачив, що воно стало ще більше строге і непривітне.

— Про що ви натякаєте, пане графе? — спитав Дан-

гляр, якби даремно силував ся відгадати значіне слів генерала.

— А! — сказав Морсерф. — Як бачу, то ви бажаєте, аби придержувати ся формальностей, мій дорогий пане. Ви нагадуєте мені, щоби не пропустити церемоній. Дуже перепрашаю, але я маю тільки одного сина і се є перший випадок, що мені приходить ся його оженити, отже я в тім ділі новик. Вибачте, я поправляю ся.

І з силуваним усміхом Морсерф встав і вклонивши ся Данглярови низько, сказав:

— Пане бароне, маю честь попросити вас о руку панни Евгенії Дангляр для мого сина, вісконта Альберта Морсерфа.

Однакож Дангляр, замість прийняти сі слова в такий прихильний спосіб, як Морсерф сподівав ся, насупив брови, і не просячи графа, який ще стояв, щоби сів, промовив:

— Пане графе, мені треба передумати, поки дам вам свою відповідь.

— Передумати! — сказав Морсерф, не вірячи своїм власним ухам зі здивованя. — Чи ви не мали ще досить часу до надуми через вісім літ, які проминули від того часу, коли ми перший раз обговорили се подруже?

— Пане графе — сказав банкир; — кожного дня діють ся річи, які заставляють нас змінити свою думку про те, що здавало ся певним.

— Не розумію вас, пане бароне — сказав Морсерф.

— Я хочу сказати, пане, ... що в протягу послѣдних двох тижнів зайшли непередвиджені обставини....

— Вибачте — сказав Морсерф — чи се є якась гра?

— Гра?

— Так воно виглядає. Прошу, прийдім більше до річи і стараймо ся себе взаїмно зрозуміти.

— Таке якраз є моє бажанє.

— Ви бачили ся з графом Монте Крісто, чи ні?

— Я бачу його дуже часто — сказав Дангляр, встаючи. — Він мій дуже добрий приятель.

— Отже в одній недавній розмові з ним ви сказали, що я забуваю і не є певний себе в справі сего подружа.

— Так я сказав.

— Отже я через те прийшов. Я анї не забуваю, анї не

є непевний себе, як бачите, бо прийшов пригадати вам вашу обіцянку.

Дангляр не відповідав.

— Чи ви так скоро змінили свою думку? — додав Морсерф. — Чи тільки спровокували мене, аби я прийшов до вас з сею просьбою і дав вам нагоду поглумити ся надімною?

Дангляр побачив, що як розмова буде дальше провадити ся в тоні, в яким він її зачав, то може покінчити ся негарно для него, отже звернув ся до Морсерфа і сказав:

— Пане графе, ви маєте право бути здивованим моєю здержаністю, — я се признаю — і я впевняю вас, що мені прикро ставити ся до вас в такий спосіб, однакож вірте мені, коли я кажу, що приневолює мене до того непереможна **конечність**.

— Се все пусті слова, мій дорогий пане — відповів Морсерф. — Вони можуть вдоволити випадкового знакомого, але граф Морсерф не є випадковий знакомий. І коли такий чоловік приходить до другого і пригадує йому його слово, а сей чоловік не дотримує свого слова, то він має що найменше право дістати від него достаточну причину, чому він так робить.

Дангляр був трус, але не хотів, щоби се виявило ся. Він був вражений тоном, яким говорив Морсерф.

— Моя поведінка не є без достаточної причини — сказав він.

— Що ви хочете тим сказати?

— Я хочу сказати, що маю добру причину, але її трудно вяснити.

— На всякий случай не забувайте, що я не є вдоволений вашою мовчанкою. Одначе ясна є одна річ: Ви не хочете споріднити ся з моєю родиною.

— Ні, пане — сказав Дангляр — я тільки завішую своє рішення, то всьо.

— І чи дійсно ви думаєте, що я піддам ся всім вашим каприсам тай тихо і покірно буду ожидати часу, коли зволите привернути мені свою ласку?

— В такім разі, пане графе, як не хочете чекати, мусимо глядіти на сей проєкт, якби його ніколи не було.

Граф вкусив свої губи до крови, щоби не вибухнути гнівом. Він одначе розумів, що в теперішнім стані справи

мігби тільки виставити себе на сміх і вже зробив кілька кроків до дверей сальону, коли застановився. Хмарка перейшла по його чолі і лишила там, замість ображеної гордості, сліди непевності і занепокоєня.

— Мій дорогий Дангляре — сказав — ми вже так багато літ знаємося і повинні вибачати собі. Мені належиться від вас вияснене і по правді ви повинні мені сказати, що таке зайшло, через що мій син втратив вашу ласку.

— Причиною не є мої особисті почування до вашого сина. То все, що можу вам сказати, пане — відповів Дангляр, який відзискав свою аrogанцію, скоро тільки завважив, що Морсерф трохи змяк і успокоївся.

— То проти кого маєте нехить? — спитав Морсерф зміненим тоном.

Блідість на лиці графа не минула ока банкира. Він подивився на него ще з більшою певністю, чим попередно, і сказав:

— Ви мабуть будете більше вдоволені, коли я не буду даліше входити в подробиці.

Нервові дрожані, спричинені здавлюваною злістю, потрясло графом. Він добув усіх сил, щоби запанувати над собою і сказав:

— Я маю право на те, щоби ви дали мені вияснене. Чи пані Морсерф не припала вам до вподоби? Чи може моє майно не є вистарчаюче? А може причиною є те, що ми ріжнимось думками?

— Нічо в тім роді не є причиною, мій пане — відповів Дангляр. — Якби річ була в тім, то я сам на себе повинен би нарікати, бо я був свідомий тих річий, коли з вами умовлявся. Ні, не старайтеся видобути з мене причину. Я сам за себе встидаюся, що дав підставу до таких острих питань. Лишімсе і спинімся на середній дорозі, а іменно на відложеню справи, а се не означає ані зірвання, ані подружжя. Нема чого спішитися. Моя дочка має тільки сімнайцять літ, а ваш син — дваїцять один. Ми будемо чекати, а час буде своє робити. Те, що вечером виглядає темним, показуєся рано ясным, а часом в протягу дня найстрашніші жалюмнії розбиваються.

— Колюмнії, кажете, пане? — крикнув Морсерф. — То хтось важиться обкидати мене болотом?

— Пане графе, я вже сказав вам, що вважаю за найліпшу річ не давати ніяких пояснень.

— То я, пане, мав би спокійно прийняти вашу відмову?

— Се мені дуже прикро, пане — так, мені більше прикро, чим вам, бо я числив на споріднене з вами а зломане контракту подружа завсїгди шкодить більше дівчині, чим хлопцеві.

— Досить, пане — крикнув Морсерф — не будемо більше про се говорити.

І, вхопивши сердито рукавиці, вийшов.

Дангляр завважив, що підчас цілої розмови Морсерф ані разу не відважив ся спитати, чи се не з його власної причини Дангляр отягаєть ся.

Того вечера була довга конференція між кількома приятелями. Молодий Кавальканті, котрий був з панями у сальоні, був послїдним, що вийшов з дому банкира.

Слїдуючого ранку, скоро лише збудив ся, Дангляр казав подати собі часописи. Коли їх принесено, він відложив на бік три, чи чотири і взяв „Безсторонного“. Був се часопис, якого головним редактором був Бошамп. Дангляр скоро передер опаску, отворив часопис з нервовим дряпанням, проминув зневажливо новинки з Парижа і дійшовши до мішаних новинок, спинив ся зі злорадним усміхом на новинці, що зачинала ся від слів: „Пише нам кореспондент з Яніни“.

— Дуже добре! — сказав до себе Дангляр, прочитавши новинку. — Тут є згадка про полковника Фернанда, яка, здаєть ся, виручить мене від пояснень для графа Морсерфа.

В ту саму хвилю, — тобто о девятій годині рано, — Альберт Морсерф, убраний в чорний фрак, уважно зашпелений, явив ся схвилюваний в домі Монте Кріста на Елізейських Полях і спитав за графом. Слуга повідомив його, що його ексцеленція вийшов з дому якої пів години тому.

— Чи взяв і Батестена з собою?

— Ні, пане вісконте.

— То закликай його. Я хочу з ним говорити.

Сторож пішов за льокаєм і за хвилю вернув з ним.

— Мій добрий друже — сказав Альберт — вибачай за мою настирливість, але я хотїв з твої власних уст почути, що твого пана нема дома.

— Його дійсно нема дома — сказав Батестен.

— Нема навіть для мене?

— Я знаю, як радо мій пан завжди витає вас, вісконте — сказав Батестен — і через те я ніколи не включив би вас у загальне розпоряджене.

— Дуже гарно. Я хотів би бачити графа в дуже важній справі. Чи думаєш, що довго прийдеться ждати, поки він верне?

— Ні, не думаю, бо казав, аби снідане було готове для него на десятю годину.

— То я піду і перейду ся по Елізейських Полях і верну в десятій годині. Колиб тимчасом пан граф надійшов, попроси його, щоби не виходив, поки я з ним не побачу ся.

— Можете числити на мене, що зроблю се — сказав Батестен.

Альберт лишив фіякра, котрим приїхав, при дверях дому графа а сам пустив ся пішки. Коли переходив попри Алею де Вев, побачив немов коні графа Монте Крісто перед стрілецькою галерією Госета. Підійшов ближше і пізнав фірмана.

— Чи пан граф стріляє на галерії? — спитав Морсерф.

— Так, пане — відповів фірман.

Серед сего Альберт почув два-три вистріли з пістоля. Він увійшов до середини і наткнув ся на послугача.

— Вибачте, пане вісконте — сказав послугач — чи не булиб ви ласкаві почекати хвилю?

— На що, Пилипе? — спитав Альберт, який був там частим гостем і не розумів, чому його нагло спинюють.

— Бо особа, яка є тепер на галерії, воліє вправляти ся самітно і ніколи не стріляє в присутности других.

— Навіть перед тобою ні, Пилипе? Хто-ж набиває йому пістоль?

— Його слуга.

— Нубієць?

— Мурин.

— Отже се він.

— Ви знаєте сего пана?

— Так, і я за ним шукаю; він є моїм приятелем.

— О, то в таким разі се инша річ. Я зараз піду і скажу йому, що ви тут є.

І Пилип, заохочений ще й своєю власною цікавістю, ви-

йшов на галерію. За хвилю пізнійше показав ся на порозі Монте Крісто.

— Прошу вашого вибачення, мій дорогий графе — сказав Альберт — за те, що я за вами тут зайшов і мушу насамперед сказати вам, що ваші слуги в сїм не завинили. Я сам винен за недискрецію. Я зайшов до вашого дому і мені сказали, що вас там нема, але вернете на десяту годину на сніданє. Я вийшов на прохід, щоби заповнити собі час до десятої години, аж нагло спостеріг вашу кариту та конї.

— Те, що ви мені тепер сказали, дає мені підставу сподівати ся, що ви зїсьте сніданє зі мною.

— Ні, дякую. Я думаю тепер про инші річи, чим про сніданє. Може будемо снідати в пізнійшій годині і в гіршім товаристві.

— Що такого говорите?

— Я буду нині бити ся.

— Ви? Бити ся? І за що?

— Я буду бити ся....

— Добре, я се розумію. Але о що зайшло? Люди за всіляке бють ся, як знаєте.

— Я буду бити ся за справу честі.

— А, се вже звучить серіозно.

— Так серіозно, що я прийшов просити вас, щоби ви зробили мені услугу.

— Яку?

— Хочу, щоб ви були моїм секундантом.

— Се серіозна справа і ми не будемо її тут обговорювати. Не говорім про нічо, поки не дістанемо ся до дому. Алї, принеси мені трохи води.

Граф закотив рукави і вийшов в маленьку кімнатку, де пани звичайно вмивали собі руки по стрілянню.

— Ходім, пане вісконте — сказав притишеним голосом Пилип — я покажу вам щось цікавого.

Морсерф пішов за ним в середину галерії, але замість звичайної мети побачив карти до граня, уставлені під стіною. З віддаленя Альбертови здавало ся, що там були всі карти одної краски, від аса до десятки.

— Ага! — сказав Альберт. — Як бачу, то ви приготувляли ся до гри в карти.

— Ні — сказав граф, що надійшов за ними — се я приготовляв карти.

— Що то значить? — спитав Альберт.

— Те, що ви бачите перед собою, є в дійсности аси і двійки, але мої кулі перемінили їх в трійки, п'ятки, сімки, вісімки, дев'ятки і десятки.

Альберт підійшов ближше. І справді. Кулі перешли карти точнісінько в тих місцях, де в іншому случаю малиб бути намальовані значки. Лінії та розположене були такі точні, немов би їх виміряно при помочи лінії. По дорозі до мети Морсерф підніс крім сего трох жайворонків, що були на стільки нерозумні, що перелітали поперед графа, коли він стріляв і за те граф убив їх.

— До чорта! — сказав Морсерф.

— Щож иншого хотілиб ви, мій дорогий вісконте? — спитав Монте Крісто, втираючи руки в рушник, який виніс за ним Алі. — Я мушу якось заповнювати свій свободний час. Однакож ходімо вже.

Вони всіли в кариту Монте Кріста а та за кілька мінут привезла їх перед дім ч. 30. Монте Крісто забрав Альберта в свою студію і, вказавши йому одно крісло, сів сам у друге.

— Тепер говорім про справу холоднокровно — сказав.

— Бачите, що я зовсім спокійний — відповів Альберт.

— З ким ви хочете бити ся?

— З Бошампом.

— Але-ж се один з ваших приятелів.

— Так. Се звичайно бемо ся з приятелями.

— Припускаю, що маєте якусь причину незгоди.

— Маю.

— Що він вам зробив?

— В його часописі появило ся минувшої ночі... однакож прочитайте самі.

Альберт подав графови часопис, в котрім він прочитав слідуєче:

„Пише нам кореспондент з Яніни: До нашого відома дійшов факт доси невідомий, в кождім разі неоголошений. Замок, що становив охорону міста, передав Туркам один французський офіцер на імя Фернанд, до якого великий везієр Алі Паша мав найбільше довіре.“

— Ну! — спитав Монте Крісто — що-ж бачите ви в тім, що вас ображає?

— Що я в тім бачу?

— Так, що се вас обходить, що замок в Яніні здав якийсь французський офіцер?

— Се значить, що мій батько, граф Морсерф, має хрестне ім'я Фернанд.

— А ваш батько служив в Алї Паші?

— Так, або точнійше говорячи, він боровся за незалежність Греції і звідси пішла ся калюмнія.

— О, мій дорогий вісконте, говоріть розумно!

— Я не хочу инакше говорити.

— Отже скажіть мені, хто до лиха знає у Франції, що офіцер Фернанд і граф Морсерф є одна і та сама особа? І хто дбає тепер про ту Яніну, яку взяли Турки ще в 1822 або 1823 році?

— Се показує чорність злоби. Вони дозволили, щоби стільки часу проминуло а відтак несподівано відгребують забуті події, щоби достарчити матеріялу для скандалу, щоби зачернити блиск нашого високого становища. Я одідичую ім'я свого батька і я не дозволю, щоби притьмила його тїнь нечести. Я йду до Бошампа, в котрого часописі се появило ся і я зажадаю, щоби він в присутности двох свідків відтягнув те, що написано.

— Бошамп ніколи не відтягне.

— Тоді будемо бити ся.

— Ні, не будете, бо він вам скаже, що є дуже правдоподібне, що в грецькій армії могло бути до п'ятидесяти офіцерів, які мали ім'я Фернанд.

— Отже й помимо сего ми будемо бити ся. Я змажусю пляму з характеру мого батька. Мій батько, що був таким бравим жовніром, котрого кар'єра була така світла...

— Ну, добре, він додасть: „Ми маємо підставу вірити, що сей Фернанд не є світлим графом Морсерфом, який також носить те саме хрестне ім'я.”

— Я рішив ся не вдовольятися нічим иншим, як повним відкликанєм сеї відомости.

— І ви хочете приневолити його, аби він відкликав се в присутности двох свідків, чи так?

— Так.

— Се не добре.

— Чи маю розуміти, що відмовляєте ся зробити для мене услугу, о яку я вас прошу?

— Ви знаєте мої погляди про двобої. Коли пригадуєте собі, то я говорив вам се, як ми були в Римі.

— Але помимо сего, мій дорогий графе, я найшов вас

нині рано занятим в спосіб зовсім незгідний з поглядами, які ви висловлюєте.

— Се тому, мій дорогий хлопче, що чоловік не повинен бути диваком. Коли кого кине доля між дураків, то треба розуміти дурацтво. Мене може колинебудь викликати на двобій якийсь недумаючий гольтіпака, що не має більше причини до спору зі мною, чим ви з Бошампом. Він може обидити ся якоюсь одною дрібницею, або другою, може післати мені своїх секундантив, може образити мене в якімсь публичнім місці, — що-ж маю я тоді зробити, як не вбити горячковатого дурака?

— Отже ви кажете, що билиб ся?

— Певна річ.

— А коли так, то чому противите ся тому, щоби я бив ся?

— Я не кажу, що ви не повинні бити ся; я тільки кажу, що двобій є поважна справа і до него не треба брати ся без належитої надуми.

— А він надумував ся, поки обидив мого батька?

— Коли він поступив нерозважно і признає свою нерозважність, то ви повинні бути вдоволені.

— О, мій дорогий графе, ви занадто поблажливі.

— А ви за мало вирозумілі. Припустім, на примір — не сердьте ся за те, що скажу...

— Ну?

— Припустім, що сказане є дійсно згідне з правдою?

— Син не повинен допускати такого супроти чести свого батька,

— О, Боже! Ми жиємо в такім віці, коли треба припускати так багато річий!

— Се й є хиба сего віку.

— А ви берете ся її направити?

— Так, о скільки се мене особисто дотикає.

— Ну, ви справді неугнуті, мій дорогий друже!

— Я знаю, що я такий.

— Ви зовсім не хочете послухати доброї ради?

— Не тоді, коли вона походить від приятеля.

— А признаєте мені сю гідність?

— Зовсім певно.

— Отже поки пійдете до Бошампа зі своїми свідками, постарайте ся дістати більше інформацій про сю справу.

— У кого?

— На примір від Гайде.

— Чому? Пощо мішати жінку в таку справу? Що вона може тут зробити?

— Вона може, на примір, сказати вам, що ваш батько не мав участі в упадку і смерті везієра. А, якби припадково він мав нещастє бути...

— Я вже казав вам, дорогий графе, що анї на хвилю не допускаю такого.

— Отже ви відкидаєте се жерело інформації?

— Так, рішучо відкидаю.

— То позвольте мені дати вам ще одно слово поради.

— Скажіть його, але нехай се вже буде послїдне.

— А може не хочете його чути?

— Навпаки, прошу вас о него.

— Не беріть з собою нїяких свідків, коли йдете до Бошампа; йдїть до него самі.

— Се булоб проти всякого звичаю.

— Ваша справа не є звичайна.

— А яку ви маєте причину на те, щоби я йшов сам?

— Тодї справа остане між вами і Бошампом.

— Виясніть се!

— Добре. Коли Бошамп буде розположений відкликати своє твердженє, ви повинні бодай дати йому нагоду зробити се з власної волі — сатисфакція в тїм буде для вас така сама. Колиж навпаки він відмовить ся зробити се, тодї буде для вас досить часу втаємничити в справу ще двох чужих людей.

— Се не будуть чужі люди; се будуть приятелї.

— А, але нинїшні приятелї є завтра ворогами — на примір Бошамп.

— Отже ви радите...

— Раджу вам поступати розважно.

— Ви радите мені, щоби я йшов сам до Бошампа?

— Так, і скажу вам, чому. Коли хочете дістати якусь уступку від чийогось самолюбства, то мусите уникати навіть признак, що хочете його зранити.

— Здає ся, що ви говорите добре.

— А! Я дуже рад сему.

— Я піду самий.

— Йдїть, але зробилиб ще лїпше, якби зовсїм не йшли.

— Се вже неможливо.

— Так йдіть. В кождім разі се буде лучше, чим те, що ви зразу хотіли зробити.

— Коли одночо помимо всеї моєї осторожности я буду наконець обовязаний бити ся, чи будете мені тоді за секунданта?

— Мій дорогий вісконте — сказав поважно Монте Крісто — ви вже мусіли доси завважити, що в кождій хвилі і в кождім місци я вам до услуг. Однакож услуга, якої ви тепер від мене зажадали, є така, що я не можу вам її зробити.

— Чому?

— Може колись будете знати, а тимчасом я просив би оправдати мою мовчанку.

— Добре, я дістану Франца і Шато-Рено. Вони будуть якраз добрі для сего.

— Дістаньте їх.

— Але як прийде до того, щоби я бив ся, ви не відмовите ся дати мені пару лекцій стріляня і фехтованя?

— На жаль, се також неможливе.

— Що за дивний чоловік з вас! Ви в нічо не хочете мішати ся.

— Ви вгадали. Се є принцип, після котрого я хочу поступати.

— Отже не будемо більше про се говорити. Прощайте, графе.

Морсерф захопив капелюх і вийшов. Він найшов свого візника перед дверми і, добувши всіх сил, щоби здавити свою злість, казав завезти себе сейчас до дому Бошампа.

Бошамп був у своїй канцелярії. Се була одна з тих мрачних, припавших порогами кімнат, якими завсїгди від непамятних часів бувають канцелярії журналістів. Слуга сповістив Альберта Морсерфа. Бошамп своїм ухам не вірив і казав повторити імя другий раз, та все таки ще не довіряючи собі, закликав:

— Увійти!

Альберт увійшов. Бошамп крикнув зі здивованя, коли побачив, як його приятель перескочив і подоптав часописи, покладані на підлозі.

— Гей! Гей! Альберте! — сказав до негс Бошамп, піднісши руку до гори. — З тобою що за чорт? Чи ти вибив ся з глуздів, чи тільки прийшов поспідати зі мною? Сідай. онтам є крісло під тими цвітами, які є одинокою річею в

сій кімнаті, яка нагадує мені, що в світі є ще інші листки, чим листки паперу.

— Бошампе — сказав Альберт — я прийшов говорити про твій дневник.

— Ти, Морсерфе? І щож ти хочеш про него сказати?

— Я бажаю, щоби ти спростував одну річ, яка там появилась ся.

— Про що говориш? Однакож сідай вже раз.

— Дякую — сказав Альберт з холодним і формальним поклоном.

— Чи не був би ти ласкавий вияснити мені, яка річ тобі не сподобала ся в моїм дневнику?

— Там оголошено одно, що зачіпає честь одного члена моєї родини.

— Що-ж се є? — спитав Бошамп здивовано. — Ти певно милиш ся.

— Донесенє, написане з Яніни.

— З Яніни?

— Так. Виглядає, немов би ти нічого не знав про те, що мене до тебе принесло.

— Слово чести даю! Батисте, подай мені вчерашню газету — крикнув Бошамп.

— Не треба. Я приніс примірник з собою — сказав Альберт.

Бошамп взяв часопис і прочитав півголосом: „Пише нам кореспондент з Яніни...” і т. д.

— Бачиш, що се поважний закид — сказав Морсерф, коли Бошамп скінчив.

— Чи офіцер, про якого тут мова, є твій свояк? — спитав журналіст.

— Так — сказав Альберт, паленіючи.

— Отже що хочеш, щоби я для тебе зробив?

— Мій дорогий Бошампе, я хочу, щоби ти се відкликав.

Бошамп глянув на Альберта дуже ласкаво.

— Чекай — сказав — ся справа буде вимагати багато розваги. Ти знаєш, що відкликуване є завсїгди поважна річ. Сідай, а я прочитаю се ще раз.

Альберт усїв а Бошамп прочитав стрічки, що ображали його товариша, з більшою увагою, чим попередно.

— Отже бачиш — сказав Альберт рішучим тоном —

що твій дневник обидив члена моєї родини і я тому вимагаю відкликання.

— Ти вимагаєш?

— Так, я вимагаю.

— Дозволь мені, щоби я тобі пригадав, що не говориш парламентарно.

— Я й не стараюся — відповів Альберт, встаючи. — Я повторюю, що мушу дістати відкликане вчешньої вістки. Ти знав мене досить довго, ти був моїм приятелем і тому знаєш мене на стільки, аби розуміти, що я не покину своєї постанови в сїм випадку.

— Я був твоїм приятелем, Морсерф, але твій теперішній спосіб говорення майже заставляє мене забути, що я колинебудь носив такий титул. Однакож зачекай хвилю, не сердься, в кождім разі ще не тепер. Ти зіритований і роздратований. Скажи мені насамперед, як сей Фернанд є споріднений з тобою?

— Се мій батько — сказав Альберт — Фернанд Мондего, граф Морсерф, старий жовнір, що бився у дваїцяти битвах, а якого почесні рани хотілиб тепер заляпати болотом з каналу.

— Се твій батько? — повторив здивовано Бошамп. — Се зовсім инша річ. Можу зовсім добре зрозуміти твоє обуренє, мій дорогий Альберте. Прочитаю ще раз.

Він прочитав нотатку ще раз, важучи кожде слово.

— Алеж тут нігде не вказано, що Фернанд се твій батько — сказав.

— Ні, але другі сього зараз догадають ся і тому я жадаю, щоби се було відкликане.

При слові „жадаю” Бошамп підніс свої очі на лице Альберта і відтак, поволи спустивши їх, думав через хвилику.

— Ти відкличеш се, Бошампе, чи ні? — спитав Альберт, стараючи ся здавити зростаючу злість.

— Так — відповів Бошамп.

— Сейчас? — спитав Альберт.

— Коли переконаю ся, що се неправда.

— Що?

— Справа заслугує на те, аби її розслідити і я її розсліджу.

— Але що є там до розсліджування, пане? — спитав Альберт, стративши власть над своїм роздражненем. — Як

не віриш, що се мій батько, то скажи се сейчас. Коли віриш, що се він, то подай причини, чому так віриш.

Бошамп глянув на Альберта з усміхом, йому питомим.

— Альберте! — відповів. — Як ти прийшов до мене з думкою жадати сатисфакції, то ти повинен був відразу приступити до річи, а не забавляти мене пустою розмовою через пів години. Чи так я маю розуміти твої відвідини?

— Так, коли не згодиш ся відкликати сю безчесну калюмнію.

— Зажди хвилю. Без погроз! Я ніколи не приймаю їх від своїх ворогів і тим більше не годжу ся приймати їх від приятелів. Ти настаєш на те, щоби заперечити, що було сказано про полковника Фернанда. Я даю тобі слово честі, що з поміщенем сеї вістки я не мав нічого спільного.

— Так, я настаю на се! — повторив Альберт, якого ум зачинав шутати ся з роздражнення.

— А коли я відмовлю ся се заперечити, ти хочеш бити ся зі мною чи не так? — спитав спокійно Бошамп.

— Так! — відповів Альберт піднесеним голосом.

— Добре — сказав Бошамп — ось моя відповідь, мій пане. Я не помістив сеї вістки, я навіть не знав про ню. Однакож тим кроком, який ти зробив, ти звернув на ню мою увагу і вона буде оставати, поки не заперечить її, або не потвердить відповідний авторитет.

— Пане — сказав Альберт, встаючи — я буду мати честь прислати до вас своїх секундантив і ви будете ласкаві переговорити з ними про місце стрічі і зброю, якої маємо вживати. Чи розумієте мене.

— Досконало, мій дорогий пане.

— І ми стрітимо ся нині вечер, а не пізнійше, чим завтра.

— Ні, ні! Я буду на місци у властивий час, однакож по моїй думці (а я маю право диктувати початкові услівя, бо я приняв визов) — по моїй думці сей час ще не прийшов. Я знаю, що ти добре вправлений в орудуваню шаблею, а я маю лише середню вправу. Знаю також, що з тебе добрий стрілець і тут ми майже рівнаємо ся. Я знаю, що двобій між нами буде серіозною справою, бо ти відважний і я також. І я не хотів би убити тебе, або сам бути убитим без достаточної причини. Отже тепер я з черги поставлю тобі питанє. Чи настаєш на се відкликанє аж до тої міри, щоб убити мене, коли сего не зроблю, — хоч я сказав се

вже більше, чим раз, і поручив своєю честю, що я нічого не знав про те, що ти мені закидаєш, і хоч я доси заявляю, що неможливо для нікого іншого, крім тебе, пізнати графа Морсерфа під іменем Фернанда?

— Я стою при своїй постанові.

— Дуже добре, мій дорогий пане. Я годжу ся, щоби ми перетинали собі горла. Однакож я потребую три тижні на приготування. При кінці трох тижнів я прийду до тебе і скажу: Вістка була неправдива і я відкликаю її. Або витягну шаблю з похви, чи пістоль, що ти будеш воліти.

— Три тижні! — крикнув Альберт. — Вони будуть для мене трома століттями, коли я увесь той час буду носити на собі ганьбу.

— Якби ти був далше моїм другом, то я сказав би: „Терпеливості, мій друже”; коли ти одначе заявляєш ся моїм ворогом, то я скажу: „Щож се мене обходить, мій пане?”

— Ну, то нехай буде три тижні — сказав Морсерф — але памятай, що по впливі того часу ніяка дальша провокація, або підступ не дозволить тобі уникнути...

— Пане Альберт Морсерф — сказав Бошамп, піднявши з черги свій голос. — Я не можу тебе викинути через вікно через надходячих три тижні, тоб то через слідуєчих двацять чотири дні, ані не маєш ти права розрубати мені голову перед впливом того часу. Нині є 29 серпня; 21 вересня кінчить ся речинець, на який ми погодили ся, а поки не прийшов кінець того речинця — даю тобі раду як джентельмен — до того часу перестаньмо гаркати і гавкати до себе, як два пси.

Скінчивши ті слова, Бошамп вклонив ся Альбертові холодно, відвернув ся від него і вийшов до друкарні. Альберт зігнав свою злість на купі часописів, по якій вдарив з цілої сили своєю палицею а потім спокійно вийшов, хоч кілька разів немов вагав ся, чи не пійти також до друкарні.

Альберт бив палицею по боці своєї карити так само, як в канцелярії Бошампа бив часописи, що були свідками його розмови. Нагло, переїзджаючи через бульвар, побачив Мореля, що йшов скорим кроком і з розясненим лицем.

— Ось йде щасливий чоловік! — сказав до себе Альберт.

І не помилив ся.

РОЗДІЛ LXXIX.

Лемонада.

Морель дійсно був дуже щасливий. Пан Ноартіє якраз післав по него і він так спішив ся, аби довідатись про причину сего, що навіть не спинив ся, аби взяти фіякра; він більше вірив у своїх пару ніг, чим у чотири ноги коня. Тому він пустив ся йти з великим розмахом із вулиці Меслей в напрямі Фобур Ст. Оноре. Морель робив кроки атлета і бідний Бароа мусів бігти за ним. Морель мав 31 літ, Бароа мав 60; Морель був опянений любовю, Бароа був ослаблений великим горячом. Коли прийшли, Морель не був навіть задихав ся, бо любов додає крил; тимчасом Бароа, який давно забув, що то значить любов, був вже цілком вичерпаний з сил.

Старий слуга запровадив Мореля до дому приватними дверми, запер двері кабінету і по хвилі шелест сукні сповістив прибуте Валентини. Вона була прегарна в своїм жалібнім строю і Морель був такий радий її бачити, що готов був навіть зречи ся приємности побалаканя з її дідом. Однакож дало ся чути пересуване крісла старого Ноартіє і за хвилю він показав ся в дверях.

Ноартіє прийняв ласкавим поглядом подяку, яку висловив йому Морель за те, що в сам час поміг Валентині і йому і тим спас їх від роспуки. Відтак Морель звернув питаючий погляд на дівчину, хочачи довідати ся, яка нова ласка його чекає. Валентина сиділа в маленькім віддаленю, очікуючи з неспокоєм хвилі, коли буде обов'язана говорити. Ноартіє звернув на ню свої очі.

— Чи маю сказати, що ви мені говорили? — спитала Валентина.

Ноартіє дивив ся на ню дальше.

— Ви хочете, щоби я сказала те, що ви мені казали сказати? — спитала вона ще раз.

— Так — дав знак Ноартіє.

— Пане Морель — сказала Валентина до Максиміліяна, який глядів на неї з найбільшим зацікавленням — мій

дід, п. Ноартіє, мав сказати тисячу річий, котрі сказав мені три дні тому. Тепер він післав по вас, щоби я вам се повторила. Отже я буду повторяти і як він вибрав мене за свого переводчика, я буду старати ся доказати, що я гідна довіря і не зміню ані слова з його намірів.

— О, я слухаю з найбільшою терпеливістю — відповів Морель. — Прошу говорити.

Валентина опустила очи. Для Мореля се була добра признака. Він догадував ся, що не що инше, як щастє могло так зворушити Валентину.

— Мій дід бажає випровадити ся з сего дому — сказала Валентина — і Бароа шукає за відповідними кімнатами для него деінде.

— А ви, панно — сказав Морель — ви, котрі є так потрібні до щастя п. Ноартіє...

— Я? — перервала Валентина. — Я не опушу свого діда. В сій справі є у нас порозуміє. Мое мешканє має бути в сусідстві дідового. Тепер п. Вієфорт має або дати свою згоду на сей плян, або незгоду. В першім випадку я уступлю ся звідси сейчас; в другім випадку буду ожидати свого повноліття, яке прийде десь за десять місяців. Тоді я буду свободна, буду мати своє власне майно і...

— і...? — підхопив Морель.

— і за згодою свого діда зможу виконати обіцянку, яку я вам зробила.

Валентина сказала послїдні слова таким низьким голосом, що якби не те, що він був безмірно заінтересований її словами, то був би їх не почув.

— Чи не переповіла я вашого бажання, діду? — промовила Валентина, звернувшись до Ноартіє.

— Так — дав знак старий.

— Раз під дахом мого діда, п. Морель може відвідувати мене в присутности мого доброго і світлого опікуна, коли дальше будемо вважати, що подруже, яке ми плянували, може забезпечити наше будуче щастє. В такім випадку я буду ожидати, що п. Морель прийде і зажадає моєї руки у мене самої. Але я чула, що серця, які розгорячують ся, коли находять перешкоди в осягненю свого бажання, холодніють, коли не находять перепон.

— О! — сказав Морель, який почув бажанє кинути ся на коліна перед старого, як перед Бога, а перед Валентину,

як перед ангела. — Чим я заслужив собі в своїм житю на стільки щастя?

— До того-ж часу — говорила дальше дівчина холодним і певним себе голосом — будемо заховувати правила приличности і будемо руководити ся бажаннями наших приятелів, як довго ті бажання не мають на ціли нас розлучити. Одним словом — і я повторю його, бо воно виражає все — будемо чекати.

— А я присягаю, що не тільки з резигнацією, але й радо буду приймати всю посвяту, яку те слово потягає за собою, мій пане — сказав Морель до Ноартіє.

— Тому — продовжала Валентина — глянувши збиточно на Максиміліяна — нехай не буде нерозважних вчинків, скорих проєктів, бо ти певно не бажаєш скомпромітувати тої, котра від сего дня вважає себе призначеною чесно і щасливо носити твоє ім'я.

Морель поклав руку на своє серце. Ноартіє глядів на любовників з необмеженою ласкавістю, підчас коли Бароа, який остав в кімнаті в ролі чоловіка упривілейованого знати все, що діє ся, усміхнувся до молодої пари, втираючи піт зі своєї лисої голови.

— Здається, що тобі дуже гарячо, мій добрий Бароа! — завважила Валентина.

— О, бо я дуже скоро біг, панночко. Але мушу признати п. Морелеви справедливість — він біг ще скорше.

Ноартіє звернув їх увагу на піднос, на котрім стояв збанок з лемонадою і склянка. Збанок був майже повний, бо Ноартіє надпив з него лише дрібочку.

— Напийся сеї лемонади, Бароа — сказала дівчина. — Я бачу, що ти дуже радо напив би ся.

— Правду сказавши, панночко — сказав Бароа — я гину зі спраги, а коли ви ласкаво пропонуєте мені випити, то признаю ся, що зовсім не маю нічого проти того, аби випити склянку на ваше здоров'я.

— Отже випий.

Бароа взяв склянку, Валентина наповнила її лемонадою і він, виходячи, випив. З поспіху не встиг навіть замкнути дверей за собою, так що Валентина і Морель виділи як він випорожнив склянку.

Валентина і Морель прашали ся в присутности Ноартіє, коли роздався звук дзвінка коло дверей. Се був знак,

що хтось прийшов. Валентина глянула на годинник.

— Полудне минуло — сказала — а нині субота. Се ма-
буть лікар, дїду.

Ноартіє дав знак, що годить ся з її думкою.

— Він прийде сюди, отже лучше булоб, щоби п. Морель
пішов, чи не так, дїду?

— Так — дав знак старий.

— Бароа! — сказала Валентина, — Бароа!

— Йду, панночко? — відповів сей з за дверей.

— Бароа отворить тобі двері — сказала Валентина до
Мореля. — І ще раз памятай одно, пане офіцер, що мій
дїд наказує тобі, аби ти не робив ніякого скорого і нероз-
важного кроку, який міг би кинути тїнь на наше щастє.

— Я приобіцяв чекати — відповів Морель — і буду
чекати.

В ту хвилю вернув Бароа.

— Хто прийшов? — спитала Валентина.

— Др. Аріні — відповів Бароа і заточив ся, немов би
хотїв впасти.

— Що з тобою, Бароа? — здивувала ся Валентина.

Старий слуга не відповів нічого, тільки видивив ся на
свого пана дикими, витріщеними очима і рукою вхопив ся
судорожно за крісло, аби встояти на ногах.

— Він падає! — крикнув Морель.

Дрожанє, яке було видно на тілї Бароа, поступенно
зростало, лице його цілком змінило ся а конвульсійні рухи
мускулів вказували, що зближає ся дуже поважне потря-
сенє нервів. Ноартіє, побачивши Бароа в такім гіднім пожа-
лування станї, виказував очима усю симпатію і зворушенє,
яке тільки міг виявити. Бароа зробив пару кроків до сво-
го пана.

— О, мій Боже, мій Боже! Що є зі мною? — промо-
вив. — Болить! Не можу нічого видїти! Тисячі огнистих
стріл пробивають мою голову! О, не дотикайте ся мене, не
дотикайте ся мене!

За той час його очі стали дикі і так вилїзли на верх,
якби мали вискочити з голови; голова подала ся назад і
решта тіла зачала деревіти.

Валентина крикнула з переляку. Морель вхопив її в
свої рамена, якби хотїв оборонити її від якоїсь невідомої
небезпеки.

— Доктор Аріні! Доктор Аріні! — крикнула Валентина придавленим голосом. — Ратуйте! Ратуйте!

Бароа обернув ся і добуваючи всіх сил зробив кілька кроків а відтак упав коло ніг Ноартіє і сперши ся рукою на його коліна, крикнув:

— Мій пане! Мій добрий пане!

В ту хвилю появив ся на порозі Вієфорт, зацікавлений гамором. Морель опустил Валентину, яка майже умлівала, і, відступивши в дальший кут кімнати, на половину укрив ся за куртиною. Блідий, неначеб бачив перед собою гадюку, що приготовляє ся скочити, він глядів здивованими очима на нещасного Бароа.

Ноартіє, палаючи нетерпеливістю і страхом, був в розпуці, що не міг допомгти старому слугі, на якого дивив ся більше, як на приятеля, чим на слугу. Можна було доглянути боротьбу, яка провадила ся між його живим та енергічним мозком і мертвим, безпомічним тілом, по страшнім напруженню жил на його чолі і стягненню мускулів довкола його очей.

Тимчасом Бароа простягнув ся вже на цілу довжину на підлозі. Його лице викривила конвульсія, очі заплили кровю, голова відкотила ся назад. Руками бив по підлозі, підчас коли ноги стали такі напружені, що виглядало, що їх скорше можна переломити, чим зігнути. Коло уст показала ся легка піна і дихав важко.

Вієфорт остовпілий глядів хвилю уважно на сцену перед ним. Мореля він не бачив. По хвилі обсервації, підчас якої його лице смертельно зблідло і волосе на голові стало дубом, він скочив назад на коритар, кличучи:

— Доктор! Доктор! Сюди, сюди!

— Пані, пані! — зачала кричати Валентина за своєю мачухою і пустила ся бігти за нею по сходах до гори. — Ходіть сюди, скорше! І принесіть свою фляшечку з солями до нюханя!

— Що стало ся? — спитала пані Вієфорт острим, силованим голосом.

— Ходіть сюди! Ходіть сюди!

— Але де-ж се дів ся доктор? — кричав Вієфорт. — Де він?

Тепер пані Вієфорт зійшла повільно на долину. В одній руці вона держала хустинку, якою ніби втирала собі піт з

лица, в другій руці держала фляшечку англійських солей до нюханя. Перший її погляд, коли увійшла в кімнату, був на Ноартіє, однакж його лице, крім того, що показувало на собі природне в таких обставинах зворушене, свідчило, що він тішить ся своїм звичайним здоров'єм. Другий погляд був на вмираючого слугу. Вона зблідла і її око знов скочило від слуги на старця.

— В ім'я неба, пані — сказав Вієфорт — де подів ся доктор? Він перед хвилиною був у тебе. Бачиш, що тут знов є напад апоплексії і чоловіка можна би спасти, якби пустити йому кров!

— Чи він їв що недавно? — спитала пані Вієфорт, виминаючи питанє.

— Пані — відповіла Валентина — він навіть не снідав. Він біг дуже скоро за орудкою, з якою вислав його мій дід, а коли вернув, то не їв нічого, тільки випив склянку лемонади.

— А! — сказала пані Вієфорт. — А чому він не випив вина? Лемонада дуже недобра для него.

— Збанок з лемонадою для діда був зараз коло него. Бідний Бароа дуже хотів пити і був вдячний, коли міг випити щонебудь.

Пані Вієфорт здригнула ся. Ноартіє глянув на ню дуже допитливим поглядом.

— Пані — сказав сердито Вієфорт — я питаю, де є др. Арині. На милість Бога, відповідж мені!

— Він є коло Едварда. Едвард не чує ся добре — відповіла пані Вієфорт, не могучи довше виминати відповіді.

Вієфорт скочив на гору, аби самому його покликати.

— Візьми се — сказала пані Вієфорт, подаючи фляшечку з солями Валентині. — Се, без сумніву, пустить йому кров. Я відійду, бо не можу знести виду' крови.

З тими словами пані Вієфорт пішла на гору за своїм мужем.

Тепер вийшов Морель зі свого сховку, де його ніхто не завважив, таке велике було загальне замішанє.

— Йди звідси так скоро, як можеш, Максиміліяне — сказала Валентина — і не приходи, поки я по тебе не пішлю. Йди.

Морель глянув на Ноартіє за дозволом, щоби відійти. Старий, який задержав притомність ума, дав йому знак,

аби відійшов. Морель притиснув руку Валентини до своїх уст і вийшов з дому задними сходами. В ту саму хвилю, коли він виходив, Вієфорт з лікарем прийшли з противної сторони кімнати.

Бароа показував тепер признаки повертаючої свідомости. Кріза, виглядало, проминула. Далося чути тихе стогнане. Бароа піднісся на одне коліно. Арині і Вієфорт поклали його на софку.

— Що записуєте, докторе? — спитав Вієфорт.

— Дайте мені трохи води і етеру. Маєте трохи дома, чи ні?

— Так.

— Пішліть за терпентиновою оливою та тартар-ементом.

Вієфорт без проволоки вислав післанця.

— А тепер нехай всі вийдуть.

— Чи я також мушу вийти? — спитала Валентина неспіло.

— Так, панночко, ви спеціально — відповів лікар шорстко.

Валентина глянула здивовано на доктора, поцілувала свого діда в чоло і вийшла з кімнати. Лікар замкнув двері за нею із затурбованим виглядом.

— Глядіть! глядіть, докторе! — крикнув Вієфорт. — Він приходить до себе знов. Бачите, що то не було нічого поважного.

Арині відповів мелянхолійним усміхом.

— Як чуєшся, Бароа? — спитав.

— Трохи ліпше, пане.

— Чи випеш трохи сего етеру з водою?

— Попробую, але не дотикайтеся мене.

— Чому?

— Бо я відчуваю, що якби ви мене тільки діткнулися кінцем пальця, то напад знов вернув би ся.

— Пий.

Бароа взяв склянку і піднявши її до своїх синіх уст випив може половину.

— Де чуєш біль? — спитав лікар.

— Скрізь. Чую корчі по всім тілі.

— Чи мигає тобі перед очима?

— Так.

— Чуєш шум в ухах?

— Страшний.

— Коли ти перший раз таке почув?

— Тепер.

— Несподівано?

— Так, як удар грому.

— А нічого подібного не чув вчора, анї попередного дня?

— Нічого.

— Не чув сонности?

— Ніякої.

— Що ти нині їв?

— Я нічого не їв. Я тільки випив склянку лемонади свого пана.

При тім Бароа звернув ся до Ноартіє, який, сидячи нерухомо в своїм кріслі, глядів мовчки, але з найбільшою увагою на те, що перед ним діяло ся.

— Де є та лемонада? — спитав з заінтересованєм лікар.

— На долині, в збанку.

— Де на долині?

— У кухні.

— Чи маю прийти і принести, докторе? — спитав Вієфорт.

— Ні, останьте тут і намовте Бароа, щоби випив решту сеї води з етером. Я сам піду принести лемонаду.

Аріні скочив в двері, побіг на долину задними сходами і мало з поспіху не звалив з ніг паню Вієфорт, яка також йшла до кухні. Вона крикнула, але Аріні не звертав на ню уваги. Маючи тільки одну думку в голові, він за одним скоком поминув чотири послідні сходи і вбіг в кухню, де побачив збанок на три чверти випорожнений, стоячий на підносі, як його полишено. Він скочив до збанка, як орел скаче до своєї добычі. Задиханий з поспіху, він вернув до кімнати, з якої що лиш вийшов. Панї Вієфорт поволи йшла сходами назад до своєї кімнати.

— Чи се є той збанок, про який ти згадував? — спитав Аріні.

— Так, докторе.

— Чи се та сама лемонада, яку ти пив?

— Думаю, що так.

— А як вона смакувала?

— Виглядала мені на гірку.

Лікар виляв кілька крапель лемонади на свою долоню, приложив до них свої губи, відтак діткнув ся їх язиком, як чоловік, що смакує вино, і виплюнув все в ogniще.

— Се без сумніву та сама — сказав. — Чи й ви пили її, п. Ноартіє?

— Так.

— І також, завважували гіркість?

— Так.

— О, доктор! — крикнув Бароа — напад вертає ся! Мій Боже! Господи, змилосерди ся!

Лікар кинув ся до пацієнта.

— Погляньте, пане Вієфорт, чи не принесли ще того еметіку.

Вієфорт вискочив на коритар і крикнув:

— Еметик! Еметик! Чи вже принесений?

Ніхто не відповідав. В цілім домі панувала гробова мовчанка.

— Якби я мав щось, чим міг би надути легки — сказав Аріні, оглядаючи ся довкола — то може не допустив би до удушення. Але тут нема нічого, нічого!

— О, пане — кричав Бароа — не дайте мені згинати без помочи. Ой, вмираю! Мій Боже! Я вмираю!

— Гусячого пера! Гусячого пера! — крикнув лікар, оглядаючи ся. Одно перо лежало на столі. Він вхопив його і старав ся вткнути в горло пацієнта, який серед судорогів даремно силував ся блювати, але щоки його були так затиснені, що перо не могло через них перейти.

Другий напад був далеко сильніший, чим перший, і Бароа зсунув ся з софки на підлогу, де вертів ся в муках. Лікар лишив його в спокою, знаючи, що не може нічим зменшити його муки, і підійшовши до Ноартіє, спитав його низьким голосом:

— А як ви чуєте ся? Добре?

— Так.

— Чи не чуєте тягару на грудях? Чи ваш жолудок не чує ся легко і вигідно, га?

— Так.

— Отже чуєте ся менше-більше так само, як звичайно по дозі, яку я даю вам в неділю?

— Так.

— Чи лемонаду зробив вам Бароа?

— Так.

— Чи се ви запропонували йому напiti ся її?

— Ні.

— Може п. Вієфорт?

— Ні.

— Пані?

— Ні.

— То певно ваша внучка, чи ні?

— Так.

Бароа сильно застогнав і відтак позіхнув так сильно, що мало не поломив собі шок. Сим звернув на себе увагу д-ра Аріні. Він відступив від Ноартіє і вернув до хорого.

— Бароа — промовив — чи можеш говорити?

Бароа промимрив кілька незрозумілих слів.

— Старай ся говорити, мій друже.

Бароа отворив свої, запливші кровю очі.

— Хто зробив лемонаду?

— Я.

— Чи ти приніс її до свого пана зараз по тім, як зробив її?

— Ні.

— Отже ти лишив її десь через якийсь час?

— Так, я лишив її в коморі, бо мене відкликано.

— Хто приніс її до сеї кімнати?

— Панна Валентина.

Аріні вдарив себе долонею по чолі.

— Ласкавий Боже! — прошептав до себе.

— Докторе! Докторе! — крикнув Бароа, почувши, що надходить знов напад.

— Чи вони ніколи не принесуть того еметіку? — спитав лікар.

— Ось є склянка з еметиком вже приготованим — сказав Вієфорт, входячи в кімнату.

— Хто приготував його?

— Аптікар, який прийшов тут також.

— Пий, — сказав доктор до Бароа.

— Не можу, докторе. Мое горло замикає ся! Я душу ся! О, мое серце! О, моя голова! Ох, яка мука! Чи довго я се мушу терпіти?

— Ні, ні, мій друже — відповів лікар. — Твоя мука незадовго скінчить ся.

— А? Розумію — сказав нещасливий. — Мій Боже, змилосерди ся наді мною.

І крикнувши страшенно, Бароа упав назад себе, якби грім в него вдарив. Аріні приставив руку до його серця і присунув склянку до його уст.

— Ну? — спитав Вієфорт.

— Пійдіть до кухні і принесіть мені трохи фіялкового сиропу.

Вієфорт сейчас пішов.

— Не лякайте ся, пане Ноартіє — сказав Аріні. — Я мушу забрати пацієнта до другої кімнати і пустити йому кров. Сей рід нападу є страшний для оглядання.

І взявши Бароа попід руку, др. Аріні потягнув його до сусідної кімнати, але майже зараз вернув по решту лемонади. Ноартіє примкнув своє праве око.

— Ви хочете Валентини, чи не так? — спитав Аріні. — добре, я скажу, аби її післали до вас.

Вієфорт вернув ся і Аріні стрітив його в дверях.

— Ну, як він тепер? — спитав Вієфорт.

— Ходіть сюди — сказав Аріні і взяв його до кімнати, де лежав Бароа.

— Чи він ще в конвульсії? — спитав королівський прокуратор.

— Він вже мертвий.

Вієфорт відступив назад кілька кроків і заложивши руки, крикнув з неудаваним жалем:

— Мертвий? І так нагло?

— Так, се справді нагло — потвердив лікар. — Однакж се не повинно вас дивувати. Пан і пані Сен-Меран умерли так само нагло. Люди дуже нагло вмирають у вашім домі, пане Вієфорт.

— Що?! — скрикнув прокуратор зі страхом і змішанням. — Ви знов вертаєте до тої страшної думки?

— Завсїгди, пане, завсїгди — сказав поважно Аріні. — Ся думка ані на хвильку не уступала з моєї голови. І будьте певні, що я сим разом не помилив ся. Слухайте, пане Вієфорт, що я вам скажу.

Вієфорт дрожав, як в лихорадці.

— Є отруя, що нищить жите, не лишаючи майже ні-

якого сліду по собі. Я знаю її добре. Я студіював усі її прикмети і наслідки, які вона викликає. Я спостеріг присутність сеї отруї в случаю бідного Бароа, як і в случаю пані Сен-Меран. Є спосіб вислідити її присутність. Вона привертає краску літмовому паперови, зачервоненому кислотою. Вона також робить фіяльковий сироп зеленим. Ми не маємо літмового паперу, але... ось приносять нам фіяльковий сироп.

Лікар не помилився. На коритари далися чути кроки. Арині отворив двері і взяв з руки покоївки горнятко, в котрім було дві, або три ложки сиропу. Він уважно замкнув двері за собою.

— Дивітьсяся — сказав до королівського прокуратора, котрого серце було так сильно, що майже було його чути ухом. — Ось в сїм горнятку є трохи фіялькового сиропу, а в сїм збанку є решта лемонади, котру пили п. Ноартіє і Бароа. Коли лемонада є чиста і нешкідлива, сей сироп задержить свою краску; коли навпаки лемонада є затроєна, то сироп стане зеленим. Глядіть!

Лікар повільно капнув кілька крапель лемонади із збанку у горня і сейчас на споді горняти зачав творитися яснійший, хмарковатий осад. Сей осад мав зразу краску синю, відтак з краски сафіру перейшов в краску опалю, з опалю в емеральд. Дійшовши до сеї послідньої краски, не міняв ся вже більше. Вислід експерименту не лишав місця на сумніви.

— Нещасний Бароа був отроєний фалшивою августурою і фасолями Ігнатія — сказав Арині — і я буду твердити се перед Богом і людьми.

Вієфорт не сказав нічого, тільки заломив руки, отворив свої умучені очі і знесилений зворушенем повалився на крісло.

РОЗДІЛ LXXX.

Обвинувачене.

Др. Аріні скоро привів Вієфорта до притомности. Вієфорт виглядав як другий труп в тій кімнаті смерти.

— О, смерть в моїм домі! — простогнав Вієфорт.

— Не так смерть, як злочин! — поправив його лікар.

— О, докторе — сказав Вієфорт — не можу сказати вам, що я відчуваю в сій хвилі — страх, смуток, злість.

— Так — відповів Аріні з подиву гідним холодом — але я думаю, що тепер пора взяти ся до діла. Думаю, що час спинити сю повинь смертности. Я не можу бути довше в посіданю тих тайн без надії, що побачу відплату за сі жертви і безпеку для суспільности.

Вієфорт оглянув ся сумно кругом себе.

— В моїм домі! — сказав з розпукою. — В моїм домі!

— Пане прокураторе — сказав Аріні — покажіть, що ви чоловік; як представник закона, зробіть честь своїй професії, кладучи її вище свого самолюбного інтересу.

— Ви кидаєте мене в дрож, докторе. Вимагаєте від мене самопосвяти?

— Так.

— Отже підозріваєте когось?

— Я не підозріваю нікого. Смерть стукає у ваші двері, входить і ходить не з завязаними очима, але оглядаючи ся довкола, переходить з кімнати в кімнату. Я сліджу за нею, стежу її кроки, беру на поміч мудрість старих людей і мацаю дорогу, бо моя приязнь для вашої родини і моя повага для вас є немов подвійним бандажом на моїх очах, і...

— Говоріть, говоріть, докторе. Я відважно вислухаю.

— Я бачу, що в вашім домі, а може й у вашій родині, є один з тих страшних феноменів, з яких кожде століте продукує один оказ. Льюкуста і Агрипіна*), що жили в

*) Льюкуста і Агрипіна були дві жінки, відомі в римській історії з того, що послуговували ся трутиною для усунення зі своєї дороги невігідних людей. Агрипіна була матір'ю славного зі своєї жорстокости імператора Нерона, та сам Нерон казав її вбити.

тим самим часі, є виїмком, який доказує, що Провидіне було рішило ся цілком знищити римську імперію, сплямлену надто численними злочинами. Брунегальта і Фредегонда*) були наслідками болючої боротьби цивілізації в її дитиннім віку, коли людина вчила ся контролювати думку, хоч би навіть при помочи висланця з царства тьми. Всі ті жінки були гарні. Той сам цвіт невинности цвив на їх лици, який видно на лици виновниці у вашім домі.

Вієфорт ахнув, заломив руки і глянув на лікаря благочинними очима. Але сей говорив дальше без милосердя:

— „Вважай, кому злочин може виходити на користь” — говорить аксіома правосуддя.

— Докторе! — сказав Вієфорт — докторе, на жаль, як часто була людська справедливість обманювана сими фатальними словами. Я не знаю чому, але відчуваю, що сей злочин...

— Отже признаєте існування злочину?

— Так, я бачу за надто ясно, що він є. Однакож я міркую, що він звернений проти мене самого, а не проти тих, що потинули. Я сподію ся тепер нападу на себе самого після всіх тих дивних нещасть.

— О, чоловіче — шепнув з пожалуванєм Арині — найбільше самолюбне і найбільше зарозуміле з усіх сотворінь, ти, що віриш, що земля обертає ся, сонце світить і смерть косить тільки для тебе, — ти, мурашко, що проклинаєш Бога із вершка стебельця трави? А ті, що стратили житє, не стратили нічого? Сен-Меран і його жінка, Ноартіє...

— Як? Ноартіє?

— Так! Ви думаєте, що хтось міркував зробити шкоду сему бідному слугі? Ні, ні, як Шекспірів Польоній, він вмер за другого. Лемонада була призначена для Ноартіє і, льотічно говорячи, се Ноартіє її випив. Другий випив її тільки через припадок. Хоч Бароа умер, то уплянована була смерть Ноартіє.

— Але чому лемонада не убила мого батька?

— Я сказав вам се одного вечера в городі, по смерти пані Сен-Меран. Се тому, що його система є при звичаєна якраз до тої самої отруї. Доза, яка для другого булаб фатальною, була для него дрібницею. І про се ніхто не знає,

*) Брунегальта і Фредегонда — дві інші жінки, що уживали отруї для досягнення своїх цілей. Жили в середних віках.

що через послідних дванайцять місяців я давав п. Ноартіє бручину на його параліж. Душегуб не знав про се; він лише знає з досвіду, що бручина є страшною отруєю.

— Мій Боже! Мій Боже! — шептав Вієфорт, заломлюючи руки.

— Йдім слідами виновника. Він насамперед убиває пана Сен-Мерана, відтак паню Сен-Меран — подвійне майно до унаслідження.

Вієфорт втер піт з чола.

— Слухайте уважно.

— Я не пропускаю ані слова — застогнав Вієфорт.

— П. Ноартіє — говорив дальше др. Аріні тим самим безпощадним тоном — п. Ноартіє зробив раз завіщане проти вас, проти вашої родини, а на користь убогих. Його щадить ся, бо нічого від него не очікує ся. Та скоро лиш він знищив своє перше завіщане і виробив друге, як проти него звертає ся удар зі страху, що він може зробити третє завіщане. Послідне завіщане він зробив, як не милю ся, передвчєра. Бачите, що злочинець не тратить часу.

— О, милосердя, пане докторе! — просив Вієфорт.

— Нема милосердя, пане! Лікар має святу місію на землі. Щоби її виконати, він зачинає при жерелі життя і доходить аж до таємничої тіни смерті. Коли стане ся злочин і Бог, без сумніву в злости, відвертає своє лице, тоді лишає ся лікарєви обовязок припровадити виновника до справедливости.

— Змилосердїть ся над моєю дитиною, пане — шепнув Вієфорт.

— Бачите, що ви самі перші згадали про ню — ви, батько.

— Змилосердїть ся над Валентиною! Слухайте! Се неможливо. Я міг би так само легко оскаржити себе! Валєнтина, діамантове серце, лєлія невинности!

— Гєть з милосердєм, пане королївський прокураторє! Злочин є очевидний. Панна сама пакувала всі лікарства, які висилано до п. Сен-Мерана і п. Сен-Меран вмер. Панна Вієфорт приготєвляла всі охолоджуючі напої для панї Сен-Меран і панї Сен-Меран не жиє. Панна Вієфорт взяла з рук Бароа, який пішов за орудкою, лємонаду, яку п. Ноартіє є призвичаєний пити кожного ранку і він тільки чудом оминув смерть. Панна Вієфорт є виновницею. Вона

труїтелька. Пане королівський прокураторе, я обвинувачую панну Вієфорт; виконайте свій обов'язок.

— Докторе, я вже не ставлю більше опору. Я не можу більше боронити ся. Я вірю вам, однак на ласку Божу, ошадіть мою честь, моє жите!

— Пане Вієфорт — відповів лікар зі зростаючою завзятістю — є випадки, коли я відкидаю на бік всі дурні людські згляди. Колиб ваша дочка поповнила тільки один злочин і я побачив, що вона плянує другий, я сказав би: „Перестережіть її, покарайте її, нехай добуде решту свого життя десь в монастири на плачу і молитві”. Колиб вона поповнила два злочини, я сказав би: „Ось, пане Вієфорт, є отруя, з якою винувниця не є ознакомлена; на ню невідомий антидот і вона ділає скоро, як думка, як блискавиця, вона смертельна як удар грому. Дайте їй сеї отруї, припоручіть її душу Богови і спасіть свою честь і своє жите, бо вона на него чатує і я можу представити собі, як приближає ся до вашої подушки зі своїм лицемірним усміхом та своїми солодкими словами. Горе вам пане Вієфорт, як не задасьте їй удару скорше!” Так сказав би я вам, якби вона убила тільки дві особи; однакж вона виділа три смерти, вона гляділа на три отроєні особи, вона клячала при трох трупах! На шибеницю з нею! На шибеницю! Ви говорите про честь? Ви зробіть те, що я вам кажу, а безсмертність ожидає вас!

Вієфорт упав на коліна.

— Слухайте — благав. — Я не маю тої сили волі, яку ви маєте, або радше, якої ви не малиб, колиб на місци моєї дочки Валентини була ваша дочка Маделіна.

Доктор зблід.

— Докторе, кождий син у матері родить ся на те, аби терпіти і вмерти. Я вдоволений тим, що маю терпіти і ожити смерти.

— Вважайте! — сказав Аріні. — Вона може приходити поволи. Ви може побачите її прихід аж тоді, коли забере вам батька, жінку, а може й сина.

Вієфорт, спираючи в собі віддих, стискав рамя доктора.

— Слухайте! — крикнув. — Змилосердіть ся наді мною, допоможіть мені. Ні, моя дочка невинна. Коли потягнете нас обох перед трибунал, я скажу: „Ні, моя дочка невинна.

Нема злочину в моїм домі. Я не признаю злочину в моїм домі, бо коли злочин входить в хату, то як смерть, — він не приходить сам". Слухайте! Що се буде для вас значити, як мене отруять? Чи ви мені приятель? Чи ви чоловік? Чи маєте серце? Ні, ви — лікар! Отже слухайте, що я вам кажу: Я не потягну своєї дочки перед трибунал і не передам її катови! Сама думка про те вбилаб мене, вона засталаб мене як божевільного викопати собі нігтями серце з грудий. А що, як ви милите ся, докторе? Що, як се не моя дочка зробила? Що буде, якби я колись прийшов, як блідий привид, і сказав вам: „Душегубе! Ти убив мою дитину!" Чекайте! Якби таке стало ся, то хоч я християнин, пане доктор, я зробив би собі смерть.

— Га — сказав доктор по хвилі надуми. — Я буду чекати.

Вієфорт глянув на него, якби не розумів його слів.

— Однакож — говорив далше др. Аріні повільно і урочисто — коли знов хтось занедужає у вашім домі, коли самі почуєте напад, не посилайте по мене, бо я вже сюди більше не прийду. Я згоджу ся ділити з вами сю страшну тайну, однакож не допущу, щоби в моїй совісти зростав встид і жаль враз з тим, як зростає злочин і горе у вашім домі.

— Ви покидаєте мене?

— Так, бо я не можу йти далше за вами, а я спинюю ся тільки під шибеницею. Буде зроблене ще одно відкритє, яке допровадить сю страшну трагедію до кінця. Пращайте!

— Прошу вас, докторе!

— Страховища, що непокоять мою думку, роблять для мене сей дім ненависним. Пращайте, пане!

— Ще слово, — одно однісечке слово, докторе. Ви йдете, лишаючи мене в сїм страшнім положеню, побільшивши його тїм, що мені виявили. Та що будуть другі говорити про несподївану смерть сего бідного старого слуги?

— Правда — сказав Аріні — треба їх заспокоїти.

Доктор вийшов перший. За ним йшов Вієфорт. Перелякані слуги були на сходах і на коритари, куди мав йти лікар.

— Оттак, пане — промовив Аріні до Вієфорта так голосно, щоби всі могли чути — старий Бароа провадив по-східними часами занадто сидяче житє. Призвичаєний давній

ше їздити зі своїм паном на кони, або в кариті по всіх краях Європи, він не міг достроїти ся до монотонної служби коло недужого все в одній і тій самій кімнаті. Се убило його. Його кров спекла ся, він отяжів; він мав короткий, грубий карк і тому дістав удар апоплексії, а мене покликано до него за пізно. От, добре, що я пригадав собі — додав притишеним голосом — не забудьте викинути в попіл те горня з фіялковим сиропом.

Доктор, не подавши руки Вієфортові, не додавши ані слова більше, вийшов серед плачу цілої служби. Того самого вечера всі слуги Вієфорта, які були зійшли ся в кухні і мали довгу нараду, прийшли сказати пані Вієфорт, що лишають службу. Ніяка просьба, ніяка пропозиція піднесення платні не могла наклонити їх до того, щоби оставали. На всі аргументи відповідали:

— Мусимо відходити, бо смерть є в сім домі.

І всі відійшли, не зважаючи на ніякі просьби і благання, заявляючи, що жаль їм лишати такого доброго пана і паню, а головно панну Валентину, таку добру, таку ласкаву і щиру. Вієфорт глядів на Валентину, коли вони се говорили. Вона була в сльозах.

Відтак стала ся дивна річ. Помимо зворушення, яке відчував на вид тих сліз, він глянув також на паню Вієфорт і здавало ся йому, що через її тонкі уста перелетів легенький злобний усміх, як один з тих метеорів, що значучо перелітають між двома хмарами на бурливім небі.

РОЗДІЛ LXXXI.

Кімната пенсіонованого пекаря.

Вечером того дня, коли граф Морсерф вийшов з дому Дангляра з почутем встиду і злости, спричиненим холодною поведінкою банкира, Андрій Кавальканті з покучерявленим волосєм, з вусом в досконалім порядку і в білих рукавичках, що пречудно пасували, увійшов на подвірє дому банкира на Шосе Антен. Він не був довше, як десять мінут в сальоні, коли відкликав Дангляра на бік і по зручнім вступі оповів йому про свою тугу та радіщі після відїзду

свого благородного батька. Він признав надзвичайну ласкавість, яку йому виявлювано в родині банкира, де принято його як сина і де в додатку він найшов предмет своїх найтепліших почувань в особі панни Дангляр.

Дангляр слухав його з найбільшою увагою. Він сподівався чогось подібного через послідних два-три дні і коли до сего нарешті прийшло, його очі заблистіли. Та він не схотів пристати сейчас на просьбу молодого чоловіка. Він мав деякі скрупули.

— Чи ви ще не за молоді, пане Андрію, щоби думати про женячку?

— Зовсім ні, пане — відповів Кавальканті. — В Італії в благородних кругах звичайно дружать ся за молоду. Се є розумний звичай. Житє наше таке непевне. Ми повинні здобувати своє щастє, коли можемо його досягнути.

— Добре, пане — сказав Дангляр — але на случай, як ваша пропозиція, яка робить мені честь, буде принята моєю жінкою і донькою, то хто поладнає прелімінарні умови? Я думаю, що такі важні переговори повинні перепроводжувати батьки молодих.

— Пане, мій батько є чоловіком великої мудрости і передбаченя. Сподіючи ся, що я може схочу поселити ся у Франції, він оставив мені, відїзджаючи, лист, в котрім обіцяє, що як найду собі жінку, котру він буде вважати за відповідну, то дасть мені сто п'ятьдесять тисяч лїрів річно від дня мого весіля. Після мого обчисленя, се чверть доходу мого батька.

— А я — сказав Дангляр — мав завсїгди намір дати своїй дочці п'ятьсот тисяч лїрів приданого. Крім сего вона одинока дістане по мені всю спадщину.

— Добре — сказав Андрій — таке услїве буде добре, очевидно коли пані баронова Дангляр і панна Евгенія не відкинуть мого освідченя. Ми малиб на рік сто-сімдесять-пять тисяч лїрів доходу. Припустім ще, що я вговорю маркіза, аби дав мені мій капітал — чи вспію його вговорити, за се я не є певний, але можливість є — то ми умістилиб у вашім банку тих два, або три мільйони. А два, або три мільйони в досвідчених руках можуть завсїгди принести десять процент.

— Я ніколи не даю більше, чим чотири процент, а звичайно тільки три і пів, однакож своєму зятеви я дав би пять процент і ми ділилиб ся доходом.

— Дуже добре, тестю — сказав Кавальканті, піддавши ся своїй низькій природі, яку звичайно вмів закривати під аристократичною політурою. Та він сейчас похопив ся і сказав: — Вибачайте, пане. Бачите, сама вже надія майже збиває мене з розуму, а чого то не зробить дійсність?

— Але — сказав Дангляр, який зі своєї сторони не заважив, як розмова, зразу безінтересовна, змінила ся в бізнесові переговори — є без сумніву якась часть вашого майна, якої ваш батько не може вам відмовити?

— Яка? — спитав Андрій.

— Те, що ви одідичили по матери.

— А, справді, те, що припадає мені від матери, Леонори Корсінарі.

— Скільки того може бути?

— Даю слово, пане — сказав Андрій — впевняю вас, що я ніколи про се й не подумав, але я припускаю, що там мусить бути що найменше два мільйони.

Дангляра так опанувала радість, як того скниру, що найде втрачений скарб, або того моряка, котрого корабель розбив ся на мори і він почуває землю під своїми ногами, а не пропасть, в якій мав би загинути.

— Отже, пане — спитав Андрій, кланяючись банкирови з пошаною — чи можу сподівати ся?

— Пане Андрію — відповів Дангляр — ви можете не тільки сподівати ся, але й вважати се за полагождену справу, хиба що з вашого боку повсталиб перепони. Однакож — додав застановивши ся — як се є, що ваш патрон, граф Монте Крісто, не зробив за вас сеї пропозиції?

Андрій легко зарум'янив ся.

— Я якраз вийшов від графа — сказав. — Він без сумніву прегарний чоловік, однакож має дуже незвичайні погляди. Він дуже мене поважає; він навіть сказав мені, що не має найменшого сумніву, що мій батько дасть мені капітал, а не дохід з него. Приобіцяв мені ужити свого впливу, аби дістати капітал для мене, але при тім заявив, що ніколи не брав на себе обов'язку складати освідчення за когонебудь і ніколи сего не зробить. Однакож — мушу віддати йому справедливість — він зволив додати, що як коли жалував, що так робить, то іменно при сій нагоді, бо по його думці запропоноване подружжє буде щасливе і

відповідне. Крім сего, хоч не буде робити нічого офіційно, то сказав мені, що відповість на всяке питанє, яке йому поставите.

— А! Дуже добре!

— А тепер — сказав Андрій з одною зі своїх найбільше чаруючих усмішок — коли я вже скінчив говорити до тестя, то мушу звернути ся до банкира.

— А що ви можете мати сказати йому? — спитав Дангляр, який тепер з черги усміхнув ся.

— Що позавтра я хотів від вас около чотири тисячі лїрів, однакож граф, сподїючи ся, що мої парубоцькі доходи не вистарчуть на видатки в надходячїм місяці, післав мені дрефт ще на дваїцять тисяч лїрів. Як бачите, ось є його підпис. Чи приймете його?

— Принесіть мені такий на мільон — сказав Дангляр — а я буду тільки рад — і з тими словами вложив дрефт в кишеню. — Назначіть самі годину на завтра, а мій касієр зголосить ся до вас з чеком на дваїцять чотири тисячі лїрів.

— Добре, нехай прийде в десятій годині. Я волію зра-на, бо виїжджаю завтра поза місто.

— Дуже гарно, в десятій годині. Чи ви й доси в Готели Князїв?

— Так.

Слїдуючого дня з точністю, яка становила честь для банкира, дваїцять чотири тисячі лїрів вложено в руки Андрія в хвилю, коли він мав виходити з кімнати. Виходячи, Андрій лишив двіста лїрів для Кадеруса. Він виїхав головнo тому, щоби не стрічати ся з небезпечним ворогом, і вернув як міг найпізнійше в вечер. Та заледви злїз зі сходів карити, коли приступив до него портієр з листом в руці.

— Пане — сказав він — той чоловік був тут.

— Який чоловік? — спитав Андрій недбало, удаючи, що забув.

— Той, що ваша ексцеленція платить йому сю малу пенсійку.

— О — сказав Андрій — старий слуга мого батька. Ну, і ти дав йому двіста лїрів, які я для него лишив?

— Так, ваша ексцеленціє. — Андрій казав, що бажає, аби його титулували в такий спосіб. — Однакож — гово-

рив дальше портієр — він не хотів брати гроший.

Андрій зблід. На щастє було темно і ніхто не міг завважити його блідости.

— Що? Він не хотів взяти гроший? — спитав Андрій занепокоєним голосом.

— Ні, він хотів говорити з вашою ексцеленцією. Я сказав йому, що ви виїхали. Він не хотів вірити, але нарешті повірив і дав мені сей лист, який приніс з собою вже запечатаний.

— Дай мені його! — сказав Андрій і прочитав в ній при ліхтарні карити:

„Ти знаєш де я мешкаю; я ожидаю тебе завтра рано о дев'ятій годині.”

Андрій оглянув лист уважно, аби впевнити ся, що його ніхто не отвирав і ніякі недискретні очі не бачили його змісту, однакж лист був уважно зложений; щоби його прочитати, потрібно було розломити печатку, а печатка була ненарушена.

— Дуже добре — сказав. — Бідний чоловік! Шкода його!

Сим він дав портієрови дещо до думаня.

— Забери коні і приходи зараз до мене — сказав Андрій до свого фірмана.

Двома скоками він дістав ся до своєї кімнати і зараз спалив лист Кадеруса. Не встиг ще лист згоріти, як увійшов фірман.

— Ти такої самої величини, як я, Петре? — спитав його Андрій.

— Маю честь таким бути, ваша ексцеленціє.

— Ти дістав вчєра нову ліберію?

— Так, пане.

— Я маю стрітити ся нині з одною гарною дівчиною і не хочу бути пізнаним. Позич мені своєї ліберії і принеси мені свої папери, щоби я міг переночувати в гостинниці, якби було треба.

Петро послухав. За пять мінут пізнійше Андрій вийшов з готелю зовсім перебраний, взяв фіякра і казав завести себе до Червоної Гостинниці на передмістю. Слідуючого рана він вийшов з тої гостинниці так само, як з Готелю Князів, незапримічений, пішов на Фобур св. Антонія і скрутив на вулицю Менільмонтан. Там спинив ся при две-

рях третього дому з ліва і зачав дивити ся за кимсь, кого міг би про дещо запитати у відсутности портієра.

— За ким шукаєш, молодче? — спитала перекупка, що продавала яблука з другого боку вулиці.

— За паном Паєтенем, добра жінко — відповів Андрій.

— За пенсіонованим пекарем? — спитала перекупка.

— За тим самим.

— Він жиє при кінці подвіря з ліва на третім поверсі.

Андрій пішов після вказівок. На третім поверху найшов ручку від дзвінка і потягнув за нею з неукриваним невдоволенням. За хвилику пізнійше показало ся лице Кадеруса у віконци в дверях.

— О, ти дуже точний — сказав Кадерус, отвираючи двері.

— До чорта! — сказав Андрій входячи і кинув на крісло свою шапку з однострою, але не трафив і шапка впала поза крісло.

— Спокійно, спокійно, не сердь ся. Бачиш, що я думаю про тебе. Глянь, яке добре сніданє я приготував для нас обох, — все те, що ти любиш.

Андрій дійсно занюхав запах страв, а се не було для него немиле, бо він справді вже був голодний. Се був запах мішанини смальцю і чеснику, питомий провінціяльним кухням низшої класи. Крім сего був там запах смаженої риби. Запахи походили з двох прикритих мисок, що стояли в кухні, та з ринки, що шкварчала на вогни. В сусідній кімнаті Андрій побачив досить чисто застелений стіл, приготований для двох. На столі були дві фляшки вина, закорковані, поважна скількість горівки в карафці і вибір овочів, зручно упорядкованих на листку капусти, що стояв на глинянім полумиску.

— Що думаєш про се, мій друже? — спитав Кадерус. — А, як то гарно пахне! Ти знаєш, що я був там добрим кухарем. Пригадуєш собі, як ти бувало облизував собі пальці? Ти був одним з перших, що смакував мої страви і думаю, що вони таки були не злі.

Говорячи се, Кадерус кришив свій свіжий засіб цибулі.

— Алеж до чорта! — сказав сердито Андрій. — Як ти мене кликав до себе тільки на те, щоби зїсти сніданє з тобою, то нехай тебе лихий візьме!

— Мій хлопче! — відповів поважно Кадерус — заїдаючи можна говорити. В додатку, невдячнику, ти не рад тому, що побачив старого друга? Щодо мене, то я плачу з радості.

Кадерусови дійсно текли сльози з очий, але їх добував острій запах цибулі.

— Замкни писок, лицеміре! — сказав Андрій. — Ти мене любиш? Ти?

— Так, люблю; нехай мене чорт візьме, як се неправда. Я знаю, що се слабість — говорив Кадерус — але вона мене перемогла.

— Але не перешкодила тобі післати за мною, щоби зробити мені якусь пакість.

— Слухай — сказав Кадерус, втираючи ніж в свій фартух — якби я тебе не любив, чи думаєш, що я провадив би те нужденне житє, до якого ти мене довів? Подумай хвильку. Ти маєш на собі одіне свого слуги, отже ти маєш слуги. А я не маю нікого і мушу сам варити собі їсти. Ти зневажаєш моє кухарство, бо ти йдеш їсти до Готелю Князїв, або до Парижської Каварні. І я міг би мати слуги, і я міг би мати візок і я міг би їсти, де мені подобає ся. А чому я того не роблю? Бо не хочу докучати своєму милому Бенедеттови. Ну, признай, чи не так?

Говорячи се, він дивив ся в спосіб, якого не можна було не розуміти.

— Добре — сказав Андрій — приймим, що ти мене любиш, то чому ти хочеш, щоби я їв сніданє з тобою?

— Щоби я мавприємність видіти тебе.

— Пощо тобі мене видіти, коли ми вже поробили всі свої услівя?

— О, мій любий друже! — сказав Кадерус — а чи завіщання робить ся коли без додатків до них? Але ти прийшов в першій мірі на сніданє, чи не так? Отже сїдай і зачинаймо. Ти розглядаєш ся по моїй кімнатї? Дивиш ся на мої солом'яні крісла, на образи по три ліри один? Щож ліпшого ти міг сподівати ся? Се не є Готель Князїв.

— Я бачу, що ти зачинаєш бути невдоволеним — сказав Андрій. — Ти вже не чуєш ся щасливим, хоч недавно хотїв лише виглядати на пенсіонованого пекаря. — Кадерус зітхнув. — Ну, що маєш сказати? Твоя мрія здійснила ся.

— Біда в тім, що я все мушу називати се мрією. Пенсіонований пекар, мій любий Бенедетто, є багатий. Він має пенсію.

— Ну, і ти маєш пенсію.

— Маю?

— Певно, що так. Я ось тепер приніс тобі твоїх двіста лірів.

Кадерус здвигнув раменами.

— Се понижаюче — сказав — приймати так гроші, кидані від напасти. Се є непевне жерело, яке може вскорі урвати ся. Я, бачиш, мушу щадити на случай, якби твоє багатство пропало. Щастє, мій друже, є нестале, як сказав капелян якогось там полку. Я знаю, що твоє майно є велике; ти маєш оженити ся з дочкою Дангляра.

— Що? Дангляра?

— То-то-то! Чи може маю сказати барона Дангляра? Я міг би так само сказати „граф Бенедетто“. Він був колись моїм приятелем і якби він не мав такої слабої пам'яті, то повинен би запросити мене на твоє весіле, бо я просив його на своє. Так, так, він був на моїм весілю! Він тоді не був такий гордий; він був тільки помічником писаря у доброго п. Мореля. Я нераз обідав з ним і графом Морсерфом. З того бачиш, що я маю деякі високі знакомства і якби я трохи їх використовував, то ми моглиб сходити ся в тих самих сальонах.

— Дай спокій, Кадерусе; ти з заздрости підносиш ся під хмари.

— Дуже добре, мій Бенедетто, але я знаю, що говорю. Може я колись вберу ся в своє недільне одіне і ставши у великій брамі, скажу: „Прошу отворити!“ Але тимчасом сідаймо і їджмо.

Кадерус дав примір і взяв ся до снідання з великим апетитом. Хвалив кожду страву, яку ставив перед гостем. Последний немов зовсім піддався. Він повітягав корки і найбільше їв рибу з чесноком та смальцем..

— А, друже — сказав Кадерус — як бачу, то ти мякнеш супроти свого колишнього господаря.

— Чомуж би я мав гнівати ся — відповів Андрій, якого сильний апетит взяв хвилево верх над всім иншим.

— Отже ти любиш мої страви, ти драбе? — сказав Кадерус.

— На стільки люблю, що дивую ся, як може чоловік, котрий варить і їсть такі добрі річи, нарікати на своє тяжке жите.

— Се, бачиш, тому — відказав Кадерус — що все маєш одне й те саме.

— Яка?

— Що я залежу від приятеля — я, котрий завсїгди сам заробляв собі на жите.

— Не жури ся тим, я маю досить для двох.

— Ні, бігме ні. Ти мені може й не повірив би, але при кінці кожного місяця мене мучить совість.

— Добрий Кадерус!

— Мені так було прикро вчора, що я не міг прийняти двіста лірів.

— Так, ти хотів говорити зі мною. Та чи се дійсно була совість?

— Дійсно совість. В додатку мені ще прийшла одна думка.

Андрій здригнув ся. Він завсїгди здригав ся, коли Кадерус мав яку нову думку.

— Се гидко, бачиш, чекати завсїгди до кінця місяця.

— О! — сказав Андрій філософічно, рішивши ся вважати добре на свого товариша. — Ціле наше жите сходить на чеканю. Чи мені, приміром, поводить ся инакше? Але я терпеливо чекаю.

— Так, бо ти не чекаєш на нужденних дві сотки лірів, але сподієш ся пять або шість тисяч, може десять, а може й дванайцять — бо ти хитрий хлопець. Ти й там все мав дещо гроший і завсїгди ховав їх від свого старого приятеля Кадеруса. На щасте він мав острый нюх, той приятель Кадерус.

— Зачинаєш знов баламутити, пригадуєш минувшість. Пощо того?

— Га! Тобі тільки двацять один літ і ти можеш забувати минувшину, але я маю вже пятьдесят і я мушу собі її пригадувати. Однакож справді вертаймо до діла.

— Так.

— Я хотів сказати, що якби я був на твоїм місци...

— Ну?

— То я здавав би собі з того справу...

— З чого?

— Я зажадав би своєї платні на шість місяців наперед, удаючи, що хочу купити господарство, а відтак зі своїм доходом за шість місяців утік би.

— Так, так — сказав Андрій — се не зла думка.

— Мій дорогий друже — сказав Кадерус. — Ти їси мій хліб і прийми мою раду. Ти не вийдеш на тім гірше, ні фізично ні морально.

— Ба — сказав Андрій — а чому ти не поступаєш після тої ради, яку даєш мені? Чому не взяти свого за шість місяців, або за рік наперед і не уступити ся до Брукселі? Замість жити як пенсіонований пекар, ти міг би жити, як збанкрутований і уживати своїх привілеїв. Се було би дуже добре.

— То ти думав би, що я можу усунути ся з дванайцять сот лірами?

— О, Кадерусе, який ти лакомий! — сказав Андрій. — Два місяці тому ти умирав з голоду.

— Колиж з їдою зростає апетит — сказав сміючись Кадерус і показав при тім зуби, як тигр, що приготавляє ся скочити на добичу. Відтак, кусаючи тими зубами великий шматок хліба, додав: — А я вже й маю плян.

Пляни Кадеруса лякали Андрія ще більше, чим його думки; думка була тільки зародком, а плян був дійсністю.

— Ану, який се плян? Сподію ся, що він дуже гарний.

— Чомуж би ні? Хто виробив плян, після якого ми опустили заведенє в М...? Чи не я? І я думаю, що се не був злий плян, коли ми нині тут?

— Я не кажу — відповів Андрій — що твої пляни недобрі. Кажи, що маєш сказати.

— Ну — сказав Кадерус — чи можеш, не видавши ані одного су, поставити мене на дорогу до здобуття п'ятнадцять тисяч лірів? Ні, п'ятнадцять тисяч не є досить — я не можу стати знов чесним чоловіком, не маючи бодай тринадцять тисяч лірів.

— Ні — відповів Андрій сухо — ні, не можу.

— Мені здає ся, що ти мене не розумієш — завважив Кадерус спокійно — я сказав, що ти не мав би дати ані одного су.

— Щож ти хочеш, щоби я кого обрабував і зіпсував все своє щастє — а з ним і твоє — і щоби нас потягнули там знов назад?

— Се не робило би для мене великої різниці — сказав Кадерус — як би мене назад взяли. Я не люблю жити самотно і часом сумую за своїми старими товаришами. Я не такий, як ти, чоловік без серця, що був би рад, якби вже їх ніколи більше не побачив!

Сим разом Андрій вже більше, чим задрожав. Він зблід.

— Не говори нісенітниць, Кадерусе! — сказав.

— Не бійся, мій любий Бенедетто. Ти тільки покажи мені якийсь спосіб, щоби я міг дістати тих трийцять тисяч лірів без твоєї помочи, а я вже сам се зроблю.

— Добре! Я подумаю про се! — сказав Андрій.

— А тимчасом піднеси мою місячну пенсію на п'ятьсот лірів, мій любий хлопче. Я так собі подумав, що було би добре, як би я мав господиню.

— Добре, дістанеш п'ятьсот лірів — відповів Андрій — але се буде для мене дуже тяжко, мій бідний Кадерусе. Ти використовуєш...

— Ба! — сказав Кадерус — але ти маєш доступ до безмежних багатств.

Можна було б сказати, що Андрій очікував тих слів свого товариша. Його очі несподівано засвітили, хоч сей блиск зараз уступив.

— Правда — відповів — і мій протектор є дуже ласкавий.

— О, той дорогий протектор! — сказав Кадерус — а кільки він дає тобі місячно?

— П'ять тисяч лірів.

— Стільки тисяч, скільки ти даєш мені соток! Дійсно такими щасливими можуть бути тільки байструки. П'ять тисяч лірів на місяць! І що до біса ти можеш з тим всім зробити?

— О, се пропускає ся дуже швидко. Я такий самий, як ти; я хочу капіталу.

— А, капіталу! Так, розумію, кождий хотів би капіталу.

— А я й дістану його.

— Хто-ж тобі його дасть? Твій князь?

— Так, мій князь. На жаль, я мушу чекати.

— Мусиш чекати на що? — спитав Кадерус.

— На його смерть.

— На смерть свого князя?

— Так.

- Як то?
- Він зробив своє завіщанє в мою користь.
- Невжеж?
- Слово чести.
- На кільки?
- На пятьсот тисяч.
- Тільки всього? Се не за богато!
- Але й то досить.
- Ні, се не може бути!
- Чи ти мені приятель, Кадерусе?
- Так, на житє і смерть!
- Добре, я тобі скажу тайну.
- Що таке?
- Але памятай...
- А, Боже! Мовчу, як риба.
- Добре, я думаю...

Андрій спинив ся і оглянув ся.

— Ти думаєш? ... Не бій ся, ми тут самі.

— Я думаю, що я найшов свого батька.

— Свого дійсного батька?

— Так.

— Старий Кавальканті?

— Ні, правдивого, як ти кажеш.

— А ним є....

— Ним, Кадерусе, є Монте Крісто.

— Ба!

— Так. Подумай, а найдеш виясненє. Очевидна річ, що він не може признати мене явно, але робить се через Кавалькантія і дає йому за те пятьдесят тисяч лірів.

— Пятьдесят тисяч лірів за те, щоби був твоїм батьком! Я зробив би се за половину того, за двацять тисяч, за пятнайцять тисяч. Чому ти не подумав про мене, ти не вдячнику?

— Так ніби я знав щось про те, коли все було зроблене вже, як я ще був там.

— А, правда. І ти кажеш, що в своїм завіщаню...

— Він лишає мені пятьсот тисяч лірів.

— Чи ти певний сего?

— Він сам мені показував. Та се ще не все. Є ще додаток до завіщаня....

— Невжеж?

— А в тім додатку він признає мене.

— А, добрий батько! Славний батько! Чесний батько!
— говорив Кадерус.

— А тепер скажи, чи я щось від тебе укриваю?

— Ні, і твоя щирість робить тобі честь, по моїй думці, тобі і твому княжому батькови. А він багатий, дуже багатий?

— Певна річ. Він сам не знає, кільки в него маєтку.

— Чи се можливе?

— Для мене се є зовсім певне, бо я завсїгди буваю в його домі. Оноді банковий урядник приніс йому п'ятдесят тисяч лїрів у портфелю; вчора банкир приніс йому сто тисяч лїрів золотом.

Кадерус отворив рот зі здивованя. Слова молодця звучали йому як металъ; йому здавало ся, неначеб чув, як падають монети.

— І ти ходиш до його дому? — спитав наївно.

— Коли тільки хочу.

Кадерус застановив ся на хвилю. Легко було добачити, що він обертав якусь думку в своїй голові. Нагло сказав:

— О, як я хочу те все бачити! Се мусить бути дуже гарно!

— О, се величаво — potwierдив Андрій.

— Чи не жиє він на Елізейських Полях?

— Так, під ч. 30.

— О! Ч. 30?

— Так, гарний дім, стоїть самітно між подвірєм і городом. Ти мусів його видіти.

— Мабуть. Та я не про зверхній вигляд дбаю, тільки про внутрішній. Які гарні меблі там мусять бути!

— Ти бачив коли Тїллери?

— Ні.

— У графа краще.

— Се мабуть варто зігнути ся, Андрію, коли той добрий граф Монте Крісто опустить свою калитку.

— О, на те не треба чекати — сказав Андрій. — В тім домі гроший так багато, як овочів в садї.

— Але ти повинен би мене там колись взяти з собою.

— Якже я можу? Під яким претекстом?

— Маєш рацію; але ти такого наговорив, що менї сли-

ка потекла. Розуміє ся, що я мушу сей дім побачити; я мушу найти спосіб.

— Не роби нічого дурного, Кадерусе.

— Я запропоную себе до чищення підлоги.

— Всі кімнати мають підлоги вкриті коврами.

— То я хиба мав би те все бачити тільки в своїй уяві?

— Здаєть ся, що се одиноке, що лишає ся.

— Постарай ся бодай дати мені до зрозуміння, що там є.

— Як я можу?

— Нема нічого лекшого. Чи дім великий?

— Середний.

— Як в нім кімнати розложені?

— Пробіг, я мусів би хиба взяти папір, перо і чорнило і нарисувати.

— Я те все маю ось там — сказав жваво Кадерус. Він взяв зі старого бюрка картку білого паперу, перо і чорнило. — Ось тут назначи мені те все на папері, мій хлопче.

Андрій з неспостереженою усмішкою взяв в руку перо і зачав рисувати.

— Сей дім, як я сказав, є між подвірєм і городом, оттак, бачиш? — Андрій зробив мапку городу, подвіря і дому.

— Мур довкола високий?

— Не більше, чим вісім, або десять стіп.

— Се не є розумно — завважив Кадерус.

— На подвірю є помаранчеві дерева у вазонках, мурава і корчі цвітів.

— Нема сталевих капканів?

— Ні.

— А стайні?

— Стайні є на другім боці фіртки, котра є тут.

— А як упорядкований партер дому? — спитав Кадерус.

— В партері є: їдальня, два сальони, білярдова кімната, у сінях сходи і малі задні сходи.

— Вікна?

— Величаві вікна, такі гарні, а такі великі, що я певний, що чоловік твоєї величини мігби перейти через кожде з них.

— А віконниці?

— Є й віконниці, але їх ніколи не вживає ся. Граф Монте Крісто є незвичайний чоловік. Він любить дивити ся на небо навіть в ночі.

— А де сплять слуги?

— Вони мають окремий дім для себе самих. Представ собі гарний дімок по правій стороні. В ній на долині стоять карити, а на верху кімнати для слуг. До кожної кімнати є окремий дзвінок.

— До чорта! Дзвінки, кажеш?

— Або що?

— Та, нічо. Я тільки думаю, що то коштує багато грошей вставляти дзвінки, а яка з них користь?

— Давнійше був там також пес, що спав в ночі на подвір'ю, але його забрано до дому на Отейль, до того, де ти мене стрітив перший раз, пам'ятаєш?

— Так?

— Я ще вчора говорив графові: „Ви нерозумно робите, пане графе, бо як їдете до Отейль і берете слуг з собою, то дім лишає ся без охорони”. А він мені сказав: „Ну, і що з того?” „Колись ваш дім ще обкрадуть”, відповів я.

— А що він на те сказав?

— Він сказав: „Що то мені значить, як хтось мене обкраде”.

— Андрію, чи має він яке бюро з стружинкою?

— Що то має значити?

— Таке, що ловить злодія в лапку. Мені говорили, що було таке на послідній виставі.

— Він має бюро з магневого дерева. В ній завсїгди передержує ключ.

— І не обкрадають його?

— Ні, його слуги дуже люблять.

— В тім бюро повинні бути гроші.

— Се можливе. Ніхто не знає, що в ній є.

— А де воно стоїть?

— На першій поверху.

— Нарисуй мені плян того поверху так само, як нарисовав плян партеру.

— О, плян є дуже простий. — Андрій взяв перо. — На першій поверху, як бачиш, оттам передпокій і сальон; на право сальону бібліотека і студія; по лівій стороні спальня і убиральня. Славне бюро є в убиральній.

— Чи є вікно в убиральній?

— Два вікна, одно тут, друге там. — Андрій назначив на рисунку, де є вікна кімнати, що становила кут на пляні і була меншою від спальні.

Кадерус задумав ся.

— Чи він часто їздить до Отейль? — спитав.

— Яких два-три рази на тиждень. Приміром завтра він має намір перебути там день і ніч.

— Ти певний сего?

— Він запросив мене тамтуди до себе на обід.

— Отсе мені жите — сказав Кадерус. — Один дім в місті, другий на селі.

— Се значить бути богатим.

— І ти будеш там на обіді?

— Мабуть.

— Як ти там обідаєш, то лишаєш ся вже й на ніч?

— Як коли захочу. Я там як дома.

Кадерус глянув на Андрія, якби хотів доглянути правду на самім сподії його серця. Однакож Андрій витягнув з кишені сигарницю взяв з неї сигаретку, спокійно запалив її і зачав курити.

— Коли хочеш своїх п'ятьсот лїрів? — спитав по хвили.

— Зараз, як маєш їх.

Андрій виняв з кишені двайцять п'ять люїдорів.

— Жовтих? — здивував ся Кадерус. — Ні, дякую за них.

— Що? не любиш їх?

— Навпаки, я не надивив би ся на них, але брати їх не хочу.

— Можеш їх змінати, дурний. Золото є ціннійше.

— Якраз те. Але той, що буде їх міняти, може звернути увагу на твого друга Кадеруса, буде за ним слїдити і захопить його за руку та питає, хто се платить йому золотом. Не грайся зі мною, мій добрий друже. Дай мені звичайного срібла, круглих монет, на яких є голова якогось одного, або другого монарха. В кого небудь може найти ся п'ять лїрів вкупі.

— Але ти не думай, що я ношу з собою п'ятьсот лїрів сріблом. Мені требаб для сего послугача.

— То лиши їх у свого портієра; йому можна повірити. Я по них зголошу ся.

— Нині?

— Ні, завтра. Нині я не буду мати часу.

— Добре, я лишу їх завтра, коли буду виїздити до Отейль.

— Чи можу числити на се?

— Зовсім певно.

— Бо я хочу на той рахунок наймити собі хазяїку.

— Досить вже того! Не муч мене більше!

— Добре.

Однакж Кадерус сказав се так понуро, що Андрій завважив се. Він зараз зміркував, що треба удавати ще більшу веселість та безжурність.

— Чого ти такий веселий? — спитав по хвили Кадерус. — Можнаб думати, що ти вже унаслідив майно.

— Ні, на жаль, я ще не унаслідив його, але як унасліджу...

— То що буде?

— Буду памятати своїх старих приятелів, більше не кажу.

— Гм, а від коли ти маєш таку добру память?

— Що-ж ти хочеш? Я побоював ся, що ти хочеш мене обрабувати.

— Я? Що за смішна думка! А я хотів дати тобі ще одну добру раду.

— Яку?

— Щоби ти лишив той діамант, який маєш там на пальці. Ми оба попадемо в клопіт. Ти зруйнуєш себе і мене своєю дурнотою.

— А то як? — здивував ся Андрій.

— Як? Ти убрав ся в ліберію. Ти перебрав ся за слугу, але задержав на своїм пальці діамант, що вартує чотири або п'ятьсот тисяч лірів.

— Прокляте! Ти добре оцінив.

— Я знаю дещо про діаманти. Я колись їх мав.

— Добре робиш, що хвалиш ся сим — сказав Андрій і, не взлостивши ся за нове вимушене, як сего побоював ся Кадерус, спокійно віддав йому свій перстень.

Кадерус приглядався йому так уважно, що Андрій догадався, що він хоче переконати ся, чи всі роги є досконали.

— Се підроблений діамант — сказав Кадерус.

— Не жартуй — відповів Андрій.

— Не сердь ся, можемо зараз поспробувати.

Кадерус підійшов до вікна, діткнув ся діамантом скла і побачив, що воно зарисувало ся.

— Моя помилка — сказав Кадерус, закладаючи перстень на свій палець. — Я помилився. Ті злодії ювілери наслідують діаманти так добре, що вже не оплачуєся їх обкрадати.

— Щож? Ти вже скінчив? — спитав Андрій. — Може ще чого хочеш? Може бажаєш моєї камізельки, або моїх паперів? Можеш йти вже сміло дальше, як зачав.

— Ні, ти кінець кінцем таки добрий товариш. Я не хочу тебе довше затримувати.

— Однакож вважай, щоби тобі що не сталося, як будеш продавати діамант, як побоювався, щоби не сталося тобі що, коли візьмеш золото.

— Я його не продам, не бійся.

— Що найменше через день-два — подумав собі Андрій.

— Але ти щасливий! — сказав Кадерус. — Тепер йдеш до своїх слуг, до своїх коней, до своєї карити і до своєї судженої.

— Так — potwierдив Андрій.

— Ну, то сподіюся, що зробиш мені гарний весільний дарунок в день, коли будеш вінчатися з дочкою мого приятеля Дангляра.

— Я вже казав тобі, що ти собі за багато представляєш.

— Скільки майна вона має?

— Але я кажу тобі...

— Мільон?

Андрій здвигнув раменами.

— Нехай буде мільон — сказав Кадерус — ти ніколи не будеш мати стільки, скільки я тобі бажаю.

— Дякую — відповів Андрій.

— О, я бажаю тобі сього цілим серцем! — додав Кадерус, сміючи ся захриплим голосом. — Чекай, нехай покажу тобі дорогу.

— Не треба.

— Ні, треба.

— Чому?

— Бо там в замку є маленька тайна, спосіб осторожности, який я вважав за гідний випробувати. Сей замок є переглянений і поправлений Гаспаром Кадерусом. Я зроблю й тобі один такий, коли вже станеш капіталістом.

— Дякую — сказав Андрій — я дам тобі знати про се тиждень наперед.

Андрій вийшов. Кадерус стояв над сходами, поки Андрій не тільки що зійшов на долину, але й перейшов через подвіре. Відтак вернув ся скоро до свого мешканя, замкнув за собою уважно двері і зачав, як мудрий архітект, студіювати плян, котрий Андрій лишив йому.

— Дорогий Бенедетто — говорив при тім до себе. — Сподію ся, що він не буде жалувати, коли дістане своє наслідство, однакож той, хто приспішує день, коли може діткнути ся своїх п'ятьсот тисячів, не буде його найгіршим приятелем.

РОЗДІЛ LXXXII.

Влім.

Слідуючого дня, по щойно описаній розмові, граф Монте Крісто виправив ся до Отейль в товаристві Алі і кількох других слуг. З собою взяв також кілька коний, хочачи випробувати їх прикмети. Про сю подорож попередного дня він ані не думав і Андрій її не ожидав, однакож вернув Бертучіо з Нормандії з відомостями про дім і судно і се заставило графа випробувати коний. Дім був готовий і судно, яке прибуло тиждень перед тим, стояло на якорі в гирлі малої річки. Зложена з шістьох людей залога судна, виконавши всі вимагані формальности, була готова вирушити на море.

Граф похвалив старання Бертучія і наказав йому приготувити ся до скорого відїзду, бо не будуть оставати у Франції довше, чим один місяць.

— Слухай — сказав — я може буду потребувати захати за одну ніч з Парижа до Трепорту. Нехай по дорозі буде на поготівлю вісім коний, щоби я міг зробити п'ятьдесят миль за десять годин.

— Ваша високість вже сказали се бажане — відповів Бертучіо — і коні є готові. Я купив і розмістив їх сам у

найбільше пожаданих місцях, а саме в селах, де звичайно ніхто не затримує ся.

— Се добре — сказав Монте Крісто — я остану тут день, або два; пороби відповідні зарядження.

Коли Бертучіо виходив з кімнати, щоби дати потрібні розкази, отворив двері Батестен. Він держав лист на срібнім підносі.

— Що ти тут робиш? — спитав граф, побачивши, що він вкритий порохом. — Я, здається, не посилав за тобою?

Батестен, не відповідаючи, прийшов до графа і подав йому лист.

— Важний і пильний — сказав.

Граф отворив лист і прочитав:

Перестерігає ся графа Монте Крісто, що сеї ночі влізе до його дому при Елізейських Полях один чоловік з наміром забрати якісь папери, що мають бути в бюрку убиральні. Добре відома відвага графа зробить неконечною поміч поліції, якої поява мо- глаб поважно зашкодити тому, хто посилає сю пересторогу. Граф через який небудь отвір зі спальні, або сховавши ся в убиральні, буде міг сам оборонити свою власність. Велике число слуг і видимі кроки осторожности здержалиб злочинця від влому, а граф Монте Крісто втратив би нагоду відкрити ворога, якого припадок відкрив тому, котрий тепер пише сю пересторогу, — пересторогу, яку може не буде міг вислати другий раз, колиб ся перша спроба не вдала ся і була зроблена друга спроба.

Перша думка графа була, що се якийсь підступ злодіїв — намагане притягнути його увагу до якоїсь маленької небезпеки, щоби виставити його на більшу небезпеку. Він вже хотів вислати лист комісареві поліції, не зважаючи на пересторогу свого анонімного приятеля і навіть на перекір тій пересторозі, коли нагло прийшло йому на думку, що се може бути якийсь його особистий ворог, якого тільки він сам повинен пізнати і в такий спосіб взяти над ним верх.

— Вони не хочуть моїх паперів — сказав до себе Монте Крісто — вони хочуть мене убити. Се не злодії, а душегуби. Не треба, щоби пан префект поліції мішав ся в мої приватні справи. Я досить багатий, щоби держати сю справу поза бюджетом його канцелярії.

Він закликав назад Батестена, котрий був вийшов, доручивши лист.

— Вертай до Парижа — сказав йому — збери всіх

слуг, які там остали. Я хочу всеї своєї служби в Отейль.

— А дома що? Не остане ніхто? — спитав здивовано Батестен.

— Нехай остане портієр.

— Прошу пам'ятати, що мешкане портієра є далеко від дому.

— То нічо!

— Дім моглиб обдерти до голих стін і він не почув би нічого.

— Хто міг би се зробити?

— Злодії.

— Ти дурний, Батестене. Нехай злодії обдирають дім; се менше мене вразилоб, як те, колиб мене мої слуги не послухали.

Батестен вклонив ся.

— Розумієш мене? — спитав граф. — Приведи сюди всіх своїх товаришів, але нехай все остає як звичайно; замкни тільки віконниці у партері.

— А на першім поверсі?

— Ти знаєш, що їх ніколи не замикає ся. Йди!

Граф дав знак, що хоче обідати сам один і щоби ніхто більше не usługував йому крім Алї. Пообідавши зі своїм звичайним спокоєм і уміркованістю, граф дав Алїєви знак, щоби йшов за ним, і вийшов бічною фірткою а дійшовши до Бульонського ліска, скрутив ніби без ціли в напрямі Парижа. При сумерку він був вже проти свого дому при Елізейських Полях.

Було темно. Одно-одинокє слабеньке світло горіло в хатині портієра, віддаленій около сорок кроків від дому. Монте Крісто опер ся об дерево і тим оком, яке тяжко було обманути, глянув на вулицю, оглянув перехожих, уважно поглянув по сусідних вулицях, чи там хто не сховав ся. Так минуло десять мінут. Граф Монте Крісто був переконаний, що ніхто за ним не слідить. Він пішов з Алїєм до бічних дверей, увійшов ними скоро і сходами для служби, від котрих мав ключ, зайшов до своєї спальні, не порушивши ані одної фіранки. Портієр не мав причини до найменшого підозріння, що в домі, позірно зовсім порожнім, був його головний мешканець.

Увійшовши в спальню, граф дав знак Алїєви, аби спинив ся. Відтак зайшов в убиральню, яку також оглянув. Все

було як звичайно,—бюрко стояло на своїм місці і ключ був у бюрку. Граф покрутив його два рази, виняв ключ, вернув до дверей спальні, усунув подвійний гачок скобля і увійшов до спальні. Тимчасом Алї добув вже зброю, якої граф потребував а саме короткий карбін і пару пістолів з подвійними дулами. Узброєний в такий спосіб, граф держав в своїх руках жите п'ятох людей.

Було якої пів до десятої. Граф і Алї зіли з поспіхом по кавалкови сухара і випили по склянці еспанського вина; відтак Монте Крісто усунув на бік дошку в стїні, що дало йому спромогу видіти, що діє ся в сусідній кімнаті. Він мав під руками пістоль і карбін, а Алї, який стояв побіч него, держав в руці одну з тих малих арабських бард, яких вигляд не змінив ся від часів хрестоносців. Через одно з вікон спальні граф міг дивити ся на вулицю.

Так минуло дві години. Було незвичайно темно. Поми-мо сего Алї, завдяки своїй дикій природі, а граф завдяки свому довгому замкненню в темноті могли оба розрізняти в пїтьмі найслабший рух дерев. Світельце в хатині портієра вже давно згасло. Можна було сподівати ся, що напад, як напад взагалі був упрянований, повинен би бути зроблений із сходів з партеру а не з вікна. По думці Монте Кріста, напасники хотіли взяти його жите, а не гроші. Вони нападуть на його спальню, а до неї дістануть ся через задні сходи, або вікном убиральні. Він поставив Алї перед дверми до сходів, а сам слїдив за убиральнею.

Годинник на вежі Інвалідів вибив чверть до дванаї-цятої. Коли заглух третій удар годинника, графови причу-ло ся, неначеб був якийсь шелест в убиральні. За першим шелестом дав ся чути другий, відтак третій; при четвертім граф вже знав, чого ожидать. Сильна, добре вправлена ру-ка витинала діамантом шибу вікна. Граф почув, що його серце забило ся живійше.

Хоч би як був чоловік при звичаєний до небезпеки, хоч би був перестережений перед нею, то він відчуває по битю свого серця, по дрожанню тіла величезну різницю між дум-кою і дійсністю, між пляном і виконанєм. Однакож Монте Крісто зробив тільки один знак для Алїя, який, зрозумівши, що небезпека зближає ся з боку убиральні, присунув ся ближше до свого пана. Монте Крісто дрожав, напруживши свій зір, щоби переконати ся про силу і число своїх ворогів.

Вікно, від котрого доходив шелест, було якраз проти отвору, через який граф дивився в убиральню. Він вляпав своє око в те вікно. Побачив тїнь в темноті. Відтак одна шиба подала ся, почув ся легенький тріск, хоч нічо не впало. Через отвір простягнула ся рука, що шукала за защіпкою. За хвилю отворило ся вікно і ним увійшов чоловік. Був сам один.

— Що за смілий драб! — подумав граф.

В ту хвилю Алї діткнув ся легко його плеча. Граф оглянув ся. Алї показав йому у вікно кімнати, яке було звернене до вулиці. Монте Крісто зробив три кроки до вікна. Він знав незвичайну бистрість зору свого вірного слуги. І справді він побачив другого чоловіка, котрий виліз на мур і, як видно, старав ся побачити, що діяло ся в домі.

— Добре! — подумав граф. — Їх є два. Один робить, а другий сторожить.

Він дав знак Алїєви, щоби не спускав з ока чоловіка на дворі, а сам вернув до того, що був в убиральни. Сей увійшов і, простягнувши руки перед себе, старав ся пізнати уряджене кімнати. Наконець видно було, що він вже зорієнтувався. Було двоє дверей. Одні і другі він зариглював. Коли прийшов до дверей спальні, Монте Крісто підняв пістоль, думаючи, що він хоче увійти; однакож нічний тість засунув тільки ригель. Він тільки себе забезпечував. Не знаючи, що граф повитягав защіпки, він взяв ся тепер спокійно до своєї роботи. З кишені витягнув щось, чого граф не міг розпізнати, поставив його на столику і пішов просто до бюрка. Попробував замок і видно, що був здивований, коли не найшов ключика в замку. Однакож тість був не дурний чоловік; він заосмотрив ся на всякий випадок. Граф почув по хвили дзеленькане вязки штучних ключів, яких вживає ся до отвираня невідомих замків.

— О! — шепнув до себе Монте Крісто з чутем розчарування. — Се справді тільки злодій.

Однакож злодій не міг в темноті найти відповідного ключа. Він посягнув по річ, яку лишив на столику, потиснув спружинку і в ту хвилю на його руки і лице вдарило бліденьке світло, при яким можливо було тільки розрізнити один предмет від другого.

— А! — вирвало ся з уст здивованому графови Монте Крісто, — таж се...

Алі підніс свою барду.

— Тихо! — шепнув йому Монте Крісто. — Постав свою барду. Не треба ніякої зброї.

Відтак додав йому ще кілька слів ще низшим голосом, бо оклик здивованя, який вирвав ся графови, налякав злодія і він спинив ся, як задеревілий. Граф дав Алієви розпорядження, бо він зараз висовгнув ся без шелесту і вернув за хвилику, несучи чорний стрій і капелюх з трома рогами. Тимчасом Монте Крісто з поспіхом зняв свою свиту, камізельку і сорочку. При слабім світлі, що доходило через отвір в стіні убиральні, можнаб було добачити, що він мав на собі одну з тих плетених зі стали сорочок, яку носили колись, як ще люди не знали убивати себе з пальної зброї, а кололи себе ножами та рубали бардами. Ся сорочка скоренько зникла під довгою монашою рясою, а голову графа покрила перука, що надала йому вигляд священика. Три-кутний капелюх на голові до решти перемінив графа в о. Бусоні.

Злодій наслухував хвилику, але не почувши більше ніякого шелесту, набрав знов життя і коли ще Монте Крісто докінчував перебирати ся, він приступив до бюрка і зачав скреготати в його замок штучним ключем.

Граф дивив ся на него і злобно усміхнув ся. Він знав, що замок бюрка мав тайний механізм, який злодієви не легко буде перемогти.

— Бав ся трошки! — шепнув до себе. — Будеш мати там на кілька мінут роботи.

Відтак обернув ся до вікна від вулиці. Чоловік, що був виліз на мур, зліз вже на землю і ходив вулицею. Дивним дивом він не показував найменшого жаху, коли надходив хтонебудь вулицею. Видно було, що його інтересувало тільки те, що діяло ся в домі графа.

Нараз Монте Крісто вдарив ся долонею по чолі і через його уста пересунув ся щирий усміх. Він приступив до Алія і шепнув йому:

— Сховай ся тут і сиди тихо. Без уваги на те, що будеш чути, або що буде тут діяти ся, не показуй ся, хіба що я тебе виразно закличу.

Алі вклонив ся на знак, що розуміє і послухає. Тоді Монте Крісто взяв в руку засвічену свічку з комірки, отворив тихесенько двері і пішов прямо до злодія, що був

лильно зайнятий замком. При сїм вважав, щоби світло свічки падало прямо на лице злодія. Злодій не чув, як двері отворили ся і задеревів, коли нагло побачив, що кімната освітлена.

— Добрий вечір, мій дорогий Кадерусе! — сказав Монте Крісто. — Ти що робиш тут в таку пізну пору?

— Отець Бусонї! — крикнув Кадерус і не розуміючи, куди міг увійти сей дивний привид, коли він позаригльовував двері, опустив ключі з рук і стояв з отвореним ротом. Граф став між Кадерусом і вікном, заступаючи в сей спосіб злодієви його одиноку дорогу утечі.

— Отець Бусонї! — повторив ще раз Кадерус, впливши свої очі в графа.

— Так, зовсім певно, се сам о. Бусонї! — потвердив Монте Крісто. — І я дуже рад, що ти пізнаєш мене, мій дорогий Кадерусе. Видно, що ти маєш дуже добру пам'ять, бо буде вже з десять лїт, від коли ми бачили ся.

Сей спокій священика, в злуці з його іронією і смілістю, зовсім оголомшили Кадеруса. Він зачав дзвонити зубами.

— Так ти хотїв обікрасти графа Монте Крісто? — допитував мнимий священик.

— Отче — шептав Кадерус, стараючи ся дійти до вікна, яке граф немилосердно заступив. — Отче Бусонї, я не знав... вірте мені... присягаю...

— Вирізана шибa з вікна — говорив дальше граф — темна лїхтарня, вязка штучних ключів, бюрko на пів розбите — се дуже ясно доказує...

Кадеруса душило в горлі. Він оглянув ся за якимсь кутком, де міг би сховати ся — за якоюсь стежкою утечі.

— Так, так — говорив не перестаючи граф. — Як бачу, то ти все ще такий самий, душегуб.

— Отче, ви знаєте все, ви знаєте, що то не я, се Карконтa, се доказано на процесі і мене засуджено тільки до галер.

— То твій час вже вийшов, коли, як бачу, кортить тебе знов там назад дістати ся?

— Ні, отче, мене хтось увільнив.

— То він зробив для людства велике добро.

— Я, — сказав Кадерус, — обіцяв....

— Але ломиш свою обіцянку! — перервав йому Монте Крісто.

— На жаль, так — признав ся Кадерус.

— Се, як не милю ся запровадить тебе назад до тюрми. Се дуже зле, дуже зле. Діявольо! як кажуть у моїм краю.

— Отче, я приневолений...

— Кождий злочинець говорить се.

— Убожество...

— Ет! — сказав Бусоні згїрдливо. — Убожество може заставити чоловіка до жебранини, або до крадежі бохонця хліба від пекаря, але не до розбивання бюрка в чужім домі. А коли ювілер Йоганес заплатив тобі сорок пять тисяч лїрів за діамант, який я тобі дав, і ти вбив його, щоби дістати і гроші і діамант, то се було також убожество?

— Вибачте, отче! — зачав просити Кадерус. — Ви спасли моє жите раз; спасїть мене ще раз.

— Те, що ти зробив, не дуже мене до того заохочує.

— Чи ви самі, отче, чи маєте жовнїрів, готових мене зловити?

— Я сам, — відповів священик, — і я ще раз змилосерджу ся над тобою та позволю тобі втечи, хоч побоюю ся, що моя слабість допровадить до якогось нового нещастя, — але вперед скажи мені правду.

— О, отче — скрикнув врадувано Кадерус, приближаючи ся до Монте Кріста. — Я напrawdę мушу називати вас своїм спасителем!

— Ти кажеш, що хтось увільнив тебе з галер?

— Се свята правда, отче.

— А хто був твій освободитель?

— Один Англієць.

— Як він називав ся?

— Лорд Вилмор.

— Я знаю його і я буду знати, чи ти не збрехав.

— Отче, я говорю найсвятїйшу правду.

— Отже сей Англієць заопікував ся тобою?

— Ні, не мною, а одним молодим Корсиканцем, моїм товаришем по кайданах.

— Яке-ж було імя сего молодого Корсиканця?

— Бенедетто.

— Се є тільки хрестне імя.

— Він ніякого другого не мав. Він був знайда.

— Отже сей молодий Корсиканець утік з тобою?

— Втік.

— В який спосіб?

— Ми робили у Ст. Мандріє коло Тульону. Знаєте, де є Ст. Мандріє?

— Знаю.

— Отже в хвилю відпочинку, між полуднем і першою годиною...

— Коли вязні дрімали після обіду. Бідні люди! — вкинув священик.

— Чоловік не може вічно робити — сказав Кадерус — чоловік не пес!

— Псам часом ліпше! — сказав священик.

— Отже коли другі дрімали, ми відійшли трохи на бік, перепилували свої кайдани пильником, який дав нам Англієць, кинули ся в воду і відплили.

— Що-ж стало ся з тим Бенедеттом?

— Не знаю.

— Ти повинен знати.

— Ні, справді. Ми розійшли ся.

— Брешеш! — сказав священик тоном непереможної поваги.

— Алез, отче!

— Ти брешеш! Сей хлопець є ще твоїм приятелем і ти мабуть уживаєш його як свого спільника.

— О, отче!

— Від коли ти втік, з чого ти жив? Відповідай!

— З чого попало.

— Брешеш! — сказав третій раз священик ще більше рішучим тоном.

Кадерус переляканий глянув на графа.

— Ти жив з тих гроший, які він тобі давав? — питав священик.

— Ну, так. Се правда — признав ся Кадерус. — Бенедетто став сином одного великого пана.

— Як може він бути сином великого пана?

— Незаконний син.

— А яке є імя того великого пана?

— Граф Монте Крісто, той сам, що ми тепер в його домі.

— Бенедетто — син графа! — здивував ся тепер Монте Крісто.

— Ага! Так я думаю, бо граф найшов для него фалшивого батька, дає йому по чотири тисячі лїрів на місяць і лишає йому в своїм завіщаню п'ятьсот тисяч лїрів.

— Он воно як! — сказав Монте Крісто, який почав вже розуміти. — Якеж імя носить сей молодий чоловік тимчасово?

— Андрій Кавальканті.

— Той молодий парубіка, котрого мій приятель Монте Крісто приймає в своїм домі і котрий має одружити ся з панною Дангляр?

— Той самісічкий.

— І ти допускаєш до сего, ти драбе? Ти, що знаєш про його жите і його неславу?

— Чомуж мав би я ставати своєму товаришеви на дорозі? — спитав Кадерус.

— Правду кажеш. Не ти, тільки я повинен перестегти п. Дангляра.

— Не робіть сего, отче.

— Чому?

— Бо ви тим допровадите нас до руїни.

— То ти думаєш, що на те, аби спасти таких драбів, як ти, я стану помічником в їх заговорі, спільником їх злочину?

— Отче! — сказав Кадерус, приступаючи ближше.

— Я все виявлю.

— Кому?

— Панови Данглярови.

— А я кажу — крикнув Кадерус, витягнувши з кишені отворений ніж і вдаряючи ним графа в груди — що ви, отче, нічого не виявите.

Та на найбільше здивованє Кадеруса, ніж, замість пробити груди священика, відбив ся від них затуплений. Враз з тим граф схопив своєю лївою рукою за руку Кадеруса і скрутив її з такою силою, що ніж випав з його задеревілих пальців і Кадерус крикнув з болю. Однакож граф, не зважаючи на крик бандита, крутив йому руку дальше, поки не вивихнув її в лікти. Кадерус впав вперед на коліна, а потім цілком положив ся на підлозі. Граф наступив йому ногою на голову і сказав:

— Я не знаю, що стримує мене від того, аби не розду-
сити твоєї голови, ти драбуго!

— Ах, милосердя, милосердя! — просив ся Кадерус.
Граф взяв ногу з його голови.

— Встань! — сказав.

Кадерус встав.

— О, яка в вас сила, отче, яка сила! — сказав він, по-
гладжуючи свій викручений лікоть.

— Мовчи! Бог дає мені силу, щоби перемагати таких
диких звірів, як ти. Я роблю в імені Бога! Памятай, мер-
зото. Те, що я в сю хвилю ще пощадив тебе, стало ся з
Його волі.

— О, ой! — йойкав Кадерус.

— Бери се перо і папір і напиши, що я тобі подиктую.

— Я не вмію писати, отче.

— Брешеш! Бери перо і пиши!

Переляканий, Кадерус сів і написав:

Пане!

Чоловік, котрого ви приймаєте в своїм домі і за котрого ви
хочете віддати свою дочку, є злочинець, котрий втік зі мною з га-
лери в Тульоні. Він був ч. 59, а я ч. 58. Він називав ся Бенедетто,
але він не знає свого дійсного імені, бо ніколи не знав, хто були
його родичі.

— Підпиши! — сказав граф.

— То ви хочете мене зруйнувати?

— Як би я хотів твоєї руїни, дурню, то я потягнув би
тебе до першого поліція на вулиці і зробив би кінець з
тобою. Зрештою, поки сей лист буде доручений, то після
всякої правдоподібности, ти вже не будеш мати чого бо-
яти ся. Підписуй!

Кадерус підписав ся.

— Заадресуй: „До папа барона Дангляра, банкира,
вулиця Шосе д'Антен”.

Кадерус написав і адресу. Священик взяв лист.

— Досить — сказав. — Тепер забирай ся відси!

— Куди?

— Туди, куди прийшов.

— Хочете, щоби я вилазив тим вікном?

— Ти вліз ним дуже добре.

— О, ви маєте якийсь плян проти мене, отче.

— Йди, ідіоте! Які я пляни можу мати проти тебе?

— Так чому не випустите мене дверми?

— А тобі що з того прийде, як я збуджу портієра?

— Отче, скажіть, що не хочете моєї смерти.

— Нехай діє ся Божа воля!

— Але присягніть, що не убете мене, коли я буду злазити.

— Геть звідси, нікчемний трусе!

— Що ви хочете зі мною зробити?

— Я тебе спитаю, що я можу зробити. Я хотів зробити тебе щасливим чоловіком, а зробив тебе душегубом.

— Отче — просив Кадерус — дайте мені ще одну нагоду. Попробуйте мене ще раз!

— Добре — сказав граф. — Слухай, ти знаєш, що я дотримую свого слова.

— Так — потвердив Кадерус.

— Коли дістанеш ся щасливо до дому...

— Чого мав би я від кого іншого бояти ся, як не від вас?

— Коли дістанеш ся до дому щасливо, забирай ся геть з Парижа, забирай ся з Франції і де тільки будеш, як довго будеш жити чесно, я буду посилати тобі малу пенсійку, бо як дійдеш до дому щасливо, то...

— То що? — спитав Кадерус, дрожачи.

— То я повірю, що Бог тобі простив, а тоді і я тобі прощу.

— Так певно, як я є християнин — вистогнав Кадерус — ви спричинете, що я умру зі страху.

— Тепер йди! — сказав граф, показуючи на вікно.

Кадерус тільки частинно успокоєний сею обіцянкою, висунув ноги через вікно і став на драбині.

— Злази на долину — сказав священник, заложивши руки одну за другу. Зрозумівши, що не має вже що більше бояти ся, Кадерус почав злазити. Граф приніс свічку до вікна, щоби з Елізейських Піль було видно, як з вікна злазить один чоловік, а другий світить йому.

— Що ви робите, отче? Ану-ж, як би тут де переходив поліцай?

Він сам подув на свічку і згасив її. Відтак зліз по щелях драбини. Однакож аж тоді почув ся безпечним, коли почув тверду землю під ногами.

Монте Крісто вернув до своєї спальні і, глянувши скоро по городі від вулиці, побачив насамперед Кадеруса, який

дійшов до кінця города і приставив драбину до муру. Шукаючи далше на вулиці, граф побачив, як чоловік, що немов чекав, побіг в напрямі драбини і притаївся під муrom, куди Кадерус мав злазити. Кадерус ліз по драбині поволи і поглянув осторожно понад мур, чи вулиця спокійна. Нікого не було видно, ні чути.

Годинник на Інвалідах вибив першу. Кадерус сів верх муру, потягнув драбину за собою і перекинув її на другий бік. Відтак зачав поволи злазити, або радше зсувати ся по ній. По рухах його було видно, що він був до сего при звичаєний. Однакж як вже раз зачав зсувати ся, він не міг спинити ся.

Коли був вже на половину від землі, він побачив, що з тіни висунувся якийсь чоловік, але спинити ся вже не міг. Він бачив, як той чоловік підніс руку до гори, але поки не став ногами на землі, не міг від сеї руки боронити ся, а вона вдарила його сильно в плечі. Він пустив драбину і крикнув:

— Ратуйте!

Враз з тим рука вдарила його другий раз зараз збоку. Кадерус упав, крикнувши знов:

— Ратуйте! Гину!

Та коли він так кричав, його противник вхопив його за волосє і вдарив його третій раз в груди. Кадерус хотів знов крикнути, але міг вже тільки застогнати. Кров плила з усіх трох його ран і голос завмер в його грудях. Напасник, бачучи, що він вже не кричить, підніс його голову за волосє. Його очі були замкнені і уста викривлені болем. Душегуб, сподіючись, що він вже вмер, опустив його голову на землю і втік. Але Кадерус почув, як душегуб втікав, зібрав свої сили, підняв ся на ліктеви і вмираючим голосом крикнув ще раз:

— Ратуйте, я вмираю. Ратуйте, отче Бусонї, ратуйте.

Сей сумний оклик прошиб темноту. Отворили ся двері задних сходів, відтак фіртка від городу і Алї зі своїм паном вийшли зі світлами.

З М І С Т :

Розділ	Сторона
LV. Майор Кавальканті	5
LVI. Андрій Кавальканті	16
LVII. Місце сходин	28
LVIII. Пан Ноартіє де Вієфорт	39
LIX. Завіщанє	48
LX. Телеграф	57
LXI. Як позбути ся кошаток	67
LXII. Духи	76
LXIII. Обід	85
LIV. Жебрак	95
LXV. Сварка в подружжю	104
LXVI. Пляни подружжя	114
LXVII. Канцелярія королівського прокуратора	124
LXVIII. Літний баль	135
LXIX. Допити	143
LXX. Баль	152
LXXI. Хліб і сіль	161
LXXII. Пані Сен-Меран	165
LXXIII. Обіцянка	176
LXXIV. Родинний гріб Вієфортів	203
LXXV. Писемне зізнанє	211
LXXVI. Поступ молодого Кавалькантія	220
LXXVII. Дочка Алі Тебеліна	230
LXXVIII. Відомости з Яніни	251
LXXIX. Лемонада	270
LXXX. Обвинуваченє	282
LXXXI. Кімната пенсіонованого пекаря	287
LXXXII. Влім	305

Справленє Похибок:

Сторона	є	має бути
7— 3-ий рядок з гори	Пів	Пів
13—13-ий рядок з гори	Калканті	Кавальканті
40—10-ий рядок з гори	вечер.	в вечер.
41—10-ий рядок з долини	охлодним	холодним
89— 6-ий рядок з гори	сумнийч	сумний.
166 — два перші рядки з гори	безпотрібні.	
175 — 4-ий рядок з долини	повинен бути на самім споді.	
177— 1-ий рядок з гори	почазав	показав
179—19-ий рядок з долини	прошаєш	прощаєш
183— 6-ий рядок з долини	є	я
248—12-ий рядок з долини	скочила	скочили
248—12-ий рядок з долини	зачала	зачали

